

BELVEDERE

MERIDIONALE

TÖRTÉNELEM ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK XXIV. ÉVFOLYAM, 1. SZÁM

TEREK A TÁRSADALOMBAN

BELVEDERE

TÖRTÉNELEM ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK

Főszerkesztő KISS GÁBOR FERENC

Szerkesztők HALMÁGYI MIKLÓS, KOVÁCS ATTILA, MIKLÓS PÉTER,

MOLNÁR GÁBOR, NAGY GÁBOR DÁNIEL

Munkatársak KISS NIKOLETT, KOMÁROMI CSABA

A szerkesztőbizottság elnöke SZEGFŰ LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság DÖBÖR ANDRÁS, JANCSÁK CSABA, KISS GÁBOR FERENC,

MARJANUCZ LÁSZLÓ, NÓTÁRI TAMÁS, PÁSZKA IMRE,

RÁCZ LAJOS, ZAKAR PÉTER

Számunk a EIKKA Alapítvány, EMKE Kft., a Dél-magyarországi Pedagógiai Alapítvány, a Szegedi Tudományegyetem Polgáriért Alapítvány, a Magyar Történelmi Társulat Csongrád Megyei és Szegedi Csoportja, MTA Szociológiai Kutatóintézet, SZTE Bölcsészettudományi Kar, SZTE Juhász Gyula Pedagógusképző Kar, SZTE Alkalmazott Humántudományi Intézet, SZTE Történettudományi Intézet, SZTE JGYPK HÖK, SZTE EHÖK, a SZEPA Alapítvány támogatásával készült.

MEFESZ 1956
www.mefesz.hu

Belvedere Meridionale Alapítvány
www.belvedere.meridionale.hu

A Belvedere Meridionale 1989-es alapításától kezdődően a történelem és más társadalomtudományi szakos felsőoktatási hallgatók, doktoranduszok, fiatal kutatók és oktatók megjelenési fóruma. A lap legfontosabb küldetése a felsőoktatás és szakemberképzés alapját jelentő mester és tanítvány viszony kialakítása, a tudomány hagyományainak ápolása, a kutatói szellemiség kibontakozásának támogatása. Ennek szellemében a folyóirat tevékenységét a tudományos élet felkért képviselői és a szerkesztőbizottság tagjai segítik, lektorálják.

A folyóirat megjelenik évente négy alkalommal: tavasszal, nyáron, ősszel és télen. A lap tanulmányokat, interjúkat, ismertetéseket és kritikákat közöl a történelem és más társadalomtudományok tárgyköréből.

Kiadja a BELVEDERE MERIDIONALE ALAPÍTVÁNY. Felelős kiadó: DR. SZEGFŰ LÁSZLÓ

Cím: 6725 Szeged, Hattyas sor 10. Tel.: +36 62/546-252

E-mail: belvedere@jgytf.u-szeged.hu, szerk@belvedere.meridionale.hu

Lapengedély száma: B/KUL/523/SS1993 ISSN 1419-0222

TARTALOM

DR. PÁSZKA IMRE: <i>Beköszöntő</i>	Imre, Pászka Dr.: Preface	{4}
Tanulmányok		
NAGY GÁBOR DÁNIEL: <i>Területi szintek, területi identitás és kötődés</i>	Gábor Dániel, Nagy: Regional levels, regional identity and affiliation	{6}
RÁCZ ATTILA: <i>A valós és mentális társadalmi-térbeli elkülönülést vizsgáló kutatások Szegeden</i>	Attila, Rác: Mental map researches in Szeged	{22}
BALOGH PÉTER: <i>Adminisztratív különbségből területi egyenlőtlenség – újfent? EU-s területfejlesztési források a kistérségi hierarchiában</i>	Péter, Balogh: From an administrative difference regional inequality – again? EU regional development sources in the micro-region hierarchy	{36}
FELEKY GÁBOR ATTILA: <i>Az egyén társadalmi beágyazódottságának egoháló alapú vizsgálata</i>	Gábor Attila, Felek: Ego-network based inquiry of social embeddedness	{58}
BODOR-ERANUS ELIZA: <i>Kis halak – nagy falatok? A települések eltérő pályázati gyakorlatai Magyarországon</i>	Eliza, Bodor-Eranus: Different practice of application for funds in Hungary	{68}
KÓNYA HANNA EDIT: <i>Kapcsolati tőke, földrajzi kettősség és a csángó elit</i>	Hanna Edit, Kónya: Social capital, geographic duality and the csángó elite	{77}
NAGY TERÉZIA: <i>Kultúra, diaszpóra, menekültek</i>	Terézia, Nagy: Culture, diaspora, refugees	{93}
LAJKÓ BRIGITTA: <i>Asszimilációkutatás a szabadkai magyar végzős középiskolások körében</i>	Brigitta, Lajkó: Research on the assimilation of the final year secondary school students of the Hungarian nationality in Subotica, Serbia	{104}
DARVAI TIBOR: <i>Szakmai és politikai ideológiák a Tanító című neveléstudományi folyóiratban</i>	Tibor, Darvai: Professional and political ideologies in the pedagogical journal entitled 'The Teacher'	{121}
Kutatás közben		
LETENYEI LÁSZLÓ – RÁCZ ATTILA – LOSONC KRISZTINA – DUKASZ MAGOR: <i>A kérdőíves online adatfelvétel megújítása mentális térképezésből átvett módszertani megfontolások alapján</i>	Rethinking online survey data collection based on the methodology adapted from the field of mental mapping	{132}
ÖMBÖLI ÉVA: <i>„Ez a legény úgy járja, feltesszük a Youtube-ra!” – Táncházba járó fiatalok értékvilága</i>	Éva, Ömböli: „This folk puts on a move, (so) we put him on Youtube!” The values of dancehouse visiting youngsters	{138}
SZÉLL KATA: <i>Az Európai Unió és a fiatalok 2012-ben</i>	Kata, Széll: The relation between the European Union and young people in 2012	{148}
Téka		
DECZKY DÁVID: <i>A kihívások kora</i>	(Kemény István: <i>Előadások a magyar társadalomfejlődés szociológiájáról. Szeged, 2010, Belvedere Meridionale.</i>) Dávid, Deczky: The Age of Challenges	{150}
CSEJOSZKI MIHÁLY: <i>Anyák az egyetemen</i>	(Engler Ágnes: <i>Kisgyermekes nők a felsőoktatásban. Budapest, 2011, Gondolat kiadó.</i>) Mihály Csejoszki: Mothers in the University	{150}

Beköszöntő

Tisztelt Olvasó!

A **BELVEDERE** Meridionale című folyóiratot az alapítók azzal a szándékkal indították útjára (1989-ben) – mint azt számainak alcíme is jelzi –, hogy az a „Történelem és Társadalomtudományok” területein a felsőoktatási hallgatók, doktoranduszok, fiatal kutatók és oktatók megjelenési fóruma legyen. Az alapítók, a Szegedi Tudományegyetem hallgatói, oktatói, a folyóirat legfontosabb küldetésének a mester és tanítvány viszony kialakítását, a kutatási szellemiség folyamatos ápolását tekintették. A célkitűzéseiknek, mind a mai napig, eleget is tettek. Ennek ellenére, mindig ott kísértett a folyóirat alcímében második tagként megjelölt „társadalomtudományok” területeit képviselő íráskor egyenlőtlen szóródása. A „Szegedi Műhely” szociológiai különszáma, amely az egyetemünkön végzett, szociológus oktatóink fiatal nemzedékének és hallgatóiknak dolgozatait adja közre, részben a jelzett gondok feloldására tett kísérlet. Egyúttal jelezni szeretnék az olvasóink és potenciális szerzőink számára, hogy a jövőben a folyóirat alcímében foglalt „Történelem- és Társadalomtudományok” tárgyi/tematikai kiegyensúlyozása mellett, a szerkesztők bátorítani fogják azokat a törekvéseket, kísérletezéseket, próbálkozásokat, amelyek beállítódása a tudományok közötti átjárhatóság lehetőségeinek kiaknázása, a határtudományok eredményeinek, szempontjainak beépítése a szűkebben vett kutatásaik feldolgozásában.

DR. PÁSZKA IMRE
a tematikus lapszám szerkesztője

SZÁMUNK SZERZŐI

BALOGH PÉTER egyetemi tanársegéd (SZTE BTK) Szegedi Tudományegyetem Szociológia Tanszék, doktorjelölt, Budapesti Corvinus Egyetem, Szociológia és Társadalompolitika Intézet, balogh@socio.u-szeged.hu; BODOR-ERANUS ELIZA doktorjelölt (BCE) eliza.eran@uni-corvinus.hu; CSEJOSZKI MIHÁLY középiskolai tanár, Pannonhalmi Bencés Gimnázium, csejoszki@gmail.com; DARVAI TIBOR doktorjelölt (PTE) darvai.tibor@gmail.com; DECZKY DÁVID hallgató (DE); DUKASZ MAGOR kutató (Asotiatia Integratio Egyesület, Temesvár/Timisoara); FELEKY GÁBOR ATTILA PhD-hallgató (Budapesti Corvinus Egyetem) felekygabor@gmail.com; KÓNYA HANNA EDIT PhD-hallgató (BCE) hanna.konya@uni-corvinus.hu; LAJKÓ BRIGITTA hallgató (SZTE JGYPK) lbrigita@freemail.hu; LETENYEI LÁSZLÓ PhD egyetemi docens (BCE) llet@uni-corvinus.hu; LOSONC KRISZTINA kutató (Interregio Fórum Egyesület); NAGY TERÉZIA PhD, szociológus (DARTKE Egyesület) nagy.terezia@gmail.com; NAGY GÁBOR DÁNIEL PhD, tanársegéd (SZTE BTK), gabor.d.nagy@gmail.com; ÖMBÖLI ÉVA hallgató (SZTE JGYPK) omboli.eva@freemail.hu; DR. PÁSZKA IMRE habil CSc egyetemi docens (SZTE BTK) paszka.imre@gmail.com; RÁCZ ATTILA tanársegéd (SZTE BTK) atiracz@socio.u-szeged.hu; SZÉLL KATA hallgató (SZTE BTK) sz.katka.89@gmail.com

The Fields in the Society

Studies of the Social Science

PREFACE

Dear Reader!

The Belvedere Meridionale review was established in 1989 with the purpose of being the forum for students, doctorates, young researchers and teachers of higher education in the field of „History and Social Sciences”. These topics are emphasized even in the subtitles of the editions. The main aim of the organization, which was established by the students and teachers of the University of Szeged, is to create a closer master and pupil relationship with the maintenance of the continuous development, which is necessary for the researchers’ intellectuality. Up to now the aims have been fulfilled. Although it is mentioned in the second part of the subtitles, the works, with the topic of social sciences, have not been equally appearing since the beginnings. The special edition of the „Szegedi Műhely” (“Workshop of Szeged”) which is dealing with mostly sociological issues, is attempting to solve the above mentioned problems by publishing the works of young teachers and students of our university. At the same time it is a message for the potential readers and authors of the review, that the appearance of the two subjects given in the subtitle, history and social sciences, is going to be balanced thematically and the editors will support those initiatives and attempts, in which the goal is to exploit the link between the sciences and to integrate the results of interdisciplinary sciences into the appropriate analysis of the actual researches.

IMRE PÁSZKA DR.
editor

NAGY GÁBOR DÁNIEL

Területi szintek, területi identitás és kötődés

Absztrakt

Tanulmányomban a területi identitás és területi kötődés elméleti megfontolásait járom körül, s azt mutatom be, hogy az Európai Unió különböző területi szintjein hogyan alakul az identitás és kötődés. Megvizsgálom a regionális és a konvencionális területi szintekhez való kötődést. Az elméleti megközelítést empirikus elemzéssel támasztom alá, melyhez az eltérő fogalomhasználatot is értelmezni kívánom, s felhasználom az Eurobarometer longitudinális adatait is.

Kulcsszavak területi szintek, Európai Unió, területi identitás, területi kötődés

Már Szűcs Jenő (1981) Európa három történeti régiójáról szóló cikkében szól egyfajta kezdődő európai identitásról, amelyet főleg kulturális identitásnak tételezett. Ez a megközelítés azonban fontos állomás a későbbi térségi identitáselméletek alakulásában. Mivel az identitáselmélet igen összetett és sokat kutatott teória, ez a kitekintés csupán illusztrálni kívánja, hogy a területi alapú kötődésről több megtermékenyítő hatású gondolkodó is értekezett napjainkig. A minket konkrétan érdeklő területi identitáselmélet – főként regionális identitás és kötődés értelemben – azonban új keletű megközelítés.

Ezt az elgondolást támasztják alá Pálné Kovács Ilona (2000, 2001b) területi identitáselmélet-ről írt munkái, mely munkák is megerősítik, hogy e teória nem elcsépett a társadalomtudományok területén, ahol a témához való kutatási hozzáállás meglehetősen „tág és diffúz keretek között, többfajta megközelítésben lelhető fel” (Informationen zur Raumentwicklung, idézi: Pálné 2001b. 271). Elmondható továbbá, hogy napjainkra a területi identitás – beleértve a regionális identitást is – részben az Európai Unió regionális politikájának hatására, részben a fejlesztéspolitikai források endogén forrásokra telepítése miatt, illetve az EU integráció elmélyülésének eredményeként növekvő jelentőségű, többdimenziós kutatási témává és jelentős tudományos elméletté vált Európában. Gary Marks (1998) szerint a területi identitáselmélet nem tekinthető alaposan feltárt elméletnek. A szerző érve az volt, hogy keveset tudunk az egyének területi identitásáról, és még kevésbé tudjuk azt, hogy mi okozhatja az abban bekövetkező változásokat, melyeket az Eurobarometer¹ kérdőív adatai jeleznek. A területi identitás elmélet az eltelt tíz évben fontos

¹ Az EUROBAROMETER az Európai Bizottság által évente többször, különböző témákban elvégzetetett, 1973 óta futó kutatássorozat. Marks a nyolcvanas évek végén és a kilencvenes évek elején felvett adatokra alapozza állítását.

kutatási területté vált, sok kutató reflektált rá cikkeiben és könyvfejezeteiben. A területi identitás dimenziói éppúgy nagyszámúak, mint a társadalmi tőke elméleté s mindkettőben jellemzőek az eltérő megközelítések. A különböző területi szintekkel, illetve szintekhez való identifikálódás sokdimenziós kérdés, melyből főképp a kérdés társadalmi dimenziója érdekel bennünket, de nem feledkezünk meg a lokális identitásról sem mely tulajdonképpen a területi szempontok alapja.

A területi identitás olyan társadalmi alapokon nyugszik, melynek legfontosabb összetevője az összetartozás érzése, amelyet a területileg egy helyen élő emberek egymás és az adott terület iránt éreznek, és kognitív módon az adott térséghez kötnek. Fontos elemei továbbá az emberek egymásba és a térségi intézményekbe vetett bizalma; a társas kapcsolatok térségi szinten jól működő rendszere valamint az azonnali viszonzás reménye nélküli önzetlen segítség az adott hálózaton belül.

Az identitásfogalom társadalmi vetületével kapcsolatos vizsgálódások szempontjából fontos megemlíteni az identitás egyéni és kollektív jellegét. Thoits és Virshup cikke (1997) boncolgatja, hogy hova is tartozik inkább a társadalmi identitás: az egyéni vagy a kollektív identitás elemei közé. Az egyéni identitások általában az egyén személyes azonosulási faktoraira utalnak, és a „ki vagyok én?” kérdésre adnak választ. A társadalmi identitások az egyén társadalomban elfoglalt helyével kapcsolatban hordoznak információt, és a „kik vagyunk mi?” kérdésre válaszolnak. A területi identitásokat a társadalmi alapokon nyugvó kollektív identitásokhoz lehet besorolni. Többen úgy gondolják, hogy a társadalmi identitás modellek általában csoportokon belüli és csoportközi folyamatokon, kapcsolódásokon alapulnak, nem pedig az emberek egyéni identitásán.

Anssi Paasi elgondolása szerint a térbeli egységeket és az azok által hordozott jelentéstartalmakat az emberi cselekvés hozza létre. Ezek az egységek létezhetnek valamennyi ideig, ám végül eltűnnek – vagy kisebb darabokra szakadnak, vagy pedig beolvadnak egy nagyobb térbeli társadalmi egységbe. Jelenlegi Európa-felfogásunk intézményesített gyakorlatokon alapul, valamint diskurzusokon, melyek a politika, a gazdaság, a kormányzás, a kultúra és a média, valamint az oktatás területein zajlanak. Mindezen területeken átméretezési folyamat megy végbe. A probléma alapja az, hogy nem csupán egy Európa-felfogás létezik, hanem vannak versenyző, átfedő Európák. (PAASI 2005.).

A regionális identitás persze nem-európai kontextusban is értelmezhető, sőt értelmezendő, annak kapcsolata a globalizáció jelenségével feltehetően még erősebb is, mint az európaizáció folyamatával. Bugovics Zoltán (2007) úgy gondolja, hogy a területi identitás egy komplex rendszer része, melyben a természeti környezet és a társadalom totális kölcsönhatása meghatározó tényező. A területi identitást a természeti dimenzió mellett befolyásolja a gazdasági és infrastrukturális környezet dimenziója is, de nem elhanyagolhatóak a társadalmi dimenziók sem. A Bugovics által alkalmazott területi identitás alkotóelemek közül e tanulmányban a területi kötődés, a társadalmi aspektus, a részvétel és a bizalom, valamint az elégedettség és elégedetlenség dimenziója jelenik meg. Ezek a dimenziók összekapcsolódnak a társadalmi valóság értékkategóriáival (lásd Bőhm 2000.). Kijelenthetjük továbbá, hogy a területi identitás is erős összefüggésben áll a demokratikus rendszerrel, az identifikálódás kategóriái ebben a környezetben tudtak kiteljesedni és a világban zajló reálfolyamatokra reagálni. Egyik ilyen reálfolyamat tekinthető az identitás területi szintjeinek átalakulása. Bőhm megállapította, hogy a „globalizációval egy időben az állampolgárok a lokális (regionális) szinten találták meg mindennapi életmódjuk régi-új kereteit” (Bőhm 2000. 114.).

A területi identitás átalakulásával kapcsolatban fontos információkat közöl Moreno (1999) az „újkozmozopolita lokalizmus” jelenségről írt cikkében. Véleménye szerint a bottom-up (alulról-

felfelé) zajló transznacionális fordulat és a hatalom top-down (felülről-lefelé) jellegű devolúciója elvezetett az európai kozmopolita lokalizmus elterjedéséhez. Az európai társadalmakba történő integráció, az azokkal való identifikálódás előfeltételévé vált egy civil értékrendszer és toleráns beállítódás adaptálása, melyek nagyban megkönnyítik a beilleszkedést. Helyi vagy középszintű területi egységek esetében az integráció lehetséges szinte bármilyen társadalmi körülmények közé. Ez a folyamat a helyi közösség megerősödését eredményezi a nemzetközi részvétel megerősítésével egy időben, és az új Európát a helyi identitások megerősödése, valamint a globális szintű cselekvések nemzeti szintek feletti átnyúlása jellemzi. Bruter (2005) a területi identitás vizsgálatát az európai identitás vizsgálatán keresztül közelíti meg, pontosabban a politikai identitások vizsgálatát végzi el, melynek szerinte részei a különböző területi szintekhez történő identifikálódási folyamatok. Azt állítja továbbá, hogy a szubszidiaritás politikai szándéka az identifikálódás folyamataira is kihatott és az emberek többretegű identitásstruktúrával rendelkeznek a különböző területi szintek irányában. Az adott területi szintekkel való identifikálódás bizonyos esetekben – amennyiben a területi szintek kormányzási szempontból is releváns szintek – politikai identifikálódásnak is tekinthető. Így van ez például az európai, nemzeti és helyi szintek esetében szinte minden európai országban, illetve a szubszidiaritás elvének érvényesülésével sok helyen a regionális szinttel való politikai identifikálódás is erősödik. Az identifikálódás alapvetően társadalmi folyamata tehát közvetlen hatással van a politikai szféra folyamataira, illetve közvetlenül azokból táplálkozik.

Jensen és Richardson (2004) Véleményük szerint – melyet magam is osztok – a kohéziós politika alapvetően formálja át a korábban létező területi identitásokat. A változást előidéző területi politika célja egységes recepciót adni az európaiság gondolatának a tagállamok lakossága körében. Ennek fényében elmondható, hogy az európai integráció különböző politikai vetületei új mentális kereteket szolgáltatnak kötődéseink átértelmezéséhez. A folyamat által átformált, a területi identitás fogalmához hozzákapcsolódott szókészlet önmagában is erősíti az Európai Unió állampolgáraiban az összetartozás gondolatát. A területpolitikai intézkedések a kohézió fogalmát egyértelműen hozzákötik a területi identitás fogalmához.

Tanulmányomban nem magát a területi identitást használom fel elméleti és empirikus vizsgálódásaim alapjául, hanem a területi kötődést. A területi kötődés a területi identitás egyik legfontosabb eleme, mely talán könnyebben operacionalizálható.

A területi kötődés vizsgálatának jelentősége

A területi identitás és egyik fő dimenziója, a területi kötődés vizsgálata ma kiemelkedően fontos az Európai Unió tagállamaiban. Ennek egyik oka az európai identitás, ezen belül az Európához való kötődés kiemelt jelentősége. Az Európai Unió egy nemzetek feletti, közvetlen politikai legitimációval csupán a kevés hatalommal bíró parlamentjén keresztül rendelkező szervezet. A jövőjét viszont igen erősen determinálja polgárainak gondolkodása róla, illetve identifikációja vele. Az egységes európai eszme maga is azon a gondolaton alapul, hogy a polgárok képesek lesznek kötődni Európához. Érdemes tehát az Európa fogalom és az európai integrációhoz tartozó fogalmak jelentéstartalmainak vizsgálatával részletesebben is foglalkozni, hogy azonosítani lehessen a kötődés különböző dimenzióit.

Európa napjainkban nem értelmezhető csupán egydimenziós formában. Ezzel kapcsolatban Wæver (1997) tézisét érdemes idézni:

„Európa fogalma nem egy magelmélet, illetve nem egy olyan csíra, amelyet megtalálunk a történelemben, és a fejlődését nyomon tudjuk követni a különböző korokban. Inkább számos fogalomtöredék története, amelyek Európa ideájához különböző pontokon kapcsolódnak, és újra és újra megfogalmazódnak a különböző időszakokban. Öt fő eleme volt az Európáról szóló domináns diskurzusoknak: Európa, mint földrajzi fogalom; a szabadság fogalma; Európa, mint a kereszténység; a hatalom egyensúlya és az európai civilizáció.” (WÆVER 1997. 285.)

A fent említett Európa-dimenziók mellett létezik egy további diskurzus: a régiók Európájáé. Az Európai Unió kortárs térképén nem csupán nemzetállamok szerepelnek, hanem kisebb egységek szárai is; határokon átnyúló transzrégiók, illetve nemzetállami határokon belüli régiók színes palettája. Európa kisebb területi egységekre osztódását nevezik Európa „svájczizálódásának” is („Swissification of Europe”) (BUZAN – WÆVER – DE WILDE 1998.).

A területi kötődés szempontjából kifejezetten érdemes a tág értelmezést megtartani, hiszen aligha láthatunk bele az emberek fejébe, és nehezen tudjuk pontosan lehatárolni, hogy az Európa-fogalom pontosan melyik dimenziójához is ragaszkodnak, mely dimenziót, illetve diskurzust tartják jelentősebbnek a többinél. A napjainkban folyó, kötődéseket és identitást vizsgáló kutatások többségének egyik fő célja pontosan az európai polgárok kötődési dimenzióinak feltárása.

Úgy vélem, hogy a magyar emberek gondolkodásában a régiók, mint közigazgatási és földrajzi egységek Európához és az Európai Unióhoz kötődnek, hiszen létrehozásukat hazánkban európai uniós kíváncsalmként kommunikálták (PÁLNÉ KOVÁCS 2001b. 180.). Továbbá az Európához való kötődés manifesztálódhat a régióhoz való kötődésen keresztül is. A regionalizáció folyamatának megindítása és az Európai Unió „elmélyítésének” az ötlete abból a felismerésből fakadt, hogy az emberek mindennapi életükben nem érezték az Európai Unió létezésének pozitív hatásait. Az európai döntéshozók közel akarták hozni Európát a polgáraihoz. Végül ezt a lépést a régiók mozgalma volt képes politikai eszközökkel elérni, a német landok vezető szerepével. A mozgalom elérte a szubszidiaritás elvének régiókra való kiterjesztését és alkalmazását. A régiók, melyek néhány országban csupán gazdaságfejlesztési és statisztikai egységek voltak korábban, közigazgatási és esetleg kormányzati egységekké is válhattak az EU tagállamaiban (PÁLNÉ KOVÁCS 2008.). A sikerrel párhuzamosan a régiók a kohéziós országokban a fejlesztési források elosztásánál is fontos szerephez jutottak. (PÁLNÉ KOVÁCS 2001a., 2001b., 2002.). Napjainkra a helyzet azonban megváltozott, világosan látható, hogy a magyar régiók a kormányzati politika kizárólagos kiszolgálóivá váltak, és Európai szinten is válságban van a „Régiók Európája” elgondolás (PÁLNÉ 2008.; ELIAS 2008.).

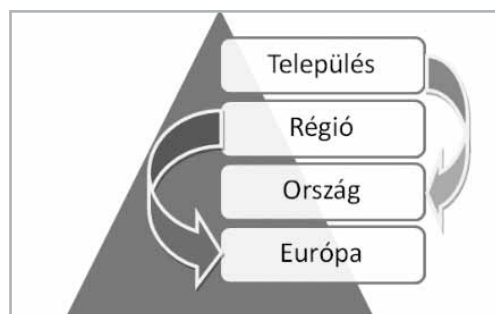
A fenti állításokat alátámasztja a többszintű kormányzás Arató Krisztina által idézett, Thomas Risse-Kappen és több más szerző (pl. Jefferey 2000; Hooghe – Marks 2006) által megfogalmazott elképzelése, mely a többszintű kormányzást három szinten, az államok szintjén, a szupranacionális és a szubnacionális szinten képzei el. A szubnacionális szint aktorainak az önkormányzatokat tekinti, a többszintű kormányzásba való belépésük idejét a kilencvenes évek elejére teszi. Példa erre a Régiók Bizottsága, amelyet a maastrichti szerződés hozott létre, és kétszáz euro-régiónak, illetve nagyvárosi önkormányzatnak ad jogot döntési tervezetek véleményezésére. Ezen formális csatorna mellett az önkormányzatok informális csatornákon keresztül is érvényesíteni próbálják érdekeiket. A tagállamok a szupranacionális szintre feladnak, a szubnacionális szintre pedig leadnak döntési kompetenciákat (T. Risse-Kappen, idézi: ARATÓ 2000. 63–65.). Az Európai Unió intézményi struktúrájában a régiók helyzete azonban sokat változott az elmúlt években. Visszaszorulni látszik a regionális szint szerepe a politikai döntések befolyásolásában a közösségen belül, és tagállamok többségén a régiók szintén veszítenek politi-

kai súlyukból. A kialakult helyzet alapján érthető, hogy kutatók a „régiók Európája” koncepció végéről írnak (PÁLNÉ 2008.; PÁLNÉ 2009.; ELIAS 2008.).

Az EU csatlakozást megelőzően és az azt követő években Magyarországon tapasztalható volt egyfajta eurooptimizmus. Az ebből következő nagyfokú euro-szimpátia feltehetően elmosta a falat az Európa-fogalom, az Európai Unió és valamennyire a régió fogalmak jelentései között. Az első évtizedvége felé azonban már lecsengeni látszik a kezdeti optimizmus, egyúttal szembesültünk a „régiók Európája” koncepció hanyatlásával és az európai régiók politikai térszűkítésével is. Az optimizmus csökkenése az évek múlásával természetes velejárója az Európai Unió csatlakozásnak, ám az európai régiók térszűkítése olyan új körülmény, melynek hatása nem előre becsülhető formában és mértékben fejt ki illetve fogja kifejteni hatását a magyar régiók helyzetére.

Magyarország térszerkezetét vizsgálva, két csoport kínálkozik elemzési lehetőségként: az új térszerkezeti kategóriákat tartalmazó csoport, melynek elemei a kistérség, a régió és szupranacionális egységként maga az Európai Unió, illetve a régi térszerkezeti elemeket tömörítő csoport, melynek elemei a település, a megye és a nemzeti szint. Az 1. ábrán az Eurobarometer kérdőívben vizsgált területi szintek kapcsolódásait jelenítettük meg.

1. ÁBRA – TERÜLETI SZINTEK ÉS KAPCSOLÓDÁSAIK

Forrás: saját szerkesztés

A területi identitás és a területi kötődés

A területi identitás és kötődés egymással relációba állításának illetve elválasztásának céljából Gary Marks (1998) elgondolását veszem alapul. Marks-szal egyetértve azt mondom, hogy a területi identitás például az Európai Unió esetében nehezen értelmezhető, mivel annak létrejöttét az Európa gondolat jelentős személyiségei is csupán egy hosszabb időszak

eltelte után feltételezték. Marks szerint az EU polgárai identifikálódni napjainkban elsősorban saját nemzetállamaikkal tudnak, azoknak a helyét identifikációs faktorként nem vette még át az európai szint. A nemzeti identitás elemeiről számos mű áll rendelkezésre, melyek több faktort állapítanak meg annak elemeiként illetve feltételeként. Marks-szal egyetértek abban, hogy nem szerencsés, sőt feltehetően nem is érvényes európai identitásról beszélni, egyfelől a fent említett korlátozás, másfelől az identitás koncepció gazdag fogalmi telítettsége (VAN HOUTUM–LAGENDIJK 2001.; BUGOVICS 2007.) miatt. Lehetséges azonban kötődésről beszélni az Európai szint esetében, mely az adott szinttel kapcsolatos beállítódásokat képes hitelesen megjeleníteni és nem viseli magán az identitás metaelméleti szintű komplexitását. A területi kötődés használata a területi identitás empirikus indikátoraként ilyen formában is igazolható, ám további elméleti áttekintésre szorul.

A területi kötődés szempontjából releváns kutatást végzett Cuba és Hummon (1993) Észak-Amerikában, amikor megvizsgálta, hogy mi köti az embereket különböző helyekhez. A vizsgálat érdekességeként említhető meg, hogy a hely mérete, melyhez az ott lakók kötődnek, illetve a helyi közösség igen fontos szempontokként merültek fel a szerzők gondolkodásában. Igyekeztek olyan kategóriákat vizsgálni, amelyek leképezték az egyének életterét. A terepmunkát Massachussets

államban, Cape Cod térségében végezték 437, a térségbe beköltözött migráns körében. A kötődés szempontjából vizsgált területi szintek a közvetlen lakóhely, a helyi közösség és a régió voltak. A régió ebben az esetben főként környezeti és kulturális értelemben használt fogalom, közigazgatási relevanciával.

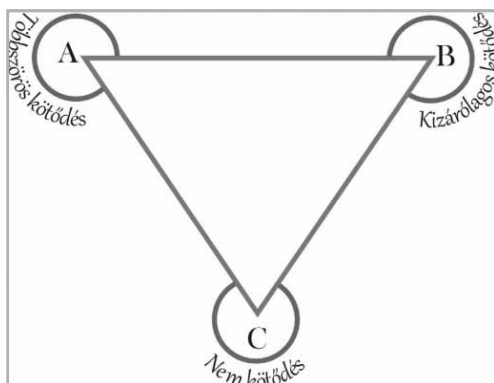
A migránsok 43 százaléka kötődött egyaránt közvetlen lakóhelyéhez, a helyi közösséghez és a régióhoz. A kötődés egységenként vizsgálva: (1) közvetlen lakóhely: 71 százalék, (2) helyi közösség: 67 százalék és (3) régió: 65 százalék. A levont következtetés kimondja, hogy a lakóhely szeretete és a helyi közösségbe való beintegrálódás sikeressége határozza meg a nagyobb területi egységhez való kötődést.

A kutatás eredményei megmutatták továbbá, hogy a válaszadók saját demográfiai jellemzői mellett a kötődés kialakulásának komoly meghatározó tényezője, hogy milyen környezetben élnek az ott lakók, milyen a helyi közösség, és a helyi közösségnek milyenek a kapcsolatai más hasonló közösségekkel. Fontos megállapítás, hogy azokra a kérdésekre, hogy milyen helyekhez kötődnek az emberek, illetve hol érzik otthon magukat, csupán több, egymástól látszólag független dimenzió elemzésének segítségével adható válasz (CUBA–HUMMON 1993.).

A területi kötődést a szemlézett szakirodalom alapján (BÖHM 2000.; BUGOVICS 2007.; PÁLNÉ Kovács 2001b.) a területi identitás egy elemeként kategorizálhatjuk be. Többféle tipológiával találkozhattunk, többféle identitáskonceptcióval, melyek között váltakozó mértékben oszlott meg a területi kötődés fontosságának megítélése. Ezen értekezésben mégis a területi kötődést jelöltük meg a vizsgálódás egyik fő tárgyaként. Mi teszi a kötődés ezen formáját érdekessé, kutathatóvá és kutatandóvá? Egyrészt az a tény, hogy az identitás más elemei (például a kultúra, a nyelv, a nemzeti vagy etnikai hovatartozás, a szokások, ragaszkodások, kapcsolatok, helyek) nehezen konceptualizálhatóak egy elméleti keretbe és egy diszciplína határain belülre. Az említett identitás elemek mérésre operacionalizálása még komolyabb kihívás elé állíthatja a vizsgálódót.

A területi kötődés vizsgálatával kapcsolatban jó minőségű és a longitudinális összehasonlítás lehetőségét biztosító adatbázisok állnak rendelkezésre, például az Eurobarometer kérdőív különböző hullámai (Eurobarometer 62.0, 63.4, 65.2, 67.1, 67.2). A területi kötődés vizsgálata során szembekerültünk azzal a kézenfekvő módszertani kérdéssel, miszerint a polgároknak nincsenek kizárólagos területi kötődései. A globalizáció korában élő, posztmodern ember, földrajzi egységekhez való fizikai kötődése már túlzottan elavult gondolatnak tetszik. Abban a világban, amikor az emberek virtuális világokhoz, terekhez és szimbólumokhoz kötődnek, a valós területi kötődések világa kevésbé tűnhet érdekesnek (NÉMEDI 2008. 43–36). Ez a kötődési rendszer

is tartalmaz azonban kihívásokat. Mivel az általunk vizsgált területi egységek különböző szinteken léteznek a területi struktúrában, ezért elmondható, hogy az egyes egységek egymáson belül helyezkednek el. Ezért kiemelten fontos megvizsgálni a többszörös kötődéseket. A Gary Marks (1998) munkája által inspirált 2. ábra alapján a legtöbb polgár az „A”, azaz többszörösen kötődő kategóriába tartozik, amelyben kötődéseiket empirikusan vizsgáljuk.

2. ábra: A kötődés típusai ❖ Forrás: Marks 1998

Európai identitás és kötődés Európához

Az Európához való kötődés az unió alapító atyáinak szándéka szerint gátat vehetne a féktelen nacionalizmusnak Európa országaiban, amely rengeteg problémához és konfliktushoz vezetett a múltban és vezethet a jövőben. Az alapító atyák hittek abban, hogy a nemzet iránt érzett hazaszeretet érzése meg fog férni az Európához való kötődés érzésével az emberek gondolkodásában. Az európai identitás alapján az európai integrációt tartották. Azonban a kezdeti európai intézmények az európai emberek nélkül épültek fel, csupán szűk eliteket bevonva munkájukba. Az európai integráció veszélybe került: sok esetben átpolitizálódott, nemzetállami érdekeket sérítővé vált. Megnyugtató folytatása ezért csupán akkor lehetséges, ha valamiféle tényleges kötődés alakul ki az európai polgárokból Európa felé (MARKS 1998.). A képviselőten alapuló többségi elv is csupán akkor működhet, ha a rendszer megalkotásakor létezik valamiféle kollektív identitás (MARKS 1998.). Mivel az Európai Unió esetében ilyenről aligha beszélhetünk, valamilyen más közös alapra van szükség, hogy az európaizáció vesztesei és nyertesei egyaránt ugyanahhoz az Európa-ideához kötődjenek. Ugyanezen megállapítás igaz azon társadalmi rétegek esetében is, amelyek a javak újraelosztásából nem egyformán részesülnek napjainkban, vagy részesültek a múltban. A fentebb említett társadalmi csoportok értelemszerűen nem egyformán lesznek elkötelezettek az „Európa-idea” iránt. Az, hogy az európaiak identifikálódnak-e a nemzetállami szintjük felett létező közösséggel, kulcskérdés az Európai Unió szempontjából. A kétsébeeséges Európa koncepciója éppen azért került kidolgozásra, hogy az esetleg eltérő elköteleződési szintekkel rendelkező országok eltérő sebességgel tudják megtenni az integráció lépéseit.

A közösség vezetői éppen ezért figyelemmel kísérték és kísérik a polgárok Európához való viszonyát, azaz arról, hogy kötődési rendszerek alakultak ki, a hűség a nemzetállami szintről nem csúszott „fel” az Európai Unió szintjére, azonban az Európához való kötődés jelentősége nagymértékben nőtt Nyugat-Európában a kilencvenes évek elejére (WALLACE 1990.). Elmondható továbbá, hogy a közösség „mélyítésével” és a „többszintű kormányzás” megjelenésével a nemzetek alatti szinthez való kötődés is egyre fontosabb tényezővé vált és válik. Az európai kötődésnek több lehetséges eleme is van. Ha Európáról beszélünk, előfordulhat, hogy elsőnek az Európai Unió és intézkedései jutnak eszünkbe, főként, ha az „Eurobarometer” kérdőív lekérdezése közben kerül szóba. Az 1. tábla mutatja be, hogy különböző szociológiai interjúk kontextusában hogyan értelmezhetjük a különböző kategóriákat, mégha a kategóriák mögött megbúvó kognitív jelentéstartalmak értelmezésére a kutató csupán kísérletet tehet.

Eurobarometer interjú		Jelentés (adott kontextusban)	Más szociológiai interjú		Jelentés (adott kontextusban)
Település	=	Település	Település	=	Település
Régió	=	NUTS 2 régió	Régió	=	Tág régióértelmezés
Ország	=	Magyarország	Ország	=	Magyarország
Európa	=	Európai Unió	Európa	=	Tág Európa-értelmezés

1. tábla A kötődést vizsgáló kérdés kategóriáinak jelentése ❖ Forrás: saját szerkesztés Haesly 1999 alapján

Anssi Paasi szerint (2005) az EU lépésről lépésre monopolizálni fogja Európa gondolatát, függetlenül attól, hogy egy központosított föderális államról beszélhetünk majd vagy egy kevésbé hierarchikus újközépkori modelltől. Eltekintve tehát a speciális Eurobarometer interjú-szituációtól, illetve bármilyen más helyzettől, ami egyértelművé teszi a fogalmak jelentését, ha „Európáról” beszélünk, a fentiek mellett érthetjük alatta magát az integrációs folyamatot is. Azt a folyamatot, mely az Európai Uniónál talán egy szélesebb társadalmi támogatással rendelkező dolog. Érthetünk továbbá „Európa” alatt egy területi egységet, mely földrajzilag lehatárolható, vagy egy eszményt, amely felé az azt támogató ember ezer különféle szállal képes kötődni. Ezen értelmezési lehetőségek fényében tehát elmondható, hogy nemcsak a kötődés szintje, de a típusa is igen lényeges információkat hordoz a kutatók számára. Ha információkat nyerünk az Európához való kötődésekkel kapcsolatban, képesek leszünk jobban megérteni azt a politikai környezetet, amelyben azok képződtek (Haesly, 1999).

Regionális identitás és regionális kötődés

„A regionális identitás azon folyamatok interpretációjaként is értelmezhető, amelyek keretében egy régió intézményesülése lezajlik. E folyamatok eredményeként kerülnek kialakításra a terület határai, szimbólumai és intézményei.” (PAASI 2003. 478.)

Az, hogy beszélhetünk-e regionális identitásról, jelentős mértékben függ az alkalmazott régiófogalomtól. A különböző diszciplínák divatos, illetve széles körben alkalmazott régiófogalmai sok esetben eltérőek lehetnek. Vannak olyan régiófogalmak, amelyek tartalmukból fakadóan egy bizonyos diszciplínához köthetők, illetve általánosságban elmondható, hogy egyes régiófogalmak bizonyos tudományágakhoz közelebb vannak, más tudományágaktól pedig távolabb. Tovább nehezíti a fogalomhasználat egységesítést, hogy a régiók, mint területi egységek teljesen más értelmezéseket támasztanak napjainkban, mint korábban.

Ezen gyökeres változás alapja, hogy megváltozott a „hely” fogalom értelmezése. A „hely” elgondolás napjainkban értelmezhető globális, nemzeti, regionális és lokális szinten egyaránt. A „hely” fogalom mellett a „határ” fogalom is nagymértékben megváltozott a globalizáció térnyerésével és a technikai innovációk rohamos terjedésével. Anssi Paasi (2000, 2002a) Doreen Massey-t idézi, amikor arra figyelmeztet minket, hogy az identitások, amelyek helyekhez kötődnek, sohasem „tisztá” identitások² (MASSEY 2005.). A nemzetállamok világából a nemzetek feletti államok világába való átlépéshez több átjárási lehetőségre lesz szükség politikai, kulturális és szimbolikus értelemben egyaránt. Ezen felismerések fényében nagy valószínűséggel állítható, hogy a „hely” fogalmi jelentésének megváltozásával megváltozott a helyi identitás és területi identitás fogalmak jelentése és értelmezhetősége is. Emellett a regionális világok komplexitása a globalizáció jelenségeinek folyamatos és párhuzamos előre haladásával folyamatosan növekszik. Különböző társadalmi gyakorlatok és diskurzusok rejtik el a jelentéstartalmakat és a kötődések eredeteit, azok forrásait (PAASI 2000, 2002a, 2002b).

„A regionális identitás narratívák több különféle tényezőn is alapulhatnak. Ezek az elemek lehetnek természeti elemek, tájelemek, épített környezet, kultúra és etnicitás, nyelvjárások, gazdasági sikerek vagy válságok, centrum–periféria relációk, marginalizáció, emberekkel és közösséggel vagy közösségekkel kapcsolatos sztereotípiákra épülő képek, a „mi” és az „ők” kon-

² Lásd a kötődés típusokat bemutató 2. ábrát.

cepciója, tényleges vagy kitalált történelmek, utópiák és eltérő elgondolások és érvek az emberek identifikációjával kapcsolatban. A felsorolt elemeket kontextuálisan használják fel gyakorlatok, rituálék és diskurzusok annak érdekében, hogy többé-kevésbé zárt elképzelt identitásokat konstruáljanak.” (PAASI 2003. 477.)

A regionális társadalmi kohézió erősítése fontos feladatként jelent meg a regionalizáció folyamatai kapcsán. Az Európához való kötődés megerősítése a középszint társadalmi kohéziójának növelésén keresztül vált lehetségessé. Pálné Kovács Ilona (2001b) megjegyzi, hogy ha egy terület nem rendelkezik megfelelő politikai érdekérvényesítő képességgel, az romboló hatással lehet az ott létező területi identitásra nézve. A szerző munkájában összeköti a politikai régiók létrehozásának szándékát a területi-regionális identitás megteremtésének, illetve növelésének a szükségességével, mint nélkülözhetetlen előfeltétellel. A hagyományos identitás-dimenziók, így a történelmi-kulturális tradíciók, és az intézményi keretek hiánya azonban a régiók esetében sokszor megnehezítheti ezt a feladatot.

A regionális identitás szerepe a régiók életében többértű: egyfelől elvándorlást megállító és gazdaságélénkítő hatása lehet, hozzájárulhat a térségben élő emberek komfortérzetének növekedéséhez. Másfelől elmondható, hogy alapvető feltétele a régióban létező kapcsolathálózatok jó működésének és az általános bizalom megteremtésének. Az identitás dinamikus tényezőként értelmezendő, ahogy a helyi társadalomban növelhető a szintje, úgy rombolható is (PÁLNÉ KOVÁCS 2001b.).

Sok országban az európai regionalizmus adaptációja nem vezetett új területi egységek megalkotásához. Nem így volt ez azonban Magyarországon. Faragó László (2005) szerint a nemzetállamok a szupranacionális és regionális szintek megjelenése miatti potenciális veszteségeiket az utóbbi szint életébe történő beavatkozással akarják csökkenteni. A nemzetállamok igyekeznek minél kiterjedtebb szerepet vállalni a regionalizációban, és ezáltal minél több irányítási szerepkört megtartani a szint fölött. A kohéziós országokban az Európai Unió a támogatások nyújtását a regionális rendszer kialakításának a feltételéhez köti, ami azt eredményezi, hogy az itt létrejövő régiók a nemzeti struktúrák termékei, csupán bizonyos funkciók ellátására szerveződnek. A már kialakult tervezési-fejlesztési (NUTS2) régiók érdeke a minél több külső forrás megszerzése a régiók közötti versenyben, ezért ezek a térségek elvileg egymással versengő pozícióba kerültek (FARAGÓ 2005.).

A regionális identitás mérni kívánt eleme a NUTS2-es régiókhoz való, ún. regionális kötődés.

A konvencionális területi egységekhez való kötődés

A vizsgálat során az új típusú, az Európai Unióhoz és régióhoz, mint területi és közigazgatási egységekhez való kötődés vizsgálata mellett megvizsgáljuk a hagyományos kötődéseket is. Bugovics Zoltán (2007) szerint a település, mint lokalitás a területi identitás egyik legmeghatározóbb tényezője. Megjegyzi azt is, hogy a településeken belül az egyes településrészek nem hordoznak speciális identitás-mintákat, egy-két markáns kivételtől eltekintve, ezért a településeket nem feltétlen kell kisebb egységekre osztani a vizsgálat szempontjából. Persze felmerülhetnek helyzetek, amikor településrészeknek is lehet lokális identitása, példák lehetnek erre a közigazgatásilag egyesített települések illetve a nagyvárosi peremkerületek.

A megyéről, mint konvencionális területi egységről azt írja Bugovics, hogy az sem nem elég kicsi, hogy könnyen bejárható legyen, sem nem elég nagy, hogy megfeleljen a makroszintű

tervezés léptékeinek. Idézi Bódi Ferencet, aki kutatásai alapján megállapította, hogy a régió felel meg leginkább a területi társadalmi fejlődés középterének, és nem a megye. Ugyanakkor nem szabad megfeledkezni arról, hogy a területiség mellett a megyerendszerhez gazdasági és kulturális értékeket is kapcsol (BUGOVICS 2007. 143.). Pálné Kovács Ilona (1999) a jogi szabályozás tárgyalásakor említést tesz arról, hogy a kormányzás szempontjából a megyei szintet ún. szubszidiárius szintként kezeli a jogalkotó. A megyének azokra az esetekre van jogköre, amikor a települések nem tudnak, vagy nem akarnak helyállni. A megyei önkormányzatok feltehetően az említett ok miatt nem váltak az önkormányzati rendszer fontos szereplőivé; a közvetlenül választott megyei önkormányzatok nem egyenlő szereplők a magyar önkormányzati rendszerben. A megyei jogú városok speciális státusza is gyengítette a megyei önkormányzatokat szerepük kiterjesztésében, mint a kezdetektől homályos feladat- és eszközrendszerük. Pálné Kovács (1999) szerint kijelenthető azonban, hogy fontos érvek szólnak a tisztázott szerepű, erősebb megyei szint megteremtése mellett, mert például a töredezett magyar településszerkezetet nem lehet alsó-középszint nélkül 6-7 régióra helyezni. Az identitás-építés szempontjából kérdésként vetődik fel, hogy vajon a megyei identitás romjaira fog-e épülni a majdani regionális identitás hazánkban?

Kákai László (2000) cikkében a dél-dunántúli régió megyéinek megyei identitásait vizsgálta 1994 és 1998 között. A megyék helyzetével kapcsolatban megjegyezte, hogy a megyei közgyűlések nem voltak képesek ellátni a rájuk rótt integratív szerepet, és nem tudtak hatékonyan részt venni a megyei identitás felépítésében. A szerző megállapítása szerint akkor az intézmények a megyei identitás felépítésének a kezdetén tartottak. Legfontosabb ellenfeleik ebben a folyamatban pedig pont a konvencionális területi struktúra legfontosabb elemei, a városok, főként a nagyvárosok voltak.

Az országos szint természetesen kiemelt jelentőséggel bír a gondolkodásban, ezért a nemzetállamhoz kötődést minden esetben bevették az Eurobarometer vizsgálatokba is. Az országos szinthez természetesen egyaránt kapcsolódik területi és nemzeti identitás is, ezek elválasztása nehézkes. Ezért Bugovics (2007) vizsgálatához hasonlóan operacionális szinten azonosnak tekintem az országhoz és a nemzethez való kötődést.

A területi kötődések elemzése – a nemzeti és a regionális területi szintek

A területi kötődéssel kapcsolatos elemzéseim elkészítéséhez az Eurobarometer vizsgálat következő hullámaint használtam fel: 62.0 (2004. október–november), 63.4 (2005. május–június), 65.2 (2006. március–május), 67.1 (2007. február–március), 67.2 (2007. április–május). Az országos minták regionális szinten reprezentatívak, a mintanagyság általában ezer fő körüli. Az adatelemzések a Kölni „Zentral Archiv” által biztosított hivatalos adatfájlokon, kizárólag a magyar eseteket figyelembe véve zajlottak.

A területi kötődést mérő kérdés az Eurobarometer kérdőív különböző hullámaiban az alábbi formában került lekérdezésre:

„Az emberek különböző mértékben kötődhetnek a városukhoz vagy falujukhoz, a régiójukhoz, az országukhoz, Európához. Kérem, mondja meg, mennyire kötődik Ön...

a) városához/falujához, b) régiójához, c) Magyarországhoz, d) Európához.”

A válaszlehetőségek: 4. Nagyon kötődik; 3. Eléggé kötődik; 2. Nem nagyon kötődik; 1. Egyáltalán nem kötődik.

A kérdés szövege standardizált, minden egyes hullámnál ugyanebben a formában kerül be a

kérdőívbe, ezáltal idősorosan összehasonlíthatóak az egyes vizsgálatok adatai. Az Eurobarometer interjúszituáció területi egységeinek jelentéseivel kapcsolatban lásd. az 1. táblát. A kérdőív a potenciális kötődések tárgyaül szolgáló területi szintek közül négyet emel ki, a települést, a régiót, az országot és Európát/az Európai Uniót.³ Ezen szintek esetében válik lehetségessé az idősoros adatok összehasonlítása, a területi kötődést vizsgáló kérdésekre adott válaszok összehasonlító elemzése. A magyar helyzetben kifejezetten fontos megyei szint elemzésére a kategória hiánya, illetve a fenti, standardizált kérdésformátum miatt nem adódik lehetőségünk. A válaszlehetőségek alapján a kérdés mért eseteit tartalmazó változót tekinthetjük intervallum (magas) mérési szintűnek és ordinális (alacsony) mérési szintűnek egyaránt. Mivel megfelel a kritériumoknak és kellően nagy az elemszám, az egyváltozós elemzések elvégzésekor intervallum mérési szintű változónak fogom tekinteni, és a kötődés adatok esetében átlagot, valamint szórást fogok számítani. Többváltozós elemzések elvégzésekor azonban ordinális mérési szintűnek fogom tekinteni a változót a kategóriák alacsony⁴ száma miatt (SCHUMACKER–LOMAX 2004.).

Korrelációs vizsgálatok

Elemzésem első lépéseként a kötődéseket mérő változók közötti kapcsolatokat próbáltam feltérképezni. A különböző kötődések egymáshoz való kapcsolatát a korreláció eljárásával vizsgáltam. Az adatok jellege miatt a Spearman⁵ korrelációs együttható használata mellett döntöttem. A korrelációs eljárás a változók közötti kapcsolat meglétét vizsgálja. Amennyiben létező kapcsolatot találunk a segítségével, meg is mutatja annak erősségét. Minden területi szinthez való kötődés szignifikáns kapcsolatban van az összes többi területi szinthez való kötődéssel (az Alfa=0,01-es valószínűségi szinten). A kapcsolatok erősségét az együtthatók nagysága mutatja meg. Az együtthatók elemzése alapján érdekes tendencia rajzolódik ki: a település minden esetben a régióval mutatja a legnagyobb mértékű korrelációt, azt követi erősségben az ország, majd az Európai Unió. *Ez lényegében azt jelenti a számunkra, hogy minél inkább távol kerülünk a lokalitás határaitól, az emberek kevésbé kötődnek az adott területi szintekhez. Ez az eredmény összhangban van az Európai Unió által felismert ténnyel, miszerint a közösség (EU) túl távol van a polgárai mindennapi életétől, s ezáltal az kevésbé része kötődései rendszereiknek.*

Ha a régió–Európa és a régió–ország kötődéseket vizsgáljuk, 2004-ben és 2005-ben hasonló eredményeket kapunk. 2006-ban és 2007-ben azonban az együttható értéke, azaz a kapcsolat erőssége egyértelműen gyengült a régió–Európa kapcsolati relációban, bár továbbra is szignifikáns maradt. A régió–ország korrelációs együttható értéke stagnált. Összességében elmondható, hogy a kötődések korrelációja az Európához történő kötődéssel 2007-re minden esetben csökkent.

³ A 2006-ban zajló 65.2-es Eurobarometer felmérésnél a megkérdezettek felétől az Európához való kötődésükről, a másik felénél az Európai Unióhoz való kötődésükről érdeklődtek. Az Európai Unióhoz való kötődés lényegesen gyengébbnek bizonyult az Európához kötődésnél. A két fogalom kognitív tartalmának vizsgálatára jelen munka esetében nem keríték sort. A 2006-os adatokból csak azt a mintarészt vizsgálom az Európai kötődés esetében, amelynek a standardizált kérdést tették fel.

⁴ A változót akkor tekinthetjük nagy biztonsággal intervallummérési szintűnek, ha kategóriáinak a száma meghaladja a 15-öt. Jelen változó csupán négy kategóriával rendelkezik.

⁵ A Spearman korreláció használatát az indokolta, hogy a változók adatai nem követtek normális eloszlást, és nem feleltek meg a magas mérési szintű korreláció követelményeinek. A kapcsolat erőssége rangértékek kiosztása alapján került kiszámításra.

	2004. 10–11.	2005. 05–06.	2006. 03–05.	2007. 02–03.
település – régió	0,705**	0,737**	0,797**	0,726**
település – ország	0,508**	0,518**	0,545**	0,488**
település – Európa	0,345**	0,383**	0,413**	0,298**
régió – Európa	0,523**	0,567**	0,463**	0,388**
régió – ország	0,549**	0,555**	0,583**	0,555**
ország – Európa	0,520**	0,563**	0,495**	0,386**
Az összefüggés szignifikáns: **0,01 valószínűségi szinten. Spearman korreláció.				

2. tábla Területi kötődések korrelációs mátrixa, idősorosan

A Magyarországhoz és Európához kötődés közötti kapcsolat erősségének változásai is érdekes trendet mutatnak, hiszen míg az együtttható szinte változatlan 2004-ben és 2005-ben, kissé csökken 2006-ra, és nagymértékben csökken 2007-re. A csökkenés mértéke hasonló a régió–Európa kapcsolat erősségének csökkenéséhez. A korrelációs együttthatók nagyságának időbeli változásai segítségünkre voltak egy az euroszeptizmus növekedésével járó tendencia azonosításában, mely hatással van az Európához történő kötődésre is. Véltetően az EU csatlakozás után eltelt évek realitása, illetve a gyors gazdasági siker elmaradása és Európa „talviságának” felismerése erodálta a lakosság kötődését ehhez a területi szinthez.

Keresztábla-elemzések

A korrelációs együttthatók vizsgálata után az egyes változók keresztáblázat összevetéseit végeztem el, melynek során a különböző területi kötődéseket együttesen jelenítettem meg. Azt vizsgáltuk, hogy mely területi szintekhez történő kötődéseknél találhatóak nagyobb, illetve kisebb mértékű átfedések a válaszokban. A település és régió, illetve a település és ország kapcsolata ezen adatok alapján is kiegyensúlyozottnak tetszik az idő múlásával is. Azonban a településhez és Európához egyaránt nagyon kötődők aránya a 2005-ös 55%-ról 2006-ra lecsökkent 42,5%-ra, 2007-re pedig 38,5%-ra, melyet igen jelentős csökkenésnek tekinthetünk. Ez egybeesik a korrelációs együttthatók esetében tapasztaltakkal, azaz az Európához kötődés minőségének változása (az adatok alapján egyértelműen csökkenése) ezen elemzésben is kimutatható.

A régiós és Európai kötődés viszonya nagyjából stabil maradt, változott azonban Magyarország és a régió, valamint Magyarország és Európa egybeeső kötődéseinek aránya, a település és Európa kötődési pár változásaihoz hasonlóan. A 2005-ös kötődési egybeesési csúcstról az egybeeső százalékok 2006-ra lecsökkentek és 2007-re tovább csökkentek.

A legmagasabb kötődési egybeesési százalékos arányok minden változópár esetében a 2005. május–júniusban végzett felmérés adatai esetében tapasztalhatóak, egy évvel Magyarország Európai Unió-s integrációja után. Azt feltételezzük, hogy az euro-optimizmus mértéke ekkor volt a legmagasabb. Ekkor még nem merült fel az integráció hatásainak hidegfejt, tényeken alapuló vizsgálata, sokkal inkább pozitív, mindent elfedő optimizmus volt uralkodó. Azonban később, 2006-ban és 2007-ben, amikor az emberek számon kérték a vélt vagy valós ígéretek, illetve hatások megvalósulását a kormányon és az Európai Unión, egyáltalán nem azt kapták, amit akartak. A mindennapi életükben nem jött el az, amit nyugaton láthattak, az uniós csatlakozás hatásainak reális értékelésére csupán a népesség egy szűk rétege volt képes. 2005-ben még a csúcson volt

az EU csatlakozás előnyeit bemutató média- és PR-kampány, mindenki hitte, hogy valóban „cukrászdát nyithat Bécsben” és más ehhez hasonló marketingszövegek igazságát. A kampány befejeztével, illetve a mindennapi gondok és küzdelmek megmaradtával az emberek elvesztették illúziójukat, eurooptimizmusukat, és elkezdtek kiábrándulni a szupranacionális intézményből.

	2004. 10–11.	2005. 05–06.	2006. 03–05.	2007. 02–03.
település – régió	0,705**	0,737**	0,797**	0,726**
település – ország	0,508**	0,518**	0,545**	0,488**
település – Európa	0,345**	0,383**	0,413**	0,298**
régió – Európa	0,523**	0,567**	0,463**	0,388**
régió – ország	0,549**	0,555**	0,583**	0,555**
ország – Európa	0,520**	0,563**	0,495**	0,386**
Az összefüggés szignifikáns: **0,01 valószínűségi szinten. Spearman korreláció.				

3. tábla A teljes kötődés metszete különböző területi szintek esetében (%-ban)

A területi kötődést mérő változók és az általuk alkotott skála tesztelése

A területi kötődés különböző szintjeit mérő változók együttes megbízhatóságáról a „Cronbach Alfa” statisztikai eljárás segítségével bizonyosodhatunk meg. A statisztika lényegében azt elemzi, hogy a vizsgált jelenség mérésére operacionalizált változók alkalmasak-e funkciójuk betöltésére. Az egyes itemek, amelyek egyenként egy-egy terület szinthez való kötődést mérnek, együttesen egy a területi kötődést mérő skálaként funkcionálnak. Ezen skála megbízhatóságát, azaz a segítségével végrehajtott mérések pontosságát teszteli az alfa statisztika (CRONBACH 1951.; SANTOS 1999.). További kiemelt fontosságú funkciója az eljárásnak, hogy megmutatja, a változók megfelelően reprezentálják-e az egydimenziós teret, vagy esetleg a változók mögött több dimenzió meghúzóódására kell számítanunk. A társadalomtudományokban általánosan alkalmazott határszint a statisztikai érték megfelelőségére a 0,7-es. A 4. táblázatban leolvashatóak a skála Cronbach Alfa statisztika értékei, idősoros formában.

	2004. 10–11.	2005. 05–06.	2006. 03–05.	2007. 02–03.	2007. 04–05.
Cronbach Alfa	0,774	0,809	0,775*	0,76	0,524
*Az elemszám 2006-ban 509 fő, a többi esetben a teljes minta					

4. tábla Cronbach Alfa-féle együtthatók az adatok egydimenziós illeszkedésére

A Cronbach Alfa-érték megfelelő 2004-ben, 2005-ben, 2006-ban és a 2007. február–márciusi mérés idejekor. Ezekben az időpontokban a vizsgált változók tehát alkalmasak a területi kötődés koncepció mérésére. Megjegyzendő, hogy a legmagasabb a Cronbach Alfa-érték 2005-ben, amikor is a kötődési optimizmus szempontjából csúcsidezokról beszélhetünk. A 2007. április–májusi felmérés esetében azonban a skála a 0,7-es határérték alá csökken (alfa=0,524). Ebben az időpillanatban ez a négy változó nem alkalmas a területi kötődés mérésére, illetve az adatok mögött esetlegesen nem egydimenziós struktúra húzódik meg. A területi szintekkel kapcsolatban feltettük, hogy léteznek „konvencionális” (ország, település) és „új” (Európa, régió) kötődési relációk. Ezek a 2007. április–májusi adatfelvételig alkalmasak is voltak együttesen, egy

skálát alkotva a területi kötődés mérésére, ám erre az évre ezt a tulajdonságukat elvesztették. Ennek oka az európai szinthez történő kötődés visszaesésében keresendő.

Faktorelemzések

A Cronbach Alfa statisztika eredményeinek értelmezése után faktorelemzési eljárást alkalmazunk az egyes évek esetében külön-külön a változókra. A faktorelemzésnél a „Maximum likelihood” módszert alkalmaztuk, „Varimax” rotációval, faktorképzési módszernek az 1-es sajátérték feletti dimenziók automatikusan faktorokká alakítását választottuk (ld. SZÉKELYI – BARNA, 2002). Célunk a „konvencionális” és „új” területi szintek elkülönítése lett volna az eljárás segítségével, illetve a Cronbach Alfa skálatesztelés eredményeinek verifikálása. Az 5. táblázatban csupán a rotált faktormátrixokat közöljük, idősoros bontásban.

Kötődés típusa	2004	2005	2006	2007 4-5.
Település	0,7641	0,7776	0,8230	0,7831
Régió	0,8688	0,8993	0,9196	0,9125
Ország	0,5989	0,6220	0,5722	0,5874
Európa	0,4976	0,5758	0,4553	0,3997

5. tábla Rotált faktorközéppontok faktorsúlyai idősoros formában

Az eljárás minden vizsgált évben egy faktort bontott ki, azaz a kötődéseket mérő változók azonos gondolati dimenzióba, feltehetően a „területi” kötődés dimenziójába helyezkedtek el a megkérdezettek gondolkodásában. Azonban a kibontott faktoron belül a változók illeszkedése nem minden esetben volt megfelelő. Az „Európához kötődés” faktoron elhelyezkedéshez szükséges 0,5-es konvencionális⁶ faktorsúly határértéket csupán 2005-ben haladta meg.

Ennek fényében megállapítható, hogy a megkérdezettek területi kötődéseiről egydimenziós formában gondolkodnak, és ebben az egydimenziós gondolkodásban állandó helye van a településhez, az országhoz és a régióhoz való kötődésnek. Magyarország EU-csatlakozása után egy évvel bekerült e három változó mellé az Európához kötődés is, ám a későbbiekben (2006, 2007) ki is került onnan. Ez a statisztikai elemzés is igazolni látszik feltételezésünket, miszerint Magyarországon az EU csatlakozás után lezajlott egy a közösség iránti fellángolás, ami azonban 2006-re és főként 2007-re már elmúlt.

Következtetések

Tanulmányomban lépésről-lépésre mutattam be a területi identitás koncepcióját, illetve annak értelmezésének nehézségeit, valamint a területi kötődés elméleti megfontolásait és empirikus

⁶ Egy változót akkor tekinthetünk kizárólag egy faktoron ülőnek, ha annak faktorsúlya meghaladja a 0,5-et, illetve egyetlen más faktoron sem helyezkedik el a legnagyobb faktorsúlyának 50%-át meghaladó mértékben. (SZÉKELYI–BARNA 2002.)

eredményeimet. Természetesen, a nemzetállami szinthez képest „fiatal”, főleg az újonnan, 2004 után csatlakozott tizenkét ország számára teljesen új Európai Unióhoz való kötődés nem tud a területi identitás elmélet hagyományos dimenzióinak megfelelően identifikálódni. Kötődéseket azonban feltételezünk, mind a megszokott, jól ismert területi szintekhez, mind az új, az EU csatlakozást megelőző reformok eredményeként létrejött szintekhez egyaránt. Szerencsés helyzetben vagyunk, mivel a területi kötődés – melyet a téma kutatói egybehangzóan a területi identitás egyik legfontosabb, mérésre talán legkönnyebben alkalmazható dimenziójának tartanak – egy széles körben teoretizált és kutatott jelenség és a kötődéseket folyamatosan méri az évente négy hullámban zajló Eurobarometer longitudinális kérdőíves vizsgálat.

A területi kötődések elemzésének eredményei alapján kijelenthetjük, hogy minél inkább távol kerülünk a lokalitás határaitól, az emberek annál kevésbé kötődnek az adott területi szintekhez. Fontos eredmény, hogy a kötődési adatokból kiolvasható az Európai Unió csatlakozás időszakával járó, európai területi szintekhez való kötődési optimizmus megingása. *

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ARATÓ, K. (2000): *Szociális párbeszéd az Európai Unióban*. Budapest, Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem.
- BÖHM, A. (2000): Térségi identitás Magyarországon. In Glatz, F. (szerk.): *Területfejlesztés és közigazgatás-szervezés*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia. 111–126
- BRUTER, M. (2005): *Citizens of Europe? The Emergence of a Mass European Identity*. New York, Palgrave Macmillan.
- BUGOVICS, Z. (2007): *Társadalom, Identitás és Területfejlesztés*. Budapest, L'Harmattan Kiadó.
- BUZAN, B. – WÆVER, O. – DE WILDE, J. (1998): *Security. A New Framework for Analysis*. Boulder London, Lynne Rienner Publishers.
- CRONBACH, L. J. (1951): Coefficient alpha and the internal structure of tests. *Psychometrika* vol. 16. no. 3. 297–334.
- CUBA, L. – HUMMON, D. M. (1993): A Place to Call Home. Identification with Dwelling, Community, and Region. *Sociological Quarterly* vol. 34. no. 1. 111–131.
- FARAGÓ, L. (2005): *A Jövőkötés Társadalom-Techikája*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
- HAESLY, R. (1999): *Types and Levels of European Attachment in Scotland and Wales*. European Community Studies Association Sixth Biennial International Conference. Pittsburgh, PA.
- JENSEN, O. B. – RICHARDSON, T. (2004). *Making European Space*. New York, Routledge.
- KÁKAI, L. (2000): Megyei identitás a Dél-Dunántúlon 1994–1998. In Glatz, F. (szerk.): *Területfejlesztés és közigazgatás szervezés*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia. 183–208
- MARKS, G. (1998): Territorial Identities in the European Union. In J. J. Anderson (ed.): *Regional Integration and Democracy*. Expanding on the European Experience. Boulder, Rowman & Littlefield. 69–94
- MORENO, L. (1999): Local and global: Mesogovernments and territorial identities. *Nationalism and Ethnic Politics* 1999. vol. 5. no. 3&4. 61–75.
- NÉMEDI, D. (2008): Bevezetés. In D. Némédi (szerk.): *Modern Szociológiai Paradigmák*. Budapest, Napvilág Kiadó. 15–68
- PAASI, A. (2000). *Re-constructing regions and regional identity*. Nethur lecture. The Alexander von Humboldt Lectures Series. Nijmegen.
- PAASI, A. (2002a). Place and region: regional worlds and words. *Progress in Human Geography* 2002. vol. 26 no. 6. 802–811.
- PAASI, A. (2002b). Regional Transformation in the European Context. Notes on Regions, Boundaries and Identity. *Space & Polity* 2002. vol. 6 no. 2. 197–201.

- PAASI, A. (2003). Region and place: regional identity in question. *Progress in Human Geography* 2003. vol. 27. no. 4. 475–485.
- PAASI, A. (2005). Remarks on Europe's Transforming Meta-geography. *Geopolitics*, 2005. vol. 10. no. 3. 580–585.
- PÁLNÉ KOVÁCS, I. (2001a): Régiók Magyarországa – ultima ráció? *Comitatus: önkormányzati szemle*, 11(5), 5-9.
- PÁLNÉ KOVÁCS, I. (2001b): *Regionális Politika és Közigazgatás*. Budapest – Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
- PÁLNÉ KOVÁCS, I. (2002): A politikai regionalizáció esélyei Magyarországon. *Comitatus* 2002. 12. évf. 1-2. sz. 6–19.
- SANTOS, J. R. A. (1999): Cronbach's alpha: A tool for assessing the reliability of scales. *Journal of Extension* 1999. vol. 37 no. 2. 1–5.
- SCHUMACKER, R. E. – LOMAX, R. G. (2004): *A Beginners' Guide to Structural Equation Modeling*. Second Edition. Mahwah (New Jersey), Lawrence Erlbaum Associates.
- SZÉKELYI, M. – BARNA, I. (2002). *Túlélőkészlet az SPSS-hez*. Budapest, Typotex.
- SZÜCS, J. (1981): Vázlat Európa három történeti régiójáról. *Történelmi Szemle* 1981. 3. sz.
- THOITS, P. A. – VIRSHUP, L. K. (1997): Me's and We's: Forms and Functions of social Identity. In R. D. Ashmore és L. Jussim (ed.): *Self and Identity*. New York. Oxford: Oxford University Press.
- WÆVER, O. (1997): *Concepts of security*. Copenhagen, Copenhagen University.
- WALLACE, W. (1990): *The Transformation of Western Europe*. London, Royal Institute of International Affairs.

GÁBOR DÁNIEL, NAGY

Regional levels, regional identity and affiliation

Abstract

In my study I take consideration of the theoretical approaches of regional identity and territorial bonds, and I present that how the identity develops and the affiliation to different levels of territorial units in the European Union. Furthermore I examine the bond to the regional and conventional territorial levels. My theoretical approach supported my empirical analysis, in interpreting the use of different categories and analyse the longitudinal data of Eurobarometer.

Keywords regional levels, European Union, regional identity, regional affiliation

RÁCZ ATTILA

A valós és mentális társadalmi-térbeli elkülönülést vizsgáló kutatások Szegeden

Absztrakt

Az emberek térrel kapcsolatos értelmezéseinek vizsgálata igen érdekes kutatási terület, hiszen a valóságos térnek (akár egy településnek) az objektív módon meglévő térelemeit, és különösképpen a térelemekhez kapcsolódó különböző vélekedéseket az ember maga állítja elő és szubjektív módon értelmezi, határozza meg azokat. A mentális térképezés során a térről szerzett információk is egyénileg formálódnak, mégpedig úgy, hogy azok a magunk számára segítenek eligazodni abban, hogy mi hol van, mely területen kik laknak, egy adott helyre hogyan juthatunk el, mit hol, vagy éppenséggel hol mit csinálhatunk. A kérdés legtöbbször az, hogy ezek a térképek mennyire tükrözik, vagy inkább mennyire állnak közel a valósághoz?

Kulcsszavak: társadalmi-térbeli elkülönülés, szegregáció, mentális szegregáció, mentális térkép, kognitív térkép, kognitív reprezentációk, olvasható város, struktúrateremtés, jelentésadás, kognitív területi struktúra, társadalmi státusz, lakóhelyi elkülönülés, szegregátum, mentális szegregátum.

A társadalomtudományok számára a térbeliség nem tisztán jelenik meg, hanem átszővi számtalan társadalmi és kulturális jelentés, ezzel a teret társadalmi termékévé avatja, és annak mentális jellegét hangsúlyozza. E jelentések hordozói, megjelenítői, sőt formálói a társadalmi élet legkülönbözőbb területei, megnyilvánulásai, így például a művészeti alkotások, vagy általános-ságban az információcsere, a kommunikáció. (MÉSZÁROS 2000., BENEDEK 2003., FARKAS 2003.)

A mentális térképek vizsgálata egyes kutatók szerint már a századforduló néprajzi és antropológiai irodalmában is megjelenik térhasználat címke alatt. (LETENYEI 2004.) Az antropológusok körében sokat idézett Bronislaw Malinowski a Trobriand-szigetek közötti kereskedelmi lánc leírásakor utal arra, hogy a szigetek lakói a közvetlenül szomszédos szigeteket tartják közelinek, és ez az elképzelés hatással van a kereskedelmi kapcsolatok alakulására. (MALINOWSKI 1922.) A térhasználattal kapcsolatos hazai néprajzi irodalomból nemzetközileg is ismert Hofer Tamás és Fél Edit (1997) munkája a magyar paraszti gazdálkodás tér- és időbeosztásáról (LETENYEI 2004.).

A térértelmezéssel kapcsolatos értelmezési valamint ezen értelmezési fajták különböző kutatási területeken használatos prioritásbeli különbségeinek eredményeképp jönnek létre az 1960-as, 1970-es években a mentális térkép, mentális térképezés vagy a kognitív tér, a kognitív térképezés fogalmai (NEMES NAGY 1998.). Egyes vélemények szerint a kognitív vagy mentális térképezés (cognitive/mental mapping) két különböző dolgot jelent a pszichológia és társada-

lomböldrész szóhasználatában. A két diszciplína megközelítésbeli különbözősége Letenyei László szerint leginkább úgy értelmezhető „*mintha fordított lenne a kutatás tárgya: a földrajz a térre vonatkozó tudást gyűjti, a pszichológiai értelemben vett kognitív térkép viszont a tudást térképezi fel, azaz a tudati jelentésstruktúrák „térképének” elkészítésével foglalkozik.*” (LETENYEI 2004. 154.)

Más kutatók ellenben, mint pl. Barbara Tversky is úgy látják, hogy a kétfajta fogalomhasználat között nincs különbség, hiszen mindkét esetben a tudattartalmak feltárásáról, feltérképezéséről van szó, és a tudat vizsgálatakor képtelenség lenne a vizsgálatot csak és kizárólag a térrel kapcsolatos tartalmakra szűkíteni, hiszen a kognitív folyamatok csak a maguk komplexitásában értelmezhetők. (TVERSKY 1993., idézi: LETENYEI 2004. 154.)

„*A kognitív térképezés pszichológiai folyamatok sorozatából álló folyamat, amely megjegyzi, kódolja, raktározza, előhívja és dekódolja a mindennapi térbeli környezetre (...) vonatkozó információt.*” (DOWNS-STEAD 1973. idézi LETENYEI 2004.) Tehát a kognitív térképezés azt a folyamatot jelöli, melynek során a személyekben lejátszódik egy pszichológiai folyamat, aminek az eredményeképpen kialakul egy sajátos kép, a valóságos térnek egy sajátos értelmezéseként. Ez a sajátos kép, a kognitív térkép, melyek, „térképi elemekből, illetve a hozzájuk kapcsolódó szubjektív képzetekből álló tudati képződmények”, a mentális térképezés lényege pedig, éppen ezeknek, az egyénekben rejlő kognitív térképeknek feltárása, különböző módszerekkel. Így a mentális térkép csupán az egyén kognitív térképének adott eszközökkel megjelenített része. (KISS 2005.) A kognitív térkép tehát nem mentális térkép még, hanem mentális kép, amely különböző módszerekkel megjeleníthető, és ennek a megjelenítésnek (mentális térképezés) eredménye a mentális térkép.

A kulturális antropológiában az ötvenes–hatvanas években végbemenő strukturalista és kognitív fordulat már a térérzékelés vizsgálatának felértékelődéséhez vezetett (LETENYEI 2004.), ugyanakkor a geográfiában csak az 1960-as évek behaviorista forradalmával¹ jelent meg a módszer, amit ma már széles körben használnak a települési, területi tervezésben is, mivel segítségével olyan társadalmi folyamatokról kapható információ, amelyek más módszerekkel nem, vagy csak korlátozott mértékben tárhatók fel. (KISS–BAJMÓCZ 1996.)

Letenyei szerint a geográfia és antropológia mellett a nyelvészetben is tetten érhető a mentális térképezéssel kapcsolatos kérdések megjelenése, mégpedig a környezetre vonatkozó, kulturálisan meghatározott tudás és a kommunikáció összefüggéseinek vizsgálata terén. Letenyei kiemeli, hogy a nyelvészet és az antropológia kognitív struktúrák iránti fokozódó érdeklődése sok tekintetben egymás mellett, szoros kölcsönhatásban haladt. Ennek egyik legismertebb bizonyítéka Edward T. Hall *Rejtett dimenziók* című könyve.

A kötet a környezetre vonatkozó, kulturálisan meghatározott tudás és a kommunikáció, illetve a nyelv kérdéseivel foglalkozik, és számos fontos megállapítása mellett rámutat arra is, hogy az ember és környezete kölcsönösen alakítják egymást, vagyis az ember miközben megteremti a kultúrát, aközben „háziassítja” is magát; és a kultúra nyelven keresztül ismeri meg a valóságot. Így az építetett (városi) környezet sem más, mint a kultúra szűrő-szelektáló folyamatának terméke. Hall szerint tehát a térre vonatkozó elképzeléseink elsősorban nem az objektív valóságon, hanem annak szubjektív észlelésén nyugszanak. (HALL 1969., 1987.)

¹ Az Egyesült Államokban megjelent iskola képviselői a hatvanas években szakítottak a hagyományos földrajzi szemlélettel, amely a teret az emberek cselekedeteinek keretként szolgáló „tartályként”, abszolút képződményként tekintette. Abból a feltevésből indultak ki, hogy az emberek térbeli viselkedését nem a tér objektív szerkezete, hanem annak az észlelés során keletkezett szubjektív képzeletere határozza meg. CSÉFALVAY 1990.

A mentális térképezés területén tehát a legkülönbözőbb tudományágak, mint a nyelvészet, a pszichológia és a földrajz kutatási eredményei kölcsönösen hatottak egymásra. A módszer interdiszciplináris jellegét támasztja alá az is, hogy az egyébként építész végzettségű Kevin Lynch munkája (LYNCH 1960.) készítette elő – Cséfalvay Zoltán értékelése szerint – a földrajz-tudomány egy újabb fordulatát (CSÉFALVAY 1990.). 1970-ben megjelenik a földrajzkutató Roger Downs *Geographic Space Perception: Past Approaches and Future Prospects* című programadó írása (DOWNS 1970.), majd 1973-ban a David Steával közösen szerkesztett szöveggyűjtemény (DOWNS–STEA 1973a, 1973b), amely viszont a pszichológus végzettségű, de számos diszciplína területén alkotó Stanley Milgram-re volt hatással, aki 1976-ban tette közzé Párizs mentális térképéről szóló tanulmányát (MILGRAM 1992.).

Ezután még gyors egymásutánban több összefoglaló jellegű kézikönyv, egyetemi jegyzet is megjelenik, mint például Peter Gould és Rodney White *Mental Maps* című (GOULD–WHITE 1974.), a Downs és Stea szerzőpáros újabb, *Map in Minds. Reflection on Cognitive Mapping* című írása (DOWNS–STEA 1977.), továbbá Joseph Stoltman 1980-as *Mental maps: resources for teaching and learning* című kötete (STOLTMAN 1980.) és John Goldnak a behaviorista geográfiai megközelítésben íródott *An Introduction to Behavioural Geography* című írása (GOLD 1980.). Végül Charles Holahan környezeti pszichológiai megközelítésű mentális térképezésről íródott kötete (HOLAHAN 1982.), – amelynek hat fejezete magyarul is olvasható (DÜLL–KOVÁCS 1988.) – zárja a mintegy húszéves kezdeti periódust.

1993-ban Barbara Tversky a kognitív térképeken kívül konstruktivista alapokon álló kognitív kollázsokat és térbeli mentális modelleket különít el. Az így létrejött hármas kategorizáció lényege, hogy míg a kognitív térképezés a térre vonatkozó tudati tartalmakat gyűjti, a kognitív kollázs (cognitive collage) a térészlelésünk sokkal több tudati elemével függ össze. Egy távolság például megítélésénél figyelembe vehetjük a kocsiút idejét, a zónaidőt, de akár a történelmi hadjáratokat vagy a nyelvcsaládot, és ezekből kollázsszerűen állítjuk össze a térre vonatkozó információt (TVERSKY 1993). „A megközelítés attól konstruktivista, hogy az érdeklődés közép-pontjában nem a térkép (kollázs) áll, hanem alkotásának folyamata. A dolgot bonyolítja, hogy az információk szisztematikus vagy véletlen hibával állnak rendelkezésünkre tudatunkban. A térbeli mentális modellek (*spatial mental models*) abból indulnak ki, hogy az egyes térbeli információk nem állnak össze egy teljes képpé, a biztos pontok (*landmarks*) közti teret a tudatunk tölti ki, modellezi.” (LETENYEI 2004. 162.) A mentális térképezés konstruktivista jellegű megközelítése tehát nem a térképre, hanem magára a modellépítés folyamatára fókuszál.

A mentális térképezés elméleti és módszertani alapjaira építő megközelítések közül megemlítendő még szociálpszichológiában használatos *value mapping* az értékpreferenciák (szociológiai, pszichológiai) vázlatát, illetve az eredmények sokdimenziós skálázás eredményeként kapott „térképét” jelenti. Az ingatlanpiaci/területfejlesztési értelemben vett értéktérkép pedig egy teljesen más kognitív stuktúraértelmezés, ahol egy-egy település ingatlanpiaca színárnyalatokkal vagy más módon ábrázoló térképre, vagy a térkép alapjául szolgáló adatbázisra, azaz értékkataszterre utal. A szervezetszociológia, vezetés- és szervezéstudományok területén az úgynevezett koncepciótérképezés (*concept mapping*) kifejezést említhetjük, ahol gyakorlatilag egy elképzelés megvalósításának komplex folyamatábrájának megalkotásáról beszélhetünk, feltüntetve az egyes fázisokat, a részt vevő szereplőket és a társadalmi/szervezeti környezetet, az eredményeket grafikusán interpretálva. A koncepciótérkép egy vagy több résztvevő észlelése alapján készül (jellemzően fókuszcsoporthoz vizsgálat, ritkábban interjú vagy résztvevő megfigyelés alapján), az eredményeket általában adatsűrítő eljárásokkal (MDS, klaszter) dolgozzák fel. (LETENYEI 2004.)

A térrel kapcsolatos ismeretek előhívására alapvetően két módszert szoktak alkalmazni: az ún. „rajzos” illetve „rang módszert”. Az első módszer alkalmazói a vizsgálati személyekkel térképeket rajzoltatnak, majd ezeket elemzik, hasonlítják össze. A második módszer előre megadott objektumok értékelésén alapul. Ekkor a kutató által megnevezett helyeket kell rangsorolnia, pontoznia a válaszadónak. Ebben az esetben a térképezést már maga a kutató végzi el. (KISS-BAJMÓCY 1996.)

Más megközelítésben a mentális térképezéshez kapcsolódó az adatfelvétel „filozófiáját” illetően lehet:

- Tisztán kvantitatív jellegű
- Tisztán kvalitatív, nem rajzoltató adatgyűjtés
- Szabad térképrajzoláson alapuló adatfelvétel
- Standardításra törekvő térképrajzoltatás
- Kész térképekből kiinduló adatfelvétel

A mentális térképeken található adatok lehetnek:

Mentális terek neve és kiterjedése (településrészek, utcanevek stb. megnevezése és ábrázolt nagysága, méretaránya)

Törésvonalak, határok (városhatár, folyó, jól meghatározható városmorfológiai határvonal stb.)

Tájékozódási pontok (népszerű találkozási, vagy iránypontok, amelyek a mindennapokban segítik a tájékozódást)

Útvonalak (nem csak konkrét utak lehetnek, hanem bővebb értelemben a mindennapi térpályák)

Csomópontok (a térpályák találkozási pontjai; jelentőségüket többnyire az határozza meg, hogy hány útvonal, térpálya találkozik)

Emellett gyűjthetők adatok az egyes helyek, térrészletek ismertségről, a hozzájuk kapcsolódó véleményekről, sztereotípiákról. (LETENYEI 2004.)

Kevin Lynch 1960-ban megjelent munkájában (LYNCH 1960.) bevezeti az „olvasható város” fogalmát, mely alatt azt érti, hogy a város egyes részei milyen könnyen ismerhetők fel és rendezhetők egy koherens rendszerbe. Az a város tekinthető olvashatónak, melynek kerületei, vagy műemlékei, vagy közlekedési útvonalai könnyen felismerhetők és egy globális szerkezeti sémába rendezhetők.

Ehhez szükséges a városképi elemek megkülönböztethetősége, illetve azok logikus, követhető összekapcsolódása. A világosan tagolt szerkezetű városokról könnyen és gyorsan készíthetünk viszonylag pontos kognitív térképet. LYNCH 1960. három fázist különít el a térbeli tanulás folyamatában: az azonosítás, a struktúrateremtés és a jelentésadás egymással összekapcsolódó szakaszait. Az azonosítás legnyilvánvalóbb formája az elnevezés, aminek során az adott térelemet megkülönböztetjük környezetétől. A struktúrateremtés során az egyes helyek, térrészletek egymáshoz való viszonyát, funkcionális kapcsolatát adjuk meg. Végezetül a jelentésadás szakaszában, amely a három közül a legnagyobb változatosságot hordozza, különféle jelentéstartalmakkal ruházzuk fel az egyes helyeket. E jelentések akár teljesen ellentétesek is lehetnek más-más csoportokhoz tartozóknál, erre kiváló példa az, hogy mennyire eltér, vagy eltérhet például a belvároshoz kapcsolódó jelentéstartalom egy település lakosságának és az odalátogató turistáknak esetében (CSÉFALVAY 1990.).

Magyarországon is egyre több kutató mutat érdeklődést a mentális térképezés iránt, és

végez kutatásokat. Ezek két fő csoportra oszthatók: vagy egy-egy település mentális képére, vagy összességében – többnyire a magyarországi települések kapcsán - Magyarország mentális képére irányulnak (LETENYEI 2005.). Letenyei Kőszeg, Ökörítőfülpös mentális képét vizsgálta, utóbbi településnél kiegészítve kapcsolatháló elemzéssel. (LETENYEI 2001.). Perényi Roland Budapest sajátos szempontú vizsgálatát végezte el, mégpedig abban az értelemben, hogy a rendőri figyelem, a biztonság (biztonságérzet) terjedését elemezte a dualizmus korának fővárosi társadalmában dokumentumelemzés módszerét használva. (PERÉNYI 2006.) Gyáni a városi mikroterek kutatása során arra a megállapításra jut, hogy a város térképe sok eltérő mentális térképet rejt magában. Kutatásaiban történeti forrásokat (korabeli családi naplókat) használt, és kiindulópontja az volt, hogy a várost annak lakói eltérően érzélik, így vele kapcsolatos élményeik is eltérőek. Gyáni végül arra a következtetésre jut, hogy a várost, mint egységet szimbolizáló tárgyi elemekről nyert élmények nélkül nem lehetséges a városi identitás érvényes kialakítása (GYÁNI 1998.). Garamhegyi, Kádár és Sümeghy alföldi lakóhelyű egyetemisták Magyarországról alkotott mentális térképét vizsgálták. Kiindulópontként egy üres lapot kaptak a megkérdezettek, amelynek a közepén egy pont jelölte Szegedet, és a városhoz képest kellett megadniuk az egyes településeket. A szakirodalomban ezt „céltáblás” módszernek nevezik (LETENYEI 2004.). Bajmócy és Kiss (1996) szintén az egyetemi hallgatók mentális térképeit vizsgálták Magyarországról, összehasonlítva az (elvileg) több földrajzi információval rendelkező földrajzosok és más szakosok térképeit. Más vizsgálatok az egyes európai országok népszerűségét, megítélését vizsgálták szintén egyetemi hallgatók körében rang módszer segítségével (BAJMÓCY–CSIKOS 1997.). Michalkó Gábor a turizmus kutatásában használta a mentális térképeket, amelyeket érettségi előtt álló diákokkal készítettett el. Szerinte az adott helyen rövid ideig tartózkodó turisták mentális térképéhez jobban tapadnak a szubjektív értéktételek, mint egy helyi lakoséhoz, emellett a látogatók térképeit elemezve képet kaphatunk a turisták útvonalairól, könnyebbé válik a helyi turizmustervezés. (MICHALKÓ 1998.) A hazai mentális térképes módszert alkalmazó kutatások közül kiemelendő még Füstös László (FÜSTÖS 1988.) és Varga-Ötvös Béla tanulmánya (VARGA-ÖTVÖS 1993.). A két szerző más-más kontextusban végzett elemzése csak a címében egy. A Füstös által végzett értéktérkép elemzés és (value map) kifejezés a szociálpszichológiában az értékpreferenciák (szociológiai, pszichológiai) vázlatát, illetve az eredmények sokdimenziós skálázás eredményeként kapott „térképét” jelenti, még Varga Ötvös az ingatlanpiaci/területfejlesztési értelemben vett értéktérkép értelmezése egy település ingatlanpiacát színárnyalatokkal vagy más módon ábrázoló térképet, vagy a térkép alapjául szolgáló adatbázist, azaz értékkatasztert jelenti.

A társadalmi-térbeli elkülönülést vizsgáló kutatások Szegeden

A társadalmi rétegződés és térbeli elkülönülés szociológiai szempontú vizsgálata Szeged területére vonatkozóan először az 1960-as évek végén zajlik, Szelényi Iván és Konrád György vezetésével. A kutatás statisztikai adatok elemzésével készül, és rávilágít arra, hogy Szeged fizikai értelemben eltérő övezeteinek eltérő a társadalmi összetétele is: a szakképzettebb társadalmi csoportok magasabb arányban élnek a jobb színvonalú övezetekben, míg a szakképzetlenebbek nagyobb arányban jelennek meg az alacsonyabb színvonalú részeken. A városfejlesztési folyamatok vizsgálatának eredményeként Szelényi szerint ebben az időszakban Szeged fejlődése sokkal organikusabb, mint pl. Pécsé, mivel a csongrádi megyeszékhelyen már a 19. század végén olyan városközpont alakult ki, amely képes egy száz-kétszázezres lélekszámú település központjaként funkcionálni (SZELENYI 1990.). Szelényiek a várost urbanisztikailag nagyjából

egységes övezetekre osztják az alábbiak szerint: városmag a (1) *belváros*, amelyet körülvesz az átmeneti övezet két szakasza, a (2) *leromló, avuló* és a (3) *zöldövezeti*, színvonalas szakasz, az (4) *ipari lakótelep*, a (5) külső gyűrűben lévő *családi házas telepek*, és az (6) *új lakótelep*. Az övezetek tulajdonságait a kutatás eredménye alapján három tényező szabja meg: a lakáosztály szerinti összetétel, funkcionális jellemzőik, és a történeti egységük. Szelényiek Szeged városi övezeteire vonatkozóan megállapítják, hogy infrastrukturális szempontból fejlettnak tekinthető a (1) belváros, a (3) javuló átmeneti zöldövezet és az (ekkor még) (6) új lakótelep. Ezeken a területeken él a magasabb társadalmi státuszú népesség 40 százaléka (szellemi foglalkozásúak, vezető beosztásúak stb.). A másik három övezet, ahol a kutatás idején a szegediek többsége lakik, infrastrukturálisan fejletlen terület. Az alacsony fejlettségi szintű területeken 70 százalékban a fizikai foglalkozásúak lakóhelyei találhatók, amelyek igazolják az övezetek közti társadalmi szegregációt. Szelényiek megállapítják, hogy a városban addig lezajlott migrációs folyamatok nem csökkentették az elkülönülést, hanem a lakáspolitiká révén éppen erősítették, vagyis tovább fokozták a különböző társadalmi rétegek térbeli elkülönülését. A magasabb státuszúak ebben az időszakban új lakótelepi lakásokhoz jutnak, míg a fizikai dolgozók és a munkáscsaládok a külső családi házas övezetekben és a leromló átmeneti övezetekbe szorulnak ki, ezzel egy időben a már avuló átmeneti övezet és az ipari lakótelepek további leromlását siettetve (SZELÉNYI 1990.).

Az 1980-as népszámlálás alapján a statisztikai hivatal szakemberei Szegedet kilenc építészeti és funkcionálisan elkülönülő részre osztják. A nyolcvanas évektől kezdve leginkább eszerinti területi felosztás alapján történnek az elemzések a város társadalmi-területi különbségeit vizsgáló, leggyakrabban a KSH népszámlálási adataira kiterjedő elemzésekben. Az elhatárolt egységek nagy különbségeket mutatnak a beépítettség, a laksűrűség, a fejlődés iránya, a lakosság foglalkozása, korstruktúrája, lakásviszonyai stb. tekintetében (KSH 1983.).

Az 1990-es és 2001-es népszámláláskor az adatokat a funkcionális tagozódás mellett, már az úgynevezett városrendezési körzetekre vonatkozóan is kódolták, és elemzések születnek ebben a területi bontásban is. A funkcionális kategóriák alkalmazásának egyik előnye, hogy nem koncentrikus körök szerinti, „szervetlen” övezeteket határolnak le, hanem tekintettel vannak egy-egy környék építészeti, geográfiai és térhasználati jellegzetességeire is. (KOVÁCS 2003.)

2003-tól a Szegedi Tudományegyetem Szociológia Tanszékén hallgatóimmal közösen folyamatosan végzünk Szegeden településszociológiai kutatásokat, kvalitatív és kvantitatív módszerrel, valamint a két módszer ötvözésének technikájával egyaránt (RÁCZ 2007., 2009., 2011.). Ebben a kutatássorozatban a Szegeden belüli területi-társadalmi elkülönülést vizsgáló elemzés során Balogh Péter a különböző társadalmi csoportok területi eloszlásában tapasztalható különbségeket a Duncan házaspár (1973) által kidolgozott disszimilitási indexszel mérte (BALOGH 2007.). A Szeged Studies 2003 adatállományán végzett elemzéseinek eredményei azt támasztják alá, hogy a nagy területi egységekben (funkcionális lakóövezetek) nem mutatható ki sem nominális (nem, etnikum, családi állapot), sem pedig graduális paraméterek szerinti (életkor) éles társadalmi elkülönülés Szegeden. Az elemzés ugyanakkor rámutat arra is, hogy a nagy területi egységekre jellemző társadalmi heterogenitás mellett azért érezhetőek bizonyos paraméterek szerinti területi különbségek is. Az iskolai végzettség esetében például kimutatható, hogy a Belvárostól és a Villanegyedtől kifelé haladva csökken az elvégzett iskolai osztályok számának átlaga. Szorosan követi a központi övezetet a diplomások arányában a Belső lakóterület is, de itt már inkább az érettségizettek dominálnak, ahogy a Kertvárosias lakóövezetben is. Szakmunkás végzettségűeket leggyakrabban a Lakótelepeken és a Falusias lakóövezetben találunk, ahogy legfeljebb nyolc osztállyal rendelkezőket is (leginkább Kiskundorozsmán és Szentmihálytelken).

A 2003-ban készült adatfelvétel szerint a fizikai munkások – ide értve a szakmunkásokat és a szakképzetleneket és a gazdálkodókat – főként a falusias lakóövezetben (Kiskundorozsma, Szentmihálytelek, Szőreg, Tápé), illetve a lakótelepeken (Tarján) vannak jelen nagyobb arányban, a nem fizikai foglalkozásúak többsége pedig a Belvárosban, a villanegyedben és a belső lakóterületen (Alsóváros, Felsőváros, Móraváros, Újszeged) él. A felső- és középvezetők, diplomás foglalkozásúak és a kereskedők, szolgáltatók többsége ezeken a területeken lakik. Az egyéb szellemi foglalkozásúak és az alsóvezetők lakhelyei többé-kevésbé arányosan megoszlanak a belső lakóterület, a kertvárosias lakóterület, a lakótelepek és a falusias lakóterület között (BALOGH 2007.).

A 2003-as adatok a jövedelmi helyzetet illetően is hasonló tendenciát mutatnak. A falusi lakóövezetben, illetve a lakótelepeken találjuk a legtöbb alsó jövedelmi helyzetű szegedit, és a legkevesebb magas jövedelműt, akik jellemzően a belvárosban és a villanegyedben laknak. Az említett tendenciát jól illusztrálja, hogy az előbbi két területi kategóriában a legmagasabb a jó jövedelmi helyzetűek aránya, némileg kevesebb a belső lakóterületen, majd a lakótelepeken és a kertvárosias lakóövezetben, végül a falusias lakóövezetben. A jövedelem a központi területektől haladva csökken a periféria irányába.

A lakókörülmények valamelyest módosítanak a centrum–periféria irányon, ugyanis a belváros által mutatott középpérték megegyezik a falusias lakóövezetével és a lakótelepekével, vagyis az itt lakók inkább közepes lakásfeltételekkel rendelkeznek. Jó körülményeket a belső és kertvárosias lakóövezetben, illetve a villanegyedben találhatunk. A lakáshelyezet és a lakókörülmények vizsgálata során Balogh a legfeljebb nyolc osztályt végzettek, illetve a gazdálkodók, szakképzetlenek és a rossz lakókörülmények között talált összefüggést. Hasonló eredményre jutott a diplomások, illetve a felsővezetők, a diplomához kötött foglalkozásúak, a kereskedők, szolgáltatók és a jó lakókörülmények között. Középen helyezkednek el a szakmunkás végzettségűek, illetve az egyéb szellemi foglalkozásúak és az iparosok, szakmunkások a lakásfeltételeiket tekintve (BALOGH 2007.).

A Balogh által az iskolai évek számából, a jövedelmi decilisekből és a lakókörülményeket mérő változókból konstruált szocioökonómiai státuszindex alapján ismét egyfajta középpontból kifelé irányuló lejtő rajzolódik ki Szegeden 2003-ban. A villanegyed és a belváros lakóinak fele a felsőközép és felső kategóriából kerül ki. Újfént középen találjuk a belső és a kertvárosias lakóövezetet és a lakótelepeket. A falusias lakóövezet esetében az alsóközép státuszúak tekinthetők jellegadónak. A szegedi városkutatási projektet 2007-től kezdődően egy mentális térképes vizsgálattal is bővítettük. A kutatási irányvonalat abban jelöltük meg, hogy milyen hasonlóságok és különbségek fedezhetők fel a területi-társadalmi elkülönülés valós és mentális mintázati között.

Az ilyen irányú vizsgálódás első eredményeit 2009-ben publikáltuk (RÁCZ 2009.) Ferencz Gábor tanulmányában (FERENCZ 2011.), ahol a társadalmi státuszok közti viszonyrendszert ugyancsak a disszimilitás és szegregáció kiszámításával vizsgálta. Ferencz mind a munkajelleg-csoportok, mind pedig a státuszkategóriákat esetében ugyanazokat a főbb jellemzőket találta Szegeden:

Az egymástól legtávolabb lévő csoportok (kvalifikált szellemi dolgozók és a fizikai foglalkozásúak, illetve az alsó és a felső státuszúak) között a legmagasabb a disszimilitási index, és az egymással szomszédos csoportoknál (pl. szakmunkások és gazdálkodók, szakképzetlenek, illetve az alsóközép és alsó státuszúak) a legalacsonyabb a mutató. A szélső kategóriák között átlag körüli a disszimilitási index értéke, vagyis a nagyobb társadalmi távolság nagyobb térbeli elkülönüléssel jár, és fordítva: a kisebb társadalmi távolság kisebb disszimilitással. A

szegregációs index a felső kategóriáknál a legmagasabb, majd csökkenni kezd egészen a középső kategóriákig, ahonnan ismét emelkedik, de a legalsó helyzetű csoportnál már nem éri el a mutató a legfelső értéket, azaz a szegregációs görbe J-re emlékeztet.²

A szegregációs és a disszimilitási indexek kiszámításakor a funkcionális övezeteknél rendre alacsonyabbak az értékek, kiváltképp a kisebb területen koncentrálódó alacsony társadalmi státuszúaknál. E megfigyelés elméleti magyarázatát adja Ladányi János (2008), aki szerint a klasszikus városszociológiai modellek korlátozza, hogy a nagy területi aggregátumok alapján felépített modellek szükségképp heterogén területeket foglalnak magukba, elfedve ezzel a kisebb léptékű szegregálódást.

A mentális térképes adatok elemzését illetően Ferencz tanulmányából az derül ki, hogy a szegediek mentális térképe jelentősen eltér a statisztikai módszerekkel vázolt társadalmi-térbeli szerkezettől. Meglehetősen megoszlának a vélemények a szegények által lakott városrészekről, ellenben a gazdagok lakhelyeire vonatkozó vélemények inkább „konszenzusosak”, koncentráltak. Közös bennük, hogy a megkérdezettek által említett területek a központi vagy ahhoz közeli fekvésűek, míg a többi városrész mintha „látószögön kívül” esne.

A szegedi mentális térképek elemzésének első eredményei megerősítik azokat a budapesti kutatási eredményeket, miszerint a magas társadalmi státuszúak jellegzetessége a nagy kiterjedésű, egybefüggő területen való szegregálódás, míg a társadalmi rétegződés alsóbb régióiban a sok kisebb méretű szegregátum jellemző (LADÁNYI 2005.). A jelenségre adható „empirikus” válasz: a megkérdezettek jól lokalizálható területeken észlelik a szegénységet, azonban azt sem zárható ki, hogy az általuk említett városrészekben huzamosabb ideig alacsony, illetve magas társadalmi státuszú emberek laktak/laknak és ez az információ sztereotípiák formájában rögzült a válaszadók mentális struktúrájában. A preferált területek és a gazdagok által lakottnak vélt városrészek a mentális térképen fedik egymást.

Boros Lajos a kutatássorozatban, összevont mutatók segítségével kísérelte meg mérhetővé tenni a deprivációt (BOROS 2011.). Az általa alkalmazott halmozott és összevont deprivációs indexek városon belüli különbségei jól mutatják az objektív illetve szubjektív (relatív) depriváció térbeliségét, és a kétféle depriváció területi szerkezete közötti hasonlóságokat és különbségeket. Boros először a 2001. évi népszámlálás Szegedre vonatkozó adatait használta fel az objektív depriváció mutatóinak készítésére, majd ugyanezt elvégezte a Szeged Studies 2007 adatfelvétel 2500 fős lakossági mintáján is. Az elemzések területi alapegységét a népszámlásban elkülönített városrészek jelentik. A népszámlálási adatok alapján az objektív deprivációt vizsgálta, azaz olyan mutatók felől közelített, amely az életminőség vizsgálatában a mérhető, könnyen számszerűsíthető, és az egyén véleményétől független tényezőket reprezentálják. Az adatok feldolgozása során a gazdasági aktivitás, iskolázottság, lakáshelyzet, demográfiai helyzet mutatócsoportokat vonta be az elemzésbe. Boros összevetette a relatív depriváció értékeit a népszámlálási adatok alapján számított objektív deprivációval és eredményként azt kapta, hogy a belvárosi területek jobb értékeket mutatnak a relatív depriváció tekintetében, míg az egyébként jó helyzetet mutató

² Csanádi Gábor és Ladányi János Budapesten végzett kutatásai szerint is a szegregációs görbe J-alakot vesz fel – a többi európai nagyvároshoz hasonlóan –, mert a társadalmi hierarchia alján elhelyezkedők térbeli elkülönülést jelző indexei alacsonyabbak, mint a hierarchia tetején lévőkénél, szemben az Egyesült Államok nagyvárosaival, ahol a görbe U-alakot követ. Ennek oka, hogy a magas státuszúak akarataik szerint koncentrálódhatnak, míg a szegények mikro-szegregátumokban élnek. (LADÁNYI 2007.) Az európai nagyvárosok másik sajátossága, hogy a belső területeket a felsőbb társadalmi rétegek veszik birtokukba és sajátítják ki, kiszorítva onnan az alacsonyabb rétegeket. (CASTELLS 2005.)

újszegedi területek hasonlóképpen differenciálódnak mindkét típusú depriváció alapján. A kertesház, illetve ritkább beépítésű részek (Marostó, villanegyed) jobb értékeket mutatnak, mint a panelesek (Odessa), ugyanakkor ez utóbbira is a városi átlag feletti az érték.

Kiskundorozsma és Tarján minden módszer és szempont szerint a város legdepriváltabb részei közé tartoznak. Szintén hátrányos helyzetűnek bizonyul az Északi városrész.

Az objektív mutatók alapján rossz helyzetű Móraváros ugyanakkor a relatív depriváció alapján átlagos helyzetűnek bizonyul. Alsóváros a relatív deprivációs index alapján jó helyzetű városrészként jelenik meg, amelyet alátámasztanak a népszámlálási eredmények is: csupán az inaktív keresők aránya magasabb a városrészek átlagánál.

Boros arra a következtetésre jutott, hogy a legkedvezőbb helyzetben piaci viszonyok által felértékeltebb központi, jól megközelíthető, illetve a ritkább beépítésű, kellemes lakóköznyezetet nyújtó városrészek vannak. Ez utóbbiak elérhetősége szintén viszonylag jó – legalábbis a többi lazább beépítésű területéhez (pl. Gyálarét, Kiskundorozsma) hasonlítva. Minden esetben kimutatható a paneles negyedek relatív lemaradása a szomszédos területekhez képest, és több esetben a város egészéhez képest is. A város szerkezetét formáló globális hatások különböző formában jelennek meg és befolyásolják a depriváltság mértékét: a felértékelődő újszegedi területeket ezek teljesen elkerülik, hozzájárulva azok értéknövekedéséhez azzal, hogy a nyugodt lakóköznyezetet nem zavarják meg az új hatások. Ez igaz pl. Odessa-városrészre is, amely némiképp jobb helyzetben van, mint a többi paneles lakóövezet. (BOROS 2011.) Magunk a társadalmi-térbeli elkülönülés Szeged városán belüli, több módszerrel vizsgáltuk (RÁCZ 2011b), melynek kiinduló elméleti kereteit legfőképp Csanádi Gábor, Ekler Ferenc, Hegedűs József, Ladányi János és Tosics Iván (EKLER–HEGEDŰS–TOSICS 1980., CSANÁDI–LADÁNYI 1988., LADÁNYI 2008.) elméleti és módszertani kritikái, valamint a különböző társadalmi státuszú csoportok eltérő szegregációs mintázataival kapcsolatos kutatási eredményei jelentették. Az elméleti keretek mára kibővültek Kevin Lynch könnyen tanulható, „olvasható” város fogalmának társadalmi környezetre adaptált változatával (RÁCZ 2011b.), ahol Lynch (1960) definíciójában szereplő paramétereket amelyek az épített környezet sajátosságaira vonatkoznak, kutatásunk során kibővítettük a társadalmi mintázat való és kognitív sajátosságainak paramétereivel. Ezalatt azt értjük, hogy a város nem csak és kizárólag az épített környezet alapján tanulható könnyen, hanem a társadalmi-térbeli elkülönülés mintázatán keresztül is.

Azt feltételeztük, hogy azokban a városokban készül a társadalmi-térbeli elkülönülésről viszonylag pontos kognitív térkép, ahol a társadalmi térbeli elkülönülés nagyobb területi egységet lefedő, nagyobb homogenitással jellemezhető.

Kutatásunk módszertana a tíz év kutatómunka alatt sok változáson ment keresztül. Kezdetben kizárólag csak a kvantitatív módszerek, ezek közül is a mintavételes eljárásra építő survey típusú adatfelvételi módszerre alapoztunk, és a klasszikus városzociológiai elméletek társadalmi-térbeli elkülönülésével kapcsolatos modellek relevanciáját vizsgáltuk Szeged estében. A kutatásunk kezdeti irányvonalával szemben megfogalmazott jogos és építő szakmai kritikák először arra késztettek bennünket, hogy kutatási problematikánk elméleti kereteit kibővítsük és más módszertani megközelítésben is megvizsgáljuk. A társadalmi-térbeli elkülönülés problematikájának szociológiai megközelítése mellett a társadalomföldrajzi, valamint a városgazdaságtani elméletekre is kiterjesztettük figyelmünket. Az elméleti keretek interdiszciplináris bővülése mellett az általunk vizsgált probléma módszertani megközelítése is bővült, amely bővülés a több vizsgálati módszer ötvöztetésének elméletére épített.

Kutatói érdeklődésünk mindvégig megmaradt a társadalmi-térbeli elkülönülés problemati-

kája mentén, és ezt a problematikát értekezésünk során egy olyan sajátos szempontból ragadtuk meg, amely a területi-térbeli társadalmi mintázatok vizsgálata szempontjából talán újdonságnak is tekinthető nevezetesen, hogy a statisztikai adatok mentén megrajzolható társadalmi-térbeli mintázatok valamint a fejekben létező kognitív társadalmi-térbeli mintázatok milyen eltérést mutatnak, ennek az eltérésnek mik lehetnek a magyarázatai, és milyen hatásokat fejthetnek ki egy-egy adott területre. Történész végzettséggel is rendelkező szociológusként először csak a kezdeti strukturálatlan várostörténeti érdeklődés, majd pedig a mentális térképezés módszere iránti érdeklődés vezetett az értekezés fő irányvonalát adó hipotézisek teszteléséhez, melyek a kvantitatív és kvalitatív adatgyűjtés közben fogalmazódtak meg. Történeti városfejlődés hipotézisünket még a forrás- és dokumentumelemzés során fogalmaztuk meg, majd ebből kiindulva más módszerek alkalmazásával megvizsgáltuk, hogy Szeged társadalmi-térbeli tagozódásának történeti változásai, hatással vannak-e 21. század városlakóinak Szegeddel kapcsolatos kognitív struktúrájára. A kvalitatív és kvantitatív adatfelvételek eredményeinek elemzésével alátámasztottuk, hogy a jelentős hatású városszerkezeti átalakulások ma is meghatározóak a mentális térképeken megjelenő kognitív struktúrák határait illetően, ugyanakkor a történelmi városrészek egykori határvonalai egyre inkább már csak a fejekben – kognitív térképeken – léteznek, és csak azok a városrészek mutatnak némi eltérést ebben a tekintetben, amelyek egykor önálló települések voltak.

A kognitív struktúrák és történeti városrészek összefüggéseinek vizsgálatok fordult kutatói érdeklődésünk a valós és kognitív társadalmi-térbeli elkülönülés problematikája felé. A problematika vizsgálatára egy kísérletet végeztünk, ahol a kiinduló vizsgálati pontként a 2001-es népszámlálási adatok alapján meghatározható és jól megragadható két társadalmi csoport (alacsony vagy magas státuszú, az adatfelvételek során érvényes megnevezéssel szegény vagy gazdag népesség) területi elhelyezkedését vizsgáltuk, különböző területi egységenkénti lehatárolásban, majd vetettük össze, a két csoport hat, hét, illetve kilenc évvel későbbi mentális térképeken megadott elhelyezkedésével.

A népszámlálási adatokon végzett elemzés Szeged estében is alátámasztotta azokat a korábbi, mások által megfogalmazott megállapításokat (LADÁNYI 2008.), melyek szerint a társadalmi hierarchia alján elhelyezkedők térbeli elkülönülést jelző indexei - az általában használatos, viszonylag nagy kiterjedésű területi lehatárolások esetében alacsonyabbak, mint a hierarchia tetején lévőkénél. A tétel kiváltképp igaznak bizonyult abban az esetben, mikor az elkülönülést jelző indexet nagyobb területi egységekre vetítve határozzuk meg. Ekkor a területen belüli nagyobb társadalmi heterogenitás következtében láthatatlanná vált a kisebb területi egységekben egyébként létező és ott koncentrálódó szegregáció.

A kísérletképp megvizsgáltuk azt, hogy a szegediek kognitív térképein léteznek-e társadalmi jellemzőiket tekintve elkülönülő területek, és ha igen ezek a területek elhelyezkedésüket illetően milyen mértékű azonosságot mutatnak a 2001-es népszámlálási adatok alapján végzett, társadalmi-térbeli elkülönülést vizsgáló elemzésünk eredményeivel. A népszámlálási adatok (iskolai végzettség, és munkastátusz) alapján alacsony státuszcsoportba sorolt szegediek területi arányszám szerinti rangsora nem mutatott azonosságot egyik mentális térképes adatfelvételi év eredményeivel sem, viszont a magas státuszcsoportba sorolt szegedi lakosok területi arányszám szerinti rangsora erős összefüggést mutatott a mentális térképes adatfelvételek gazdagok által lakott területként való említési rangsorával.

A mentális térképes adatfelvételek eredményei mindhárom adatfelvételi évben a gazdag-szegény területi elkülönülés esetében hasonló kognitív struktúrát mutattak. Ennek alapján

bevezettük és meghatároztuk a „mentális szegregátum” fogalmát, amely alatt olyan a területi egységeket értünk, ahol a mentális térképeken kirajzolódó mentális terekre vonatkozó meghatározó jelzők, vagy azonos tartalmat hordozó sztereotípiák említési gyakorisága legalább 15%. A mentális térképek pontosságára, vagy pontatlanságára vonatkozóan három lehetséges magyarázatot fogalmaztunk meg: A „statikus magyarázat”, valamint a *dinamikus magyarázat*” esetében, a társadalom térbeli elrendeződésének fejekben lévő eltérő mintázatát az első esetben a valós elrendeződés csoportspecifikus területi elhelyezkedési sajátosságaival (statikus), a második esetben pedig a városrehabilitációs intézkedések célterületenként eltérő gyakoriságával (dinamikus) magyaráztuk. A harmadik „sztereotíp magyarázat” lényege, hogy a különböző társadalmi csoportok valóságban és fejekben való térbeli mintázatának különbözőségét a mentális terekhez kapcsolódó sztereotípiák okozzák.

A valós és kognitív társadalmi térbeli mintázatok eltérésének sztereotíp magyarázata kapcsán az a kérdés merült fel bennünk a további vizsgálódásokat illetően, hogy a különböző szegregátumokat magukba foglaló területekhez kötődő, túlzó sztereotíp magyarázatoknak van-e valamilyen hatása? A városgazdaságtan extern hatásokat taglaló elméleti megközelítést adaptáltuk a különböző minőségű szegregátumokat magukba foglaló területek megítélésével kapcsolatos vizsgálatunkra.

Az egyes városrészekre vonatkozó extern hatás mértékét a disszimilációs és mentális disszimilációs indexek területrészenkénti értékeinek különbségében fejeztük ki, majd annak alapján városrészenkénti rangsort állítunk fel a 2001-es bázis és a három adafelvételi év mutatói szerint, majd a rangsorok korrelációja alapján teszteltük az összefüggést. Az eredmények alapján kimutattuk, hogy az a sztereotípiákból adódó extern hatások leginkább a szegregátumokat magukba foglaló területeken érvényesülnek. *

Függelék

Szeged településrészei

A várostörténeti szerkezetváltozások következtében tehát a jelenlegi várostestben négy fő elem kap helyet: a történelmi városrészek, a lakótelepek, az ipari zóna, és a csatolt települések, melyek elhelyezkedése többé-kevésbé a városmagból kiindulva gyűrűs térszerkezetet követ, bennük azonban további sajátos karakterrel bíró egységek határolhatóak le. A 2001-es népszámlálás adatbázisában is az alábbi tíz területi egységet meghatározó változó található (funkcionális lakóövezetek), amelyet elemzésünk során mi is használtunk.

Belváros: a történelmileg kialakult szűk városmagot alkotó Vár és Palánk köré szerveződő városközpont és a Nagykörút által határolt része Szegednek, ahol a kulturális és egyéb intézmények zöme helyet kap, valamint a közlekedési hálózat sűrűsödik.

Hagyományos beépítésű belső lakóterület: a Nagykörút és a lakótelepek, valamint az ipari övezet által határolt lakóövezet, amelynek részei az egymástól a sugárutak által elkülönített Felsőváros, Rókus, Rókus-Móraváros, Móraváros és Alsóváros. Ezen utóbbi két városrész sokáig a legelhanyagoltabbak közé tartozott, azonban az elmúlt évtizedben végbement jelentős fejlesztések következtében lényegesen javult a helyzetük.

Lakótelepek: a város első lakótelepe az Újszegeden a Ligettől délre épített Odessza városrész. Tarján, Felsőváros, Makkosháza, és Újrókus a várost körülölelő körtöltés mentén létesültek, és jelentősen elkülönülnek, kiemelkednek a hagyományos lakóövezetből.

Villanegyed: Újszegednek a töltés és a Marostói utca által lehatárolt belső területe, amelynek azonban nem képezi részét az előbbiekben a lakótelepek között felsorolt Odessza városrész. A terület központiságát, villanegyed

jellegét tovább fokozza az ebben a körzetben található városliget, a strand és a gyógyfürdő, továbbá a különféle oktatási-, kulturális- és sportintézmények.

Kertvárosias jellegű lakóövezet: lényegében a városhoz kapcsolódó, a körtöltésen kívül eső területek: Béke-, Kecskés-, Klebelsberg-, Új-Petőfitelep, Baktó, Újszőreg, valamint Újszeged eddig nem említett területei a Marostói és a Fűvészkert környékén. Általában még az első világháborút megelőzően megindult az építésük, s azóta is folyamatos fejlődés jellemző.

Falusias jellegű lakóövezet: az 1973-ban Szegedhez csatolt – korábbi városhatáron kívül eső – volt önálló falvak; Tápé, Kiskundorozsma, Gyálarét, az Újszegeden lévő Szőreg, valamint Petőfitelep és Szentmihálytelek tartoznak ebbe a területi egységbe. Egyre inkább előtérbe kerül a lakóhelyfunkció, megfigyelhető az ide irányuló kitelepülés, amit a lakásállomány modernizálása is követ.

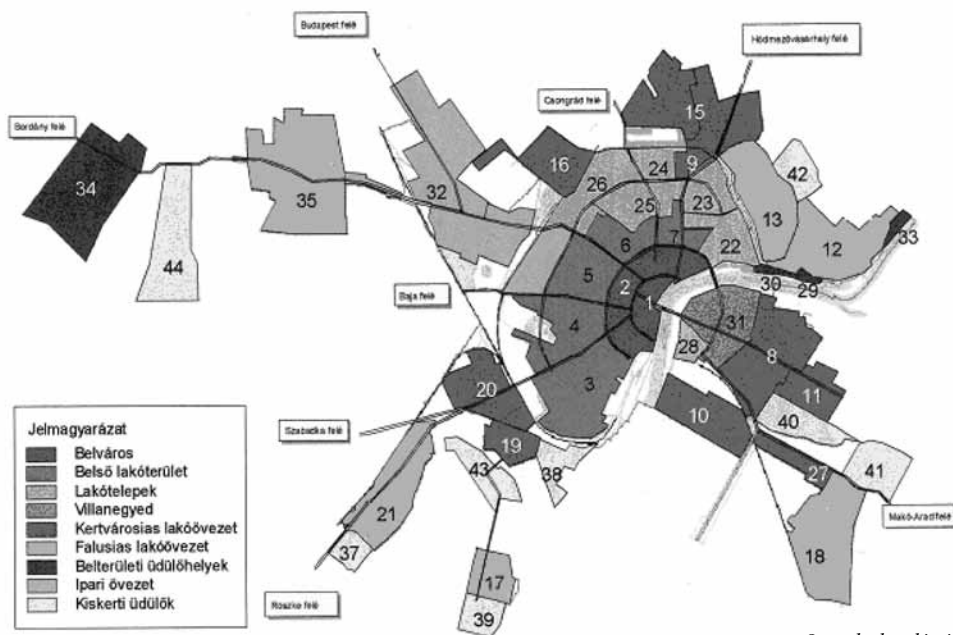
Belterületi üdülőhelyek: a magas árhullám esetén víz alá kerülő Sárge, Tiszavirág, Tö-

mörkény üdülőtelepek, valamint a Kiskundorozsma után elhelyezkedő Sziksós. Elsősorban szezonális pihenési-kikapcsolódási és idegenforgalmi funkcióval rendelkeznek, azonban az eredetileg üdülőnek épült házak egyre inkább szolgálnak állandó lakásul a tulajdonosoknak.

Ipari övezet: a lakótelepektől kiinduló gazdasági zóna a Körtöltés két oldalán. Gyéren lakott településrész, jóllehet található itt két középiskolai és két felsőoktatási kollégium.

Kiskerti üdülők: a város körül helyet foglaló hobbikert-zóna, amelyben részlegesen megtörtént az infrastruktúra kifejlesztése. Ide tartoznak a Marostói kiskertek, Subasa, a Szőregi-, a Tápéi-, a Ballagitói, a Gyálaréti-, a Tompaszigeti- és a Bodomi-kiskertek. Az infrastrukturális ellátottság teljessé tételével – a csatornahálózat, a közvilágítás és a szilárd útburkolat kiépítése – ezen területek lakóhelyi funkciója jelentősen előtérbe kerülhet.

Egyéb külterület: Szeged viszonylag nagy kiterjedésű, ritkán lakott határa. (Kovács 2003:7-11)

Szeged településrészei

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BAJMÓCY PÉTER – CSIKOS CSABA 1997.: Európai országok népszerűsége egyetemi hallgatók körében. *Iskolakultúra* 6-7. sz. 71–77.
- BALOGH PÉTER 2007.: A térbeli elkülönülés és a társadalmi rétegződés vizsgálata Szegeden. In Rácz Attila (szerk.): *Város és Vidéke*. Településszociológiai tanulmányok. Szeged, Belvedere Meridionale. 154–200.
- BENEDEK JÓZSEF 2003.: Tér és regionalizálás. In Süli-Zakar I. (szerk.): *A terület- és településfejlesztés alapjai*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó. 89–125.
- BOROS LAJOS 2011.: Szeged belső tagozódása a deprivációs indexek alapján. In Rácz Attila (szerk.): *Város és Vidéke*. Településszociológiai tanulmányok 2. Kézirat.
- CSANÁDI GÁBOR – LADÁNYI JÁNOS 1988.: Társadalmi csoportok térbeni elkülönülésének különböző léptékekben történő vizsgálata Budapesten. *Szociológia* 1988. 1. sz.
- CSÉFALVAY ZOLTÁN 1990.: *Térképek a fejünkben*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- DOWNS, R. M. – STEA, D. 1973.: Cognitive Maps and Spatial Behavior: Process and Products. In Downs, R. M. – Stea, D. (ed.): *Image and Environments*. Chicago, Aldine Publishing.
- DOWNS, R. M. – STEA, D. 1973b.: Térképek az elmében – Gondolatok a kognitív térképezésről. In Letenyei László (szerk.): *Településkutatás. Szöveggyűjtemény*. Budapest, 2004, L'Harmattan Kiadó. 593–615.
- DOWNS, R. M. – STEA, D. 1977.: *Maps in Minds: Reflections on Cognitive Mapping*. New York, Harper and Row.
- DOWNS, R. M. 1970.: *Geographic Space Perception: Past Approaches and Future Prospects*. Progress in Geography 2. 65–108.
- DÜLL ANDREA – KOVÁCS ZOLTÁN (szerk.) 1998.: *Környezetpszichológiai szöveggyűjtemény*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó.
- DUNCAN, O. D. – DUNCAN, B. 1973.: Lakóhelyi szegregáció és foglalkozási rétegződés. In Szelényi Iván (szerk.): *Városszociológia*. Budapest, 1973, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- EKLER DEZSŐ – HEGEDŰS JÓZSEF – TOSICS IVÁN 1980.: *A városfejlődés társadalmi-térbeni összefüggései Budapest példáján*. I–III kötet. Budapest, BVTV.
- FARKAS JÓZSEF 2003.: A társadalmi tér elméleti kérdései. *Társadalomkutatás* 2003. 2. sz. 167–190.
- FERENCZ GÁBOR 2011.: Lakóhelyi szegregáció és mentális térkép Szegeden 2009. In Rácz Attila (szerk.): *Város és Vidéke*. Településszociológiai tanulmányok 2. Szeged, Kézirat
- GOLD, J. R. 1980.: *An Introduction to Behavioural Geography*. Oxford, University Press.
- GOULD, P. R. – RODNEY R. W. 1974.: *Mental maps*. Harmondsworth, Penguin. Pelican geography and environmental studies. (Második, javított és bővített kiadás: London, 1986, New York: Routledge.)
- GYÁNI GÁBOR 1998.: *Az utca és a szalon*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
- HALL, E. T. 1969.: *The Hidden Dimension* (1966). Garden City, Anchor Books, N.Y
- HALL, E. T. 1987.: *Rejtett dimenziók*. Ford. Falvay Mihály. 3. kiad. Budapest, Gondolat.
- HOFER TAMÁS – FÉL EDIT 1997.: *Arányok és mértékek az átányi gazdálkodásban*. Budapest, Balassi.
- HOLAHAN, C. J. 1982.: *Environmental psychology*. New York, Random House.
- KISS JÁNOS – BAJMÓCY PÉTER 1996.: Egyetemi hallgatók mentális térképei Magyarországról. *Tér és Társadalom* 1996. 2-3 sz. 55–70.
- KISS JÁNOS PÉTER 2005.: A mentális térkép. In Nemes Nagy József (szerk.) (2005): *Regionális elemzési módszerek*. Budapest, ELTE Regionális Földrajzi Tanszék MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport. 96–98.
- KOVÁCS TIBOR (szerk.) 2003.: *Nagyvárosok belső tagozódása: Szeged*. Szeged, Központi Statisztikai Hivatal Csongrád Megyei Igazgatósága. Kiadás száma: 7/2003.
- LADÁNYI JÁNOS 2008.: *Lakóhelyi szegregáció Budapesten*. Budapest, ÚMK.
- LADÁNYI JÁNOS (szerk.) 2005.: *Szociális és etnikai konfliktusok*. Tanulmányok a piaczgazdasági átmenet időszakából (1987–2005). Budapest, ÚMK.
- LETENYEI LÁSZLÓ 2001.: *Településtervezés és mentális térképezés*. Falu, város, régió. 11–15.

- LETENYEI LÁSZLÓ 2004.: *Településkutatás*. A települési és térségi tervezés társadalomtudományos alapozása. Budapest, L'Harmattan Kiadó.
- LETENYEI LÁSZLÓ 2005.: *Településkutatás*. A települési és térségi tervezés társadalomtudományos alapozása. Budapest, L'Harmattan-Ráció Kiadó.
- LYNCH, K. 1960.: *The Image of the City*. Cambridge (Massachusetts), Technology Press.
- MALINOWSKI, B. 1922.: *Argonauts of the Western Pacific*. London, Routledge.
- MÉSZÁROS REZSŐ 2000.: *A társadalomföldrajz gondolatvilága*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Gazdaság- és Társadalomföldrajzi Tanszék. 164 p.
- MICHÁLKÓ GÁBOR 1988.: *Mentális térképek a turizmus kutatásában*. A magyar középiskolások Olaszország képe. *Tér és társadalom* 1988. 1-2. sz. 112–129.
- MILGRAM, S. 1992.: Psychological Maps of Paris. In Milgram, Stanley: *The Individual in a Social World*. Essays and Experiments. (Eds: John Sabini and Maury Silver.) McGraw-Hill. (Eredetileg megjelent: Ittelson, W. H. – H. M. Prohansky – L. G. Rivlin (ed.), 1976)
- NEMES NAGY JÓZSEF (szerk.) 1998.: *A tér a társadalomkutatásban*. Budapest, Szó-Kép Kft.
- PERÉNYI ROLAND 2006.: *Városi tér és hatalom: „utcapolitika” a századfordulós Budapestén*. Századvég 39. 28–54.
- RÁCZ ATTILA 2011b.: *Szegregáció a fejekben*. A valós és mentális társadalmi-és térbeli elkülönülés vizsgálata Szegeden Ph.D értekezés.
- RÁCZ ATTILA (szerk.) 2007.: *Város és Vidéke*. Településszociológiai tanulmányok. Szeged, Belvedere Meridionale.
- RÁCZ ATTILA (szerk.) 2009.: *Város és Vidéke*. Településszociológiai tanulmányok 3. Szeged, JATEPress.
- RÁCZ ATTILA (szerk.) 2011.: *Város és Vidéke*. Településszociológiai tanulmányok 2. Szeged, Kézirat.
- STOLTMAN, J. P. 1980.: *Mental maps: resources for teaching and learning*. Sheffield, Geographical Association.
- SZELÉNYI IVÁN 1990.: *Városi-társadalmi egyenlőtlenségek*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- TVERSKY, B. 1993.: Cognitive Maps, Cognitive Collages and Spatial Mental Models. In FRANK, ANDREW U. – IRENE CAMPARI (ed.): *Spatial Information Theory: A Theoretical Basis for GIS*. Lecture Notes in Computer Science 716. 14–24. Berlin, Springer.
- VARGA-ÖTVÖS BÉLA 1993.: *Értéktérkép*. A települési ingatlanvagyon felmérésének módszere. *Comitatus* 1993. 3. sz.

ATTILA, RÁCZ
Mental map researches in Szeged

Summary

Investigating interpretations of people concerning space is a very interesting area of study because people produce and define subjectively objective elements of space (even of a settlement) and opinions connected to them. During mental mapping informations gathered on space are being formed individually as well. Namely, in a way that they help us find out where things can be found, who are living at a place, how to get and what can we do there. In most cases the question is how well these maps reflect reality. In our study our aim is to specify the possible factors influencing the correctness of mental maps.

Keywords socio-spatial segregation, segregation, mental segregation, mental maps, cognitive maps, cognitive representations, read the city, structure creation, submission of a report, cognitive, spatial structure, social status, residential segregation, mental segregation

BALOGH PÉTER

*Adminisztratív különbségből területi egyenlőtlenség – újfent?**

EU-s területfejlesztési források a kistérségi hierarchiában

Absztrakt

A tanulmányban a területfejlesztési politika és a területi egyenlőtlenségek összefüggését vizsgáló kutatási tevékenységünk eredményeiből mutatunk be egy speciális témakört: a települési hierarchia hatását a fejlesztési források allokációjára. Kiinduló feltételezésünk, hogy a pusztán adminisztratív különbségekből a fejlesztéspolitika keretében egyenlőtlenségek keletkeznek.

Az első részben bemutatjuk a probléma empirikus tárgyalását lehetővé tevő elméleti keretet és a vonatkozó kutatási eredményeket, s emellett érvelünk, hogy a rendszerváltás előtti újraelosztáson alapuló területfejlesztési rendszernek és a 2004-es európai uniós csatlakozást követően kiépített verseny-alapú forráselosztása rendszernek vannak hasonlóságai. Ezután rövid módszertani bemutatás, majd az adatelemzések eredményeinek közlése és értelmezése következik. Utóbbi keretében – a magasabb belső érvényesség érdekében – kontrollváltozós lineáris regressziós modellek segítségével vizsgáljuk a fejlesztési források eloszlásának mintázottságát.

A főbb eredmények alapján megfogalmazható, hogy a központi települések magasabb támogatási aránnyal és magasabb támogatási összeggel tudják projektjeiket megvalósítani, ami még jellemzőbb a fejlesztéspolitika erőterében jobban teljesítő, sikeresebb kistérségek esetében.

Kulcsszavak területi egyenlőtlenségek, területfejlesztési politika, újraelosztás, verseny

Bevezetés

Jelen elemző tanulmány a területfejlesztési források eloszlását vizsgáló kutatási tevékenységünk egyik szeletével kapcsolatos eredményeinket mutatja be. Fő kérdésfeltevésünk, hogy az európai uniós támogatások eloszlásában kimutathatók-e területi egyenlőtlenségek. Elsőként a problémát a – hazánkra a rendszerváltás előtt jellemző – területfejlesztési rendszer működéséről született elméleti és empirikus munkákba ágyazva értelmezzük, s emellett érvelünk, hogy az

---

* Ez a tanulmány a Budapesti Corvinus Egyetem 4.2.1/B-09/1/KMR-2010-0005. számú TÁMOP program [Társadalmi Megújulás Operatív Program] Hatékony állam, szakértő közigazgatás, regionális fejlesztések a versenyképes társadalomért alprojektjében, a „Társadalmi és kulturális erőforrások, fejlesztéspolitikák, helyi fejlődés” műhelyben készült. A műhely (kutatócsoport) vezetője: Dr. Szántó Zoltán egyetemi tanár (BCE). A szerző doktorjelölt (BCE Szociológia Doktori Iskola) és egyetemi tanársegéd (SZTE Szociológia Tanszék); elérhetősége: balogh@socio.u-szeged.hu.

akkori kritikai megállapítások vizsgálati célként legalábbis felvetésre érdemesek jelenleg is. Ennek fényében empirikus választ keresünk arra, hogy az európai uniós csatlakozással hazánkban is általánossá váló területi rendszerben (kistérségek) lévő adminisztratív tényezők – elsődlegesen a kistérségközponti státusz, továbbá a kedvezményezett kistérségi státusz mint intézményi szabályozás – milyen hatást gyakorolnak a regionális fejlesztési célú projektek támogatási arányára és támogatási összegeire. Az adatelemzések során a kérdésfelvetés megválaszolására lehetőséget adó lineáris regressziós modelleket dolgozunk ki és értelmezzük a számítások eredményeit. A dolgozat rövid összefoglaló résszel zárul.

„Település – fejlesztés – egyenlőtlenségek” – a rendszerváltás előtti Magyarországon

Az urbanizációs lejtő mentén létrejövő eltérő helyzet kialakulásáért felelős mechanizmusok könnyen azonosíthatók, ha vizsgálódásunkat az *azok felszámolását célzó intézkedések*, fejlesztési elvek, elképzelések köré koncentráljuk.¹

A fejlesztési források esetleges egyenlőtlenségeinek vizsgálata kapcsán megközelítésmódunk jelentősen kötődik Szelényi Iván és Konrád György (2000) koncepciójához, akik szerint adott szabályozási rendszer jellege jelentős hatással van az egyenlőtlenségi rendszer milyenségére – ahogyan ők a szocializmus időszakára vonatkozóan a települési egyenlőtlenségek kapcsán megfogalmazták:

„A gazdálkodás redisztributív szisztémájához hozzátartozik, hogy a szűkösen rendelkezésre álló javak birtoklására szerveződő érdekkonfliktusok szereplőit nem engedi az áru és pénzviszonyok rendszerében versengeni egymással, hanem közöttük adminisztratív-naturális elosztási rendszert létesít, amelyben a juttatások arányát és sorrendjét az alapvető politikai célok hierarchiája szabja meg. (KONRÁD–SZELÉNYI 2000. 26.)

Szelényi és Konrád a redisztribúció fogalmát újraértelmezik, illetve adaptálják a szocialista viszonyokra. Kiindulópontjuk a Polányi Károly által bevezetett redisztribúció, melynek – vélekedésük szerint – a szovjet típusú gazdaság egy modernizált változatát hozta létre. Ezért elkülönítették egymástól a tradicionális redisztribúciót az előbbi jelölésére, és a *raciónalis redisztribúciót* a szovjet típusú gazdaságban működő mechanizmus jelölésére. (SZELÉNYI 1990. 440) A racionális redisztribúció az államszocialista társadalmak jellegzetes *kisajátítási intézménye*, az elnevezéssel ellentétben azonban alapja nem a szaktudás, sokkal inkább az, hogy az államszocialista redisztributornak monopóliuma van a célok közötti racionális választásra, valamint a technikai tudás terén is. (SZELÉNYI 1990. 22–25.)² Továbbá a racionális redisztribúció esetében a javak, pontosabban jutalmak a képzettségi szint alapján kerülnek elosztásra (SZELÉNYI 1990. 189.), s érdekes ellentmondás, hogy *a szocializmusban azon mechanizmusból keletkeznek egyenlőtlenségek, mely mechanizmus a kapitalizmusban egyenlősítő funkciót tölt be.* (SZELÉNYI 1990. 192.)

¹ Itt ugyanis jól elkülöníthető korszakok határolhatóak le (ENYEDI 1996. 11–22.): pl. a szocializmus ideje alatt domináns fejlesztési elvek alkalmazásának időszaka, a rendszerváltás követő radikális átalakulásokra reflektáló nézetrendszerek időszaka, s az Európához való csatlakozást követő – illetve azt megelőzően egyes területeken már korábban megjelenő – *szabályozási formák* időszaka.

² Alapvető különbség, hogy a nyugati társadalmakban működő redisztributív mechanizmusok csak akkor lépnek működésbe (a magántulajdon védelme érdekében), ha a piac nem működik, míg az államszocializmusban a tervezők csak akkor vezetnek be piaci mechanizmusokat, ha a redisztribúció nem működik, vagyis az állam redisztributív hatalmának védelmében. (SZELÉNYI 1990. 185)

A szerzőpáros a területi gazdálkodás és redistribúció magyarországi és térségi működésének leírásakor is hasonló érdekes következtetésre jut. Meglátásuk szerint Kelet-Európában egy új típusa jelenik meg a területi gazdálkodás és redistribúció összekapcsolódásának, amit *porosz típusú területi gazdálkodási és igazgatási rendszernek* neveznek. (KONRÁD – SZELÉNYI 2000. 23.) Lényege, hogy a helyi igazgatási szerv vezetője egy, a központi utasításokat végrehajtó kinevezett tisztviselő, nem pedig egy, a helyi érdekeket érvényesítő demokratikusan megválasztott képviselő.³ A porosz típusú területigazgatási mód újdonsága, hogy itt a gazdasági növekedést értelmezik külső kihívásként a nyugat-európai gazdasági fejlettségtől való lemaradás miatt. Így Kelet-Európában a nyugaton tapasztalt gazdasági eredmények mint elérendő külső célok jelennek meg, és a redistributív területgazdálkodási rendszer tulajdonképpen a gazdasági növekedés serkentését szolgálta. (KONRÁD–SZELÉNYI 2000. 23–24.)⁴

A magyarországi területi folyamatok értelmezésekor további lényeges elem a *késleltetett városfejlődés* koncepciója, melynek értelmében hazánkban az urbanizáció nem gyorsaságával, hanem éppenséggel viszonylagos lassúságával – alulurbanizáltság – okozott társadalmi feszültségeket. Az alulurbanizáltság oka, hogy Kelet-Európában a siettetett ipari fejlődés az infrastruktúra rovására ment végbe: az ipari beruházások magas arányát csak az infrastrukturális fejlesztés visszafogásával lehetett biztosítani. (KONRÁD–SZELÉNYI 2000. 38–39.)⁵

Konrád és Szelényi szerint egy további aspektusa a magyar települések egyenlőtlen fejlődésének a lakásosztályok – vagyis a lakáspiacon elfoglalt helyből adódó helyzet – fogalmából levezetett *településosztályok*. A településosztályok aszerint kerülnek kialakításra, hogy *a többlettermék-elvonás és a nemzeti jövedelem újrafelosztásának rendszerében az egyes települések milyen helyzetet foglalnak el* (pl. hogy egyes települések fejlesztési alapját elvonják). Vagyis az osztályok egy adott struktúrán belüli státuszt vagy pozíciót jelentenek. Ennek értelmében egy település osztályjellege a társadalmi előnyök és hátrányok felhalmozódásának rendszerét jelenti.⁶ A települések osztály-helyzetének meghatározásában rendkívül fontos a település jogállása, jogi helyzete, amit azonban egyéb tényezők módosíthatnak. (KONRÁD–SZELÉNYI 2000. 74–75.)

Vági Gábor (1991) az 1970-es évek közepén a (lakossági) infrastruktúra fejlesztésében⁷ egyre növekvő szerepet játszó *tanácsi pénzalapok* elosztási elveinek vizsgálatát, kritikai elemzését végezte el – a gyakorlatban (a megyén belüli) tanácsi fejlesztési alapok forrásainak összetételét

³ A szerzők azonban rámutatnak, hogy Magyarországon teljesen szélsőséges formájában ez a rendszer nem valósult meg, mivel hazánkban mindvégig megmaradt a jegyző-polgármester kettőssége. (KONRÁD – SZELÉNYI 2000. 23.)

⁴ A területi gazdálkodás ezen harmadik formájának értelmezését segíti a másik két – a szerzőpáros által bemutatott, a történelemben szervesen kialakult – területgazdálkodási forma felvázolása. Az (1.) ázsiai termelőmódban a redistributív területgazdálkodás kialakulásának okai a külső ökológiai és katonai kihívások voltak. A területi gazdálkodás nyugat-európai módja (2.) esetében a meghatározó tényező, hogy a gazdaságnövekedést belső kihívással tette és beépítette az áruviszonyok és a profit szabályozó szerepének kiterjesztésével a társadalomszerkezetbe. (KONRÁD–SZELÉNYI 2000. 23–24.)

⁵ Ennek következtében egyre többen kényszerültek arra, hogy az iparban dolgozzanak, de a falvakban lakjanak és ingázzanak. Azonban ezen rétegek előnyt is kovácsolhattak ebből a helyzetből – különösen az ipari agglomerációkban –, mivel a falvakban gyakran jobb lakáskörülményeket tudtak teremteni maguknak, és/vagy ki tudták használni a második gazdaság adta lehetőségeket kiegészítő mezőgazdasági termeléssel. (KONRÁD–SZELÉNYI 2000. 63–65)

⁶ Ezen problematikával (is) foglalkozik empirikusan VÁGI GÁBOR 1982.

⁷ Ugyancsak a témában született, elsősorban statisztikai elemzéseket és következtetéseket tartalmazó tanulmánya: VÁGI 1972.

és nagyságát elemezve. (VÁGI 1991. 125.) A helyi bevételekről rendelkezésre álló empirikus adatok alapján a meglévő településhierarchia (1. község, 2. nagyközség, 3. járásközpont nagyközség, 4. város, 5. megyeközpont város) vonatkozásában kimutatta, hogy *annak ellenére, hogy a járásközpontoknak nem volt önálló fejlesztési alapjuk, nem minősül közömbös tényezőnek, hogy egyes települések (nagyközség) járásközponti státusszal rendelkeztek-e avagy sem.*⁸ (VÁGI 1991. 122–129.) Az egyenlőtlenségi dimenzió ott érhető tetten, hogy az egyes település (tanács-) kategóriák ejlesztési lehetőségei és a helyi bevételei között fordított kapcsolat mutatható ki: a helyi bevételek arányának csökkenésével párhuzamosan folyamatosan nőnek a fejlesztési lehetőségek: a megyei-állami költségvetéshez való hozzáférés az összes elérhető fejlesztési forrás tekintetében csak előnyökkel jár; azaz a helyben képződő források magasabb részaránya nem az önállóság mutatója, sokkal inkább az adott tanács magára hagyottságát jelenti. A helyzetre továbbá az időbeli állandóság jellemző, azaz hosszabb ideje ugyanazok a tanácsok találhatók az országos átlag felett az egy lakosra jutó fejlesztési alap tekintetében – melynek okát Vági a területfejlesztési stratégiában, nem pedig a források összetételével való pénzügyi politizálásban látja. (VÁGI 1991. 130–131)

A megyén belüli erőforrás-elvonás és újraelosztás során a megye település-fejlesztési céljaiban az újraosztott összegek – mértéküket tekintve – lényegében jelentéktelenek, ezért az újraosztás indítéka nem elsősorban gazdasági természetű. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy az újraelosztás iránya tekintetében jellemző, hogy nem attól vesznek el, akinek sok van, és *nem a leginkább rászorulóknak adnak* – éppen fordítva. Az újraelosztás tehát *„nem gazdasági erőforrások arányos és ésszerű allokációja, hanem hatalmi gesztus. A felsőbb (állami) támogatásokért folyó harc, verseny megyei megismétlése”* melyből a megyeközpontok, a városok és a járásközpontok kerülnek ki győztesen.⁹ (VÁGI 1991. 136) A győztes státusz elnyerése érdekében a helyi tanácsok elsősorban informális szálakat, csatornákat építenek ki a megye felé annak érdekében, hogy a szabályozók „gazdáit” megnyerjék;¹⁰ továbbá ugyancsak jó kapcsolat kiépítésére törekcszenek a település gazdasági vezetőivel. (VÁGI 1991. 138–139.) Összességében tehát a két alapvetően helyes elv; az ésszerű reallokáció és az ésszerű és demokratikus decentralizáció elvei a visszájára fordulhatnak, amennyiben *„megvalósításukat nem a legalkalmasabb intézményi szinthez kötik”*. (VÁGI 1991. 144.)¹¹

Fenti tanulmányában tehát Vági Gábor a rendszerváltás előtti fejlesztéspolitika megyén belüli, települések közötti erőforrás-elosztási visszásságait mutatja ki. Az elemző munka továbbfolytatása során egyrészt a korábbi tapasztalatokat rekonstruálja kibővített adatbázison (több megye statisztikai adatait elemezve), másrészt vizsgálat alá vonja az országos elosztási

⁸ A járásközpontok közigazgatási szerepéből fakadó helyzetére tehát jellemző, hogy *„bár a járási tanács ma már inkább csak elvi irányítást gyakorló járási hivatal, székhelye – mint település – továbbra is előnyökben részesül.”* (VÁGI 1991. 132–133)

⁹ Ezen „játék” célja tulajdonképpen tehát megmutatni a települések számára, hogy *„van valaki, aki elvonhat és el is von betéteket, s van valaki, aki – ha akar – ad is.”* (VÁGI 1991. 137.) *„[...] az újraelosztás [...] az adás és kapás gesztusára épül.”* (VÁGI 1991. 144.) Az újraelosztás adomány, amire rá kell szolgálni. (VÁGI 1991. 144.)

¹⁰ Ily módon *„A szabályozás, elosztás kialakításánál a döntéshozók viszonya a tárgyalat problémákhoz szükségképpen személyes színezetet kap, ezt a viszonyt bizonyos helyi érdekek motiválják – végül ezeket az érdekeket egyeztetik koncepcióvá.”* (VÁGI 1991. 145.)

¹¹ Az újraelosztási rendszer fenti ellentmondásosságai ellenére azonban Vági amellett érvel, hogy a – különösen a hosszú távú – területi kiegyenlítés politikáját a tervszerű és hatékony reallokáció valósíthatja meg. (VÁGI 1991. 144.)

folyamatot is (Vági 1982). Utóbbi kérdéskör tekintetében a megyék mint elemzési egységek¹² vonatkozásában empirikusan vizsgálja az állami támogatásokon és hiteleken keresztül megnyilvánuló területfejlesztési elképzeléseket,¹³ illetve azok megvalósulását. (VÁGI 1982. 47.) Az elvek-célok megvalósulása szempontjából megállapítja, hogy az állami hozzájárulások elosztása nem kiegyenlítő, éppen ellenkezőleg; *a területi különbségeket felerősítő szerepe van.* (VÁGI 1982. 65.) *A területfejlesztési politika által fenntartott és állandósított egyenlőtlenségek* regisztrálása mellett ennek okait, kialakulásáért felelős társadalmi mechanizmusokat is feltárja: meglátása szerint ebben az egyik tényező azon *ideológia*, mely az elosztás gyakorlatát magyarázza, a másik pedig az ezt megvalósító *szervezetrendszer* merevsége. (VÁGI 1982. 122–123) Az elosztás ideológiai között összesen 13 gondolatot különít el (VÁGI 1982. 131–159.), melyeket négy nagyobb csoportban vonja össze: **1.** központi evidenciák, értékek (pl. korszerűség; nagy méretek valamint a munkásosztály „magánvaló” értéke); **2.** általános társadalompolitikai és gazdaságpolitikai igazoló érvek (pl. az erőforrások krónikus szűkösségének; a koncentrált fejlesztés előnyeinek gondolata); **3.** a gazdasági és társadalmi élet konkrét területeinek szakmai igazoló elvei (pl. a településfejlesztésben a körzetek és központjaik¹⁴ viszonyáról szóló megfontolások; a város mint érték); és **4.** a konkrét terület jogilag intézményesített elvei (pl. a településfejlesztésben a Tanács törvény, az Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptió) (VÁGI 1982. 159–160.) A fenti elvek tehát nem legitimálható egyenlőtlenségek fenntartását igazolják (VÁGI 1982. 160.) – a legitimációs elvek rendszere azonban még nem alkot tervet, így a jelenség teljeskörű magyarázatához a szerző a területfejlesztés tervezési folyamait is feltárja (VÁGI 1982. 162.) és bemutatja, miként és milyen eszközökkel versengenek egymással – sokszor informális-személyi csatornákat felhasználva – a tanácsok azért, hogy fejlesztési forrásokat szerezzenek meg. (VÁGI 1982. 162–204.)

Rendszerváltás utáni helyzetkép

A rendszerváltozással párhuzamosan megjelenő *piacgazdasági tényezők* szerepét emeli ki egyrészt a magyarországi *területi fejlődés* áttekintésekor Kovách Imre és Nagy Kalamász Ildikó (2006. 161–177.) amikor megállapítják, hogy a piacgazdaság nem csupán a társadalmi csoportok, hanem az ország területi szerkezetét is megváltoztatta. *A települések pozícióját immár nem a redisztributív rendszer hierarchiája,*¹⁵ hanem a jövedelemszerzési lehetőségek, a földrajzi-társadalmi-gazdasági adottságok és az abszorpciók képesség, valamint a vertikális helyett egy horizontális, hálózatszerű együttműködési forma szükségessége alakították ki. (KOVÁCH–NAGY KALAMÁSZ 2006. 163.) A változásokkal azonban a területi egyenlőtlenségek mintázottsága is

¹² Mivel „[...] a megyék mint egységek a fejlesztési politika tényleges lépcsői, az országos elosztási folyamat címzettjei és települések közötti elosztás fontos alanyai.” (VÁGI 1982. 19.)

¹³ „... az elmaradottabb megyéknek relatíve is [...] jóval nagyobb központi kiegészítést kell kapniuk, mint a fejlettebb megyéknek. A központi dotációnak bizonyos kiegyenlítő szerepet kell betöltenie a gyengébb és fejlettebb ellátottságú területek között.” (VÁGI 1982. 65.)

¹⁴ Például a körzetek központjainak kiemelt fejlesztése mint ideológia – azaz hogy a központ és a környék kisebb települései együtt veszik igénybe a központ városi szolgáltatásait, így a központi fekvésű, szerepű települések fejlesztésével a város és vidék összekapcsolódása megvalósítható – tekintetében kimutatható, hogy *a központi szerepkörű településeken elsősorban olyan beruházások történtek, amelyek természetüknél fogva csak a helyben lakók javát szolgálták.* (VÁGI 1982. 144–145.)

¹⁵ Vagyis a KONRÁD–SZELÉNYI 2000. által bemutatott és Vági Gábor (1982) által empirikusan kutatott és leírt – leleplezett – rendszer megszűnt.

némileg átstrukturálódott: a regionális különbségek tovább nőttek a rendszerváltást követő 15 évben, azonban az ország kelet-nyugati megosztottsága csak a nagyrégiók szintjén mutatható ki, a kistérségi szinten megjelenő területi egyenlőtlenségek inkább mozaikszerű képet mutatnak, vagyis mindenütt találhatók dinamikusban fejlődő és depressziós térségek-települések. (KOVÁCH–NAGY KALAMÁSZ 2006. 164) A változásokra reflektáló területfejlesztési politika empirikus vizsgálata kapcsán Bódi Ferenc és Fekete Attila tanulmányukban (2007.) *a területfejlesztési források térbeli eloszlását elemzik* az 1991. és 2002. közötti – tehát már a rendszerváltás utáni, de még az Unió csatlakozás előtti – időszakban (cél támogatások és címzett támogatások, területi kiegyenlítést szolgáló fejlesztési célú támogatások (TEKI), valamint a céljellegű decentralizált támogatás (CÉDE)). Megállapítják, hogy az *egyes kormányzati ciklusok tekintetében a fejlesztési források eloszlása területileg nem egyenletes*; átrendeződés figyelhető meg a támogatások lehívásában. Az első ciklusban a fejlesztési forrásokat jellemzően inkább a városok szerezték meg, 1995. és 1998. között a városok és községek között kiegyensúlyozottabb a források eloszlása, míg a harmadik ciklusban újfent inkább a városias területek bizonyultak eredményesebbnek. Az egyes támogatástípusok területi eloszlásának bemutatását követően az összes területfejlesztési forrás vonatkozásában megállapítják, hogy *„a legerősebb forráslehívók az országban a szélsőségesen jó, illetve a szélsőségesen rossz társadalmi-gazdasági helyzetű kistérségek voltak.”* (BÓDI–FEKETE 2007. 132.)

Szabics Lilla és Márványkövi Ferenc (2004.) pedig az önhibájukon kívül hátrányos helyzetben lévő ('önhikis') helyi önkormányzatokat vizsgálva arra keresnek választ, hogy milyen tényezőkön múlik, hogy egy települési önkormányzat önhikissé válik avagy sem. Többváltozós elemzéssel rámutatnak, hogy a település státusza és a szegénységi mutatók befolyásolják az önhikissé, illetve a tartós segélyezetté válást: a munkanélküliek és a segélyezettek arányának növekedése, a területi elhelyezkedés, valamint a kisebb településméret egyaránt növeli az önhikissé válás valószínűségét. (SZABICS–MÁRVÁNYKÖVI 2004. 247)

Az ezredvégi hazai területi egyenlőtlenségek tekintetében egyrészt megállapítható egy stabil megosztó dimenzió: markáns főváros-vidék dualitás, az alföldi térség tartós relatív elmaradottsága, másrészt pedig, hogy a korábbinál tagoltabb térszerkezet már a kilencvenes évek elején-közepén kialakult. A főváros-vidék viszony alaptrendjére a fejlettségi olló nyílása jellemző, a vidéken belüli arányok pedig a „lefelé nivellálódás” képét, illetve az ismétlődő differenciálódás hullámozását mutatják. (NEMES NAGY 2005. 141.)

Az Európai Unió integráció keretében lezajló széleskörű *intézményi átalakulás* hatásaival – különös tekintettel a fejlesztési politikák egyes területeken kifejtett hatásaira – foglalkozik egy, a vidékszociológiában (CSITE–KOVÁCH 2002.; KOVÁCH–KUČEROVÁ 2006.) elterjedt új megközelítés. Ennek értelmében például – a kelet-európai területfejlesztési intézményrendszer kiépülésének társadalmi struktúrára gyakorolt hatásként – megjelenik egy új réteg (a 'project class'), melynek tagjai a fejlesztési források feletti rendelkezés (azok lehívása) lehetőségének bizonyos értelemben vett monopolizálása révén tesznek szert hatalomra, s válnak ennek következtében a fejlesztési politika működésének és működtetésének kulcsszereplőivé.¹⁶

Hazánk Unió csatlakozása, s a piacgazdasági tényezőknek a területi fejlődés szempontjából való előtérbe kerülése (KOVÁCH–NAGY KALAMÁSZ 2006. 161–177.) mellett jelen dolgozat keretében amellet érvelünk, hogy nincs okunk feltételezni a területi-települési egyenlőtlenségek és a redisztribúció kapcsolata vizsgálatának okafogyott voltát. Voszka Éva (2006) a 2004-től

¹⁶ Lásd ehhez továbbá VOSZKA 2006. 29.

hazánk számára is elérhető európai uniós támogatásokat ugyanis *a redisztribúció*¹⁷ fogalma alapján értelmezi. Ebben a tekintetben az Uniós támogatások megkülönböztető jege, hogy ez államok közötti újraelosztást jelent, ahol a közvetlen kedvezményezettek a tagországok, azonban ezen források egy részét – adott államon belül – ugyanúgy közvetlenül vállalkozások kapják, másik része pedig állami vagy önkormányzati megrendeléseken keresztül – piacteremtés révén – ugyancsak a redisztribúció részévé válik.¹⁸ (VOSZKA 2006. 8.)

2004-et követően tehát Magyarországon a támogatások két körre bomlottak; az uniós támogatások bekerültek a hazai támogatások¹⁹ mellé, azonban – mindent összevetve – az uniós támogatásokkal kiegészülő új rendszer nem éles fordulatot, inkább az arányok eltolódását²⁰ jelent. (VOSZKA 2006. 29.)

Az EU-s támogatások intézményi rendszere Magyarországon – hasonlóságok?

Az uniós támogatásokra²¹ jellemző egyrészt, hogy azok többségét a tagországok strukturális és kohéziós támogatásként kapják, (VOSZKA 2006. 17.) melyek célja a regionális különbségek

¹⁷ A szerző a redisztribúciót; a gazdaságon belüli újraelosztást az alábbi képpen határozza meg: „a vállalati esélyek és jövedelmek állami befolyásolásának nyílt és rejtett, egyedi, csoportos és/vagy alku tárgyává tehető normatív módszereit, beleértve a piacteremtést, valamint a fiskális, a kvázi-fiskális és a hitelezéshez kapcsolódó támogatásokat, függetlenül a céloktól, a pénzügyi következmények jelentkezésének módjától és idejétől” (VOSZKA 2006. 10–11.), s – amint az a definícióból is kiderül – négy főbb eszközt különbözteti el: fiskális, kvázi-fiskális, hitelezéshez kapcsolódó eszközök (ezeket összesítve támogatásnak nevezi), továbbá az állami piacteremtés. Témánk szempontjából kiemelten fontos a kvázi-fiskális beavatkozások köre, mivel ide tartozik – egyebek mellett – az elkülönített pénzalapokból; a pályázati rendszerekből származó tőkejuttatás. (VOSZKA 2006. 9–10.)

¹⁸ A rendszerváltás utáni állami újraelosztás iránya és mértéke kapcsán a kutató érdekes változásként állapítja meg, hogy a tervgazdasághoz képest megszűnt annak átfogó jellege, továbbá hogy ingadozás jellemző két tekintetben is: egyes kormányzati periódusokon belül ciklikusan változik a redisztribúció mértéke, ugyanezek között pedig változékonyság jellemző. A ciklikusság mögött közvetlenül a parlamenti választások idejéhez kapcsolódó szavazatszerzés áll, s a kiugró csúcst a választási év jelenti, ami után az egyensúlyi mutatók romlása miatt elkerülhetetlen a korrekció. Ezen mintázat a hatalmon lévő pártok ideológiai háttérétől függetlenül meglehetősen azonos adott kormányzati cikluson belül, s az ideológiai tényező jellemzően csak az újraelosztás módszerei és célszempontjai terén kap jelentőséget. (VOSZKA 2006. 12.)

¹⁹ A teljes redisztribúcióhoz emellett természetesen figyelembe kell venni a hazai támogatásokat, azonban ezekkel részleteiben nem foglalkozunk, mivel témánk szempontjából kevésbé relevánsak. Általánosságban megfogalmazható, hogy a hazai támogatásokat érintő európai változások a nyilvántartási-bejelentési rendszer kötelezővé tételében és annak brüsszeli elbírálásban merültek ki, s ezen autonóm döntésű belső újraelosztási rendszer lényegében három fő elemmel működött tovább: kedvezményes – piactól eltérő feltételekkel adott – hitelek, állami befektetések; nagyberuházások egyedi támogatása; és normatív – társasági nyereségadót érintő – kedvezmény. (VOSZKA 2006. 23.)

²⁰ Az uniós támogatások nemzetgazdaságon belüli jelentőségét – vagy inkább jelentéktelenségét – mutatja, hogy ezen nettó tőke nagysága csekély mértékű: az EU-s költségvetéshez való hozzájárulás mértékét leszámítva 2004-ben 50 milliárd forint, 2006-ra 200 milliárd forint (a 2004-es GDP 0,24%-a, 2006-ban kb. 1%-a). Nagyságrendileg ezen összegek tehát nem sokkal nagyobbak egy-egy külföldi befektetésnél: a Budapest Airport-ért a brit vevő pl. 465 milliárd forintot fizetett, a dél-koreai Hankook pedig 125 milliárd forintért építette dunai újvárosi gumigyárát. (VOSZKA 2006. 17.)

Míndezekek alapján a gazdaságon belüli újraelosztás az uniós csatlakozás után kissé emelkedik; az EU fogalomrendszere által használt – szűkebb – értelemben véve is nőtt a támogatások összege és részaránya (a GDP 1,3%-a). Azaz – a vizsgált időszakban; a csatlakozást követő években egyelőre csekély mértékű gazdaságba beáramló pótlólagos forrás mellett – az uniós támogatások és a társfinanszírozási kötelezettség nem váltotta ki a korábbi újraelosztást, hanem részben a mellé társult nem. (VOSZKA 2006. 26–27.)

²¹ Az uniós támogatások intézményi háttérének kiépültségére jellemző, hogy azt legnagyobb részben (Nemzeti

mérséklése, az elmaradottabb területek felzárkóztatása. (VOSZKA 2006. 18) A *kohéziós alapból származó összegek* az EU definíciója alapján eredetileg nem számítanak támogatásnak, mivel a kedvezményezettek nem közvetlenül vállalkozások, hanem önkormányzatok és állami központi intézmények (VOSZKA 2006. 18.), azonban a redistribúció itt alkalmazott fogalma értelmében mégis relevánsak, hiszen a támogatott szereplők (pl. Nemzeti Autópálya Zrt, MÁV) sajátos versenyhelyzeti pozícióban lévő közszolgáltató gazdasági társaságok. Továbbá pl. a helyi önkormányzatoknak, útgazgatóságoknak juttatott forrásokból megvalósuló beruházások állami megrendelésként jelennek meg a kivitelező vállalatok szempontjából, ami a támogatások piac-teremtő szerepét jelenti. (VOSZKA 2006. 18)

A *strukturális alapok* rendkívül szerteágazó célokkal valósulnak meg, melyek öt prioritás mögé sorakoznak fel: versenyképesebb termelő szektor, növekvő foglalkoztatás és emberi erőforrás fejlesztés, jobb közlekedési infrastruktúra és környezetvédelem, erősebb regionális és helyi potenciál, technikai segítségnyújtás. Az öt prioritás megfeleltethető az operatív programoknak²² – amik tovább tagolódnak intézkedésekre, majd pályázati kiírásokra –, valamint az intézményi feltételek megteremtésének (utolsó prioritás). (VOSZKA 2006. 19.) A célok széleskörűsége kétséges teszi azonban, hogy ezen prioritások valós súlypontokat jelentenének, ami a gazdasági hatékonyság tekintetében problematikus lehet, ugyanakkor kedvező a potenciális támogatottaknak, mivel az államigazgatás, a nonprofit intézmények és a vállalkozások számára egyaránt lehetőséget biztosít – mindazonáltal a redistribúciós hatás²³ szempontjából a vállalkozások a döntőek. (VOSZKA 2006. 19.)

Az európai uniós forrásoknak csak egy része – két harmada – kerül *pályázati úton* kiosztásra, mivel nem ez a kizárólagos forma. További 30%-át az állami szervezetek utalják ki – verseny nélkül – különféle programokra és projektekre, valamint létezik még a lebonyolításnak-adminisztrációnak adott, szakmai támogatásra fordított rész. A pályázati úton történő forrásallokációnak a hatóságok szerint ugyanis csak ott van értelme, ahol sok a szereplő, így számítani lehet versenyre, s ahol ez nem teljesül, ott felesleges volna álpályázatokkal operálni, célszerűbb a szakmai – azaz apparátusi – döntéshozatal. (VOSZKA 2006. 19.) A pályázati rendszer előnye elvileg az egységes elvek és eljárásrend szerinti, átlátható közpénz-elosztás, így a kölcsönös szívességek, a kijárási és a korrupció lehetősége alacsonyabb, azonban a gyakorlatban ezen „*sűrke-fekete módszereket itt sem sikerült kiküszöbölni*”. (VOSZKA 2006. 20.)

A kiépülő – sok esetben ingyenes forrásokat kínáló – pályázati rendszer a potenciális kedvezményezetteket természetesen arra ösztönzi, hogy a támogatásokból nagyobb részt szerezzenek meg akár a projektkezelési előkészítéséhez – a pályázatok beadásához – kapcsolódó jelentős időbeli és anyagi költségek, s a bizonytalan nyeresési esélyek ellenére is. Hiszen aki nem lép be ebbe a versenybe – a fejlesztési forrásokért vívott versengésbe²⁴ –, az nagy valószínűséggel hátrányt szenved, mivel versenytársait uniós vagy állami támogatás segíti. Ennek révén a támogatáso-

Fejlesztési Hivatal, irányító hatóságok és közreműködő szervezetek hálózata, tárcaközi és monitoring bizottságok) csak a csatlakozás előtt közvetlenül alakították ki. (VOSZKA 2006. 16.)

²² Az operatív programokat négy tárca; az agrár, a gazdasági és a foglalkoztatási minisztérium, valamint a Nemzeti Fejlesztési Hivatal kezeli – utóbbi koordinálásával –, s ezen stratégiai feladatokat ellátó irányító hatóságok az adminisztráció napi működtetésére közreműködő szervezeteket alkalmaznak. (VOSZKA 2006. 22.)

²³ Voszka Éva becslései szerint a 2005. végéig elbíralt uniós támogatásoknak (565 milliárd forint) a redistribúció szempontjából releváns – a vállalkozásoknak jutó egyharmadnyi részt (187 milliárd forint), valamint az önkormányzatoknak és nonprofit szervezeteknek megítélt támogatások mint piac-teremtés egyharmadát számítva – összege 250 milliárd forint, ami – az arányok változatlanságát feltételezve hozott becslés alapján – a 2004-2006-os időszak vonatkozásában összesen (piac-teremtéssel együtt) 310 milliárd forint. (VOSZKA 2006. 22–23.)

kért folytatott verseny, illetve az ezzel kapcsolatos tudás- és kapcsolati tőke bizonyos körökben a vállalkozói tevékenység fontos, esetenként a piaci versenynél is fontosabb terepévé léphet elő. (VOSZKA 2006. 26.) Mindezek alapján kérdéses tehát, hogy ez a rendszer képes-e biztosítani a forrásallokáció pártatlanságát és gazdasági hatékonyságát, s ehhez kapcsolódóan – a redisztribúciós hatás révén – a gazdaság egészének versenyképességét. (VOSZKA 2006. 29.)

A fentiek alapján a területi egyenlőtlenségeket strukturáló tényezők között hasonlóság fedezhető fel, melyeket az alábbiakban összegzünk. A kivonat kérdéses részeinek kitöltésére további empirikus feltáró munkák szükségesek – jelen dolgozat keretében az adminisztratív központok szerepéhez szolgáltatunk adalékokat.

	Redisztributív területfejlesztés (racionalis redisztribúció)	Európai Unió fejlesztéspolitika (2004-2006.)
Alapja	Belsőleg megtermelt nemzeti jövedelem újrafelosztása. (KONRÁD-SZÉLÉNYI 2000. 74–75.)	Tagállamok közötti újraelosztás (közvetlen kedvezményezettek a tagországok), azonban ezen források egy részét adott államon belül közvetlenül vagy közvetve – piacteremtés révén – vállalkozások kapják. (VOSZKA 2006. 8.)
Elve	„...az elmaradottabb megyéknek relatíve is [...] jóval nagyobb központi kiegészítést kell kapniok, mint a fejlettebb megyéknek. A központi dotációnak bizonyos kiegyenlítő szerepet kell betöltenie a gyengébb és fejlettebb ellátottságú területek között”. (VÁGI 1982. 65.)	A tagországok strukturális és kohéziós támogatásainak célja egyaránt a regionális különbségek mérséklése, az elmaradottabb területek felzárkóztatása. (VOSZKA 2006. 18.)
Eszköze	Tanácsi pénzalapok központi újraelosztása. (VÁGI 1991. 125.) A tanácsok sokszor informális-személyi csatornákat felhasználva igyekeznek fejlesztési forrásokat meg szerezni. (VÁGI 1982. 162–204.)	Ahol sok a szereplő, így számítani lehet versenyre, ott pályázati úton történő forráselosztás. (VOSZKA 2006. 19.) Előnye elvileg az egységes elvek és eljárásrend szerinti, átlátható közpénz-elosztás, így a kölcsönös szívességek, a kijárási és a korrupció lehetősége alacsonyabb. Azonban a gyakorlatban ezen „szürke-fekete módszereket itt sem sikerült kiküszöbölni”. (VOSZKA 2006. 20.) Ennek révén a tudás- és kapcsolati tőke a vállalkozói tevékenység kiemelten fontos terepe lehet. (VOSZKA 2006. 26.)
Források jelen-tős(s)ége	Az újraosztott összegek lényegében jelentéktelenek: a rendszer „nem gazdasági erőforrások arányos és ésszerű allokációja, hanem hatalmi gesztus. A felsőbb (állami) támogatásokért folyó harc, verseny megyei megismétlése”. (VÁGI 1991. 136.)	Az uniós támogatások nemzetgazdaságon belül – a nettó tőke nagysága tekintetében – jelentéktelenek; alig nagyobbak egy-egy külföldi befektetésnél. (VOSZKA 2006. 17.)
(Valós) célja	Megmutatni a települések számára, hogy „van valaki, aki elvonhat és el is von betéteket, s van valaki, aki – ha akar – ad is.” (VÁGI 1991a.: 137.) „[...] az újraelosztás [...] az adás és kapás gesztusára épül. (VÁGI 1991a. 144.) Az újraelosztás adomány, amire rá kell szolgálni. (VÁGI 1991a. 144.)	?
Adminisztratív központok szerepe	„bár a járási tanács ma már inkább csak elvi irányítást gyakorló járási hivatal, székhelye – mint település – továbbra is előnyökben részesül.” (VÁGI 1991. 132–133.) A központ és a környék kisebb települései együtt veszik igénybe a központ városi szolgáltatásait, azonban: „a központi szerepkörű településeken elsősorban olyan beruházások történtek, amelyek természetüknél fogva csak a helyben lakók javát szolgálták”. (VÁGI 1982. 144–145.)	?
Eredménye	„a területi különbségeket felerősítő szerepe van”. (VÁGI 1982. 65.)	?

Módszertani bemutatás

Az elemzések alapját képző adatbázis az európai uniós csatlakozást követő tervezési időszak (2004–2006.) fejlesztési forrásainak egy meghatározott köre; az ún. Regionális Fejlesztés Operatív Program keretében támogatott projektek (összesen 546 db) főbb jellemzőit tartalmazza.²⁵ A specifikusan ezen projektekre vonatkozó adatok használatát hangsúlyozottan indokolja, hogy esetükben kiemelten lényeges cél a területi egyenlőtlenségek csökkentése,²⁶ így a tervezési célok kontraproduktivitásának esetleges kimutatása jelentős és érdekes kutatási eredmény lehet.

Az adatbázis megfigyelési egységei tehát az uniós projektek ezen speciális köre, az adatelemzések során azonban jellemzően azon településtípusokra illetve kistérségtípusokra vonatkozóan fogalmazunk meg következtetéseket, melyekről adott projekt beadásra került. Célunk ugyanis elsődlegesen egy települési szintű tényező; a kistérségközponti státusz hatásának becslése a projektek támogatási arányának, illetve támogatási összegének vonatkozásában, továbbá az ezt átmetsző kedvezményezett kistérségi státusz hatásának feltárása. Az elsődleges kérdésfelvetés Vági Gábor (1991) vonatkozó empirikus megfigyeléseinek továbbvezetését jelenti, amennyiben a fejlesztési források fogadásának érdekében Magyarországon is bevezették az Európai Unióban használatos területi struktúrát (NUTS-rendszer átültetése), melynek keretében kialakításra kerültek a kistérségek, s ezekben adminisztratív központok kerültek kijelölésre; a kistérségközpontok. Feltételezésünk szerint azon pusztán adminisztratív *megkülönböztetés*, hogy egy település kistérségközpont szerepet kapott az új struktúrában, a fejlesztési források lehívása tekintetében *egyenlőtlenségi dimenzióvá* léphet elő.²⁷

A becsléseket (kontrollváltozós) lineáris regressziós modellek alkalmazásával végezzük el – oly módon felépítve ezeket, hogy lehetőleg az általunk vizsgált tényezők valódi (tisztított)²⁸ hatását mérjük.²⁹

²⁴ Szándékosan utalunk itt Vági Gábor (1982) művére.

²⁵ Az adatok forrása: a Nemzeti Fejlesztési Ügynökség honlapjának interaktív lekérdező rendszere (www.nfu.hu). Az adatbázis letöltésének ideje 2011. január 31. Az adatbázisban szereplő információk változatlanosságának ellenőrzését 2011. október 18-án elvégeztük, mely alapján megállapítottuk, hogy az általunk elemzett adatok máig helytállóak (változatlanok), így adott időszak vonatkozásában aktuálisak. A rendelkezésre álló adatok közül az elemzésbe beemelt információkat – a változók bemutatását – az 1. Függelékben részletezzük.

²⁶ Jóllehet az uniós támogatások többségét kitevő strukturális és kohéziós támogatások esetében egyaránt általános, egyöntetű célként határozzák meg a regionális különbségek mérséklését, az elmaradottabb területek felzárkóztatását. (VOSZKA 2006. 18.)

²⁷ A korábbi rendszerben járásközpontok által felhalmozott előnyök analógiájára; lásd: VÁGI 1991. 132–133.

²⁸ Természetesen azonban ezen tisztított hatások csak azon alternatív magyarázatok kiküszöbölését teszik lehetővé, melyeket adatokként – változók formájában – módunk volt beemelni az elemzésbe, azaz rendelkezésre álltak erre vonatkozóan statisztikai- vagy egyéb adatforrások.

²⁹ Ezt statisztikai kontroll alkalmazása révén igyekszünk elérni. Az elemzési módszerek közül ugyanis a valódi kísérlet tekinthető a legalkalmasabbnak az oksági tesztelesek tekintetében, mivel az ezen módszerrel kapott eredmények belső érvényessége a legmagasabb a randomizálásnak köszönhetően. Amikor a lehetséges alternatív magyarázatokat statisztikai úton tartjuk kontroll alatt – vagyis a kvázi-kísérletek esetében –, csak alacsonyabb belső érvényesség érhető el. A problémára megoldást nyújt azonban az ún. '*regression discontinuity design*', mellyel – a gyakorlatban a társadalomtudományokban sűrűn nem alkalmazható – randomizálás nélkül érhetünk el a kísérleti módszerekhez hasonló magas belső érvényességi szintet. (MOKSONY 2005. 99.) Ezen módszer esetében úgy járunk el, hogy a beavatkozás hatását mérő változó (T, melynek két értéke van; egyik jelöli a kísérleti csoportot, másik a kontroll csoportot) mellett a regressziós egyenletbe beemeljük a kísérleti- és kontrollcsoporthoz való hozzárendelés alapját képző kontrollváltozót (X – jelen kutatási téma esetében a vizsgált területi egység fejlettségét mérő változót). (MOKSONY 2005. 102.)

$$\hat{Y} = b_0 + b_1 T + b_2 X$$

Adatelemzések

Az alábbiakban tehát azt vizsgáljuk empirikus adatok alapján, hogy azon tényezők, melyek pusztán adminisztratív jellegű különbséget jelentenek a területi egységek között, milyen hatással vannak fejlesztési források eloszlására, s ebből kifolyólag esetlegesen milyen egyenlőtlenségi dimenziót *teremtene* ezen támogatások eloszlásában. Ezzel összhangban a kistérségközponti státuszz esetében elvárásunk, hogy ezen adminisztratív tényező ne növelje a támogatási összeget illetve – arányt, (tovább) növelve az egyenlőtlenségeket.

Az elemzés során a területi egységekre – településekre – eső pályázati források, valamint a támogatási arányok átlagainak különbségeit vizsgáljuk, azonban nem átlagszámítással, hanem lineáris regresszió alkalmazásával.³⁰

Kérdésfelvetésünk kiinduló összefüggéseit az 1. táblázatban közölt eredmények mutatják, melyek alapján megfogalmazható, hogy a kistérségközpontokból beadott projektek esetében átlagosan 1,7 százalékkal magasabb támogatási arány, s – egyebek mellett, a legmarkánsabb különbségeket kiemelve – 97 millió forinttal magasabb a szerződésben megítélt támogatási összeg.³¹

Magyarázó változó Függő változó (millió forint / %)	Mutató	Kistérségközpont vagy sem
Támogatási arány	Konstans	84,711
	b	1,697
Megítélt támogatás összege	Konstans	164,258
	b	76,173
Elfogadott összköltség	Konstans	197,540
	b	94,201
Szerződésben megítélt támogatás	Konstans	163,373
	b	79,274
Szerződésben megítélt összköltség	Konstans	196,019
	B	97,338
Kifizetett támogatás összege	Konstans	154,116
	B	80,900

1. táblázat
Az adminisztratív különbségek
nyers hatása a fejlesztési
források nagyságára

A kistérségközponti státuszz mint adminisztratív tényező tehát egyenlőtlenségi dimenzióként jelenik meg, mivel az ilyen településekről beadott projektek esetében magasabb átlagos támogatási arány és összeg mérhető.

Az elemző munka további részében célunk kettős: egyrészt a fenti összefüggések „valódiságát” tárjuk fel – elvárásaink szerint – magas(abb) belső érvényességű modellek felállításával és tesztelésével, másrészt megvizsgáljuk az összefüggések mögött rejlő, illetve azokból fakadó további egyenlőtlenségi tendenciákat.

Kutatási kérdésünk esetében a 'T' változó mérheti például a települési státuszt (pl. kistérségi központ vagy sem), az 'X' pedig megjelenítheti pl. a kistérség (főkomponens-elemzéssel) konstruált összesített fejlettségi mutatóját.

³⁰ Erre azért van lehetőségünk, mert az átlagok különbségét meghatározó magyarázó változók dichotóm változók – melyek értéke 0 vagy 1 –, így szemléletesebben mutatható be az átlag változása magyarázó változó hatására.

³¹ Az átlagok változása szempontjából tehát a leginformatívabb mutató a táblázatban a 'b' érték (a lineáris regresszió együtthatója), mely azt mutatja, hogy milyen irányban és mennyivel változik a függő változó értéke, ha a magyarázó változó értéke 1-gyel nő – a magyarázó változók jellege (dummy változók) következtében ez egyenértékű a vizsgált adminisztratív tényezők hatásának megjelenítésével. Az adatalemzések további részében szintén ezen mutatót használjuk.

Robosztus összefüggések

A kistérségközponti státusz tisztított hatása a támogatási arányra

Amint az előzőekben láthattuk, a kistérségközponti státusznak a fejlesztési források területi eloszlására gyakorolt hatása kedvezőnek tekinthető a kistérségközpontok számára, azonban kedvezőtlen a területi kohézió szempontjából – a számítások alapján ugyanis a kistérségközpont települések átlagosan 1,7 százalékkal magasabb támogatási aránnyal számolhatnak (2. táblázat: M1). Amennyiben beemeljük a modellbe a kistérség főbb jellemzőit – népesség, urbanizáltság – tömörítő változót,³² megfogalmazható, hogy a népesebb és magasabb urbanizáltsági szintű kistérségekhez tartozó projektek átlagosan 1,8 százalékkal magasabb támogatási arányra tesznek szert, *emellett továbbá* ezen fejlettebb kistérségek adminisztratív központjai még magasabb támogatási aránnyal – 0,9 százalék – rendelkeznek (2. táblázat: M2).

Amennyiben következő lépésként egy másik kontextuális tényező, a kistérségben található elmaradott (a vonatkozó 7/2003-as korm.rend. alapján kedvezményezett) települések³³ összetételhatását szűrjük ki, a hatás még jelentősebbnek mutatkozik: átlagosan közel 3,5 százalékkal magasabb támogatási arány jellemző a kistérségközpontok projektjei esetében (1. táblázat: M3). S a fejlesztési források egyenlőtlenségeit strukturáló ezen tényező hatása csökken bár, de megmarad a mindkét kontrollváltozót tartalmazó modell esetében is, vagyis kistérségi szinten azonos fejlettségi szintet feltételezve a *kistérségközponti települések projektjei esetében – átlagosan közel 3 százalékkal – magasabb támogatási arány mutatható ki* (1. táblázat: M4).

Konstans, magyarázó változó	Modell (M...); konstans és 'b' értékek			
	M1	M2	M3	M4
Konstans	84,711	85,149	80,358	79,270
$X_{\text{kist.közp.}}$	1,697	0,875	3,439	2,863
$X_{\text{kist.jell.}}$	-	1,770	-	2,964
$X_{\text{kedv.tel.ar.}}$	-	-	0,076	,107

2. táblázat:
A kistérségközponti státusz
tisztított hatása
a támogatási arányra

A kistérségközponti státusz tisztított hatása a kifizetett támogatási összegre

A kistérségközponti státusz jelentős forráslehívási kapacitást növelő hatását (3. táblázat: M5) az elemzésbe bevont kontrollváltozók nem módosítják jelentősen: a kistérségközpont települések átlagosan majdnem 73 millió forinttal magasabb kifizetett támogatási összeget realizálnak – ki-küszöbölve a kistérség jellemzőiből (népességszám, urbanizáltság) fakadó hatásokat.

Konstans, magyarázó változó	Modell (M...); konstans és 'b' értékek			
	M1	M2	M3	M4
Konstans	84,711	85,149	80,358	79,270
$X_{\text{kist.közp.}}$	1,697	0,875	3,439	2,863
$X_{\text{kist.jell.}}$	-	1,770	-	2,964
$X_{\text{kedv.tel.ar.}}$	-	-	0,076	,107

3. táblázat:
A kistérség-központi
státusz tisztított hatása
a kifizetett támogatási
összeg nagyságára

³² A kistérség lakónépessége és urbanizáltsági foka alapján képzett főkomponens. Részletesen lásd: Függelék 1.: Változók bemutatása. A főkomponens létrehozásának mikéntjét és annak „jóságát” jelző mutatókat lásd Függelék 2.: A kistérségek makrojellemzőit mérő index létrehozása – a főkomponenselemzés eredményei

³³ A változó a kistérségben található kedvezményezett – azaz elmaradott – települések százalékos arányát méri

Másik megközelítésben; ha minden kistérségében azonos volna az elmaradott települések aránya (3. táblázat: M7), a kistérségközponti státusz a nyers összefüggés esetében mértéknél még jelentősebb hatást gyakorolna; átlagosan közel 83 millió forinttal magasabb a kifizetett támogatási összeg jellemző. Mindkét kontrollváltozót szerepeltetve (3. táblázat: M8) a becslés során kimutatható, hogy azonos népességet és urbanizációs szintet, valamint az elmaradott – kedvezményezett – települések arányát azonosnak feltételezve, a kistérségközpont települések projektjei esetében a kifizetett támogatási összeg átlagosan 78,5 millió forinttal magasabb.

Összefüggések és egymásra hatások

A továbbiakban a területfejlesztés intézményi szabályozási rendszerében elfoglalt jellemzők együttes- illetve egymásra hatását tárjuk fel. Ennek keretében kontextuális tényezőként kezeljük a kistérségi szintű intézményi kedvezményezettséget – mint a közvetlen szomszédsági-, mikro-környezet fejlettségének-elmaradottságának mutatóját.

A kedvezményezett kistérségi státusz mint a közvetlen terület fejletlenségére utaló makrojellemző hatása tesztelhető, kiszűrhető oly módon is, hogy – a statisztikai kontroll Lazarsfeld-paradigmára, pontosabban a kovarianciaelemzésre épülő módszerét³⁴ alkalmazva – az adminisztratív különbségek hatásait külön becsüljük a nem kedvezményezett és az elmaradott (kedvezményezett) kistérségekben.³⁵ Ekkor szemléletesen megragadhatók a kimutatott különbségek, hatások.

A kistérségközpontokban a projektek *támogatási aránya* átlagosan 2,8 százalékkal magasabb (2. táblázat: M4), mely hatás kistérségtípusonként mind irányát, mind mértékét tekintve jelentősen módosul: a nem kedvezményezett kistérségek központjai átlagosan 7,8 százalékkal magasabb támogatási aránnyal kalkulálhatnak, míg az elmaradott kistérségekben az adminisztratív központi települések projektjeire átlagosan 0,4 százalékkal *kisebb* támogatási arány jellemző (4. táblázat: M10). A kedvezményezett kistérségek általános támogatottsági mértéke ezen mutató esetében is magasabb, lásd a konstans értékeket (rendre 80,9 százalék illetve 75,8 százalék). A támogatási arány tehát átlagosan magasabb a kedvezményezett kistérségekben, s itt a kistérségközponti státusz negatív hatást gyakorol, a nem kedvezményezett kistérségek

	Konstans, magyarázó változó	Modell (M...); konstans és 'b' értékek	
		M9 (kifizetett támogatási összeg)	M10 (támogatási arány)
Nem kedvezményezett kistérségben	Konstans	146,814	75,817
	X _{kist.közp.}	63,476	7,873
	X _{kist.jell.}	16,010	2,501
	X _{kedvtel.ar.}	0,655	0,105
Kedvezményezett elmaradott kistérségben	Konstans	169,608	80,933
	X _{kist.közp.}	92,500	-0,396
	X _{kist.jell.}	135,627	5,193
	X _{kedvtel.ar.}	0,342	0,111

4. táblázat:
A kistérségközponti státusz hatása kistérségtípusonként

(lásd: Függelék 1.: Változók bemutatása.). Minimuma és módusza 0 százalék, maximuma 100 százalék; az átlag 44,914 százalék; a szórás 33,570; a medián 42,857 százalék.

³⁴ A Lazarsfeld paradigmához lásd BABBIE 1999. 470–490. a környezetek összehasonlításán alapuló kovarianciaelemzéshez lásd MOKSONY 1985. 63.

³⁵ Az 546 projekt közül 245 db (44,9%) nem kedvezményezett, 301 db (55,1%) pedig kedvezményezett kistérségbe tartozik, így az összevetést nem gátolja a megfigyelési egységeknek az összehasonlítási szempont szerinti egyenetlen eloszlása.

esetében viszont valamelyest alacsonyabb az általános támogatottsági szint, amit azonban jelentősen növel a kistérségközponti státusz. Azaz a kistérségközpont települések projektjei a nem kedvezményezett kistérségekben jóval magasabb támogatási aránnyal kerülnek megvalósításra, vagyis ezen adminisztratív tényező jellemzően a nem elmaradott térségekben nyitja szélesebbre a fejlesztési ollót.

A kistérségközpontok magasabb forrásle hívási képességét már szintén kimutattuk korábbi elemzésekben: azon – pusztán adminisztratív – tényező, hogy egy település kistérségi központ vagy sem, átlagosan 78,5 millió forinttal növeli a *kifizetett támogatási összeget* (3. táblázat: M8). Kistérségtípusok szerinti bontásban ezen hatás ugyancsak megjelenik, s csupán annak nagysága tekintetében mutatható ki különbség: a nem kedvezményezett kistérségek központjai esetében átlagosan „csak” 63 millió forinttal, míg az elmaradott kistérségek központjai átlagosan 92,5 millió forinttal magasabb támogatási összeget realizálnak (4. táblázat: M9). A kistérségtípusonként mért általános forrásle hívási képesség ebben az esetben is eltérő, hiszen a konstans értéke a nem kedvezményezett kistérségek esetében közel 147 millió forint, a kedvezményezett kistérségek esetében pedig magasabb; közel 170 millió forint. Azaz ennek fényében *a kistérségközponti státusz a támogatási összeg tekintetében tovább növeli a fejlesztési források egyenlőtlenségeit, mivel a magasabb forrásle hívási kapacitású (elmaradott) területeken (kistérségekben) okoz jelentősebb növekményt.*

Mindkét vizsgált tényezőt tekintve az adatok azt mutatják (4. táblázat: M9, M10), hogy *a nem kedvezményezett kistérségekben a kistérségközponti státusz magasabb támogatási arányt és magasabb kifizetett támogatási összeget jelent, az elmaradott kistérségek központjai esetében pedig alacsonyabb támogatási arány, mégis magasabb kifizetett támogatási összeg jellemző a fejlesztési projektekre.*

A fenti elemzésekből – s különösen az utóbbi megállapításból – egyértelműen adódik egy további, lényeges tényező a projektek támogatási intenzitása, a kifizetett támogatási összeg, valamint az eddig vizsgált magyarázó változók összefüggésére vonatkozóan. Analitikus szempontból kiemelten fontosnak tekinthető, hogy a területfejlesztési politika intézményi szabályozása illetve adminisztratív különbségei hatásának elemzésekor az egyes tényezőknek a támogatási összegre és a támogatási arányra gyakorolt hatása *mellett* nyilvánvalóan lényeges tényező ezen utóbbi – az eddigi elemzésekben külön-külön függő változóként kezelt – jellemzők *együttes* kezelése. Adott projekt által le hívott támogatási összeg ugyanis – nyilvánvalóan – attól (is) függ, hogy milyen mértékű támogatási aránnyal számolhat a pályázó. Mindez felveti, s egyben – részlegesen – meg is oldja az önerő kérdésének eddig nem tárgyalt problematikáját: lényeges, s a rendelkezésre álló adatokban közvetlenül nem jelenlevő tényező a fejlesztési potenciál kapcsán, hogy mekkora mértékű saját forrás áll rendelkezésre adott beruházáshoz tartozó projekt megvalósításához.³⁶

Az elemzés utolsó részében azt modellezzük, hogy a kistérségközponti státusz kifizetett támogatási összegre gyakorolt hatása miként módosul a támogatási arány hatásának kiküszöbölésével, illetve annak függvényében. Feltételezhető ugyanis, hogy a támogatási összeg nagyságát természetesen nem csupán a vizsgált sajátos státusz befolyásolja, hanem a támogatási arány is – ami azonban szintén függvénye a kistérségi státusznak (is). Másképpen megfogalmazva: utóbbi hatása függ a támogatási aránytól. Ez a kérdés az interakciós hatás tesztelését teszi szükségessé, melyhez az alábbi egyenlettel megragadható modell együtthatóinak becslésére van szükség:

³⁶ Az önerő bőségebb rendelkezésre állása esetén ugyanis adott pályázó vagy (1.) több projektet képes tervezni/ megvalósítani ugyanakkora támogatási arány mellett, vagy (2.) ugyanazon projektet alacsonyabb támogatási intenzitás mellett is képes megvalósítani.

$$\hat{Y} = b_0 + b_1 * X_{\text{kist.kozp}} + b_2 * X_{\text{tam.arany}} + b_3 * X_{\text{INTER}}, \text{ azaz}^{37}$$

$$\hat{Y} = b_0 + b_1 * X_{\text{kist.kozp}} + b_2 * X_{\text{tam.arany}} + b_3 * X_{\text{kist.kozp}} * X_{\text{tam.arany}}$$

A modell együtthatóinak értékeit, azaz a korábbi elemzésekben kontextuális tényezőkként kezelt változók mellett becsült tisztított hatásokat az 5. táblázat első oszlopa (M11) mutatja be. A kistérségközpontok *a támogatási arány nagyságától függetlenül* átlagosan 98 millió forinttal magasabb támogatási összeget realizálnak – ugyanakkor a támogatási arány hatása is pozitív. Az interakciós hatás negatív, azaz a kistérségközpontokban magasabb támogatási arány mellett alacsonyabb kifizetett támogatási összeg jellemző.

Konstans, magyarázó változó	Modell (M...); konstans és 'b' értékek		
	M11 (teljes minta tisztított becsl.)	M12 (nem kedvezm. kistérségek tisztított becsl.)	M13 (kedvezményezett kistérségek tisztított becsl.)
Konstans (b_0)	36,97	-2,259	109,042
$X_{\text{kist.kozp.}} (b_1)$	97,986	169,382	-37,432
$X_{\text{tam.arany.}} (b_2)$	1,321	1,952	0,784
$X_{\text{INTER}} (b_3)$	-0,27	-1,418	1,512
$X_{\text{kist.jell.}} (b_4)$	17,144	14,688	132,143
$X_{\text{kedvtel.}} (b_5)$	0,165	0,503	0,216

5. táblázat:
A kistérségközponti
státusz hatása és az
interakciós hatás
kistérségtípusonként

A konkrét hatásnagyság számszerűsítéséhez azonban az egyenlet megfelelő formában történő átalakítása szükséges az alábbiakppen:

$$\hat{Y} = b_0 + b_2 * X_{\text{tam.arany}} + (b_1 + b_3 * X_{\text{tam.arany}}) X_{\text{kist.kozp}}$$

A fenti egyenlet utolsó tényezője szolgál a kistérségközponti státusznak a támogatási arány függvényében mért hatásának számszerűsítésére, és³⁸ az alábbi egyenlet

$$\hat{Y} = b_0 + b_1 * X_{\text{kist.kozp}} + (b_2 + b_3 * X_{\text{kist.kozp}}) X_{\text{tam.arany}}$$

utolsó tényezője a támogatási aráynak a kistérségközponti státusz függvényében mért hatásának számítására.

A megfelelő együtthatók (b_2 és b_3), valamint a kistérségközponti státusz változója értékeinek behelyettesítése után megfogalmazható, hogy a támogatási arány egységnyi – egy százalékos – növekedése átlagosan 1,3 millió forinttal ($1,321 + (-0,27) * 0 = 1,321$) több kifizetett támogatási összeget jelent a nem kistérségközponti települések esetében. Míg a

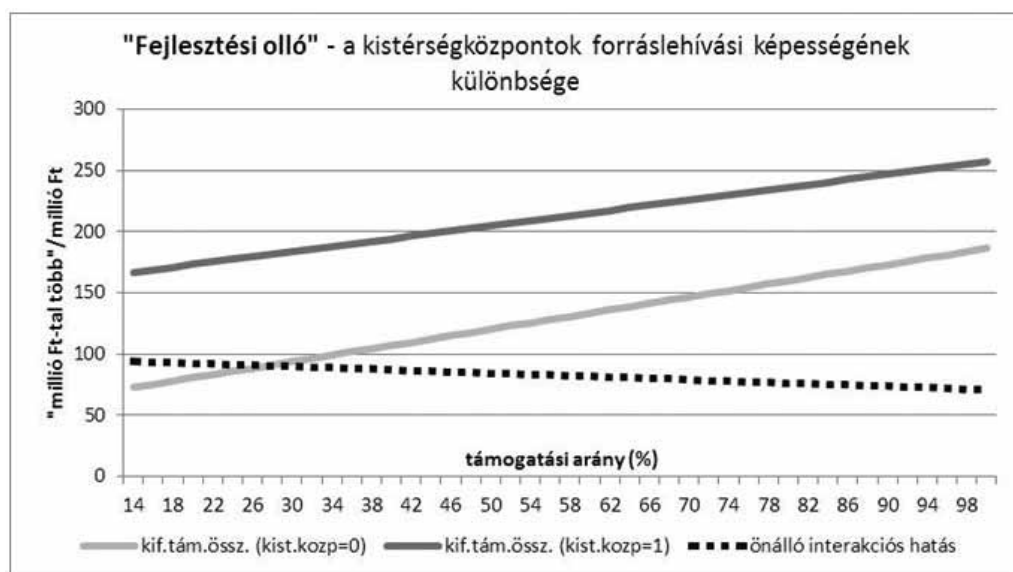
³⁷ A teljes egyenlet természetesen a kontrollváltozókat tartalmazó interakciós modell esetében hosszabb, hiszen abban benne van a többi független változó, rendre: $X_{\text{kist.jell.}}$, $X_{\text{kedvtel.ar.}}$. Azonban mivel ezek nem relevánsak az általunk jelenleg vizsgált független változók interakciós hatásának becslése szempontjából, nem tüntetjük fel őket. Így a képlet is könnyebben kezelhető.

³⁸ Hiszen az interakciós hatás szimmetrikus, lásd: MOKSONY 2006. 85.

kistérségközpontokban ez kevesebb, csupán 1 millió forintnyi ($1,321 + (-0,27) \cdot 1 = 1,051$) támogatási összeg többletet jelent.

A kedvezményezett, illetve ilyen státusszal nem rendelkező *kistérségek* esetében külön lefuttatott becslések (rendre M13 és M12) során kapott eredmények alapján az interakciós hatások szinte azonosak, azonban ellentétes előjelűek (!), ami ebben a tekintetben azt jelenti, hogy míg a kedvezményezett kistérségek központjai esetében 1%-os támogatási arány növekedés átlagosan közel 2,3 millió forinttal magasabb támogatási összeget jelent, addig a nem kedvezményezett kistérségek kedvezményezett települései esetében mindössze fél millió forinttal több kifizetett támogatással lehet számolni. Amennyiben a térségi kedvezményezettségtől függetlenül minden kistérségben számolhatunk a kistérségközpontok projektjeinek 2,9%-kal magasabb támogatási arányával, ez a nem kedvezményezett térségekben átlagosan csak másfél millió forinttal magasabb támogatási összeget eredményez, a kedvezményezett térségek kistérségközpontjai esetében pedig 6,6 millió forinttal több támogatást jelent. Azaz *a kedvezményezett települések kistérségközpontjai jobban járnak a támogatási arány növekedése esetén a nem kedvezményezett kistérségek központjaihoz képest.*

A kistérségközponti státusznak a támogatási arány értékének függvényében kimutatható többlethatás – $(b_1 + b_3 \cdot X_{\text{tám.arány}}) X_{\text{kist.kozp}}$ – számszerűsítése a változó értékeinek számossága miatt egyszerűbben szemléltethető grafikus formában, s mivel a vizsgált projektek esetében a támogatási arány minimuma 13,78%, így az 1. ábrán a 14%-os értéktől kezdve számítottuk ki a hatásnagyságot (fekete színű szaggatott egyenessel szemléltetve).

1. ábra A kifizetett támogatási összeg különbségei kistérségközpontok és kistérségtípusok szerint

Az adatok alapján tehát megfogalmazható, hogy a kistérségközponti státusznak a támogatási arány függvényében a támogatási összegre gyakorolt hatása negatív, azaz magasabb támogatási arány mellett a kistérségközponti települések kisebb mértékű többlettámogatást realizálnak (ezt mutatja az 1. ábra csökkenő interakciós – fekete színű, szaggatott vonallal jelölt – egyenese).

Konstans, magyarázó változó	A magyarázó változók értékei	
	Nem kistérségközpont település	Kistérségközpont település
Konstans (b_0)	1	1
$X_{\text{kist.kozp.}} (b_1)$	0	1
$X_{\text{tam.arany.}} (b_2)$	támogatási arány	támogatási arány
$X_{\text{INTER}} (b_3)$	$b_1 + b_3 \cdot \text{tám.arány}$	$b_1 + b_3 \cdot \text{tám.arány}$
$X_{\text{kist.jell.}} (b_4)$	1	1
$X_{\text{kedv.tel.}} (b_5)$	1	1

6. táblázat:
A becslőegyenlet
változói behelyettesített
értékei

A kifizetett támogatási összeg valós értékéhez azonban természetesen hozzájárul még a többi vizsgált tényező hatásából származó növekmény. Ezt a fent közölt becslőegyenlet változói értékeinek megadásával tudjuk számítani. Jelen esetben helyettesítsük be az alábbi értékeket két külön modell; a kedvezményezett települések és a nem kedvezményezett települések becslött átlagértékeinek számításához.

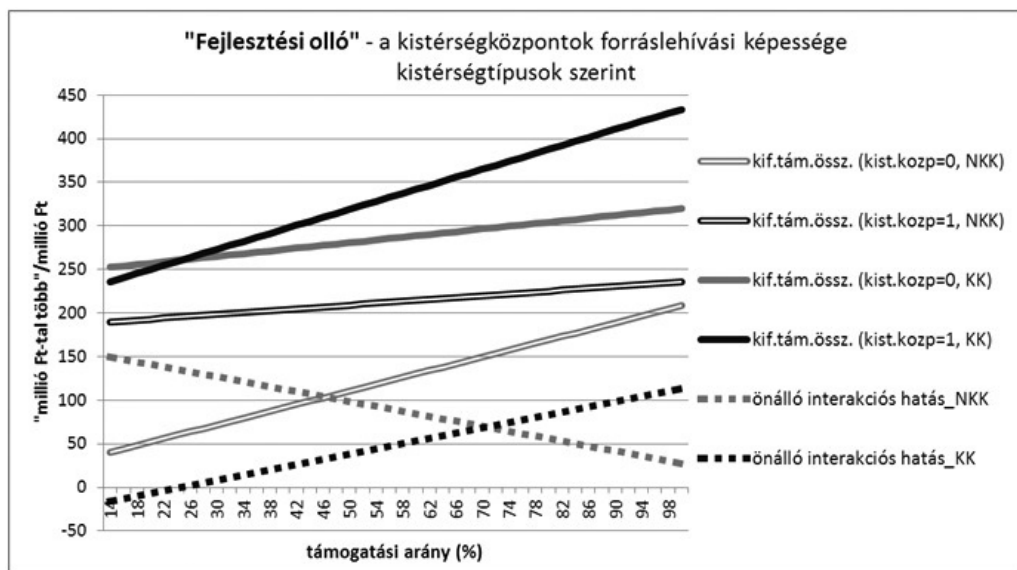
A megadott változóértékek alapján tehát megkapjuk, hogy egyaránt számolva az alap forráslehívási képességgel (konstans), a támogatási arány önálló hatásával (b_2), a kedvezményezett települési státuszának a támogatási arány függvényében kifejtett hatásával (b_3), valamint az általános fejlettségi tényezők (b_4 és b_5) hatását konstansnak véve mekkora a függő változó értéke a nem kedvezményezett és a kedvezményezett települések esetében.

A számítások eredményeképpen kirajzolódó tendenciák alapján a nem kistérségközponti települések (1. ábra: halványszürke színű egyenes) *alacsonyabb támogatási összeget realizálnak* a kistérségközpontokhoz képest (1. ábra: sötétszürkeszínű egyenes), s bár ezen lemaradás tekintetében kompenzálódási tendencia jellemző – mivel esetükben meredekebb; az interakciós hatás nagyságával egyenlő mértékűen meredekebb az egyenes –, azonban a támogatási arányok reális keretei között nem tudják teljesen ledolgozni hátrányukat.³⁹

Ezen probléma esetében is tekintsük az előbbi hatásokat a kedvezményezett (elmaradott), és a nem kedvezményezett (fejlett) kistérségek csoportjában külön-külön modellekben. A regressziós becslések előbbieken is látott lényeges eredménye (5. táblázat M12, M13), hogy a fejlettebb – legalábbis nem elmaradottnak ítélt – kistérségek esetében az interakciós hatás nagysága közel megegyezik a kedvezményezett kistérségek körében mérttel, azonban ellentétes előjelű. A megfelelő együtthatók és a támogatási arány értékeinek megadásával könnyen szemléltethető a hatások ellentétessége, s az abból fakadó különbségek: az interakciós hatás értéke következtében a kedvezményezett kistérségek központjaiban a támogatási arány növekedésével egyre magasabb kifizetett támogatási összeg realizálható, míg a nem kedvezményezett területek kistérségközpontjaiban egyre alacsonyabb (ezt jelzi a 2. ábra két alsó, egymást keresztező, szaggatott vonallal jelölt egyenese).

A kifizetett támogatási összeg valós különbségeinek összevetéséhez azonban ebben az esetben is számolni szükséges a további tényezőkből fakadó hatások nagyságával. A modell változóit az előbbiek analógiájára megfelelő módon behelyettesítve megkapjuk külön-külön a kistérségközponti települések átlagos forráslehívási képességét a kedvezményezett és nem kedvezményezett kistérségekben, valamint a nem kistérségközponti települések esetében ugyan-ezen értékeket. Az eredményeket a 2. ábrán szemléltetjük (folyamatos vonallal jelölt egyenesek), melynek alapján megfogalmazható, hogy

³⁹ A modell becslései alapján kiszámítható, hogy 368%-os támogatási arány esetében – ceteris paribus – a nem kistérségközponti települések már magasabb támogatási összeget realizálnak (540 vs. 539 millió forint).

2. ábra A kifizetett támogatási összeg különbsége kistérségközpontok szerint

– a legnagyobb mértékben a kedvezményezett kistérségek központjai hívnak le támogatást, a legkevésbé a nem kedvezményezett kistérségek nem központi települései,

– a kedvezményezett kistérségekben általánosságban magasabb a kifizetett támogatási összeg nagysága (mind a kistérségközponti, mind pedig a nem kistérségközponti településekben) a nem kedvezményezett kistérségekhez képest,

– a kedvezményezett kistérségekben a nem kistérségközponti települések esetében magasabb a kifizetett támogatási összeg átlaga a kistérségközponti településekhez képest, *azonban* utóbbiak esetében nagyobb meredekség jellemző – a támogatási arány hatása jelentősebb –, így már alacsony támogatási arány érték után a kistérségközponti települések megelőzik nem központi társaikat, melynek eredményeként az elmaradott (kedvezményezett) kistérségek adminisztratív központi települései még jobban járnak a nem központi települési szomszédaihoz képest,

– a nem kedvezményezett kistérségekben a kezdetektől a központi települések vannak jobb helyzetben, azonban esetükben a támogatási arány növekedése nem jelent olyanira jelentős mértékű hatást, mint a központi települések esetében (itt meredekebben növekvő a kifizetett támogatási összeg átlaga), azonban a támogatási arány ezen jelentősebb mértékű hatása sem elégséges a jelentős hátrány leküzdéséhez, így a nem kedvezményezett kistérségek központjainak lemaradása megmarad,

– a kistérségközponti települések közül a kedvezményezett kistérségekben lévők esetében jóval magasabb a kifizetett támogatási összeg mértéke, és jóval meredekebben is növekvő a támogatási arány növekedésével, azaz – ebben a tekintetben – nem kedvezményezett kistérségek központjai lemaradnak; jóval kevésbé képesek a forráslelvásra (a kedvezményezett kistérségek központjaihoz képest).

Az adatelemzések következtetései

Az eredmények alapján a kistérségközponti státuszz mint adminisztratív tényező egyenlőtlenségi dimenzióvá lép elő, amennyiben az ilyen településekről beadott projektek esetében magasabb átlagos támogatási arány és összeg jellemzőek. Az ezen alapösszefüggést vizsgáló tisztított – a kistérségek népességi-urbanizáltsági jellemzőit, illetve a kedvezményezett települések arányát kontrolláló – modellek megerősítik az eredeti összefüggéseket, hiszen ekkor a kistérségközponti települések projektjei esetében – átlagosan közel három százalékkal – magasabb támogatási arány mutatható ki, a kifizetett támogatási összeg pedig átlagosan 78,5 millió forinttal magasabb.

A kistérségek kedvezményezettsége tekintetében azonban jelentős különbség mutatható ki a központi települések kapcsán: a kedvezményezett kistérségekben a kistérségközponti státuszz negatív hatást gyakorol, a nem kedvezményezett kistérségek esetében pedig pozitív hatás mutatható ki, azaz a vizsgált adminisztratív tényező jellemzően a nem elmaradott térségekben nyitja szélesebbre a fejlesztési ollót. A kifizetett támogatási összeg azonban egyaránt magasabb kistérségtípustól függetlenül a központi településeken, viszont a fejlesztési források egyenlőtlenségeit növelő szerepe van abban a tekintetben, hogy a magasabb forráslehívási kapacitású (elmaradott) területeken (kistérségekben) okoz jelentősebb növekményt.

A kifizetett támogatási összegnek a támogatási arány függvényében mért változása – az ellentétes előjelű interakciós hatások – áttekintése alapján megfogalmazható, hogy a kedvezményezett települések kistérségközpontjai jobban járnak a támogatási arány növekedése esetén a nem kedvezményezett kistérségek központjaihoz képest.

A modellek révén becsült átlagértékek alapján emellett a nem kistérségközponti települések alacsonyabb támogatási összeget realizálnak a kistérségközpontokhoz képest, s bár a lemaradás terén kompenzálódási tendencia jellemző, a támogatási arányok reális keretei között azonban nem tudják teljesen ledolgozni hátrányukat. Kistérségtípusok szerinti bontásban pedig a kedvezményezett kistérségek központjaiban a támogatási arány növekedésével egyre magasabb kifizetett támogatási összeg realizálható, míg a nem kedvezményezett területek kistérségközpontjaiban egyre alacsonyabb. Mindezen hatások eredményeképpen – egyebek mellett – megfogalmazható, hogy a kedvezményezett kistérségekben általánosságban magasabb a kifizetett támogatási összeg nagysága a nem kedvezményezett kistérségekhez képest, s lényegében kistérségtípustól függetlenül a kistérségközponti települések projektjei mindig magasabb forráslehívási képességgel jellemezhetők.

Jelen eredmények nem adnak választ arra, hogy a vizsgált projektek közül a kistérségközpontokhoz tartozóak mennyiben jelentenek olyan fejlesztéseket, melyek a projekt tágabb környezete – a kistérség teljes lakossága – számára nyújtanak előnyöket (Vági Gábor kutatási eredményei alapján ez nem teljesül). Ennek alapján összetételét tekintve a településtípusok projektjeinek részletes elemzése további kutatási irányvonal lehet.

Függelék

1. függelék: Változók bemutatása

Változó	Változó leírása	Adat forrása:
Függő változó		
Y_1	Adott ROP-projekt keretében kifizetett támogatási összeg (millió forintban)	Nemzeti Fejlesztési Ügynökség honlapja: Terkepter lekérdezőrendszer
$Y_2 / X_{\text{tam.arany}}$	Adott ROP-projekt keretében a támogatási arány (%)	Nemzeti Fejlesztési Ügynökség honlapja: www.nfu.hu Térképtér lekérdezőrendszer
Független változók		
$X_{\text{kedv.kist.}}$	Adott ROP-projekt olyan kistérségbe tartozik-e, mely – bármilyen okból elmaradt, s ezért – kedvezményezett kistérség a 64/2004. (IV. 15.) kormányrendelet (a területfejlesztés kedvezményezett térségeinek jegyzékéről) alapján (dummy változó; 0=nem kedvezményezett; 1=kedvezményezett kistérség)	64/2004. (IV. 15.) kormányrendelet digitális feldolgozása
$X_{\text{kist.kozp.}}$	Adott ROP-projekt kistérségközpontból került-e beadásra vagy sem (dummy változó; 0=nem kistérségközpont; 1=kistérségközpont)	64/2004. (IV. 15.) kormányrendelet digitális feldolgozása
X_{INTER}	Interakciós hatást mérő változó (adott változók között)	Saját számítás.
X_{lakos}	Azon kistérség lakosság száma, melyből adott ROP-projektet beadták (fő).	Nemzeti Fejlesztési Ügynökség honlapja: Jelentéskészítő: Non-profit régiós, megyei, kistérségi összefoglalók
$X_{\text{kedv.tel.ar.}}$	Azon kistérségben, ahonnan a ROP-projekt beadásra került – a 7/2003. kormányrendelet alapján – kedvezményezett településeknek az összes településen belüli aránya (%)	Saját számítás a 7/2003. kormányrendelet digitális feldolgozása alapján
X_{urb}	Azon kistérség városainak az összes településen belüli aránya, melyből adott ROP-projektet beadták (%).	Saját számítás: Nemzeti Fejlesztési Ügynökség honlapja: Jelentéskészítő: Non-profit régiós, megyei, kistérségi összefoglalók
$X_{\text{kist.jell.}}$	Az X_{lakos} és X_{urb} változókból főkomponens-elemzéssel létrehozott index (a kistérség jellemzői), mely kontrollváltozóként azon kistérséget jellemzi, melyből adott ROP-projektet beadták. A változó létrehozása azért szükséges, hogy a vizsgált kérdések tesztelésére alkalmazott többváltozós modellekben egy változóba sűrítve legyünk képesek mérni ezen kontextuális jellemzőt.	Saját számítás: Lásd: Függelék 2.: A kistérségek makrojellemzőit mérő index létrehozása – a főkomponens-elemzés eredményei

2. függelék A kistérségek makrojellemzőit mérő index létrehozása – a főkomponenselemzés eredményei

Jelen kontroll változó megkonstruálásával⁴⁰ célunk olyan index létrehozása, mely összefoglaló képet ad adott területi egység társadalmi-gazdasági helyzetével kapcsolatban. Ily módon – az elemzésbe ezen változót bevonva – lehetőségünk nyílik arra, hogy a többi magyarázó változó tisztított hatását becsüljük.

A kontroll változót főkomponens-elemzéssel hoztuk létre az alábbi két változó felhasználásával:

- A területi egység (kistérség) lakosság száma (fő) (X_{lakos}),

⁴⁰ A kontroll változó főkomponenselemzéssel való létrehozása során nagyban támaszkodunk az alábbi módszertani jegyzetre: MOKSONY 2009. Ezúton köszönjük a szerzőnek az anyag rendelkezésre bocsátását!

– A területi egység települési struktúrájának összetételét megjelenítő változó (X_{urb})⁴¹

A főkomponens-elemzés eredményeképpen a fenti változók által hordozott információtar-
talmat egyetlen összesített indexbe tömörítve jelenítettük meg.

A megkonstruált főkomponens meglehetősen jónak tekinthető, mivel egyrészt a főkom-
ponens az egyes eredeti változók varianciájának nagy részét (81,3%) magyarázza (7. táblázat:
kommunalitások):

A főkomponens a három eredeti változó teljes varianciájának döntő részét magyarázza, azaz
a három változóban lévő információ közel 82%-át sikerült egy összefoglaló mutatóba sűríteni
(7. táblázat: összes megmagyarázott variancia).

A főkomponens jól leképezi az eredeti változókat, mivel a főkomponenssúlyok (a főkom-
ponens és az eredeti változók közötti korrelációs mutatók) meglehetősen magasak (7. táblázat:
főkomponenssúlyok).

Változó megnevezése	Kommuna- litások	Összes meg- magyarázott variancia (%)	Főkomponens- súlyok	Főkomponens- együtthatók
Lakosságszám (fő)	0,813	-	0,902	0,554
Urbanizáltság foka: városok aránya a településeken belül (%)	0,813	-	0,902	0,554
Főkomponens (FK; $X_{kist,jell.}$)	-	81,326	-	-

7. táblázat A főkomponenselemzés eredményeit, a létrehozott index „jóságát” összefoglaló mutatók

A főkomponens megkonstruálásának mikéntjét pedig a főkomponens-együtthatók értékei
mutatják meg (7. táblázat: főkomponens-együtthatók). Ezek alapján a főkomponens („FK”) az
alábbiképpen állítható elő az eredeti⁴² változókból:

$$FK (X_{kist,jell.}) = 0,554 \times ZX_{lakos} + 0,554 \times ZX_{urb}$$

A főkomponens-pontszámok ily módon kapott értékeit (melyek standardizáltak, azaz
átlaguk 0, szórásuk 1) mint magyarázó változót szerepeltetjük az adatelemzés során vizsgált
modellekben. *

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BABBIE, EARL 1999.: *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Budapest, Balassi Kiadó.
- BÓDI FERENC – FEKETE ATTILA 2007.: A területfejlesztési források térbeli eloszlása az Európai Unió
csatlakozás előtti időszakban. *Területi Statisztika* 2007. 2. sz. 123–134.
- CSITE ANDRÁS – KOVÁCH IMRE 2002.: Vidéki történet. In Kovách Imre (szerk.): *Hatalom és társadalmi
változás. A posztiszocializmus vége. Szociológiai tanulmányok*. Budapest, Napvilág Kiadó. 219–308.
- ENYEDI GYÖRGY 1996.: *Regionális folyamatok Magyarországon az átmenet időszakában*. Budapest.
Ember, település, régió sorozat.
- KONRÁD GYÖRGY – SZELÉNYI IVÁN 2000.: *Urbanizáció és területi gazdálkodás*. Szeged, JGYF Kiadó
- KOVÁCH IMRE – KUČEROVÁ, EVA: The project class in Central Europe: The Czech and Hungarian Cases.
Sociologia Ruralis 2006. 1. sz. 3–21.

⁴¹ Lásd: Függelék 1.: Változók bemutatása

⁴² A főkomponens előállításához, pontosabban ahhoz, hogy a megfelelő főkomponens-együtthatókkal be lehes-
sen szorozni az eredeti változókat, utóbbiakat standardizálni szükséges. A standardizált változók jelölésére
a Z betű használatos.

- KOVÁCH IMRE – NAGY KALAMÁSZ ILDIKÓ 2006.: Társadalmi és területi egyenlőtlenségek. In Kovách Imre (szerk.): *Társadalmi metszetek. Hatalom, érdek, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon. Szociológiai tanulmányok*. Budapest, Napvilág Kiadó. 161–177.
- MOKSONY FERENC 1985.: *A kontextuális elemzés*. Budapest. KSH Népszámtudományi Kutató Intézetének Demográfiai Módszertani Füzetek 3.
- MOKSONY FERENC 2005.: A hatáselemzés módszerei. In *A fejlesztéspolitikai intézkedések társadalmi hatásainak vizsgálata*. Budapest, TÁRKI. 41–112. Forrás: <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a766.pdf> Letöltve: 2007. június 2.
- MOKSONY FERENC 2006.: *Gondolatok és adatok. Társadalomtudományi elméletek empirikus ellenőrzése*. Második kiadás. Budapest, Aula Kiadó.
- MOKSONY FERENC 2009.: *Összefoglaló mutató létrehozása – átlagolás és főkomponenselemzés. Hogyan hozhatunk létre több különböző változóból egyetlen összefoglaló mutatót? Átlagolás és főkomponenselemzés. (Módszertani jegyzet). Kézirat.*
- NEMES NAGY JÓZSEF 2005.: Fordulatra várva – a regionális egyenlőtlenségek hullámai. In Dövényi Zoltán – Schweizer Ferenc (szerk.): *A földrajz dimenziói*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Földrajzi Kutatóintézet. 141–158.
- SZABICS LILLA – MÁRVÁNYKÖVI FERENC 2004.: Szegény, szegényebb, legszegényebb: az önhikiséget befolyásoló tényezők vizsgálata magyarországi települési önkormányzatok körében. In *Regionalitás és társadalmi egyenlőtlenség. Zárójelentés*. Budapest, TÁRKI. 221–247. Forrás: www.tarki.hu
- SZELÉNYI IVÁN 1990.: *Új osztály, állam, politika*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- VÁGI GÁBOR 1972.: *Az infrastruktúrális beruházások és a tanácsai fejlesztések területi alakulása 1959-től a IV. ötéves terv időszakáig*. Előtanulmányok „A falu társadalmi struktúrájának és a falusi életmódnak a változásai” című témához, 11. sz. füzet. Budapest, MTA Szociológia Kutató Intézet.
- VÁGI GÁBOR 1982.: *Versengés a fejlesztési forrásokért. Területi elosztás – társadalmi egyenlőtlenségek*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- VÁGI GÁBOR 1991.: „Mit ér” egy község? „Mit ér” egy megye? (A tanácsai fejlesztések intézményi szerkezetéről). In Vági G. (Radnóti Sándor – szerk.): *Magunk, uraim. Válogatott írások településekről, tanácsokról, önkormányzatokról*. Budapest, Gondolat Kiadó. 125–146.
- VOSZKA ÉVA 2006.: Uniós támogatások – a redistribúció új szakasza? *Külgazdaság* 2006.6. sz. 8–30.

PÉTER BALOGH

*From an administrative difference regional inequality – again?
EU regional development sources in the micro-region hierarchy*

Abstract

In this study – as a part of our research activity about the connection of regional development policy and territorial inequalities – we investigate the effects of micro-regional hierarchy on the allocation of European Union regional development funds. We expect that the merely administrative factor of being micro-region center becomes a dimension of inequality.

In the first part of the article we outline the theoretical and empirical works from sociology related to regional development policy and we argue that the redistribution-based regional fund allocation system before 1990. and the competition-based regional policy after 2004. – as EU-members – share similar features. After shortly presenting the main methodological issues we analyse the regional development projects of Hungary between 2004. and 2006. In the course of data analysis we employ linear regression procedure building models which include control variables in order to reach high(er) internal validity.

Our main results show that projects from micro-region centers have higher intervention rate and higher amount of funds, furthermore these effects are more notable in micro-regions which have better positions in the competition for development resources.

Keywords territorial inequalities, regional development policy, redistribution, competition

Az egyén társadalmi beágyazódottságának egoháló alapú vizsgálata

Absztrakt

A cikk az egoháló feltérképezésének különböző módszertani megközelítéseit mutatja be, továbbá – a szükséges lépések alapos leírásával – gyakorlati útmutatóként is szolgál egoháló alapú kutatási projektek kivitelezéséhez. Ismertetésre kerülnek az alterek felsoroltatásának különböző módjai – egyszerű és összetett névgenerátor, valamint erőforrás-alapú névgenerátor – továbbá az egyes módszerek előnyei és hátrányai. Bemutatjuk, hogyan lehet az alterekkel kapcsolatos információkat begyűjteni, illetve az alterek közti kapcsolatrendszer feltárni. Röviden prezentáljuk a kontaktnapló módszerét, majd bemutatjuk a személyes hálózatok közös jellemzőit. Az ego-alter és alter-alter kapcsolatok vizualizálására tett kísérletek bemutatását követően a résztvevőkkel együtt készített szociogram ismertetése következik. Végezetül – az Európai Integrációs Alap által támogatott *A sikeres integráció feltételeinek feltárása* című projekt módszertanát alapul véve – egy olyan könnyen értelmezhető és egyszerűen megvalósítható interaktív módszer alkalmazására teszünk javaslatot, amely segítségével mind az alterekről, mind az egoháló szereplői között meglevő kapcsolatokról alapos ismereteket szerezhetünk.

Kulcsszavak ego-háló, kapcsolatháló, migráció, névgenerátor, integráció, társadalmi tőke

Bevezetés

A kapcsolatháló-elemzés főszórá alapvetően egy adott, jól körülhatárolható, meghatározható számú szereplőből álló csoportot vizsgál, és az adott csomóponthalmazra (legyen az foci-csapat, iskolai osztály, vállalati dolgozók közössége vagy számítógépek hálózata) vonatkozóan próbál meg következtetéseket levonni. Ezen megközelítés egy-egy csomópontot csak az adott hálózaton belül vizsgál, szerepét ennek megfelelően állapítja meg. A szereplők eleve ismertek, a feladat „csupán” a köztük levő kapcsolatok feltárása, illetve elemzése.

Amennyiben ezen szociocentrikus megközelítésről egocentrikusra váltunk, azaz nem egy csoportot, hanem egy egyént helyezünk vizsgálatunk fókuszába, úgy egy adott személyről bővebb ismereteket szerzünk, egyszersmind jóval ingoványosabb talajra lépünk. Már nem egy jól behatárolható csoporton belül kutatjuk fel a kapcsolatokat és szerepeket, hanem egy számos csoportba beágyazódott személy kapcsolatait által kirajzolódó hálót figyelünk meg. A vizsgálat fókusza így egy közösségről egy adott – több közösséghez is tartozó – személyre tevődik át. (MOLINA 2005.)

Az egoháló feltérképezésének módszertani lépései

Jelen írás azon ismereteket kívánja megosztani, amelyek leginkább hozzájárulhatnak egy egohálót alkalmazó kutatás módszertani megalapozásához. Nem célja az egoháló vizsgálat előnyeinek és hátrányainak összegyűjtése, sem alkalmazási területeinek bemutatása; az egoháló megrajzolásának fő módszertani lépéseit (és a lehetséges módzatokat) bemutatva adunk tájékoztatást a módszer iránt érdeklődők számára. Reményeink szerint hozzájárulunk ahhoz, hogy az Olvasó megismerkedjen egy kevésbé alkalmazott eszköztárral, és amennyiben az egoháló feltérképezésére tenne kísérletet, úgy – a kutatás tárgyának és céljainak figyelembevételével – a leginkább megfelelő módszert tudja kiválasztani.

Az *alterek* megnevezése

Az egoháló egy bizonyos egyén (az ún. egó) és a hozzá közvetlenül kapcsolódó személyek (az ún. alterek) közötti, illetve az alterek egymás közötti kapcsolódásait mutatja. Megrajzolásának első lépéseként a csomópontok meghatározása, tehát az alterek definíálása történik. Már a kutatás tervezésekor szükséges eldönteni, hogy megköveteljük-e a megnevezett személyek minimálisan elvárt számát, valamint, hogy mindössze addig kérdezzük-e, amíg megfelelő számú személy megnevezésre nem kerül. Ha nem ragaszkodunk bizonyos számú alter megnevezéséhez, úgy a megnevezettek száma is információval bír számunkra. Amennyiben viszont meghatározunk egy elvárt számot, úgy – az adatközlőre háruló nagyobb teher mellett – a strukturális mutatók (pl. sűrűség, központiság stb.) jobban számolhatók, illetve ezek összehasonlítására nagyobb terep kínálkozik. Bár leggyakrabban azonban 25, 35, illetve 45 személyben határozzák meg az alterek elvárt számát, egyes vizsgálatok megelégszenek 5-10 emberrel, míg más vizsgálatokban a kutatók igyekeznek ennél számottevően többet (akár 66 altert is) feltárni. A kicsi elemszám azt jelenti, hogy kimaradhatnak a gyenge kötések, melyek számos tekintetben létfontosságúak, míg a nagy elemszám, illetve a diádonkénti kérdésfelvételek rendkívüli módon elnyújthatják a kérdésés idejét, és megterhelhetik az alanyt. (HOGAN et al. 2007., MCCARTHY–KILLWORTH 2007.)

Az első fázisban tehát a kutatás alanya nevez meg ismeretségi körébe tartozó személyeket. A kutatásetikai alapelvek, az anonimitás biztosítása, a bizalmas légkör megőrzése érdekében az alanyok számára nem adható meg annak lehetősége, hogy ismerőseiket beazonosítható módon nevezzék meg. Ennek megfelelően már eleve tisztáznunk kell, hogy olyan megnevezésekre van szükségünk, amelyek alapján az alter csak az adatközlő számára azonosítható be egyértelműen (monogram, becenév vagy akár egy, az alany által kitalált álnév).

Az alterek felsoroltatására különböző módszerek léteznek. Ezek közé tartozik az egyszerű, illetve összetett névgenerátor, illetve ez utóbbi módosított változatai: a pozíció- alapú névgenerátor, illetve az erőforrás-alapú névgenerátor. Ezen módszerek az egó többé-kevésbé teljes kapcsolathálóját próbálják meg felmérni, arra a feltételezésre támaszkodva, hogy a megkérdezettek által felsorolt alterek az egó kapcsolatainak reprezentatív mintáját adják.

Egyszerű és összetett névgenerátor

A hagyományosnak tekinthető névgenerátor módszernek létezik egy egyszerű és egy összetett változata. Az **egyszerű névgenerátor** esetében a megkérdezetteknek egyetlen kérdésre kell válaszolniuk, mely általában a következők valamelyike iránt érdeklődik: kik állnak hozzá a legközelebb, kik a legjobb barátai, kiket tart fontos személyeknek, kikkel beszél meg fontos dolgait. A módszer e fajtáját idő- és költségcsökkentés érdekében használják a kutatók, azonban

a kapcsolatháló több mutatójára (például méretére és sűrűségére) vonatkozóan egyetlen kérdés alkalmazásán keresztül nem kapunk megbízható eredményeket. Itt kell megjegyeznünk, hogy vizsgálatait alapján Bruce C. Straits úgy találta, hogy a kutató nem kap *eltérő jellegű* altereket különbözően megfogalmazott névgenerátorok alkalmazásával. Vizsgálatában a fontos dolgok megbeszélése helyett („*kik azok a személyek, akikkel az Ön számára fontos dolgokat beszélt meg?*”) a fontos személyekre való fókuszálás („*kik azok a személyek, akik különösen nagy jelentőséggel bírnak az Ön számára?*”) nem eredményezett kimutatható eltérést az *alterek összetételében*, de még egy negatív kitétel alkalmazása („*olyan személyeket is megnevezhet, akik néha bosszantják, vagy feldühítik Önt*”) sem járt ilyen hatással. (STRAITS 2000.)

Az **összetett névgenerátor** esetében a megkérdezetteknek több – a kapcsolatháló eltérő területeit felmérő – kérdésre kell válaszolniuk. Ez a módszer csak kis mértékben bonyolultabb és időigényesebb, mint az egyszerű névgenerátor, viszont annál egyértelműen jobb képet nyújt az egyén kapcsolathálójáról, és gyakran érdekesebb is a kutatás alanya számára. Marin és Hampton vizsgálatait alapján a személyes hálózatok kutatásának négyféle megközelítését lehet megkülönböztetni, és ennek megfelelően a névgenerátor-kérdések is négyféle kategóriába eshetnek. A *szerep-kapcsolat megközelítés* a kapcsolatok hatását, szerepét egy bizonyos területen vizsgálja, pl. a szomszédság, barátok, rokonok körében. Az *interakció felőli megközelítés* azokat a kapcsolati személyeket próbálja feltárni, akikkel az egyén egy bizonyos időtartamon belül gyakran érintkezik. Az *érzelmi megközelítés* a kötelékek érzelmi dimenziójára fókuszál. A *kölcsönösség felőli megközelítés* pedig az egó és az alterek közötti kölcsönös támogatásokra helyezi a hangsúlyt (emocionális, instrumentális). Marin és Hampton amellet érvel, hogy a kölcsönösség felőli megközelítés alkalmazása a névgenerátor kérdéseinek megfogalmazásakor mind érvényesség, mind megbízhatóság tekintetében előnyösebb, mint a többi. Ennél a módszernél az interjúalanyoknak olyan kérdéseket kell megválaszolniuk, amelyek a segítség konkrét formáira utalnak, mint például: „*kitől számíthat segítségre a hétköznapi feladatok elvégzésében?*”, vagy „*kitől tudna nagyobb összegű kölcsönt kérni?*” (1. táblázat). (MARIN–HAMPTON 2007.)

Időről időre a legtöbb ember megbeszéli fontos dolgait valakivel. Ön kivel, kikkel szokta megbeszélni fontos dolgait?
A háztartásán kívül eső személyek közül ki segített Önnek az utóbbi időben a ház körüli munkákban, mint például a festés, bútorendezés, főzés, takarítás vagy kisebb-nagyobb javítási munkálatok?
Feltéve, hogy Önnek valamilyen kisebb dolgot kellene kölcsönkérnie, mint például egy bögre cukrot, kihez fordulna a háztartásán kívül eső személyek közül?
Ha Önnek nagyobb összegű pénzre lenne szüksége, kitől kérne kölcsönt?
Kik azok az emberek, akikkel igazán szeret összejárni?
Kérem, sorolja fel azokat a személyeket, akik különösen közel állnak Onhoz, és még nem említette őket az előző kérdéseknél!

1. táblázat Az összetett névgenerátor egy lehetséges változata (MARIN–HAMPTON 2007.)

A szakirodalmi fogalomhasználatban a „névgenerátor” a fentebb leírt típusok összefoglaló neve, tehát egyszerre alkalmazott az egyszerű, illetve az összetett névgenerátorra. Ezen módszerekkel – az egyszerű névgenerátorral szinte kizárólag, az összetett névgenerátorral alapvetően – az erős kötések lehet feltérképezni. A gyenge kötések alig jelennek meg, holott azok fontossága nem kérdőjelezhető meg: az egyén számára segítségükkel jelentős addicionális

erőforrások válnak elérhetővé, hiszen ezek a kötélekek a sajátjuktól eltérő társadalmi körökkel kapcsolják össze őket. A kutatás célja határozhatja meg, hogy a nagyobb erősségű kapcsolatok feltérképezése kielégítő mértékű információt jelent-e számunkra, avagy más módszerhez kell fordulni. Ha a gyengébb kötések megléte, a kapcsolatok változatossága nagy fontossággal bír, érdemesebb más módszert alkalmazni. (GRANOVETTER 1973.)

Fontos tudatában lenni annak, hogy az alany által említett személyek csak egy meghatározott tulajdonságú részhalmazát jelentik az altereknek. A névgenerátoros eljárás tulajdonképpen a szabad felidézésen alapul, ami nem tekinthető véletlenszerűnek. Az emlékezés ugyanis számos tényező által meghatározott: bizonyos személyek hamarabb jutnak az emberek eszébe, mint mások. A kutatások tapasztalatai alapján elmondható, hogy az emberek a szerepüket központibbként ítélik meg, mint amilyen az valójában. A periférián lévő személyek továbbá gyakran összekapcsolnak olyan altereket is, amelyeknek valójában nincs – vagy nem az egó által említett módon van – közük egymáshoz. Ez abból fakad, hogy az egó ilyenkor az általa nem ismert információk hiánya okozta réseket megpróbálja kitölteni. Az is megfigyelhető, hogy az egyének gyakran elfeledkeznek az alacsonyabb státusú ismerőseikről, és inkább a magasabb státusúakat említik meg. Az alterek felsorolásakor az emberek az előzőleg említett személy valamilyen tulajdonságára asszociálva nevezik meg a következőt altert. Alexandra Marin bizonyítottan látja, hogy az emberek nagyobb eséllyel említenek olyan személyt, akihez erős kötés fűzi őket, illetve, hogy hamarabb jut eszébe a megkérdezettnek olyan személy, aki jobban kötődik más alterekhez. Mindez azt eredményezi, hogy az egó kapcsolathálójára az alterek jellemzőiből számított mutatók nem feltétlenül adnak minden tekintetben megbízható képet. (MARIN 2004.)

Pozíció-alapú névgenerátor

A fentebb ismertetett tényezők jelentős mértékben kiküszöbölhetőek a pozíció-alapú névgenerátor alkalmazásával. A **pozíció-generátor** eredetileg a társadalmi tőke mérésére szolgáló eszköz. E módszer alkalmazói azt kérdezik meg az interjúalanyoktól, hogy ismernek-e különböző, meghatározott foglalkozású embereket. A kutató egy listáról foglalkozásokat sorol fel, és az alanynak azt kell megmondania, hogy rendelkezik-e olyan családtaggal, baráttal vagy ismerőssel, aki az adott foglalkozást űzi. Névgenerátorként használva az egyes foglalkozások említésére az alanynak eszébe jutó személy vagy személyek megnevezésének regisztrálására is sor kerül.

Egy hierarchikusan felépített társadalomban az eltérő foglalkozási pozíciókhoz eltérő mértékű presztízs és különböző erőforrások kapcsolódnak, a pozíció-generátor tehát egy többé-kevésbé megbízható módszer a társadalmi tőke mérésére, amely segítségével nem csak az elérhető társadalmi tőkéről, hanem a kötések erejéről, és így – legalábbis részben – a tőke hozzáférhetőségéről is képet kaphatunk. Névgenerátorként alkalmazva – a „hagyományos” névgenerátorokhoz képest – rendkívüli előnye, hogy a személyes hálózatok azon szegmenseit is képes feltárni, amelyek periférikusak, illetve amelyek gyengén kapcsolódnak az egóhoz, így használatával viszonylag kiterjedt, változatos összetételű egóhálót kaphatunk. Előfordulhat ugyanakkor, hogy az egóhoz rendkívül közelálló személyek kimaradnak a felsorolásból. Megjegyzendő továbbá, hogy már egy megfelelő foglalkozáslista megalkotása is igen nagy kihívást jelent. (LIN-ERICKSON 2008.; YANG-CHIH 2008.)

Bár hosszadalmas és monoton számos pozíción végigmenni, meglehetősen alacsony a válaszhány ezeknél a rövid, egyszerűen és gyorsan megválaszolható kérdéseknél. Mint már korábban említettük, az egyszerű és összetett névgenerátor módszernél többnyire erős kötésekről kapnak információt a kutatók, a gyenge kötések sokszor nem kerülnek elő, míg a pozíció-gene-

rátornál ezek is felbukkannak. Míg a konvencionális névgenerátorokkal feltárt kapcsolatoknál nagymértékű a homofília, a pozíció-generátorral az olyan kapcsolatok is megmutatkoznak, amelyeken keresztül az egó a legkülönbözőbb erőforrásokhoz juthat hozzá. Ez a módszer tehát jobban feltárja a gyenge kötéseket, mint a klasszikus névgenerátor, és általánosságban elmondható, hogy alkalmazásával több név kerülhet elő. A társadalmi tőke *változatossága* is mérhető a pozíció-generátor alkalmazásával. Tény azonban, hogy a társadalmi tőke tartalmáról csak indirekt információhoz jutunk, hiszen nem tudhatjuk, hogy a megkérdezett milyen helyzetben, milyen célra tudja azt felhasználni. A pusztán tény, hogy ismer valakit, aki képes volna segíteni, nem jelenti azt, hogy az illető fog is. (CHUA et al. 2009.; FLAP et al. 1999., LIN–ERICKSON 2008.)

Erőforrás alapú névgenerátor

A társadalmi tőke tartalmáról, hozzáférhetőségéről pontosabb képet ad az **erőforrás-alapú megközelítés**. Ez olyan kérdésekkel operál, amelyek azt vizsgálják, hogy az egó tud-e tanácsot, illetve segítséget kérni bizonyos esetekben (pl. anyagi nehézség esetén, ha orvosi tanácsra van szüksége, ha az autóját kell megszerelni). A pozíció-generátorhoz hasonlóan az adott erőforrásokhoz való hozzáférhetőség mértékét a kötelekek erősségén keresztül mérik, a válaszadók tehát nemcsak azt mondják meg, hogy potenciálisan elérhető-e számukra a felsorolt erőforrás, hanem azt is, hogy családtagja, barátja vagy ismerőse rendelkezik-e vele. Névgenerátorként használva a kutatók az egyes kérdéseknél arra is megkérlik az alanyt, hogy amennyiben válasza pozitív, nevezzen meg egy vagy több ilyen személyt. Bár az erőforrás-generátor gyakran nagyon hasonló eredményekre vezet, mint a pozíció-generátor, a módszer előnye, hogy nem csak az ismeretséget, hanem a konkrét erőforrásokhoz való hozzáférést is méri. Ezen túlmenően olyan személyek is előkerülnek, akik esetleg nem rendelkeznek munkával, vagy nem köthetők a listán szereplő foglalkozásokhoz, ugyanakkor hozzáférést biztosítanak valamilyen erőforráshoz. (CHUA et al 2009.)

Ez a mérőeszköz technikai értelemben jól kezelhető, viszonylag gyorsan és egyszerűen lejegyezhető, információt nyújt az egyének által elérhető társadalmi tőkéről, továbbá annak érvényes és könnyen értelmezhető formáit mutatja. (VAN DER GAAG–SNIJDERS 2005.)

A nehézséget egy olyan itemlista kidolgozása okozza, amely képes szinte bármely egyén társadalmi tőkéjét felmérni. A mérőeszközben szereplő itemeknek az erőforrások széles spektrumát kell felvonultatniuk (2. táblázat). Először is el kell különíteni az élet azon területeit, ahol az egyén a társadalmi tőkéjére támaszkodva elérheti céljait. Ehhez azt kell megállapítani, hogy az emberek általában milyen célokat követnek. Lin alapján Martin van der Gaag és Tom Snijders három univerzálisan értékelt erőforrást különböztetett meg, ezek a következők: jólét, hatalom és státus. A társas támogatás elmélete négy területét különíti el az erőforrásoknak: az információ, az érzelmi támogatás, a társasság és a gyakorlati, instrumentális segítség. (VAN DER GAAG–SNIJDERS 2004.)

Presztízshez és iskolázottsághoz kötődő jellemzők	Politikai és gazdasági készségek	Személyes készségek	Társas támogatás
jó kapcsolatban van a médiával	politikai párt aktív tagja	sok szakmai folyóiratot olvas	tud jó ajánlást adni munkahelyre jelentkezéskor
van külföldön nyaralója	sokat tud a kormányrendeletekről	tud idegen nyelven beszélni és írni	tud tanácsot adni munkahelyi konfliktusban
ismeri az irodalmat	ismeri a gazdasági helyzetet	tud számítógépen dolgozni	tud tanácsot adni családi konfliktusban
magas a jövedelme			tud segíteni költözködéskor

2. táblázat Egy lehetséges példa erőforrás-generátor kategóriákra és itemekre ❖ VAN DER GAAG–SNIJDERS 2005.

Látható, hogy egyes elemeiben rokon a hagyományos összetett névgenerátor, illetve az erőforrás-alapú névgenerátor, azonban – bár egyes itemek mindkettőben előfordulhatnak – jelentős különbségeket fedezhetünk fel közöttük. Az erőforrás alapú megközelítés csak társadalmi tőke jellegű kérdésekre koncentrál, az érzelmi támogatás kategóriájára csekély hangsúly esik. Bár a gyenge kötéseket jobban felfedi, az erős kapcsolatok nem feltétlenül kerülnek megnevezésre. Alaposságának, szisztematikusságának köszönhetően más jellegű terhet rak az alanyra, mint a hagyományos névgenerátor.

Információk az alterekről és azok egymás közötti viszonyáról

A névgenerálást követően az említett személyekről különböző információkat gyűjt be a kérdező. Minden egyes megnevezett alterről alapvető szociodemográfiai adatokat, illetve az alter egóval való kapcsolattartásának gyakoriságára és módjára vonatkozó, illetve egyéb kutatás-specifikus információkat érdemes regisztrálni. A válaszadónak ugyanis nemcsak minden alterről kell megadnia bizonyos információkat, hanem az alterek közötti kapcsolatokat is fel kell vázolnia. Míg az alterenkénti kérdések (per-alter questions) egy-egy alterre vonatkoznak, illetve az egó és egy alter közötti kapcsolatot kutatnak, addig ezen diádonkénti kérdések (per-dyad questions) egy-egy alter közötti kapcsolatot vizsgálnak. Ez történhet egyszerű eldöntendő kérdéssel (pl. „Ismeri-e egymást A és B személy?”), illetve szofisztikáltabb módon (például afelől érdeklődve, hogy mennyire valószínű a kapcsolatteremtés két kiválasztott ismerős között az egótól függetlenül?). Ezen kérdések szükségesek a hálózat strukturális mutatóinak kiszámításához, ugyanakkor hatalmas terhet raknak a vizsgálati alanyra és a kutatóra egyaránt (n alter esetében $n*(n-1)/2$ kérdést kell feltenni). Megnyugtató információnak tűnik Christopher McCarthy és Peter D. Killworth és James Renell kutatási eredménye, amely szerint, amennyiben egy 45 alterből álló hálóból eltüntetjük az utolsóként említett 10, illetve 20 altert, úgy a kapcsolatháló strukturális mutatószámai 35, és a legtöbb esetben 25 alterrel számolva is hasonlóak a 45 fős hálózat mutatóihoz. Árnyalja azonban a képet, hogy még 25 alter esetében is 300 diádonkénti kérdést kell feltenni, amely még az ilyen adatok rögzítésére jól használható – ingyenesen elérhető – EGONET elnevezésű program segítségével is rendkívül idő- és energiaigényes folyamat. (HOGAN et al. 2007.; MARIN–HAMPTON 2007.; MCCARTHY et al. 2007.)

Egy alternatív megoldás az egóháló feltérképezésére: a kontaktnapló

Az egóhálózat feltérképezésének egyik legmegbízhatóbb módszere a kontaktnapló, amelybe a vizsgálati alany folyamatosan regisztrálja, hogy kivel került kapcsolatba egy bizonyos időintervallum alatt. Minden egyes kapcsolat-felvételi eseményről – az érintett személyek megnevezésén túlmenően – annak időpontját, hosszát, illetve jelentőségét kell lejegyezni a naplóba. A naplóban szereplő nevekhez az egónak hozzá kell rendelnie különböző demográfiai és egyéb jellemzőket, továbbá meg kell határoznia, hogy mióta ismeri az adott altert, milyen gyakran beszélnek személyesen és telefonon (esetleg interneten keresztül), mennyire érzi őt magához közel állónak, illetve mennyire tartja fontosnak a vele való ismeretséget. Ezt követően természetesen az alterek egymás közötti kapcsolatainak feltárása is szükséges. Nyilvánvalóan rendkívül idő és energiaigényes módszerről van szó, amely az alanyt jelentősen megterheli, a kontaktnaplónak köszönhetően azonban kiterjedt listát kapunk az alterekről. (YANG-CHIH 2008.)

Az egóhálók általános jellemzői

Molina kutatásai alapján elmondható, hogy a társadalmi osztály és a foglalkozás státusa befolyásolja a személyes kapcsolatháló méretét, azaz minél magasabb pozícióban van valaki, annál

több embert ismer, és annál több erőforráshoz fér hozzá. Nemek közti eltéréseket is találhatunk: a nők egohálójának mérete kisebb, mint a férfiaké, de sűrűségük nagyobb. Ez utóbbi mutató a hálózat tagjai között meglévő és az összes potenciális kapcsolat hányadosaként számítható ki, tehát azt mutatja meg, hogy a lehetséges kapcsolatok hány százaléka valósul meg – az egohálók átlagos sűrűségét a kutatók 30 százalék köré teszik. A kapcsolatháló mérete és az életkor között pozitív korreláció fedezhető fel. A kapcsolatok általában „homofilek”, azaz alapvetően az egóhoz valamilyen tekintetben (kor, foglalkozás, nemzetiség, társadalmi helyzet, érdeklődési kör stb.) jelentősen hasonló személyek alkotják a személyes kapcsolathálót. Az egohálók erős centrum-periféria struktúrával rendelkeznek, amelyben a centrum általában sűrű, a periféria pedig kevésbé koherens. (MOLINA 2005.)

Vizualizáció

Amennyiben az egó-alter és alter-alter kapcsolatokról teljes képet kaptunk, az utolsó fázis az egoháló konkrét felrajzolása, azaz az adatok vizualizációja. Erre teljességgel alkalmas a Ucinet program – illetve annak NetDraw modulja – melyről bővebb információ a <http://www.analytictech.com/ucinet/> honlapon található. A szoftver használatának ismertetésétől terjedelmi korlátok miatt eltekintek, és inkább az adatfelvétellel egyidőben elkészülő hálórajz előnyeit és alkalmazási lehetőségeit mutatom be.

A legtöbb kapcsolatháló-elemzési vizsgálatban ugyanis az alterek közötti kapcsolatot mutató gráfok csak jóval a vizsgálatot követően rajzolódnak ki, habár az ilyen vizuális reprezentációk jelentősen növelhetnék a kutatások hatékonyságát. Ennek hiányában azonban sem az adatközlő, sem a terepen dolgozó kutató nincs igazából tudatában annak, hogy pontosan miről is beszélgetnek. (HOGAN 2009.)

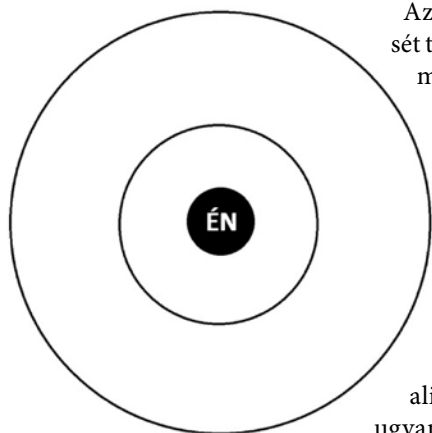
A vizualizációt segítő, Maureen Fitzgerald vizsgálata során már 1978-ban műanyag zsetonokkal szemléltette az altereket, amelyeket egy asztalon egy adott ponthoz – a kapcsolat erőssége alapján – bizonyos távolságra kellett elhelyezni a vizsgálati alanyoknak. Az 1980-as években Robert Kahn és Toni Antonucci kezdte el a koncentrikus körök használatát, melyek jelentését – a kutatók tapasztalatai alapján – nagyon könnyen megértették a megkérdezettek. (ANTONUCCI 1986., FITZGERALD 1978.)

A résztvevőkkel együtt készített szociogram esetében első lépésként az egó által mondott neveket a kutató vagy a megkérdezett öntapadós lapokra írja fel. A módszer egyik legalaposabb és leggyakorlatiasabb leírása megtalálható Bernie Hogan, Juan Antonio Carrasco és Barry Wellman *„Visualizing Personal Networks: Working with Participant-Aided Sociograms”* című, a Field Methods folyóirat 2007. évfolyamának 2. számában megjelent cikkében. Az alterek regisztrálására mutatunk egy példát a szerző közreműködésével végzett – az Európai Integrációs Alap támogatásával, a Belügyminisztérium közreműködésével megvalósult – Sikeres Integráció Feltételeinek Feltárása (SIFF) projektből (1. ábra).

Az A3 méretűre kinyomtatott adatlap 20 számozott sort tartalmazott, bal oldalán egymás alatt sorakoztak az öntapadós lapok, amelyek bal szélén egy-egy, a számozott sor számával megegyező szám került feltüntetésre, hogy a cédula eltávolítását követően is összekapcsolhatók legyenek az alterek és a róluk regisztrált információk. A megnevezésének rögzítését követően az alany különböző információkat ad meg az alterekről, melyeket vagy az egó vagy a kutató regisztrál egy adatlapon. Bár erre külön nem térünk ki, természetesen a kutatás valamely fázisában – amennyiben ezen adatok előzetesen nem állnak rendelkezésre – az egóval kapcsolatos információk felvétele is szükséges.

	Nem	Kor (év)	Állampolgárság	Nemzetiség	Lakhely (ország)	Kapcsolattartás gyakorisága	Kapcsolat típusa	
	Herf: F NB: N		ha magyar: M	ha magyar: M	ha Magyarországi: M	1: Naponta, hetente többször 2: Körülbelül hetente 3: Havonta 1-2 alkalommal 4: Havonta 5: Évente néhányszor 6: Ritkábban	1: Közvetlen családtag 2: Távoli rokon 3: Barát 4: Munkatárs 5: Szomszéd 6: Közös szervezethez, közösségbe, klubba járó személy 7: Online ismeretség 8: Egyéb (írjuk megadva)	
ÖNTAPADÓSLAPHELYE	1							1
ÖNTAPADÓSLAPHELYE	2							2
ÖNTAPADÓSLAPHELYE	3							3
ÖNTAPADÓSLAPHELYE	4							4
ÖNTAPADÓSLAPHELYE	5							5

1. ábra Az alterek regisztrálására és a velük kapcsolatos információk rögzítésére alkalmazott adatlap a SIFF projektben ❖ részlet, az eredeti dokumentum 20 számozott sort tartalmazott).

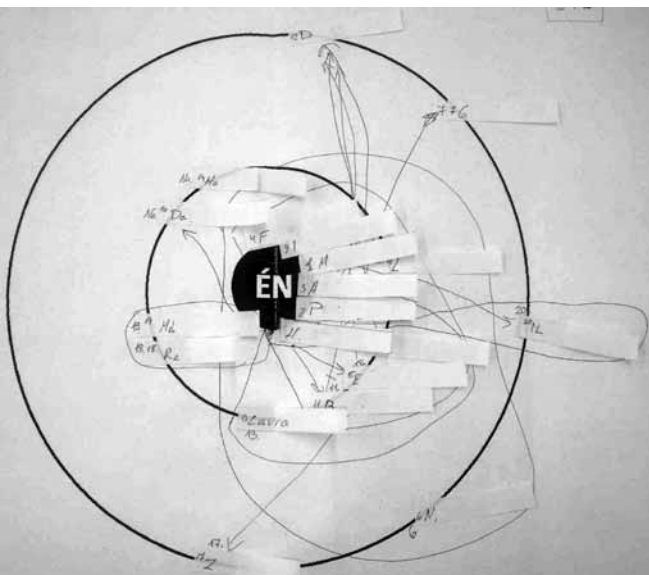

2. ábra Az egóháló vizualizálásának alapját képező ábra a SIFF projektben

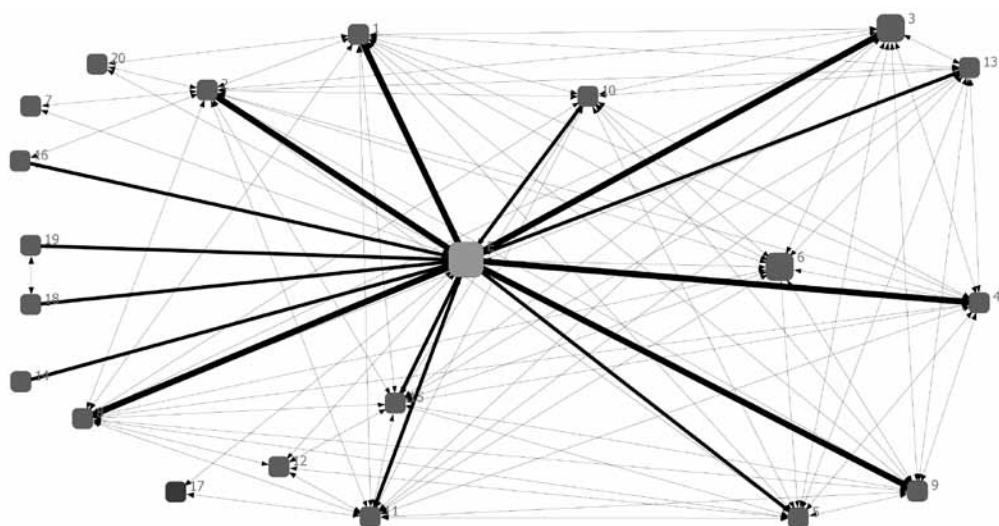
Az információk megadását követően az alterek megnevezését tartalmazó lapokat az egónak kell elhelyezni egy – az ismeretség különböző fokozatait jelképező – koncentrikus köröket tartalmazó lapon (2. ábra). Mindezt úgy, hogy az összetartozó személyek egymáshoz közel essenek. Ezt követően a vizsgálati alanyok bejelölik a szoros kötelekeket tartalmazó klikkeket, illetve az egymáshoz szorosan kapcsolódó személyeket. A vizualizáció egyfajta módosított névgenerátorként is felfogható, ugyanis a kapcsolatok bejelölésekor, a csoportok megjelölésekor az alanyok újabb nevek juthatnak eszébe, akik egy adott csoporthoz tartoznak. Ezeket újabb papírcsíkokra írhatják fel, amelyeket – az adatlap vonatkozó rubrikáinak kitöltését követően – elhelyezhetnek a köröket tartalmazó lapon, és bejelölhetik az alter kapcsolatait. Egy ilyen elkészült kapcsolathálóra mutat példát a 3. ábra.

Az így kapott háló természetesen elektronikusan is rögzíthető a már említett Ucinet programban, alkalmassá téve ezzel mutatók számítására, illetve számítógépes (gyakran jobban átlátható) vizualizációra (4. ábra, 5. ábra).

Végezetül érdemes megjegyezni, hogy érvek szólnak amellett is, hogy az egó, valamint annak alterekkel való kapcsolatai ne kerüljenek megjelenítésre a személyes háló vizualizációja során. Természetesen a feltérképezett kognitív hálózat teljes mértékben csak az egó, illetve az egó-alter kapcsolatok feltüntetésével rajzolódhat ki (4. ábra), mindazonáltal az

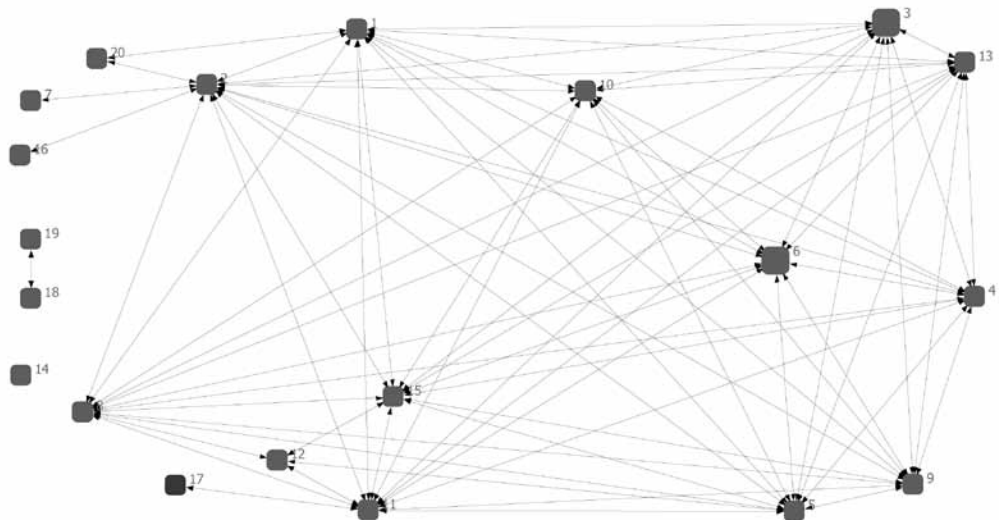

3. ábra Helyszínen készített egóháló

4. ábra UCINET NetDraw programmal készült egoháló
(az ego-alter kapcsolatok esetében a vonalak vastagsága a kapcsolat erősségét jelzi)

egó és alterek közötti – magától értetődő létezésű – kapcsolatokat jelző élek elhagyásával az egoháló átláthatóbbá, az alter-alter kapcsolatok vizsgálata (így az egyes csoportok beazonosítása) pedig könnyebbé válik (5. ábra). *

5. ábra UCINET NetDraw programmal készült, az egót és az ego-alter kapcsolatokat nem tartalmazó egoháló

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ANTONUCCI, TONI 1986.: Measuring Social Support Networks: Hierarchical Mapping Technique. *Generations*. 1986. no. 10. 10–12.
- CHUA, VINCENT – MADEJ, JULIA – WELLMAN, BARRY 2009.. *The World according to Me*. NetLab.
- FITZGERALD, MAUREEN 1978. *The content and structure of friendship: An analysis of the friendships of urban Cameroonians*. Department of Anthropology, University of Toronto.

- FLAP, HENK – TOM A. B. SNIJDERS – VÖLKER, BEATE – VAN DER GAAG, MARTIN 1999. *Measurement instruments for social capital of individuals*. <http://www.xs4all.nl/~gaag/work/SSND.pdf>
- GRANOVETTER, MARK S. 1973. The Strength of Weak Ties. *The American Journal of Sociology*. 1973. vol 78. no. 6. 1360–1380.
- HOGAN, BERNIE 2009. *Networking in everyday life*. Graduate Department of Sociology, University of Toronto.
- HOGAN, BERNIE – CARRASCO, JUAN ANTONIO – WELLMAN, BARRY 2007. Visualizing personal networks: Working with participant-aided sociograms. *Field Methods* 2007. vol. 19. no. 2. 116–144.
- LIN, NAN – ERICKSON, BONNIE H. 2008. Theory measurement and the research on the enterprise of social capital. In Lin, Nan – Erickson, Bonnie H. (szerk.): *Social Capital: An International Research Program*. New York, Oxford University Press. 1–26.
- MARIN, ALEXANDRA 2004.: Are respondents more likely to list respondents with certain characteristics? Implications for name generator data. *Social Networks*. 2004. no. 26. 289–307.
- MARIN, ALEXANDRA – HAMPTON, KEITH N. 2007. Simplifying the Personal Network Name Generator: Alternatives to Traditional Multiple and Single Name Generators. *Field Methods*. 2007. no. 19. 163–193.
- MCCARTHY, CHRISTOPHER – KILLWORTH, PETER D. – RENELL, JAMES 2007. Impact of Methods for Reducing Respondent Burden on Personal Network Structural Measures. *Social Networks*. 2007. no. 29. 300–315.
- MOLINA, JOSÉ LUIS 2005. El estudio de las redes personales: contribuciones, métodos y perspectivas. *Empiria*. 2005. no. 10. 71–106.
- STRAITS, BRUCE C. 2000.: Ego's important discussants or significant people. An experiment in varying the wording of personal network name generators. *Social Networks*. 2000. no. 22. 123–140.
- VAN DER GAAG, MARTIN – SNIJDERS, TOM A. B. 2004.: Proposals for the measurement of individual social capital. In H. D. Fap and B. Völker (szerk.): *Creation and returns of social capital*. London, Routledge. 199–218.
- VAN DER GAAG, MARTIN – SNIJDERS, TOM A. B. 2005. The resource generator: social capital quantification with concrete items. *Social Networks*. 2005. no. 27. 1–29.
- YANG-CHIH, FU 2008. Position Generator and Actual Networks in Everyday Life: An Evaluation with Contact Diary. In Lin, Nan – Erickson, Bonnie H. (szerk.): *Social Capital: An International Research Program*. New York, Oxford University Press. 49–64.

GÁBOR ATTILA, FELEKY

Ego-network based inquiry of social embeddedness

Summary

The article presents different methodological approaches, which can be used to map ego networks. By scrutinizing the required phases, it also gives a step-by-step guide to create an ego network based research project. It shows different ways of enumerating the alters – the simple and multiple name generator, the position generator based name generator and the resource generator based name generator – and the advantages and drawbacks of these methods. We present the ways of getting information about the alters (by per alter questions), and about the relation between alters (per dyad questions). We give a short overview on the contact diary method and present the common characteristics of personal networks. After presenting the main endeavours to visualize the ego-alter and alter-alter relations, we introduce the idea of participant-aided sociograms. Finally – based on the methodology of the Finding the Keys to Successful Integration project, supported by the European Fund for the Integration of Third-country nationals – we suggest an easily conceivable and feasible interactive way to collect information on the alters and all the relations within an ego network, while visualizing the whole personal network on the spot.

Keywords ego-network, integration, migration, name generator, social capital, social network

BODOR-ERANUS ELIZA

*Kis halak – nagy falatok?**

A települések eltérő pályázati gyakorlatai Magyarországon

„Az egész pályázati rendszer az önkormányzati fejlesztések alfája meg omegája.”
(Interjúrészlet: T4 polgármestere, készítette Bodor-Eranus Eliza, 2010. március 17.)

Absztrakt

Jelen tanulmány bemutatja, hogy miképpen tér el a magyarországi települések pályázati gyakorlata. Az előzetes feltevés az, hogy míg egyes települések teljes erőbedobással minél nagyobb részt el tudnak érni a pályázati összegekből, más települések marginalizálódnak, bizonytalanul, vagy egyáltalán nem pályáznak. Ez a helyzet akkor is fennáll, amikor hasonló méretű és adottságú településekről van szó, tovább növelve a települések közötti különbségeket.

Kulcsszavak önkormányzatok, pályázatok, pályázati gyakorlatok, kistelepülések

Bevezetés

A hazai önkormányzatok finanszírozási forrásszerzési mechanizmusa jelentősen megváltozott az elmúlt évek során. Többek között annak is köszönhetően, hogy az Európai Unióhoz való csatlakozás következtében, Magyarország is részesedhetett a Strukturális Alapokból. A települések elemzésekor azonban azt tapasztaljuk, hogy az önkormányzatok eltérő mértékben veszik ki a részüket a finanszírozási forrásokat célzó pályázati rendszerből. Az eltérés nemcsak akkor érzékelhető, ha a finanszírozási rendszerbe való belépés idejét és módját tekintjük, hanem az elnyert finanszírozási összegek esetében is. Ez a sajátosság akkor is fennáll, amikor hasonló adottságú (méret, földrajzi fekvés, stb.) települések pályázati gyakorlatát vizsgáljuk.

Jelen tanulmány a települések pályázati gyakorlatában tapasztalt eltérésekre hívja fel a figyelmet. Az előzetes feltevés az, hogy míg egyes települések teljes erőbedobással minél nagyobb részt el tudnak érni a pályázati összegekből, más települések marginalizálódnak, bizonytalanul, vagy egyáltalán nem pályáznak. Ez a különbség akkor is fennáll, ha azonos méretű és adottságú

* A tanulmány a Budapesti Corvinus Egyetem 4.2.1/B-09/1/KMR-2010-0005. számú TÁMOP program Hatékony állam, szakértő közigazgatás, regionális fejlesztések a versenyképes társadalomért alprojektjében, Az állam kapacitása - szakértők, hivatalnokok, politikusok műhelyben készült. A műhely (kutatócsoport) vezetője: Ilonszki Gabriella. A szerző Ph.D. hallgató (BCE Szociológia és Társadalompolitika Intézet); elérhetősége: eliza.eranus@uni-corvinus.hu.

településeket vizsgálunk. A feltevés értelmében, a hátrányos helyzetű kistelepülések (kis halak) esetében például találhatunk kirívóan jól pályázó településeket, amelyek sikeresen tesznek szert nagyobb pályázati összegekre (nagyobb falatokra), szemben azokkal a hozzájuk hasonló (méretű és adottságú) településekkel, amelyek nem boldogulnak a pályázati rendszerben.

A települések eltérő pályázati gyakorlatát jelen tanulmány egyrészt az Nemzeti Fejlesztési Ügynökség (NFÜ) Uniós Adattára segítségével, másrészt saját, kvalitatív módszereken alapuló tereptapasztalatokkal vizsgálja. Az elemzett Uniós Adattár 2009. augusztus 30.-ig tartalmazta a települések pályázati adatait. Ezeket az adatokat kiegészítve, 2010-ben és 2011-ben kvalitatív adatfelvétel készült a kaposvári kistérségben.

Irodalom

A hazai települések finanszírozási-forrásszerzési mechanizmusa jelentősen módosult az elmúlt évek során, természetesen magának a forráselosztó rendszernek a változásának következtében. A hazai elméleti és empirikus vizsgálatok több oldalról közelítik meg a forráselosztó rendszert és annak hatásait a településekre nézve. A szakirodalomban találunk arra vonatkozóan támpontokat, hogy a hazai önkormányzati finanszírozás hogyan igazodik a - főleg a rendszerváltás során lezajlott- intézményi átalakulásokhoz (SOMLYÓDYNÉ 2003.; KOVÁCS 2008.; PÁLNÉ 2008.). Ugyanakkor az uniós önkormányzati finanszírozási formák megjelenésével megnövekedett azoknak az elemzéseknek a száma is, amelyek kifejezetten az uniós forráselosztás intézményi vonatkozásával (PERGER 2009.; KELLER 2010.; PÁLNÉ 2011.), illetve a forráselosztás hatásaival foglalkoznak (VOSZKA 2006., KOVÁCH 2007.; PÁLNÉ 2009.; PERGER 2009., BALOGH 2009., HUTKAI 2009.).

A rendszerváltozást követően elsősorban az önkormányzati törvény szabta meg a forráselosztás megváltozását módosulását. Előtte ugyanis, a tanácsai gazdaságban kifejezetten területfejlesztési céllal elköltött pénzek képezték az ilyen jellegű forrásokat. Az akkori kétlépcsős (megyék közötti, majd megyéken belüli) elosztásnak köszönhetően, erősödött a megyék hatalma a települések felett, ami egyúttal azzal járt, hogy a települések közötti egyenlőtlenségek megnöttek a kistelepülések kárára. Vági (1982) húsz évre visszamenőleg elemezte a megyékre jutó központi támogatásokat. Vizsgálatainak eredménye alapján akkoriban megfigyelhető volt egyrészt az Alföld megyéinek háttérbe szorítása, másrészt Budapest erősödése. Ezeken a tendenciákon kívül, a sajátos településszerkezetből adódó életkörülmények területi differenciálását említette, majd a kistelepülések problémáját, az erőforrások szűkösségét, a koncentrált fejlesztések elvét, a körzetek központjainak kiemelt fejlesztését, a központi szerepkör értékét, a városok speciális helyzetét, valamint a nagyipar által nyújtott előnyöket egy település részére.

A rendszerváltozást követő decentralizáció nem oldotta meg a Vági által leírt problémákat. Már a kilencvenes évek közepén világossá vált, hogy a kisebb önkormányzatok finanszírozhatatlanná válnak, ugyanakkor az együttműködési készség hiányossága is hamarosan kiderült (KOVÁCS 2008.). Hegedüs (2008) szerint ma Magyarországon a fejlesztések szempontjából jelentős eltérés tapasztalható a városok és a kistelepülések között. A megyei városok lépéselőnyben vannak a kistelepülésekhez képest, hiszen aktívan befolyásolják az ágazati programokat és a közigazgatási koncepciókat. Kétségtelen előnyük a finanszírozási források megszerzésében is tükröződik.

Finanszírozási oldalról, a hazai jellegű infrastrukturális típusú TEKI, az önkormányzatok támogatását célzó CÉDE (ezeket 2010-ben ki is vezették a rendszerből), illetve az önhibájukon

kívül hátrányos helyzetben levő települések támogatása, az ÖNHIKI (SOMLYÓDYNÉ 2003.) mellett, mind nagyobb teret kaptak az Európai Unió előcsatlakozási, majd a csatlakozást követő fejlesztési finanszírozási keretek. A csatlakozás előtt az Unió előbb az előcsatlakozási alapból (például a Phare, Saphard projektek), majd a csatlakozást követően a Strukturális Alapból finanszírozta a területfejlesztést. Ezek a támogatások úgymond a valós igényeken alapuló, alulról fölfelé építkező és területi tervezésű intézményrendszer kialakulását támogatták.

Közgazdasági oldalról megközelítve a forráselosztó rendszert, Voszka (2006) azt állapította meg, hogy az uniós támogatás és a társfinanszírozási kötelezettség nem váltotta ki a korábbi újraelosztást, hanem részben mellé sorakozott fel. Ennek következtében szerinte a gazdaságon belüli redisztribúció a csatlakozást követően nem nöhetett nagymértékben. Perger (2009), szintén a közgazdasági megközelítést erősítve, a forráselosztó rendszer hiányosságait hangsúlyozta, javaslatot téve ezek orvoslására. Kutatása arra világít rá, hogy a gazdasági mutatók nem tükrözik a felhasznált pénzek arányát. Ez pedig a pályázati pénzek felhasználásának valamilyen szintű kudarcaként értelmezhető. Megállapítása szerint a gyenge erőforrás felhasználás okai között szerepelhetnek úgy a hagyományos bürokratikus szervezet működési hiányosságai, mint az erőteljes centralizáció.

Szociológiai szempontból elemezve a forráselosztási rendszert, Kovách (2007) arra a következtetésre jutott, hogy a piaci szféra fokozatosan teret nyert az önkormányzati finanszírozási forrásszerzési rendszerben. Kovách projektelésnek nevezte el a folyamatot, amelynek során a kormányok nem képesek partnerek nélkül a vállalt feladatokat ellátni, ezért arra kényszerülnek, hogy bizonyos feladatokat projektek formájában kiszervezzenek. Ennek köszönhetően a tervezők, szakértők, tanácsadók, menedzserek, szervezők, köztisztviselők és kutatók egyre nagyobb térre és befolyásra tesznek szert a nemzeti és uniós fejlesztési programok előkészítésében és lebonyolításában. Az önkormányzati finanszírozást segítő társadalmi csoportot ezért projektosztálynak nevezte, ugyanis ez az osztály a társadalmi tőke segítségével legitimálhatja saját befolyását vagy hatalmát a projektekből.

A finanszírozási rendszer következményeit szociológiai szempontból Balogh (2009) is elemezte, aki arra a kérdésre kereste a választ, hogy milyen hatással vannak a kiemelt jelentőséggel bíró fejlesztési beavatkozások a területi egyenlőtlenségekre. Kutatásai során azt találta, hogy a kiemelt projektek nem csökkentik a területi egyenlőtlenségeket. Balogh azt is megvizsgálta, hogy vajon a politikai erőterben elfoglalt pozíció befolyásolja-e a kiemelt projektek sikerességét. Eredményei alapján elmondható, hogy a politikai erőforrások nem mindig azonos hatással és irányba módosították a kiemelt projektek támogatási esélyeit. Hasonló kvantitatív elemzést végzett Hutkai (2009) is, aki az önkormányzati pályázatok eredményeit értékelte regionális bontásban.

Jelen tanulmány a szociológia jellegű kutatásokat gazdagítja, megvizsgálva, hogy a különböző települések pályázati gyakorlata hogyan tér el egymástól. Szem előtt tartva a finanszírozási rendszer intézményi és pályázati rendszer adottságait (tehát azt, hogy részben a regionális bontásnak, részben a kistérségi besorolásnak, részben a települések adottságainak, részben pedig a kiírási feltételeknek köszönhetően nem minden település indulhat hasonló eséllyel a pályázati rendszerben), a tanulmány arra helyezi a hangsúlyt, hogy a hasonló adottságú települések (jelen esetben kistépülések) is eltérő módon pályáznak. Amint a kvalitatív adatfelvétel is bizonyítja, azok a kis települések (kis halak), amelyek megfelelő humán erőforrással és ambícióval rendelkeznek, nagyobb fejlesztési forrásösszegekre (nagy falatokra) is sikeresen pályáznak.

Adatok

A települések eltérő pályázati gyakorlatát a tanulmány egyrészt az NFÜ Uniós Adattár, másrészt saját kvalitatív módszereken alapuló tereptapasztalatokkal vizsgálja. Az elemzett Uniós Adattár 2009. augusztus 30.-ig tartalmazta a települések pályázatait adatait. Mivel az Adattár az egyes pályázatokra vonatkozóan tartalmazott információkat, bizonyos adatbázis-szerkesztési munkát igényelt a település szintű adatok aggregálása. Az így kapott adatok a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) Helységnévkönyvben (2009) szereplő adataival lettek összevonva.

Ezeket az adatokat kiegészítve, 2010-ben és 2011-ben kvalitatív adatfelvétel készült a zömében kistelepülésekből és aprófalvakból álló Kaposvári kistérségben (a kistérségi településlétszám 54). A terepmunka során, a 2000 fő alatti kistelepüléseket vizsgáltam. A kaposvári kistérségben körjegyzőségenként készítettem (polgármesterekkel, illetve jegyzőkkel) egy olyan félig struktúrált interjút, mely többek között a pályázati szokásokat is hivatott volt feltárni. Az interjúalanyok anonimitását megőrizve az idézett interjúrészleteket kódoltam.

Elemzés

A szakirodalmi adatok is alátámasztják, illetve a mindennapok során is érzékeljük, hogy a fejlesztések szempontjából jelentős eltérés tapasztalható a települések mérete és funkciója szerint. Az Uniós Adattár pályázati információi is azt mutatják a vizsgált időszakban (azaz 2009. augusztus 30.-ig), hogy a nagyobb településeknek előnyük van a kistelepülésekkel szemben. Nagytelepülések esetében nemcsak az átlagos pályázati intenzitás (benyújtott pályázatok száma), hanem az elnyert pályázatok száma és összege is jelentősen magasabb a kisebb településekhez viszonyítva. Míg a megyeszékhelyek átlagosan 54,8 pályázatot, a megyei jogú városok pedig átlagosan 24,8, addig a kisebb városok átlagosan 12,11 pályázatot nyújtottak be az NFÜ-höz a vizsgált időszakban (N=10138 összesen benyújtott pályázat). Még szembetűnőbb a különbség a községeknel: a nagyközségek átlagosan majdnem 6 pályázatot, a falvak viszont csupán átlagosan 1,6 pályázatot nyújtottak be (N=10138 összesen benyújtott pályázat).

Helység jogállása	Összesen benyújtott pályázat 2009. augusztus 30.-ig	Támogatott 2009. augusztus 30.-ig	Nem támogatott 2009. augusztus 30.-ig	Igényelt támogatási összeg 2009. augusztus 30.-ig	Igényelt támogatási összeg per fő 2009. augusztus 30.-ig	Támogatási Összeg 2009. augusztus 30.-ig	Támogatás/fő 2009. augusztus 30.-ig	N
Főváros	387	160	171	372 422 000 000	217 509	345 858 000 000	201 995	1
Község	4 396	1 300	2 091	179 124 499 714	165 991 430	64 825 770 759	53 776 960	2706
Megyei jogú város	124	55	44	51 744 324 133	902 515	46 413 427 800	802 004	5
Megyeszékhely, megyei jogú város	988	485	319	338 725 081 597	3 027 414	251 555 266 984	2 153 448	18
Nagyközség	829	292	369	46 570 387 303	11 560 101	18 018 784 597	5 154 297	140
Város	3 414	1 520	1 289	363 664 410 059	39 044 872	171 039 615 244	19 849 251	282
Összesen	10 138	3 812	4 283	1 352 250 702 807		897 710 865 384		3152

1. táblázat Pályázati mutatók a település típusa szerint ❖ Forrás: Uniós Adattár alapján, NFÜ, 2009. VIII. 30.

Az elnyert pályázatok száma arányosnak mondható a benyújtott pályázatok számával. A támogatási összegről viszont azt lehet elmondani, hogy a főváros igényelte a legnagyobb összeget, míg a települések számára vetítve a községek igényelték átlagosan a legkevesebbet. Megjegyzendő, hogy ezt a mutatót valamelyest fenntartásokkal kell kezelni (ugyanis a támogatás per fő más

mutat), mégis érdekes, hogy az igényelt összeg és a támogatási összeg közötti különbség a községek esetében a legnagyobb. Míg a főváros esetében az igényelt összeg 93%-át teszi ki a támogatási összeg, addig a községek esetében ez az arány csupán 36%, a nagyközségek esetében 39%, a városok esetében 47%, a megyei jogú városok esetében 90%, a megyeszékhelyek esetében pedig 74%.

A fentiek első látásra arra engednek következtetni, hogy a nagytelepülések nemcsak több pályázatot nyújtanak be, de ezt nagyobb sikerrel is teszik, hiszen az igényelt összeg és a támogatott összeg aránya esetükben magasabb. Természetesen nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy lakosságszám arányát nézve (igényelt összeg/fő vagy támogatási összeg/fő) éppen a kisebb települések vannak az élen.

Mit jelenthetnek tehát ezek a számok? Miért olyan alacsony a kistelepülések pályázati intenzitása (benyújtott pályázatok száma)? Vajon a nagyobb települések (a nagy falak) a nagyobb pályázati összegek mellett (nagy falatok) hajlamosak a kisösszegű pályázatokat (kis falatokat) is bekebelezni? Vagy a kis településeknek (kis falak) is van lehetőségük egy-egy nagyobb falatra szert tenni a pályázati összegekből?

A „kis falak” pályázati gyakorlatának vizsgálata érdekében, a falvakra vonatkozó adatok is elemzésre kerültek. Per definitionem a törpefalvak 0 és 200 közötti lakossal, az aprófalvak 200 és 500 közötti lakossal, a kisfalvak 500 és 1000 közötti lakossal, a középfalvak 1000 és 5000 közötti lakossal, és végül az óriásfalvak 5000 fő fölötti lakossággal rendelkeznek. A kis- és nagytelepülések vizsgálatánál látható tendencia a falvaknál is jelentkezik: nevezetesen annál kisebb az átlagos pályázati intenzitása egy falunak (természetesen a saját kategóriájában), minél kisebb a lakosságszáma.

Falvak népszámszerinti típusai	Összesen benyújtott pályázat 2009. augusztus 30.-ig	Támogatott 2009. augusztus 30.-ig	Nem támogatott 2009. augusztus 30.-ig	Igényelt összeg 2009. augusztus 30.-ig	Igényelt összeg per fő 2009. augusztus 30.-ig	Támogatási Összeg 2009. augusztus 30.-ig	Támogatás per fő 2009. augusztus 30.-ig	N
törpefal	103	25	67	1 907 606 575	17 176 570	364 100 241	3 300 704	373
aprófal	384	109	210	12 228 440 871	38 587 701	3 503 407 436	11 534 217	701
kisfal	846	238	413	28 563 145 068	39 895 119	9 010 704 466	12 465 330	677
középfal	3 593	1 109	1 626	157 452 396 178	78 008 549	62 205 443 873	30 379 396	1 054
óriásfal	281	107	131	23 683 045 491	3 702 275	7 513 518 591	1 227 234	39
Összesen	5 207	1 588	2 447	223 834 634 183		82 597 174 607		2 844

2. táblázat Pályázati mutatók a települések lakosságszáma alapján ❖ Unió Adattár alapján, NFÜ, 2009. VIII. 30.

Míg az óriásfalvak átlagosan 7,21 pályázatot nyújtottak be a vizsgált időszakban, addig az aprófalvak átlagosan 0,55 pályázatot, a törpefalvak pedig átlagosan 0,21 pályázatot. Természetesen még kisebb a falvak típusain belül átlagosan támogatott pályázatok száma. De nemcsak a benyújtott és/vagy támogatott pályázatok aránya alacsony a kistelepüléseken (adott falu típuson belül), hanem az igényelt pályázati összeghez képest a támogatási összeg is kevesebb a kisebb településeken (százalékban). Míg az óriásfalvak esetében a támogatási összeg az igényelt összeg 31,73%-a, a középfalvak esetében majdnem 40%, a kisfalvak esetében 31,55%, az aprófalvaknál 28,65% és a törpefalvaknál 19,09% ez az arány. A nagyobb településméret pályázati előnyeit a kaposvári kistérség 2000 fő alatti települések polgármesterei körében végezett interjúk során is említették a megkérdezettek:

{BODOR-ERANUS ELIZA} – *Mi kell ahhoz, hogy az érdekérvényesítő képessége nagy legyen egy településnek?*

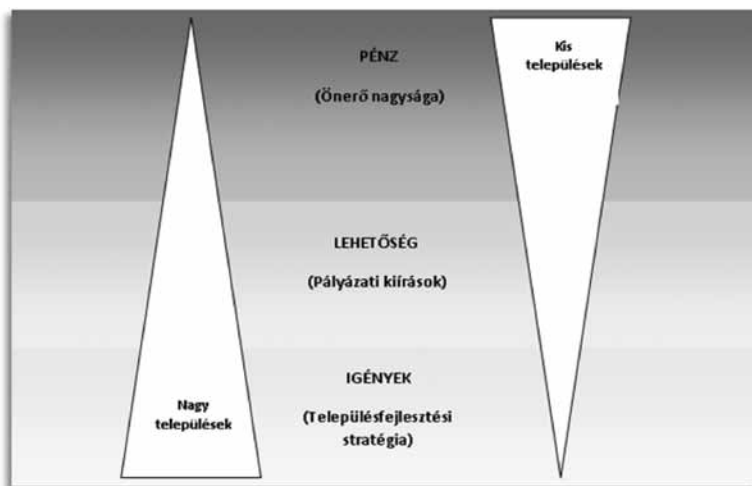
{T2 TELEPÜLÉS POLGÁRMESTERE} – *Intézmény meg lakosság. Valamilyen helyi erő.*

{BODOR-ERANUS ELIZA} – *Ebből az következik, hogy mindig a nagyobb települések lesznek a nyerők?*

{T2 TELEPÜLÉS POLGÁRMESTERE} *Pontosan erről van szó. Nagyszerű dolog az, hogy ezzel az integrációs ilyen-olyan dolgokkal fejlődünk, szépülnek ezek az intézmények például közoktatási intézmények, de ez itt T2-ben nem látszik meg.* (T2 polgármestere, az interjút Bodor-Eranus Eliza készítette, 2010. január 26.)

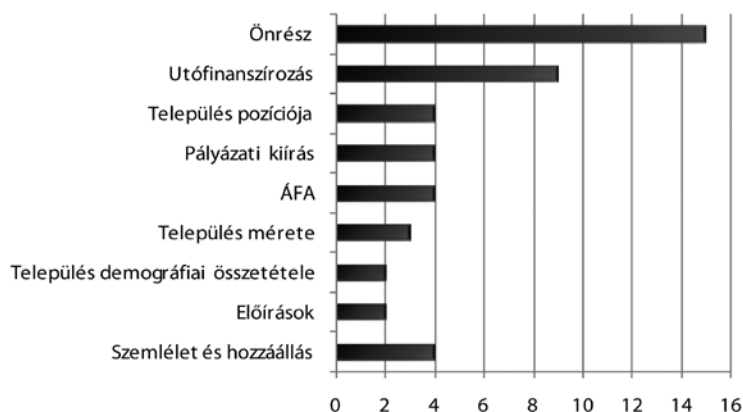
Az interjúalanyok elmondása szerint, a pályázati előnyök már a pályázati lehetőségek keresése folyamatában tükröződtek, a különböző méretű települések esetében. Míg a nagyobb városok legtöbb esetben rendelkeztek kidolgozott településfejlesztési stratégiával és – nagyobb önerő birtokában – gyakorlatilag válogathattak a kiírt pályázati lehetőségek közül, addig a kistelepülések általában először a pályázat anyagi vonzatát (bekért önerő) mérlegelték, majd a pályázatok megvalósíthatóságát figyelték, és csak azután nézték meg, hogy befér-e településfejlesztési koncepciójukba, vagy esetleg módosították a koncepciót, hogy a finanszírozást megszerezhessék.

1. ábra
Pályázati lehetőségek
keresése kis- és
nagytelepülések
esetében ❖ Forrás:
Saját modell, saját
adatgyűjtés alapján,
2010. január–március

A különböző települések lehetőségeit azonban a megpályázható összegek is jelentősen meghatározták. A kistelepülések esetében jelentős anyagi segítséget jelentettek a hazai finanszírozási formák is (TEKI, CÉDE típusú normatív pályázatok, amelyek azonban 2010-ben megszűntek), az egyedi (alapítványi, egyházi) támogatások és működtetési támogatások (ÖNHIKI). Az interjúalanyok elmondása szerint, az igazi nagy falatokat azonban a nagyobb volumenű fejlesztéseket lehetővé tevő EU-s finanszírozási formák képezték. Ezeknek a forrásoknak a megszerzéséhez, gyakorlatilag az alábbi szempontok mellett, három jelentősebb akadályt kellett legyőzniük a településeknek: az önrész előteremtését, az utófinanszírozásból származó nehézségeket, illetve a pályázati adminisztrációhoz szükséges humán erőforrás előállítását.

A terepmunka során készített interjúk majdnem mindegyikénél előjött az *önrész* problémája, mint a települések eltérő pályázati gyakorlatát befolyásoló tényező. A kistelepülések a pályázati

2. ábra
A pályázati aktivitás feltételei
(az X tengely az interjúk
számát jelöli) ❖ Forrás:
Saját adatgyűjtés alapján,
2010. január–március.

rendszerből fakadó hátrányként értelmezték az önrészt, az interjúalanyok szerint az önrész nagysága jelentős mértékben meghatározta a település pályázati lehetőségeit.

„Ezeknél a településeknél, jellemzően somogyi településeknél, maga a pályázat nagyságát, a pályázatok számát örült módon befolyásolta az önrésznek a hiánya. Hiszen ezeknek a településeknek 80%-a önhibás település.” (T4 polgármestere, az interjút Bodor-Eranus Eliza készítette, 2010. március 17.)

„Úgy nézzük a pályázatokat, hogy önerő nélküli, akkor azokban indulunk, meg a 10%-ban. 20%-nál már nagy a bizonytalanság, lehet, hogy lett volna olyan pályázat, ahol 50%-os pályázati támogatással és biztos, hogy benyújtottuk volna, ha lett volna pénz. Tehát az első mindig a pénz, hogy önerős-e a pályázat.” (T49 jegyzője, az interjút Bodor-Eranus Eliza készítette, 2010. március 18.)

Az interjúalanyok, az önrészt követően, az *utófinanszírozást* jelölték meg, mint a települések eltérő pályázati gyakorlatát leginkább befolyásoló tényezők egyike. Az *utófinanszírozás* azért okoz nehézséget, főleg a kisebb önerővel rendelkező kistelepülések esetében, mert időben nagyon elhúzódik. A hosszadalmas procedúra, az abból fakadó adminisztrációs többlet, esetleg a banki kölcsön anyagi vonzatának köszönhetően, az *utófinanszírozott* projektek néha elretentő hatással voltak a kisebb önkormányzatokra.

„(...) itt vannak ezek az *utófinanszírozott pályázatok*, ezeknek nem is tudok nekiállni. Sajnos olyan pénzügyi szegénységben van a község, hogy nekünk nem nagy jövőnk van uniós kilátásba pályázatra. Most például megpályáztunk egy játszóteret, megnyertük, kifizettem. Kb. mire pénzt kapok fél év. Ez hatalmas idő.” (T40 polgármestere, az interjút Bodor-Eranus Eliza készítette, 2010. március 18.)

Az eltérő méretű települések, az eltérő anyagi és vagyoni háttér mellett, eltérő *humán erőforrással* is rendelkeznek. Az interjúalanyok szerint az eltérő pályázati gyakorlat egy másik oka lehet az, hogy az aprófalvas és kisfalvas települési önkormányzatok nagyon kis létszámmal dolgoznak, az alkalmazottak le vannak terhelve, nincsen képzett ember, aki a pályázatokkal járó hatalmas adminisztrációt menedzselje.

„Jött a regionális pályázat, erre rá kellett harapni. Itt már fel kellett kérnem egy pályázatíró, egyre bürokratikusabbá váltak ezeknek a pályázati lehetőségeknek az igénybe vétele, meg az elszámolás. Közben az önkormányzati szakapparátusra háruló feladatok is egyre több és keményebbek lettek. Nem volt rá idő, kapacitás. Olcsóbb lett, ha pályázatíró megkérek, mintha fölveszek egy

személyt, aki ezzel foglalkozik. Volt tapogatózásunk, akik főiskolát végeztek, vidékfejlesztéssel foglalkoztak, hogy fölvegyük őket. Nem igazán volt türelmünk kivárni, hogy belejöjjenek ebbe a dologba, mert maga a pályáztatási kényszer, a bizonyítási kényszer arra sarkall bennünket, hogy profikkal dolgozzunk.” (T4 polgármestere, az interjút Bodor-Eranus Eliza készítette, 2010. március17.)

Az önerő, az utófinanszírozás és a humánerőforrás mellett, az interjúalanyok a pályázati kiírást is említették, mint az eltérő pályázati gyakorlatot befolyásoló tényezők egyikét.

„Elsősorban a pályázati kiírás dönt. Az választ bennünket, mert amire kiírják a pályázatot, elkezdünk gondolkodni, hogy mi melyikbe tudunk, melyikbe férünk bele. Hiába gondoljuk mi, hogy nekünk ezt vagy azt kellene megcsinálni, ha arra nem írnak ki pályázatot. A kiírás dönti el, még akkor is, ha nem mindig a legfontosabb.” (T15 körjegyzője, az interjút Bodor-Eranus Eliza készítette, 2010. január 26.).

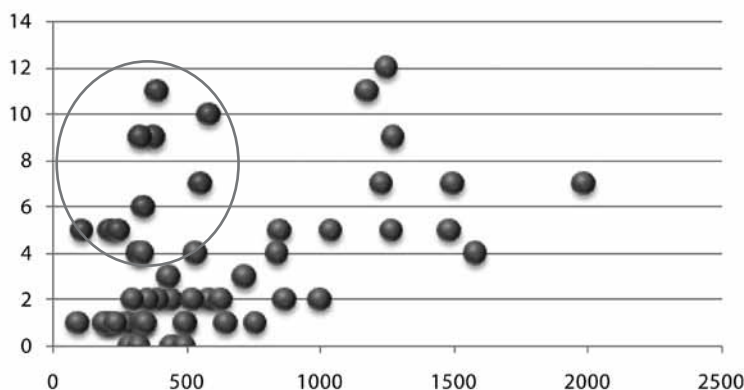
Az Unió Adattár adatai, illetve az interjú tapasztalatok is első látásra arra engednek következtetni, hogy a nagyobb települések több pályázati lehetőséggel élnek, és esetükben hatékonyabb a pályázati összegek elnyerésére vonatkozó gyakorlat is. Azonban a kvalitatív adatfelvétel arra hívta fel a figyelmet, hogy ha nem a településméret alapján összegzett adatokat vesszük figyelembe, hanem a települések egyéni teljesítményeit, akkor a kistelepülések közül is vannak olyanok, amelyek sikeres pályázati gyakorlattal rendelkeznek.

Az eltérő pályázati gyakorlatot eredményező különböző pályázati nehézségek – úgy mint az önerő, az utófinanszírozás, a humánerőforrás, illetve a pályázati kiírások – kistelepülések esetében is tartogathatnak áthidalási megoldásokat. Az önerő esetében az önkormányzatok élhetnek az EU önerő alap vagy az MFB hitel lehetőségével, viszont a tapasztalat azt mutatja, hogy éppen a hosszú távú kööttség miatt a kistelepülések nagy része nem szívesen vesz fel kölcsönt. Ugyanakkor egy másik, az önerő csökkentésére irányuló törekvés már kipróbált módja lehet, a kistérség besorolásának megváltoztatása. A kutatási terület erre nyújtott is példát, hiszen az eredetileg 77 települést összefogó kaposvári kistérségből emiatt vált ki a Kadarkúti kistérség. Kaposvár város olyan mértékben növelte e kistérség gazdasági mutatóit, hogy a kiválásnak köszönhetően a Kadarkúti kistérség jelentős önerőcsökkentésre tehetett szert. Az önerőhöz hasonlóan, az utófinanszírozás is áthidalható lenne hitel segítségével, azonban a kamatterheket is nehezen tudja kifizetni egy anyagi gondokkal küszködő település. A humánerőforrás hiányát az önkormányzatok sokszor pályázati cég alkalmazásával hidalják át, ami viszont újabb költséget jelent a település számára. Ma már az tapasztalható, hogy ahol csak tehetik, az önkormányzatok a pályázati íróktól tanulva – törekednek az önállóságra. Egyes önkormányzatokban van már erre képzett munkaerő (például a jegyző, vagy a titkárnő figyeli a pályázati kiírásokat és a műszaki igazgató menedzseli a projekteket). Azonban még így is vannak olyan települések, amelyek vagy későn kapcsolódtak be a pályázati rendszerbe (és még pályázati íróval pályáznak), vagy pedig a humánerőforrás hiánya olyan mértékű, hogy az önkormányzati alkalmazottak közül egyszerűen senki nem tudja átvenni az ezzel kapcsolatos feladatokat. Az interjúalanyok által említett pályázati kiírás a valóságban nem befolyásolhatja nagymértékben az eltérő pályázati gyakorlatot, hiszen éppen az európai uniós pályázatok esetében a tervezési időszakban volt rá lehetőség, hogy a települések érdekeinek megfelelően alakítsák a pályázati prioritásokat. Ennek a folyamatnak köszönhetően térnek el a pályázati kiírások régióként, és ezért szólnak kifejezetten a régió prioritásainak (megoldandó feladatainak). A terepmunka eredményei alapján viszont úgy tűnik, hogy a kistelepülések önkormányzatai mégis más jellegű gondokkal küszködnek, mint amire

finanszírozási forrást tudnak szerezni. A legtöbb kistelepülés a működést szeretné elsősorban megoldottnak látni (amihez eddig a normatív támogatásokból szereztek forrást), és csak azután fejleszteni. Viszont a jelenlegi rendszerben a fejlesztés támogatható, aminek köszönhetően sokszor olyan nyakatekert szituációk alakulhattak ki, hogy még egy rossz infrastruktúrájú település is büszkélkedhetett rendkívül modern hangtechnikával. Rendszerint a kistelepülések esetében még mindig az alapvető infrastrukturális fejlesztések okozzák az igazi fejtörést (miközben a nagytelepüléseken ezek a fejlesztések már rég megtörténtek). És ez elszomorítja a kistelepülések vezetőit, hiszen míg ők az alapvető életminőség javításával vannak elfoglalva, a nagyvárosok hatalmas összegeket költenek például szökőkutakra vagy városszépítési elemekre. Ráadásul a kistelepülések, ha fel szeretnének mutatni valamilyen (bármilyen fejlesztést), akkor kénytelenek arra pályázni, amire éppen van kiírás.

„Ma úgy működnek a dolgok, hogy vannak a pályázatok és a saját fejlesztéseinket úgy gondoljuk át, hogy beilleszthető legyen ebbe a pályázati struktúrába.” (T19 polgármestere, az interjút Bodor-Eranus Eliza készítette, 2010. március 16.).

A fentiek alapján azt lehet elmondani, hogy bár első látásra úgy tűnik a nagy települések abszolút előnyt élveznek a kistelepülésekkel szemben a pályázati gyakorlatot illetően, második nekifutásra azonban, a települések egyéni teljesítményét vizsgálva, a kistelepüléseknek is lehetnek jó megoldásai arra, hogy sikeres pályázati gyakorlatot mutassanak fel. A kvalitatív adatfelvétel, mely a kaposvári kistérségben található 2000 fő alatti kistelepülésekre vonatkozott, arra világított rá, hogy ugyan összességében a kistelepülések kevesebbet pályáztak és kevesebb sikerrel, azok a kistelepülések, amelyeknek sikerült egy jó pályázati gyakorlatra szert tenniük, nagy sikerrel tudnak finanszírozási forrásokra szert tenni. Azt is mondhatnánk, hogy a sok kis hal közül vannak olyanok, amelyek valamilyen oknál fogva nagyobb falatokat is be tudnak kebelezni. Erre utalhat a kvantitatív adatok esetében, hogy a kisebb településeknél magasabb a támogatás/fő mértéke. Amennyiben egy kistelepülés képes áthidalni az önerő, az utófinanszírozás, a humánerőforrás nehézséget, továbbá a pályázati kiírás szabta szűk mozgásteret, nagyobb pályázati összegekre is szert tehet a jelenlegi pályázati rendszerben. A kaposvári kistérségben végzett terepmunka során a benyújtott pályázatok számával mértem az eltérő pályázati gyakorlatot. Az alábbi ábra alapján is látható, hogy a méret nem minden esetben magyarázza a benyújtott pályázatok számát, hiszen a körrel kiemelt települések alacsony lélekszámuk alapján is nagyobb pályázati gyakorlatra tettek szert. Ezeknek a településeknél a siker titka a területi összefogás volt. A földrajzi közelség, illetve egy proaktív mikrorégiós vezető (a szentbalázi polgármester) erős összefogásra ösztönzött tíz

3. ábra
A benyújtott pályázatok száma (Y) a lakosságszám függvényében (X) a kaposvári kistérség településein

* Kaposvár nem szerepel az ábrán

* A benyújtott pályázatok száma ebben az esetben az összes hazai és EU-s pályázatot tartalmazza.

✧ Forrás: Saját adatgyűjtés alapján, 2010. január–március.

aprófalvas települést. A települések a pályázatok terén nagyon szorosan együttműködnek, és ilyen jellegű tevékenységüket egy pályázati referens segíti, aki a lehető legtöbb pályázaton el is indítja az önkormányzatokat. Ennek köszönhetően darabszámra is több pályázatot nyújtottak be a vizsgált időszakban, és az elnyert pályázati összegek is kirívóak egy-két esetben a lakosság számához képest.

A kvalitatív adatfelvétel tehát arra világított rá, hogy ugyan a kis települések halmozott gondokkal szembesülnek akkor, ha szeretnék ki venni részüket a pályázati rendszerből, azonban vannak olyan kistépülések, amelyek sikeres pályázati gyakorlatra tettek szert. Tapasztalatom alapján, ezeken a településeken „van gazdája” a pályázati írásnak. Tehát egy agilis polgármester vagy jegyző, és/vagy tapasztalt pályázati munkatárs (rendszerint pályázati író vagy tanácsadó cég), hozzásegítheti a kis halakat is a nagyobb falatok megszerzésére.

Összefoglalás

Figyelembe véve, hogy a pályázati kiírások (az úgynevezett tervezési időszakot követően) minden esetben a települések igényeit is szem előtt tartják, azt lehetne mondani, hogy a pályázati rendszer tulajdonképpen egy szelekciós rendszer: bizonyos pályázatokot csak bizonyos feltételek mellett lehet megpályázni. Ez nem jelent mást, mint azt, hogy az önkormányzatok mozgástere viszonylag szűk: egy önkormányzat csak azokon a pályázatokon tud elindulni, amelyek kvázi neki íródtak ki. Ezt az eleve szűk mozgásteret még jobban szűkíti magának az önkormányzatnak, mint intézménynek, a felépítése. Az önkormányzat ugyanis nem úgy működik, mint egy piaci szereplő, hiszen a polgármester nem minden esetben tud a döntésének érvényt szerezni. A képviselő-testület támogathatja, vagy éppen gátolhatja a célkitűzéseit, hiszen intézményen belül egy önkormányzatnak több döntési szakaszon is át kell mennie a pályázatokkal kapcsolatban (HUTKAI 2010.).

Tehát e szűk mozgásteret ismervé, jelen tanulmányban azt vizsgáltam, hogy a különböző települések milyen pályázati gyakorlattal rendelkeznek. A szakirodalomból (például HEGEDÜS 2008.) is ismert városok pályázati fölénye ellenére, az tapasztalható, hogy vannak olyan kistépülések is, amelyek sikerrel tudnak részesedni a pályázati rendszerből.

Az interjúk során sokat emlegetett nehézségek (úgy, mint önerő, utófinanszírozás, település adottságai vagy pályázati kiírások kedvezőtlen feltételei) ellenére, olyan eseteket is találhatunk, amikor egy pályázati gyakorlat sikeres fejlesztésekhez vezetneket tesznek lehetővé. Éppen ezért, a kis települések (kis halak) esetében elmondható, hogy a rendszer adta szűk keretei között, az objektív tényezőket (a település anyagi, demográfiai, földrajzi, stb. adottságait) figyelembe véve, még a hátrányos települések (alacsony népességszám, kedvezőtlen kistérségi besorolás, stb.) is szert tehetnek nagyobb pályázati összegekre (nagyobb falatokra). A tereptapasztalatok alapján a kis halak akkor szerezhetnek nagyobb falatokat, ha a szakma által is sokat emlegetett humán erőforrás hiányosságaiatt meg tudják valamilyen módon oldani (Enyedi 2001.; Perger 2009.). A kvalitatív adatfelvétel alapján azt lehet elmondani, hogy a hasonló adottságú települések esetében, egy jó pályázati ambícióval bíró polgármester vagy jegyző, egy kooperatív képviselő testület, esetleg egy jó pályázati íróval való szoros együttműködésével, sikeres fejlesztéseket tud véghezvinni a településen.

Szem előtt kell azonban tartani, hogy a tágabb értékű következtetések levonásához szükséges országos adatok nem álltak jelen tanulmány rendelkezésére. Így a levont következtetések csak a 2000 fő alatti kaposvári kistérségi településekre értelmezhetők, a vizsgált időszakban. További kutatási irány lehet az eltérő pályázati gyakorlatok további okainak nagyobb mintán való feltérképezése. *

BIBLIOGRÁFIA

- BALOGH PÉTER: Kontraproduktivitás a fejlesztéspolitikában? A kiemelt projektek empirikus vizsgálata. *Szociológiai Szemle* 2009. 2. sz. 79–102.
- ENYEDI GYÖRGY: Településformáló folyamatok. *Educatio* 2001. 4. sz. 663–669.
- HEGEDŰS JÓZSEF: A nagyvárosi önkormányzatok és önkormányzati rendszer. *Tér és Társadalom* 2008. 22. sz. 59–75.
- HUTKAI ZSUZSANNA: Az önkormányzatok pályázati eredményeinek értékelése regionális dimenzióban. *Területi Statisztika* 2009. 6.sz. 628–646.
- HUTKAI ZSUZSANNA: Pályázati ismeretek. 2010, Települési Önkormányzatok Országos Szövetsége. Polgármester Akadémia 7. 9–50.
- KELLER JUDIT: *Patterns and Dynamics of European Subnational Governance*. Institutional Transformations in Hungarian Micro-regional Associations 1990–2006. Ph.D. disszertáció, 2010, <http://www.eui.eu/DepartmentsAndCentres/PoliticalAndSocialScience/ResearchAndTeaching/Theses/2010.aspx>.2010.
- KOVACH IMRE: A fejlesztéspolitika projekttesítése és a projektosztály. *Szociológiai Szemle* 2007. 3-4 sz. 214–222.
- KOVÁCS KATALIN: Kényszer szülte és önkéntes együttműködések a kistépülési önkormányzatok körében. In Kovács Katalin – Somlyódy Péter Edit (szerk.): *Függőben. Közzolgáltatás szervezése a kistépülések világában*. Budapest, 2008, KSZK ROP 3.1.1. Programigazgatóság. 211–234.
- PÁLNÉ KOVÁCS ILONA: *Helyi kormányzás Magyarországon*. Budapest – Pécs, 2008, Dialóg Campus Kiadó.
- PÁLNÉ KOVÁCS ILONA: *A politika új színtere a régió*. Pécs – Budapest, 2009, PTE–Századvég Kiadó.
- PÁLNÉ KOVÁCS ILONA: TÁMOP 2011.
- PERGER ÉVA: Uniós támogatások felhasználása Magyarországon. *Polgári Szemle* 2009. 5. évf. 5. sz. <http://www.polgariszemle.hu>
- SOMLYÓDYNÉ PFEIL EDIT: *Önkormányzati integráció és helyi közigazgatás*. Budapest – Pécs, 2003, Dialóg Campus Kiadó.
- VÁGI GÁBOR: *Versengés a fejlesztési forrásokért*. Budapest, 1982, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- VOSZKA ÉVA: Uniós támogatások – a redistribúció új szakasza. *Külgazdaság* 2006. Június. 8–30.

ELIZA, BODOR-ERANUS

*Different practice of application for funds in Hungary***Abstract**

This article presents how application for funds differs among different settlements in Hungary. It assumes that near marginalized settlements with no opportunity to obtain successfully for funds, there are very successful settlements that can gain bigger funds. The inequality of settlements exists even if we examine settlements with similar opportunities.

Keywords local governments, application for funds, application practice, small settlements

KÓNYA HANNA EDIT

*Kapcsolati tőke, földrajzi kettősség és a csángó elit**

Absztrakt

A rendszerváltást követő időszakban számos egyéni és intézményes kezdeményezés célja a csángó kultúra és/vagy annak valamely aspektusának megőrzése volt. A csángó ügyben megfigyelhető események és szervezetek, valamint a csángó elit kialakulása földrajzilag is színes képet mutat. A tanulmány fő kérdése, hogy a lakóhely és a csángó ügy együttműködési kapcsolathálójában betöltött pozíció milyen szerepet játszik az elit kialakulásában.

Kulcsszavak csángó elit, csángó ügy, földrajzi kettősség

Bevezető

Az 1990-es évek elejétől a csángó ügy – mely egyaránt tartalmaz kulturális, szociális, egészségügyi, vallási, oktatási, stb. mozgalmakat –, a csángó kultúra és társadalom megmentése, kiemelkedő szerepet kapott a magyar kormányoknál, ugyanakkor a magánszemélyek és különböző érdekvédelmi szervezetek is egyre hangsúlyosabb szerepet vállaltak benne. A nemzetközi migráció következtében – elsősorban a Magyarországra irányuló tanulási lehetőségek és a vendégmunka Magyarországon, Olaszországban, Spanyolországban, Izraelben, stb. –, valamint a megszerzett tőke hazavitelével elindult a szakirodalomban gyakran homogénnek tekintett társadalm szerkezet rétegződése és az elit kialakulása. Jelen elemzés arra keresi a választ, hogy az elit kialakulásában milyen szerepet tölt be a földrajzi elhelyezkedés, lakóhely és az együttműködési kapcsolathálóban betöltött pozíció.

A tényleges összefüggés elemzése előtt fontos röviden összegezni mit is jelent a csángó ügy és milyen szerepet játszik az elit kialakulásában. A lehető legrövidebb definíciót keresve, a csángó ügy nem más, mint a csángó kultúra megőrzése, az elfeledett szokások visszaörökítése, újratanítása. Számos szervezet, alapítvány, magán-, politikai- és egyházi személy érdekelt az ügyben, vagy annak valamely vonatkozásában. A rendszerváltás után egyik legmarkánsabban megjelenő aspektusa a magyar nyelv bevezetése az iskolákba, de legalábbis a fiatal generáció megismertetése őseik nyelvével, és ezáltal szokásaival, múltjukkal. Több néprajzi és történelmi

---

* *Ez a tanulmány a Budapesti Corvinus Egyetem 4.2.1/B-09/1/KMR-2010-0005. számú TÁMOP program Hatékony állam, szakértő közigazgatás, regionális fejlesztések a versenyképes társadalomért alprojektjében, a „Társadalmi és kulturális erőforrások, fejlesztéspolitikák, helyi fejlődés” műhelyben készült. A műhely (kutatócsoport) vezetője: Szántó Zoltán*

írás szerint a csángók helyzetét többek között az nehezíti meg, hogy nem rendelkeznek értelmiségi réteggel. A rendszerváltást követő években, a Csíkszeredában elinduló képzés nyíltan vállalta azt a célt, hogy a Moldvából tanulni érkező 12-14 éves gyerekekből építsék fel a csángó értelmiségi réteget, amely majd visszatérve szülőfalvaikba, folytatni tudja az asszimiláció megfékezését. Az azóta eltelt húsz év alatt számos csángó fiatal szerzett egyetemi oklevelet, többnyire magyarországi egyetemeken.

Előzmények

A címben ígért összefüggések vizsgálata előtt fontosnak tartom a csángó ügy földrajzi jellemzőinek bemutatását. A legfontosabb események ismertetése után egyértelművé válik, hogy Magyarország és Erdély fontos szerepet játszik a csángó ügyben, és ezáltal a csángó elit, aktív szerepet vállalva az ügyben szintén földrajzilag kettős. Pozsony Ferenc 2003-as cikkét azzal fejezi be, hogy a csángó kultúra védelme és megőrzése, a lokális és összmagyarsági színteret túllépve nemcsak az „erdélyi és magyarországi értelmiségiek feladata. A csángó közösségek által beszélt régies magyar nyelvváltozat meg hagyományos kultúra európai rangú művelődéstörténeti értéket képvisel.” (POZSONY 2003.)

A csángó ügyben fontos időszak volt az elmúlt húsz év, események és szervezetek egyaránt jelentek meg Moldvában és Magyarországon. A támogatás és a szimpatizánsok köre kiterjedt a politikai közrege is, elsősorban a magyar kormány vállalt fontos szerepet, valamint az Európai Tanácsnak is érdeklődési körébe került a moldvai magyarság helyzete. 2000. február 15.-én Németh Zsolt a magyar állam aktív részvételéről beszélt, mondván, hogy „megkülönböztetett figyelemmel kíséri és támogatni fogja a moldvai csángómagyar közösség érdekvédelmi törekvéseit, nyelvének, kultúrájának és identitásának megőrzését.” 2001. május 23.-án az ET Parlamenti Közgyűlésnek Állandó Bizottsága elfogadta Tytti Isohookana-Asunmaa jelentését a moldvai csángókról, és a jelentés alapján kilenc pontba szedve ajánlást fogalmazott meg Románia számára. Az ajánlások között olyan tételek szerepeltek, mint az anyanyelven történő oktatás feltételeinek megteremtése, a vallásos szertartások csángó nyelven való celebrálása (fontos megjegyezni, hogy csángó nyelv és nem magyar szerepelt), a csángó kultúra megőrzését célzó programok kidolgozása, a térség fejlesztése – tömegkommunikációs eszközökhöz való hozzáférés, gazdasági megújulás kis és középvállalkozások létesítésével, stb. – valamint kutatás, tájékoztatás. A 2002. február 15.-én Budapesten szervezett konferencián, a finn politikus Tytti Isohookana-Asunmaa az ET kitüntetett figyelméről beszélt, amely a csángó kultúra megőrzésének és továbbadásának feladatát és a csángók érdekvédelmi törekvéseit kíséri. (Pozsony, 2003).

Az említett események a romániai rendszerváltást követő „csángómentő” akciók és tevékenységek formális és hivatalos megnyilvánulásai. Azonban ezek az akciók sokszínűek és olykor kevésbé szervezettek voltak. Hegyeli Attila cikkében a „felszabadult magyar törekvések kaotikus csángómentő akciósorozata”-ról ír. (HEGYELI é. n.) Tánzos Vilmos a csángó ügyben résztvevőket két nagyobb csoportra osztja: egyrészt vannak azok, akik a tudományos tevékenység felől közelítenek – esetükben felmerül a kérdés hogy „van-e szükség egyáltalán ilyen öncélú tudományra” – másrészt pedig azok az emberek, akik a gyakorlati tevékenységek által vállalnak aktív szerepet. Utóbbi csoportot nevezi a szerző „valódi csángómentők”-nek, többnyire a szociális és oktatás területén megoldást kereső embereket. (TÁNCZOS 2001.).

Vetési a romániai szóránymagyarságról szóló cikkében – melyben külön figyelmet szentel a csángómagyarságnak – a közösségépítés és a közösségi rehabilitáció kivitelezését négy össze-

függő stratégiában látja. Meglátása szerint egyaránt szükség van egy egységes magyar nemzetstratégiára, ezen belül határon túli magyar stratégiára, valamint romániai magyar kisebbség- és szórványstratégiára. (VETÉSI 2000.)

A támogatási rendszernek – azon belül is a külső, külföldről érkező segélyezésnek – gazdag szakirodalma van. Mivel jelen dolgozat középpontjában nem a segélyezés, mint olyan, inkább annak egy csatornája és speciális fajtája áll, nem célunk e szakirodalom alapos áttekintése. Azt azonban fontos megemlíteni, hogy a (külföldről jövő) segélyezésnek van két szempontja, mely a csángó ügy esetében is fontos irányvonalat szab. Egyrészt etnokulturális és felekezeti kisebbségről (POZSONY 2003.) lévén szó egyaránt érinti a magyar és a román kormány érdekeit, ugyanakkor egy veszélyeztetett kisebbség, mely rohamosan halad az asszimiláció és akkulturáció útján, olyan értékeket veszítve el, mely nem csak a magyar, hanem az európai kultúra értéke is. A magyar, román és európai szintű politikum esetenként más-más szempontok mentén bírálja és fogalmazza meg elvárásait, úgy a támogatást, mint annak eredményeit illetően. A lokális, a nemzeti és a nemzetközi szempontok és elvárások ezáltal különbözhetnek, olykor egymásnak ellentmondóak is lehetnek. Másrészt pedig a másfajta gazdasági cserékhez hasonlóan, létezik egy kereslet-kínálat párhuzam. A külső finanszírozás ott valósul meg, ahol található a finanszírozást tervező és a finanszírozást kereső igénye. (EASTERLY 2008.) A külső finanszírozás sajátos esetével állunk itt szemben, amikor a támogatás célja és mértéke nem kizárólag a kereslet-kínálat elvárások mentén szerveződik, hiszen a csángó ügy amellett, hogy erősen politizált téma, ugyanúgy ideologizált, mitizált és nemzeti érzelmekkel átitatott is. Ők a „legkeletebbre szakadt magyarság”, akik még őrzik – ámbár kiveszőfélben vannak – a magyarság és a magyar kultúra értékeit, kincseit. Isohookana-Asunmaa írja jelentésében, hogy a csángók „hagyományos európai mezőgazdasági módszereket, hitvilágot és mitológiai hagyományt tartanak fenn, valamint őrzik a magyar nyelv legarchaikusabb nyelvjárását.” (ISOHOOKANA-ASUNMAA 2011.)

A csángó ügy előmenetelének fontos alapja, hogy a támogatások, és finanszírozások mellett létezzen egy működőképes érdekvédelmi szervezet (rendszer), ami Moldvában van, és tudatos, szakmai szempontrendszerek alapján koordinálja az eseményeket. Fontos azonban megjegyezni, hogy a Magyarországról érkező támogatások, csángómentő akciók olykor nem várt módon is hatnak. Túlmutatnak eredeti céljukon és az identitásformáláson, megerősítésen túl, a falvakon belül feszültséget és konfliktust generálnak. A magyar érdekképviselő – függetlenül, hogy a román politikum, az RMDSZ vagy a magyar kormány részéről jön – a „lokális hatalmi struktúrák identitásféltes”-ével járhat. Ez a jelenség nem más, mint az a félelem, hogy a csángók „alternatív magyar identitása külső beavatkozásra hangsúlyos megerősítést nyer.” (PETI 2006.). Bár a magyar identitásában való megerősödés sok esetben megfigyelhető, e két tényező ok-okozatként való kezelése csak szigorú kételyek mellett lehetséges. Fontos ugyanis megemlíteni két olyan tényezőt, ami együtt jár a magyarországi támogatásokkal és a Magyarországról érkező olykor nemcsak kitüntető, hanem terhelő odafigyeléssel is. Gondolok itt olyan dolgokra – amit a terepmunka is és a szakirodalom is megerősít – hogy egyrészt az, ami Magyarországon érték és megőrizendő – hagyományos életmód, népi szokások, táncok, népzene, stb. – a moldvai csángóknak, főleg a fiatalabbaknak egyre kevésbé jelent értéket. (részletesebben lásd PETI 2006.). A másik tényező, amiről szintén említést kell tenni, az a felfogás, miszerint a Csángó ügyben résztvevők személyes (anyagi) érdekből cselekednek, és ez alól nem kivételek azok a magyarországi gyűjtők, kutatók sem, akik csak azért kíváncsiak táncaikra, zenéikre, szokásaikra, stb. hogy később ebből saját maguknak tőkét kovácsoljanak. Az elemzés korlátain túlmutat az identitás kérdésének vizsgálata, előző bekezdések csupán a csángó ügy talán legközvetlenebb hatásaira próbál rávilágítani. A

csángók identitásáról nagyon hiteles képet fest Vetési László, amikor a következőket írja: „Számolnunk kell azzal, hogy a csángómagyarság nagy része erőteljesen heteroidentitású népesség, amelynek egyaránt vannak teljesen elrománosodott, erősen elrománosodott, ebbe az irányba rohamosan haladó és kisebb számban öntudatosan magyar rétegei. A nézeteltérések jelentős része abból származik, hogy mindenki csak a maga identitását (a román római katolikus papság a csángóság román rétegét, a magyar a magyar eredetet és gyökereket, e kultúra kimondhatatlanul nagy értékeit) látja és kizárólagosítja bennük, és elhanyagolja az önazonosság másik oldalát. Téved tehát az, aki csak magyarnak, de az is téved, aki csak románnak tekinti őket. A moldvai csángóság e két identitásában e kettő már olyan mértékben keveredett, hogy szét nem választható, keveredésében el nem szakítható.” (VETÉSI 2000.)

A rövid identitásra vonatkozó kitekintés után, fontos a tényleges „csángómentő” akciók ismertetése, hiszen az elit tagjai aktív és gyakran központi szerepet töltenek be egy vagy több ilyen szervezetben, eseményben. A legismertebb érdekképviselő a magyar oktatás, mely eleinte Székelyföldön, majd az iskolarendszeren kívüli órák tartása és a választható tárgyként az iskolában való tanítása által, Moldvában is megszervezésre került. Hegyeli Attila a moldvai csángó gyerekek magyar nyelven való oktatásának programkidolgozója az „A Moldvában élő csángók magyarul is akarnak tanulni” című írásában egyértelműsíti, hogy a moldvai csángók esetében a magyar tanítás román állami támogatásra nem számíthat, így a rendszer működtetése a „magyar erőkre” illetve a „magyar kulturális övezet pénzügyi forrásaira” alapoz. (HEGYELI é.n.)

A rendszerváltás után elindított magyar oktatás Moldvában nem előzménynélküli. Seres Attila írt elemzést arról, hogy a XIX században milyen módon próbálták a magyarnyelvűséget megtartani a moldvai csángó falvakban, majd a „csángómentés” egyik kezdeményezését mutatja be, melynek: „az volt a célja, hogy kieszközölje a magyar nyelvtanítás bevezetését a moldvai katolikus teológiai iskolákban. (SERES 2002.)

A csángó gyerekek magyar nyelvű iskoláztatása egy az RMDSZ által indítványozott terv alapján történt, amikor is az RMDSZ néhány vezetője szükségesnek és a rendszerváltás után időszerűnek tartotta a csángó gyerekek magyar nyelvű oktatását. Minderre Moldvában nem volt lehetőség, ezért az egyedüli kivitelezhető opció, a gyerekek Székelyföldön – többnyire Csíkszeredában – történő iskoláztatása volt. Kezdetben az anyagi támogatás a Katolikus Egyház részéről érkezett, azonban hamarosan egyértelművé vált, hogy a bizonytalan, rendszertelen és alkalmasszerű támogatást egy szervezett, biztos rendszer kell, hogy felváltsa.

A 2000-es évek kezdetén a székelyföldi oktatás eredményei kezdtek megjelenni. Udvarhelyen végzett tanítók tértek vissza Moldvába, ahol ugyan románul, de végzettségüknek megfelelő munkahelyen dolgoztak. Ekkor tértek haza olyan fiatalok is, akik Magyarországi felsőoktatásban szereztek egyetemi, főiskolai oklevelet.

„Ezek a fiatalok egyszerre otthon voltak, felelős beosztásban, felkészülten, egyetemi képzettséggel és ők jelentették azt a szervezési, politikai, jogi hátteret hogy el lehetett indítani Moldvában az iskolán kívüli magyar nyelv, szakszerű magyar nyelvtanítást.” (Interjúrészlet.)

A moldvai magyar oktatás ötlete és kezdeményezése közvetlenül a 90-es évek elejére mutat vissza, amikor több moldvai személy is, saját kezdeményezésként – többé vagy kevésbé szakszerűen – elkezdett magyar nyelvet tanítani gyerekeknek. Hegyeli Attila, frissen diplomázott néprajzos volt az első oktató, aki vállalta a kihívást, hogy Moldvába menve a Szeret-Klézse Alapítvánnyal és Duma Andrással közösen megszervezik a moldvai csángó gyerekek magyar nyelvű oktatását. 2001-2002-ben már az Moldvai Csángó Magyarok Szövetsége (MCSMSZ) keretei között írta meg a csángó gyerekekre vonatkozó oktatási programot. A hazatérő diplomázott fiatalok segítségével

elindult a moldvai magyar oktatás, eleinte iskolán kívüli felállásban két településen, majd idővel egyre több faluban és iskolákban, formális keretek között is.

A moldvai oktatás megvalósításában két igen fontos intézményt kell megemlíteni, az egyik a már említett MCSMSZ, a második a KEMCSE (Keresztszülők a Moldvai Csángókért Egyesület). Míg előbbi földrajzilag Moldvában van és a szervező, kivitelező szerepét tölti be, addig a második budapesti székhelyű közel kétezres tagot, támogatót felölelő szervezet, amely a támogató háttérintézmény feladatait látja el. Fontos megemlíteni a magyar kormány által biztosított anyagi támogatást is. A magyar kormány a moldvai oktatás mellett a Budapesten évente megrendezett Csángó Bál fő támogatója is. Az AMMOA (A Moldvai Magyar Oktatásért Alapítvány) szintén Magyarországról fejt ki hatását. A magyar nyelvű oktatás következő színhelye Budapest, ahol a Nemzetközi Előkészítő Intézet (NEI) 10 helyet biztosít csángó fiataloknak, egyéves egyetemi felkészítő képzéssel, szállással és ösztöndíjjal. Az előkészítő hallgatók az itt elért jegyekkel felvételiznek, tehát bizonyos szempontok szerint kedvezményezett helyzetben vannak más felvételizőkkel szemben. A magyar kormány az egyetem teljes képzése alatt egy minimális ösztöndíjat is biztosít a csángó egyetemistáknak. Eredetileg a magyarországi egyetemi képzés is azt a célt határozta meg, hogy az itt oklevelet, szakmát és nem utolsósorban tudást szerző fiatalok hazamennek, és tudásukat otthon kamatoztatják. Gyakran felmerül az a kérdéscsokor, ami a „Mi történik a magyarországi felsőoktatási képzés után?” címszavakban foglalható össze. Lényegében arról, van szó, hogy megfigyelhető-e ezen fiatalok Moldvába való visszatérése? A csángó értelmiség – melyet tudatosan képeztek ki Erdélyben és Magyarországon – visszatér szülőföldjére? Ha igen mi várja ott? Ha nem miért nem?” A kérdésekre súlyos, ugyanakkor megfontolandó válaszokat ad Iancu Laura, aki maga is ehhez a csoporthoz tartozik. Meglátása szerint a *„A Moldván kívül kiképzett fiatalok magyar értelmiségiként való hazakerülése azonban egy komplikációkkal terhelt kérdésnek mutatkozik. A csángókról szóló irodalomban megfogalmazott „megfelelő intézményi hálózat hiány valamint az ellenséges környezet” (hazatérés) csak részben gátló tényezői a visszatérésnek. Tulajdonképpen ennek a kérdésnek a kapcsán az identitás-alakulást kell megvizsgálni.”* (IANCU 2006.)

A hazatérés, visszatérés problematikája nemcsak a külső szemléletben merül fel, a Magyarországon maradt csángók is egyfajta cserbenhagyásként élik meg helyzetüket, melyet az otthon maradt csángókkal szemben követtek el. A közösség elhagyása, magára hagyása növeli a felelősségtudatot és a tenni, változtatni akarást. Ez a kötelességtudat a közösséggel szemben, segíteni, javítani a csángók életmódján földrajzi lakóhelytől függetlenül, mindazoknál megjelenik, akik aktív részt vállálnak a csángó ügyben. Indokként a közösségükkel szembeni kötelességet nevezi meg, illetve azt, hogy a csángó ügy szolgálatával a közösség és általában a csángók érdekeit képviselik.

A csángó ügy egy másik aspektusával a Teleki Alapítvány foglalkozik, tudományos konferenciák és publikációk által teret teremt fiatal csángóknak kutatásaik, írásaik bemutatására és a szakma többi képviselőivel való találkozásra. Diószegi László, az alapítvány vezetője, a tudományos szféra fontosságát a következőkben látja:

„A Teleki Alapítvány kezdett el tudományos konferenciákat szervezni, mert az volt az észrevételem, hogy a csángók kutatásának a zöme néprajzi jellegű illetve történeti kutatás [...] Viszont nem voltak szociológiai kutatások, nem voltak egyházzal kapcsolatos kutatások. [...] Olyan konferenciákat kezdett el a Teleki alapítvány szervezni hol ezeket a kereteket próbáltam feszegetni. Persze az egyik konferencia hozta a másikat, a másiknak a feladatát és az ötletét, meg a másik, ami szembetűnő volt, hogy annak a doktrínának, hogy a csángók azért kiszolgáltatottak mert nincs értelmiségük annak azért a váltózása kezdődött meg a 2000-es években mert ugye egy

fiatal elsőgenerációs társaságot még a rendszerváltás után nem sokkal bevitték a Csíkszeredai kollégiumba s azok szépen fölnöttek és közöttük sok, egészen kitűnő fiatal értelmiségi lett. Azokat is akkor megpróbáltam helyzetbe hozni, tehát hogy konferencián előadhassanak, hogy tessék, lám vannak már változások. [...] Az az alapvető probléma megítélésem szerint, hogy a csángó értelmiség kialakulása az függetlenül történt meg a csángó lakóközösségek, vagy falvak állapotától, magyarul nincs meg a lehetőségük vagy nagyon korlátozott a lehetőségük arra, hogy a helyszínen értelmiségi létformát élhessenek meg, amiből következően a többség nem megy vissza.” (Interjúrészlet.)

Interjúk során többször is felmerült annak a fontossága, hogy legyen egy olyan történetírás, olyan prezentálása a csángó múltnak és kultúrának, mely az adatgyűjtéstől az értelmezésig csángók által történik. Számos publikáció fókuszál a csángókra vagy az általuk lakott területekre, azonban ezen írások olyan utazók és tudósok tollaiból kerültek ki, akik kívülrőlként szemlélték és értelmezték a látottakat. A fiatal értelmiségiek, kutatásai és írásai ezt a hiányt szeretnék pótolni, egy olyan értelmezését és megvilágítását adni a dolgoknak, melyben a belső szem, a belső észlelés és interpretáció is megjelenik. A Budapesten megjelenő Csángó Tükör szintén fontos szerepet töltött be a tudományos szerepvállalásban, néhány évig lehetőséget teremtett a csángó fiatalok történelmi, néprajzi, nyelvészeti, irodalmi kutatásaik, tanulmányaik, írásaik publikálására. Csángókról szóló folyóirat a Székelyföldön szerkesztett Moldvai Magyarság és a Moldvában kiadott Mi magunkról – Noi Despre Noi kétnyelvű lap. Szintén fontos aspektus a könyvek publikálása, regények, novellás- és verseskötetek kiadása Székelyföldön és Magyarországon egyaránt.

A csángó ügy igen fontos aspektusa, a magyar mise ügye, konkrétan az a törekvés, hogy az igénylők számára magyarul is lehessen misézni moldvai templomokban. Fontos tudni, hogy Moldvában soha nem volt magyar misézés, míg eleinte a latin, később a román volt a moldvai katolikus egyház hivatalos nyelve. A kérdés ugyanannyira, vagy talán még inkább megosztja a közösséget, mint a magyar oktatás. A hivatalos álláspontok mellett, megfigyelhető a magánvélemények sokszínűsége.

Van a csángó ügynek sokkal pragmatikusabb része is. Ilyen a vendéglátás – ami első sorban a KEMCSE tagok, keresztszülők ellátására vonatkozik, időnként turisták fogadására –, vagy a gyerekek kirándultatása elsősorban Magyarországon. A vendéglátás kivitelezéséhez is pályázható némi támogatás Magyarországról, azonban az önrész és a számlák biztosítása nem problémamentes. A Magyarországra szervezett kirándultatás is olyan eseménysorozat, aminek egyik célja, hogy magyarsággal kapcsolatos élményeket nyújtson a csángó gyerekeknek. Az érdeklődés kétirányúságát bizonyítja az a tény, hogy amíg csángó gyerekeknek magyarságélményeket igyekeznek biztosítani, Magyarországon egyre nagyobb érdeklődés kíséri a moldvai magyarság népi kultúráját. Magyarországhoz kötődő esemény az évente megrendezett jászberényi Csángó Fesztivál melynek célja a kulturális értékek minél szélesebb körben való ismertetése. A táncház mozgalom Budapesten sok évig virágkorát élte, ma is hetente rendeznek csángó táncházat. Szintén Magyarországról szerveznek moldvai falvakban különböző egészségügyi vizsgálatokat, szűréseket.

Jelen tanulmány arra keresi a választ, hogy a sokáig hiányolt csángó elit tagjai, akik egyszerre képviselik a csángó ügyet Moldvában és Magyarországon, minek köszönhetően kerültek az elitbe. Pontosabban fogalmazva a kapcsolathálóban betöltött központi szerep (befok), a lakóhely (Moldva, Magyarország) és a többiek által elitként való megnevezés között milyen statisztikai kapcsolat figyelhető meg.

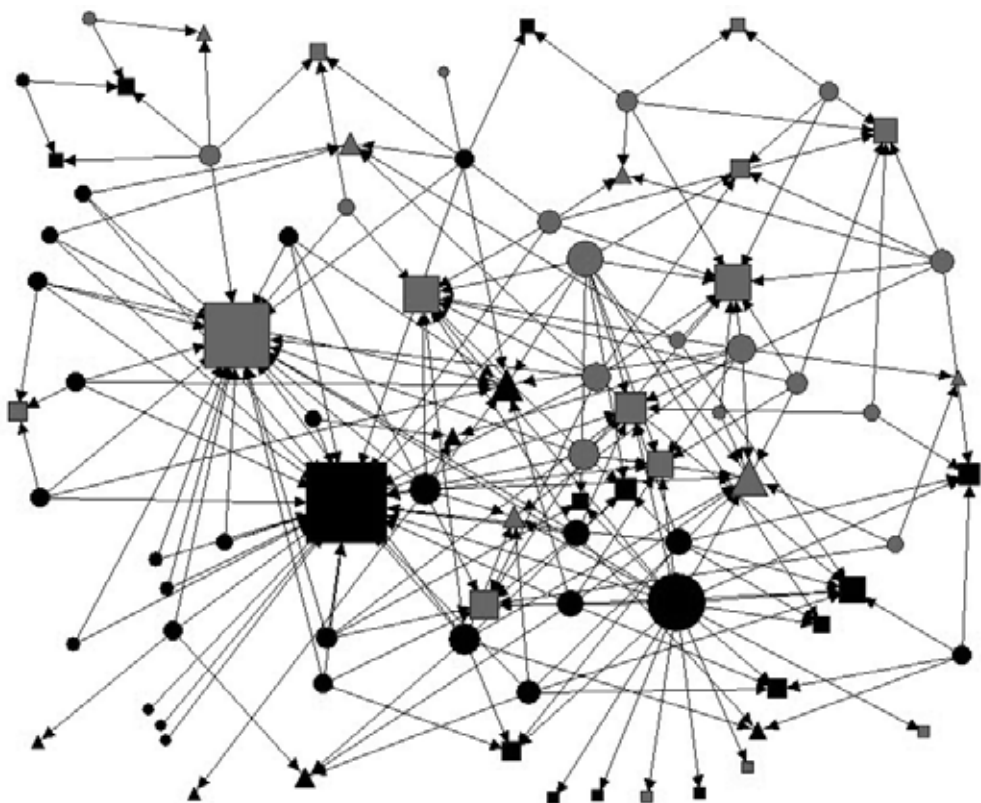
Módszertan

Jelen elemzés, egy a csángó elitre és annak körülhatárolására törekvő kutatás szerves részét képezi. A kutatásnak, mely 2006-ban indult, középpontjában egyrészt az a kérdés állt, hogy van-e csángó elit és ha igen, kik és milyen szerepet töltenek be, másrészt pedig, hogy a nemzetközi migráció és elsősorban a Magyarországra, tanulás vagy munkavállalási céllal való vándorlás, hogyan hatott ezen elit kialakulására. A kvalitatív adatgyűjtésre 2009-2011-ben került sor, mely során harminckét interjú készült, és közel félszáz személy kapcsolathálója került rögzítésre, a csángó ügyet célzó együttműködési kapcsolatokat illetően. Az interjúk során olyan személyek szolgáltak meg, akiket hólabda mintavétel során többen is csángó elitként neveztek meg, illetve olyan központi szereplők, akik munkájuk során – valamilyen intézmény képviselőiként – napi szinten aktívan részt vettek a csángó ügyben. Az interjúalanyok mellett további egy tucat kapcsolatháló készült a moldvai magyartanításban részt vevő tanítókkal.

A negyvennégy kapcsolatháló, mely a csángó ügyre vonatkozó együttműködéseket rögzítette, az Ego-net programcsomag segítségével lett egy egységes kapcsolathálóvá szerkesztve, mely egyaránt tartalmazza az alanyok és általuk megnevezett kapcsolatok (ego-alter) valamint a megnevezett kapcsolatok közötti (alter-alter) kapcsolatokat is. Az így keletkezett háló 482 személyt és összesen 1777 kapcsolatot tartalmaz. Az intézményi képviselő esetében törekedtem a legfontosabb, legaktívabb szervezetek vezetését megszólaltatni.

1. ábra Interjú alanyok szervezetekhez illetve eseményekhez való kapcsolódása

Jegyzék: • interjúalanyok, ■ szervezetek, ▲ események, rendezvények, ■ Románia, — Magyarország

Eredmények

Az együttműködési kapcsolatháló és regionális megoszlásának tárgyalása előtt hasznos megnézni azt, hogy az intézmények és események sokszínűsége hogyan jelenik meg a válaszadók kapcsolatai által. A következő kapcsolatháló a válaszadók szervezetekben és események szervezésében való aktív részvételét mutatja. (Erről részletebben lásd BODOR-ERANUS-KÓNYA 2011.)

Első ránézésre is egyértelműnek tűnik, hogy a magyarországi szereplők és intézmények, események igencsak komoly súllyal jelennek meg. Amennyiben a háló szereplőit jelképező szimbólumokat az alapján méretezzük, hogy hány kapcsolat mutat feléjük, vagy tőlük (befok, kifok), a magyarországi kapcsolatok fontossága még hangsúlyosabbá válik.

Szervezetek alatt olyan alapítványokat, egyesületeket, formális csoportokat értek, akik rendszeresen részt vesznek a csángó ügyben, vagy annak valamely aspektusában. Szintén a szervezetek címszó alá került a politikai szféra és a média. Megfigyelhető, hogy a legtöbb kapcsolattal rendelkező szervezetek az MCSMSZ és a KEMCSE. Kapcsolatban lenni az MCSMSZ-szel egyet jelent kapcsolatban lenni a moldvai magyar oktatással, és bár senki nem nevezte meg – ezért a hálóból, mint rendezvény kimaradt – a legfontosabb esemény a csángó ügyben, legalábbis az aktivitást és az involvált személyek számát illetően a moldvai magyar oktatás. A legmagasabb befokkal bíró háromba további két magyarországi szervezet kerül, a Csángók a Csángókért Baráti Kör valamint a Teleki Alapítvány. Felmerült az a kérdés, hogy mennyire befolyásolta a centralitás mutatót, az, hogy az interjú alanyok eleve tagjai egyik vagy másik nagy befokkal rendelkező intézménynek, viszont vannak olyan szervezetek, ahol senki sem volt megszólaltatva. Az a tény, hogy az ötödik legfontosabb intézmény a magyar politikai közeg, bár egyik interjúalany sem tagja e csoportnak, arra enged következtetni, hogy kérdőjelekkel ugyan, de az adatok megbízhatóak. A legfontosabb esemény, mely megjelenik a hálókban, a Budapesten évente megrendezett Csángó Bál, valamint a táncház, ami egyaránt jellemző Budapestre és Moldvára is.

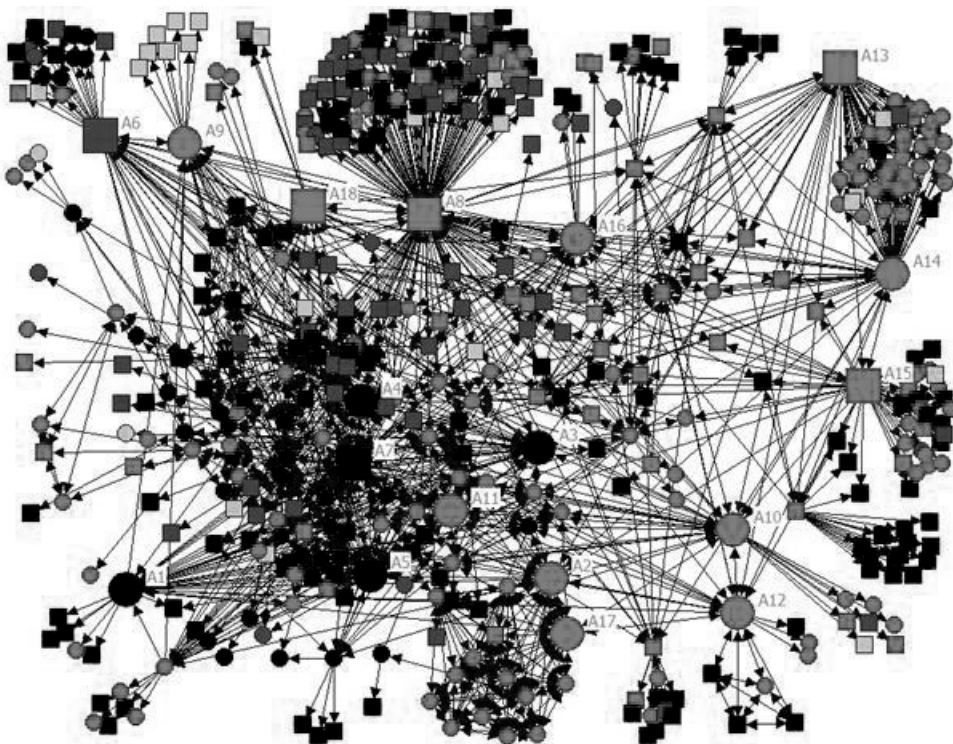
1. táblázat Szervezetek és események központiság mutatói

Befok		Közöttiség	
MCSMSZ	29	MCSMSZ	1008,365
KEMCSE	23	KEMCSE	882,969
Csángók a Csángókért Baráti Kör	11	Csángók a Csángókért Baráti Kör	281,865
Teleki Alapítvány	11	Csángó Bál	195,035
Csángó Bál	11	Teleki Alapítvány	173,386
Magyar Politikai Közeg	9	Táncház	142,245
Táncház	9	Magyar Politikai Közeg	129,82
AMMOA	8	Szeret-Klézse Alapítvány	90,199
Szeret-Klézse Alapítvány	7	Jászvásári püspökség	81,333
Pro-Minoritate	7	AMMOA	80,543
Csángó Tükör	6	Moldvai Magyarország	61,817
Pusztinai Házért Egyesület	5	Pro-Minoritate	59,89
Moldvai Magyarország	5	Csángó Tükör	54,903
Jászberényi Csángó Fesztivál	5	Esztergomi érsekség	43,157
Gyerekek kirándultatása	5	Associatia Dumitru Martinas	39,833
Főnix Egyesület	4	Román nyelvű misék Budapesten	39,833
Romániai egyetemek	4	Lakatos Demeter Egyesület	38,071
Lakatos Demeter Egyesület	4	Jászberényi Csángó Fesztivál	32,756
Népdal verseny	4	Főnix Egyesület	24,633
Magyar Vöröskereszt	3	Gyerekek kirándultatása	23,548
Domokos Pál Péter Egyesület	3	Vendéglátás	14,028
Jászvásári püspökség	3	Magyarfalusi falu napok	13,544
Esztergomi érsekség	3	Romániai egyetemek	12,944
Román Politikai közeg	3	Csikfalusi Rádió	12,904

A szervezetekhez és eseményekhez való kapcsolódás után, megvizsgálhatóak a személyek közötti együttműködési kapcsolatok. A kapcsolatháló megrajzolásakor a névgeneráló a „Kivel szokott rendszeresen együttműködni a csángó ügyet illetően?” kérdés volt. A kapcsolatháló egyaránt tartalmazza az ego-alter (megkérdezett és az általa megnevezett személyek közötti) kapcsolatokat és az alter-alter (két megnevezett személy közötti) kapcsolatokat.

A kapcsolathálókat három központiság mérőszám (fok, befok és közöttiség) valamint az egonet-bróker mutatók alapján hasonlítottam össze. A fok az összes kapcsolatot figyelembe veszi, ami egy adott személyhez tartozik, a tőle és a hozzá mutatókat egyaránt. A befok szempontunkból sokkal fontosabb mutató, hiszen azon kapcsolatokat tartalmazza, melyek az egyén felé mutatnak. Így kiderül, kik azok, akik mások meglátása szerint is aktívak és központiak. A közöttiség, előző mérőszámoktól eltérően nem a kapcsolatok számát, hanem annak pozícióját nézi, mérésével megtudható, hogy kik vannak közvetítő szerepben. Az alanyok kapcsolathálóbeli fontosságát illetően még egy mérőszámot használtam, az egonet bróker-t, amely a nem direkt módon kapcsolódó párokat jelenti, azaz szintén egy közvetítő szerepet számol. A teljes hálóra vonatkozóan három adatot vettem figyelembe, a résztvevők számát, az általuk megnevezett kapcsolatok számát és a kapcsolatháló sűrűségét. A sűrűségről fontos megjegyezni, hogy egy olyan arányszám, amit a létező és a lehetséges kapcsolatok alapján számolunk, tehát az alanyok számának csökkenése nem feltétlenül eredményezi a sűrűség csökkenését is.

1. kapcsolatháló Teljes háló az interjúalanyok és általuk megnevezett személyek, valamint a megnevezett személyek maguk közötti kapcsolatai Jegyzék: • csángó, ■ nem csángó, — Moldva, — Románia más részei (többnyire Erdély és Bukarest), — Magyarország, — más

Kapcsolatháló 1.		Összes szereplő: 482	
		Összes kapcsolat: 1777	
		Sűrűség: 0,056	
Központiség (degree) (szimmetrikus kapcsolatokat feltételezve)	Központiség (Befok)	Központiség (közöttiség)	Egonet Broker
A1=172 A9=68 A15=68 A14=68 A16=50 A8=49 A2=38 A11=37 A7=36 A3=34	A9=36 A3=32 A2=26 A5=24 A18=23 A11=23 A7=23 A12=22 A17=19 A13=18	A1=31131.945 A9=20357.643 A11=6895.139 A8=6587.852 A3=6316.830 A13=5567.668 A19=5192.999 A4=4298.740 A6=4516.147 A16=4103.061	A1=2691 A9=2124 A3=623 A2=574 A7=565 A8=104

Szembetűnő, hogy bár a csángó ügy elméletileg elsősorban Moldvára vonatkoztatható, mégis számos magyarországi szereplő vesz részt benne. Az ügy résztvevői között számos olyan csángó is szerepel, akik felsőoktatási képzésük után nem tértek vissza Moldvába, hanem Magyarországon maradtak. Közülük négyen (A1, A3, A4, A5) a központi szereplők között szerepelnek, köszönhetően annak, hogy egyszerre több esemény szervezésében is részt vesznek. Valamennyiükre igaz az is, hogy azáltal, hogy évente szerveznek szülőfalujukban falunapokat, jelen vannak a falu köztudatában annak ellenére, hogy Budapesten élnek. A6 és A7 két intézmény vezetője, akik évek óta rendszeresen részt vesznek a csángó ügy különböző aspektusaiban, míg előző többnyire az oktatás, utóbbi a tudományos kutatás különböző vonzataiban érdekelt.

A Moldvában tartozkodó központi szereplők szinte kizárólag az MCSMSZ alkalmazottai. Abból a megfontolásból, hogy a moldvai magyar oktatásban részt vállalkók napi szinten aktívan dolgoznak a csángó ügyben, az MCSMSZ munkatársai nagyobb arányban szerepelnek a kapcsolathálóban, mint bármely másik csoport. A befok – mely (COSTENBADER–VALENTE 2003.) szerint az egyik legmegbízhatóbb mutató – alapján az első tíz helyen mégis közel fele-fele arányban szerepelnek Moldvában élők és a Kárpát-medencében élők. A földrajzi sokszínűség – pontosabban az a tény hogy a csángó elit földrajzilag nem egy jól körülhatárolható zárt térben keresendő – további elemzésre ad lehetőséget. Jelen kapcsolatháló egyik alapvető kérdése az volt, hogy a network jellemzők és pozíciók, hogyan és mennyire befolyásolják azt aényt, hogy valakit megemlítenek elitként vagy sem. A kapcsolatháló adatait statisztikailag elemezve arra kerestem a választ, hogy milyen összefüggés figyelhető meg a befok, az alany lakóhelye – elsősorban a moldvai és magyarországi kettősség szerint – és az elitbe való besorolása között. A befok az ego-alter kapcsolatok alapján került kiszámításra, így szűkítve az adatokat a ténylegesen, személyesen közölt kapcsolatokra. A kvalitatív kutatás egyértelműen összegzi, hogy a csángó elit elsődleges feltétele, hogy az adott személy csángó származású legyen. Ezen feltétel teljesítése végett a statisztikai elemzés kizárólag azokra a személyekre fókuszál, akik teljesítik ezt az előfeltételt.

Első lépésként a befok és az elit megnevezés közötti kapcsolatot vizsgáltam.

	B	S.E.	Sig.	Exp(B)
befok	,627	,127	,000	1,871
Konstans	-,642	,353	,000	,071

2. táblázat Network központiség (befok) és az elitbe való besorolás közötti összefüggés

Minden új kapcsolat 1,871-szeresére növeli az elitként való megnevezés esélyét, azaz minden újabb kapcsolat 87%-kal növeli az elit megnevezés esélyét. A szignifikáns kapcsolat arra enged következtetni, hogy a kapcsolathálós adatok statisztikai elemzése új eredményekre mutathat rá, valamint arra készítet, hogy az elemzést folytassam az eredeti elmélet tesztelésére.

Második lépésként a lakóhely (0: Magyarország, 1: Moldova) és az elit megnevezés közötti kapcsolatot vizsgáltam meg.

	B	S.E.	Sig.	Exp(B)
Lakóhely	-3,241	,522	,000	,039
Konstans	1,386	,456	,002	4,000

3. táblázat Lakóhely és az elitbe való besorolás közötti összefüggés

A Moldvában élő csángók esélye arra, hogy elitként megnevezzék, 0,039 szorosa a Magyarországon élők esélyének az elit nominációra, azaz kilencvenhat százalékkal kisebb az esélyük.

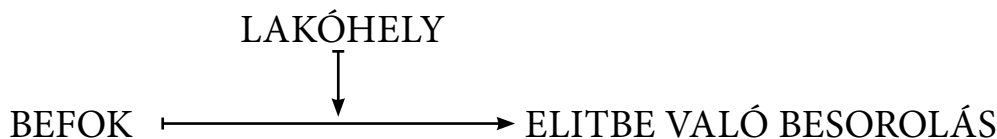
Az elitbe sorolás és a befok valamint az elitbe sorolás és a lakóhely között szignifikáns kapcsolatok bemutatása után, két további feltételezést kell megválaszolni. Egyrészt feltételezhető, hogy a befokot befolyásolja a lakóhely. Amint az alábbi táblázat is mutatja, szignifikáns különbség van – a feljük mutató kapcsolatok számát illetően – a Magyarországon élő és a Moldvában élő csángók között.

	B	S.E.	Sig.
Lakóhely	-1,442	,556	,010
Constant	3,833	,503	,000

4. táblázat Lakóhely és befok közötti összefüggés

A Moldvában és a Magyarországon élő csángók felé mutató kapcsolatok számát (befokát) illetően. Elmondható, hogy Magyarországon a csángó ügyben résztvevő csángók átlagosan 3,83 kapcsolattal rendelkeznek, míg Moldvában 1,442-vel kevesebbel. A lakóhely szignifikáns hatással van a befokra és az elitként való megnevezésre is.

Annak megválaszolására, hogy ténylegesen interakciós hatás – lásd MOKSONY 2006. – áll-e fenn, újabb regresszió elemzést végeztem. A három változó közötti összefüggés a következőképpen vizualizálható.

Az eddigi három változó használatával – elitként való megnevezés (0: nem nevezték meg elitként, 1: megnevezték elitként) a függő változó, Befok és Lakóhely (0: Magyarország, 1: Moldova) a két magyarázó változó – a következő eredményekre jutottam. Az interakciós hatás bevonása az INTER (a két magyarázó változó szorzata) változó bevezetésével történt meg.

	B	S.E.	Sig.	Exp(B)
Befok	1,496	,932	,109	4,463
Geographic location	-2,848	1,427	,046	,058
INTER	-,779	,944	,409	,459
Constant	-1,384	1,290	,283	,250

5. táblázat Elitként való megnevezés. Befok és lakóhely közötti összefüggés

Az interakciós hatás bevonásával az eredeti magyarázó változó elveszíti szignifikáns hatását és az INTER változó se mutat szignifikáns hatást. Mégis, az eredmények értelmezése olyan új megvilágításba helyezheti az elemzést, mely mindenképp végiggondolásra érdemes.

A Moldvában lévő csángók esetében a magas befokkal járó előny 0,459-szer kisebb, mint a Magyarországra járók esetében, azaz a Magyarországon lakó csángóknál a több kapcsolat nagyobb előnyt jelent az elitbe való besorolást illetően. A regressziós egyenlet elemzése pontosabb elemzést tesz lehetővé, illetve egyértelműen kimutatható a befok hatása a két földrajzi területen.

$$Y = b_0 + b_1 \times \text{befok} + b_2 \times \text{lakóhely} + b_3 \times \text{INTER}$$

$$Y = b_0 + b_1 \times \text{befok} + b_2 \times \text{lakóhely} + b_3 \times \text{befok} \times \text{lakóhely}$$

Az interakciós hatás értelmezése végett átrendeztem az egyenletet, mégpedig úgy hogy a befok hatását mutassa meg Magyarországon és Moldvában.

$$Y = b_0 + (b_1 + b_3 \times \text{lakóhely}) \times \text{befok} + b_2 \times \text{lakóhely}$$

Az egyenlet átrendezését követően a lakóhely két értékét rendre behelyettesítjük, így jutva a következő eredményekre:

A Magyarországon élő csángók esetében a befok hatása:

$$(b_1 + b_3 \times \text{lakóhely}) = b_1 + b_3 \times 0 = 1,496$$

A Moldvában élő csángók esetében a befok hatása:

$$(b_1 + b_3 \times \text{lakóhely}) = b_1 + b_3 \times 1 = 1,496 + (-,779) = 0,717$$

Következtetésként elmondható, hogy a Moldvában élő csángóknak a magas befok 0,779-el csökkenti az elitként való megnevezés esélyének logaritmusát. Az $\text{Exp}(B)$ értéket használva Moldvában 0,459-szeres az esélye a Csángóknak hogy elitként nevezzék meg, mint a Magyarországon élő csángóknak. A befok hatása Moldvában nem más, mint $\text{exp}(b_1 + b_3)$, azaz $\text{exp}b_1 \times \text{exp}b_3 = 4,463 \times 0,250 = 1,115$. **Elmondható, hogy Moldvában a befok hatása a magyarországinak 0,25-szerese, azaz hetvenöt százalékkal kisebb.**

Megfigyelhető, hogy a kapcsolatok száma eltérő hatást gyakorol az elitként való megnevezésre annak függvényében, hogy az adott személy Moldvában vagy Magyarországon él. A csángó ügyben való aktivitás fontosabb egy Magyarországon élő csángónak ahhoz, hogy elitként nevezzék meg a többiek, mint egy Moldvában élőknek. Kapcsolatban állhat ez az eredmény azzal a „cserbenhagyás érzéssel” amit a tanulmányaik befejeztével haza nem térő, hanem Magyarországon letelepedő csángók éreznek és azzal a tenni akarással és felelősségtudat érzettel, amit az otthon maradtakkal szemben éreznek. Elengedhetetlen ugyanakkor megemlíteni, hogy eredményeim nem szignifikánsak és a vizsgálat további adatgyűjtést és elemzést igényel egy pontosabb értelmezés kidolgozásához. *

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BODOR-ERANUS E. – KÓNYA H.: The Prominent Csángó Hub. Key Actors in the Network Structure of the Csángó Elite. *Review of Sociology* 2011. no. 4. 113–129.
- COSTENBADER, E. – VALENTE, T. W.: The stability of centrality measures when networks are sampled. *Social Networks* 2003. no. 25. 283–307.

- EASTERLY, W.: *Reinventing Foreign Aid*. Cambridge, 2008, The MTI Press.
- HEGYELI A.: *A Moldvában élő csángók magyarul is akarnak tanulni*. <http://www.csango.hu/download/hegyeliattila.doc>. Hozzáférés: 2011. 07 25.
- IANCU, L.: Alternatíva vagy determináció? Töprengések a csángó értelmiség egyéni és közösségi szerep-meghatározottságáról. In Diószegi L.: *A moldvai csángók. Veszélyeztetett örökség-veszélyeztetett kisebbségek*. Budapest, 2006, Teleki László Alapítvány. 165–176.
- ISOHOOKANA-ASUNMAA, T.: *A csángó kisebbségi kultúra Romániában*. 2001 <http://www.hunsor.se/dosszie/asunmaacsangokrolazetnek.pdf>. Hozzáférés: 2011. 07 27
- MOKSONY F.: *Gondolatok és adatok*. Társadalomtudományi elméletek empirikus ellenőrzése. 2. bővített kiadás Budapest, 2006, Aula.
- PETI L.: A csángómentés szerkezete és hatásai az identitásépítési stratégiákra. In Á. T. Szabó – A. Z. Jakab: *Lenyomatok 5. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. Kolozsvár, 2006, Kriza János Néprajzi Társaság. 129–155.
- POZSONY F.: A moldvai csángók érdekvédelmi törekvései 1989 után. *Korunk* 2003. 9. sz. 3–20.
- SERES, A.: „Csángómentés” Moldvában a XIX–XX. század fordulóján. *Pro Minoritate* 2002. tél 17–48.
- TÁNCZOS V.: Szappan a kredenc sarkán, avagy a csángókérdés tudománya és politikája. *Kisebbségkutatás* 2001. 1. sz. 53–62.
- VETÉSI L.: Szórványstratégia - nemzetstratégia. Tervezet a romániai szórványmagyarság közösségépítéséhez és kisközösségi rehabilitációjához. *Magyar Kisebbség* 2000. 2. sz. 172–214.

HANNA EDIT, KÓNYA

Social capital, geographic duality and the csángó elite

Abstract

In the period following the regime change several individual and institutional initiatives were aiming to preserve the Csángó culture and/or some aspects of it. Events and organizations observed in the Csángó matter and the development of the Csángó elite as well geographically show a colorful image. The main question of the study is how residence and the network position in the cooperation network concerning the Csángó matter influences elite development.

Keywords Csángó elite, Csángó matter, geographic duality

NAGY TERÉZIA

Kultúra, diaszpóra, menekültek

Absztrakt

Tanulmányomban azokat a kultúra-megközelítéseket válogattam össze, melyek az elmúlt évek meggondolásait befolyásolták, s melyek elvezetnek ahhoz a kultúraértelmezéshez, amelyben a hibriditás és a transznacionalizmus fontossága kirajzolódhat. Megközelítésem a menekültek körében végzett terepmunkámmal párhuzamosan vizsgált kultúra- és diaszpórák közötti elméletek felé vezető utat járja be, s a Más értelmezését járja körül.

Kulcsszavak kultúra, hibriditás, transznacionalizmus, diaszpóra

Bevezetés

A menekültek körében végzett terepmunkám során a kultúra, transznacionalizmus, hibriditás és végső soron a diaszpóralét sajátosságai által kifeszített elméleti mezőben mozogtam. Azok az elméletek és méginkább azon megfontolásaim, melyeket e tanulmányban bemutatok, egy folyamatosan formálódó kultúra-értelmezés egyik megoldása lehet. E megoldás egyes elemeit azonban mindenképpen elő kell vennünk, amikor kultúrákról és kultúrák közti kapcsolatokról ejtünk szót.

A kultúrák értelmezései

Miközben a migrációval, a menekültekkel, de méginkább a diaszpórákkal foglalkoztam, szükségszerűen vissza kellett kanyarodnom a kultúra, a szubkultúra, a deviancia és a kulturális törzs fogalmaihoz, elméleti megfontolásaihoz. E megfontolások közül néhányat – de természetesen nem mindet – mutatok be e tanulmány első részében, s teszem ezt azért, hogy a diaszpórafogalomhoz kulturális értelemben közelebb juthassunk.

A kultúra sokszínűsége sokféleképpen értelmezhető, épp a kultúra heterogenitása hívja életre az olyan elképzeléseket, amelyek az alá-fölrendeltség kihívását lényegi, elválaszthatatlan elemeként tisztelte a kultúrákban. A deviancia megközelítései a valamitől való eltérés szempontját emelték ki. Tehát van valami, ami normális, s azon túlmenően vannak a meglepő, érdekes, deviáns és esetlegesen egzotikus vonásokkal rendelkező kultúrák – maguk is differenciáltan kezelik egymást, s e kettő, azaz a normális és a deviáns bináris oppozíciókkal is leírható.

A szubkultúrák megnevezés egy olyan szemléletet takar, amelyben nagyobb és tudatosabb

az empátia (GIESER 2008) a különbözőség iránt, azonban az opposzió itt is fennáll: a kultúra és a szubkultúra viszonya nem egyenrangú, nem–egymásmelletti, hanem itt is fennáll az alá–fölerendeltség. Úgy vélik, hogy a szubkultúrák olyan probléma–megoldási modellek, melyeken belül az egyén érvényesülni képes (RÁCZ 1989. 25.), ugyanakkor kifejezheti másságát. A csoport kész kulturális válaszokat kínál, melynek mentén az egymással interakcióban állók között olyan pozitív belső klíma jön létre, amely az összetartozás érzését kelti – kifelé pedig ellenséges vagy zárt (BREWER 1999.). Közös csoportnorma, kulturális ízlés és fogyasztás, szimbólumrendszer és nyelvi szimbólumrendszer jellemzi a (szub)kulturális csoportokat. (Ld. még HEBDIGE 1989.)

A kulturális törzsek megközelítése (MAFFESOLI 1996.) a kultúrákban résztvevők választási lehetősége felől közelít, s mintegy a (poszt)modern társadalomban fellelhető kulturális eltéréseket és alternatívákat jeleníti meg. E kulturális törzsek egymás mellettiek, habár Maffesoli nem foglalkozik a törzsek közötti viszonyok teoretikus megközelítésével. Azzal azonban annál inkább, hogy a kultúrák közötti választás fogyasztás is egyben, valamint olyan választás is, ami egy kulturális közeghez való csatlakozást jelent, ami kizárólagosság, olyan mint egy tradicionális törzshöz való tartozás. E megközelítés individualista és fogyasztóközpontú, mondhatjuk, hogy az élmény és átélés/megélés elemeit, valamint az életformát, a performanszt emeli ki a kultúrafogalomból.

Ezen megközelítések a menekültek és diaszpórák vizsgálatának szemszögéből fontosak, mert felvetik a kérdést: kultúráként, a befogadó társadalomba importált kultúráként, valami egzotikusként, vagy ahogy a korábbi megközelítések felkínálják, szubkultúráként vagy devianciaként kell-e értelmeznünk a diaszpórákat? A kulturális törzs értelmezés emellett azért is érdekes, mert az individuum választási lehetőségét is felveti. Míg a szubkultúra-elméletek a deviáns/szubkultúrán belüli karrier értelmezést vetik fel, azaz a diaszpóra-karrier és a neointegráció (NAGY 2011a) közötti választás kettősségét.

Deviancia vagy Másság? Egy reflexív antropológiai megközelítés

A deviancia fogalmát az egyén és a társadalom, az egyén és a társadalom normatív erejének viszonya szempontjából tudjuk értelmezni. Írásomban azonban nemcsak erre teszek kísérletet, hanem arra is, hogy e fogalmat, egy másik diszciplína – a kulturális antropológia – értelmezési kereteit átemelve, újraértelmezzem. Ezen újraértelmezés lehetővé teszi számunkra, hogy lássuk, a deviancia-fogalom használata hol ütközik nehézségekbe a társadalom és a kultúra vizsgálatakor.

Az antropológia posztkoloniális diskurzusában használt Más, Másság fogalmának, valamint az antropológia és irodalomtudomány határmezsgyéjén megszületett intertextuális kultúra-értelmezésnek a segítségével a deviancia-fogalom újraértelmezésére teszek kísérletet, mely kísérlet során a „normálistól” eltérő társadalmi jelenségek elemeit vizsgálom a kulturális relativizmus és a reflexív módszer segítségével. Ezek segítségével a többségi – kisebbségi, normális – deviáns opposziciókat kívánom bemutatni egy olyan területen, amelyet mind a szociológia, mind pedig az antropológia magáénak vall, de egymás értelmezésére kevésbé reflektált.

Eltérően Valamitől: távoli kultúrák és közeli szubkultúrák

A különbségtétel, vagyis a normatív meghatározottól eltérő, a különös, a más, a deviáns körülírása már a korai társadalmat is jellemezték – a sámánok, boszorkányok, koldusok, az epilepsziások, a fogyatékkal élők, a zsenik mind-mind kívül kerültek a normalizálton. Hogy csodálat vagy elutasítás volt-e a különbözőségük érdeme – a kultúrától és a különbözőség tí-

pusától függött. A tradicionális társadalmakban a transzcendens erő áldásának vagy átkának tekintik, a modern társadalom azonban már racionális magyarázatot is kívánt adni a különbözőség forrására. Azonban minden ilyen magyarázat a normális és különböző viszonyából indul ki, s csak a posztmodern teoretikusok veszik észre, hogy ez a viszony egymásra reflektáló. Ez a reflektáló/reflexív viszony kiterjed mind a saját társadalmon belüli, mindpedig az azon kívüli másságokra, a történelmi idő egész terjedelmében, s a megkülönböztetés etno- és kultúracentikus a legutóbbi időkig.

A távoli kultúrák leírásai a különbözőségekre fókuszáltak, s csak a 19. század antropológusai gondolkodtak erről egy kicsit másképp: az evolucionista szemléletnek megfelelően a saját kultúra történelmének egy régebbi állomását vélték felfedezni a törzsi társadalmak „stádiumában”. Majd pedig funkcionalista megközelítést alkalmazva az eltéréseket és a hasonlóságokat a természeti-kulturális környezetnek tudták be – ez már egyfajta megértő megközelítést is jelentett. A poszt-funkcionalista és posztstrukturális megközelítések még ennél is tovább mentek: nemcsak az egyedit, a különlegeset keresték a másságban, hanem az egyetemeset is – a halál, a szeretet, a család, a bánat, a gyermeknevelés attribútumain keresztül. E megközelítés a posztkoloniális és reflexív diskurzusokban teljesedett ki – vagy ahogy Magyarországon jobban ismerik: a kulturális relativizmusban és a multikulturális megközelítésekben.

Amikor a saját társadalmon belül is felfedezték a társadalomtudósok a másságokat, elsőként az anómikus, a deviáns jelzők használata vált általánossá, majd e fogalmak feltöltődtek egy normatív elítélő, értéktelített jelentéssel is, s csak hosszú út után alakult ki a szubkultúrákról való diskurzus olyan formája, amely ekvivalensnek tekinti a szubkultúrák értékeit – vagy legalábbis megérthetőnek. A kultúrafogalom átalakítása – a szubkultúrákból összeálló kultúra képe – elmozdította a deviancia-értelmezéseket egyfajta relativista szemlélet felé. A posztkoloniális diskurzus pedig ezt a relativizmust kiterjesztette a távoli kultúrák értelmezésére is – minden kulturális valóság egyenértékű, érvényes és reflexív viszonyban van a természeti és kulturális környezetével. A kultúrák egymásra hatása az értelmezéseket tovább színesítette. Azok a deviancia-megközelítések, amelyek a törvénybeütköző társadalmi jelenségekkel foglalkoztak, megértő, emic szempontú megközelítések révén hasonló bánásmódban részesültek.

A normaszegő, elidegenedett, deviáns magatartás megkülönböztetése segíti megérteni a „normális” és „abnormális” közti különbségeit, s meghatározni a „normálist”, a „normát” (ANDORKA 1994. 32–34.). Hátterében szocializációs zavarokat, feszültséget, mikrokulturális/szubkulturális hatásokat, anómikus állapotot sejtene a szociológusok (lásd ANDORKA 1994). Abban azonban mindnyájan egyetértenek, hogy az adott társadalom norma- és értékrendszerében definiálható az, hogy mi tekinthető elfogadható és mi tekinthető deviáns magatartásformának.

A szociológia elméletének különböző iskolái más-más nézőpontból közelítik meg az eltérő magatartásformákat. A funkcionalisták mint funkciót (Durkheim, Merton), a szubkultúra-elméletek (Cohen, Ohlin) csoportfolyamatként értelmezték, melyben speciális értékek kristályosodnak ki. Az interakcionalisták (Becker, Goffman) az egyén és a társadalmi kontroll közötti interakcióban keresték a választ, míg az interakciót elemezve, de annak jelentéseit keresve közelítenek az etnometodológusok (Cicourel). A chicagói iskola képviselői humán ökológiai környezetben vizsgálták a társadalom egy-egy kis szeletét, többek között az elidegenedést, az asszimiláció hiányát és speciális eseteit, valamint a serdülők kultúráját. Sokan úgy gondolják, hogy a szervezetlenség gátja a törvény betartásának és a devianciának, de alapos terepmunkával White megállapította, hogy valójában a szervezethez nem, azonban a megértés és az interakció hiányzik (WHITE 1999.). Ez a fajta megközelítés már közelebb visz ahhoz a szubkultúra megköze-

lítéshez, amely szerint ezek olyan életvilág és habitus komplexumok, amelyek gyakran túllépnek a társadalom által elfogadott normatív rend határain (COHEN 1969. 279.). Cohen megközelítése továbbra is a társadalom struktúrájában keresi a deviáns magatartás magyarázatát, de már a megértő megközelítésre helyezik a hangsúlyt. Cohen elméletének napjainkig ható ereje van a szociológia szubkultúra-megközelítésében, olyan módon is, hogy a szubkultúra-vizsgálatok nem reflektálnak már az azt körülvevő társadalomra, hacsak annyiban nem, hogy a társadalom által abnormálisnak, deviánsnak tekintett szubkulturákat vizsgálják (pl. drogfogyasztás, homoszexualitás, bűnözés, játékszenvedély kapcsán).

Mindezen megközelítések egy dologban egyetértenek: a társadalom norma- és értékrendszere határozza meg azt, hogy mi tekinthető normálisnak és mi nem. A szubkultúra megközelítések azonban azt is észrevették, hogy a szubkultúra tagjai olyan normákhoz igazodnak és olyan értékpreferenciákat fogadnak el, amelyek nem vagy nem teljesen azonosak a többségi/domináns normával és értékekkel, azonban ezek ugyanúgy normatív kontrollt jelentenek a szubkultúra tagjai számára.

A kultúra fogalom további alakulása

Miután a norma, az érték sajátos változata egy empatikus megközelítésben megjelenik, a kultúrafogalom a többségi és kisebbségi között mozog, s végső soron egy újfajta eltávolodás jellemzi, a relativitás jelenik meg benne.

A hermeneutika számára a kihívást az jelentette, hogy vannak bizonyos gátak, melyek az értelmezést gátolják – ez lehet időbeli, kulturális vagy társadalmi távolság vagy épp nyelvi nehézség. A kultúrakutatók számára a hermeneutika egyfajta metodológiává vált. Ahhoz azonban, hogy ez megtörténjen, szükség volt arra, hogy a kultúrát, mint szöveget kezdjék el értelmezni, melyben struktúrák, szimbólumok, jelentések, jelentésrendszerek, manifeszt és látens funkciók rejteneznek. Ez abból a megfontolásból indult ki, mely szerint „a szövegek – azaz bármilyen nyelvi megnyilvánulás – értelmezéséhez szükséges keretet a nyelv, a gondolkodás és a valóság hármasságával szokták megadni. A nyelv ebben a fogalmi keretben a valóság nyilvános reprezentációját hozza létre a fogalmak közvetítése révén. [...] a gondolkodást, a megismerést és a valóság viszonyát is a nyelven, illetve a segítségével létrehozott szövegeken keresztül szemléli” (WILHELM 2003. 53–54). Ez a belátás a szöveget a kultúra reprezentánsaként tekinti, ami lehetővé teszi a kultúra szöveggé váló értelmezését. A szöveggé váló értelmezés újabb kanyarulatot jelentett: vajon a kutató (olvasó) számára érthető-e a kultúra (a szöveg)? Az egzotikum, a másság a megértést, a félreértést vagy a nem-értést determinálja? A jelentés ugyanis nem rögzített: változékony, ugyanakkor a kutató szubjektív megértő folyamatán sok múlik. A jelentés elmozdul, többértelmű és nem adja meg magát egykönnyen az értelmezésnek (ld. CAPUTO 1996. 24.). A hangsúly átkerül az értelmező folyamatra, melynek során a bizonytalanságok csökkenni látszanak (WILHELM 2003.), s az Egzotikus, a Más megértéséhez való közeledés és a relatív jó megértés eredményének interpretálásának kérdéseire (NAGY 2008.). Ez a megértés-keresés magával hozta a kulturális relativizmus újbóli előtérbe kerülését, immár a reflexív diskurzusokban.

A hideg hermeneutika, amely a hermeneutikai módszert a derridai dekonstruktív stratégiával, a disszeminációval és a Derrida Heidegger-reflexiójával ötvözi, olyan, amely egyszerre csendes és szemlélődő, de örül a sokféleségnek, a változásoknak, s mindannak, ami megnehezíti az értelmezést. Ahogy Caputo fogalmaz ez a hermeneutika „nem nyújt vígaszt, [...] a megértés

olyan módja, amelytől szenvedünk, hogy nem segíteni próbálunk, hanem megpróbáljuk megnehezíteni a dolgokat” (CAPUTO 1996. 45.). A nehézség azonban nem a probléma feladását jelenti a kutatók számára, hanem egy kihívást, amely a mélyebb megértésre vezeti a kutatót.

A kulturális relativizmus szerint a saját kulturális kontextusában érthető meg minden jelenség, gyakorlat, s annak értékrendje szerint értelmezhető és értékelhető. A kulturális relativizmus a terepen dolgozó társadalomkutatók által lassan teret nyert, s már Durkheim, Boas, Benedict írásaiban is felfedezhetőek ezen elméleti meggondolás alapkövei (HERSKOVITS 1998.; BORSÁNYI 1997.). A kulturális relativizmus a kultúra sokszínűségére helyezi a hangsúlyt, s kiemeli, hogy ez a sokszínűség csak kontextuálisan érthető meg: az eltérő jelenségeket sajátos tér-idő-kultúra vizsgálatnak kell alávetni, anélkül, hogy a jobb-rosszabb, szebb-csúnyább, elfogadható-elfogadhatatlan bináris oppozícióiba próbálnánk kényszeríteni. A kultúrakutatói praxis, mely a sajáttal szemben a kultúra „tulajdonosának”, „benszülöttjének” szemszögén keresztül empatikusan vizsgálódik, szembekerült az etnocentrista állásponttal, ugyanakkor jó alapot adott a posztmodern antropológiai megközelítéseknek, hogy az Egzotikus és Egyedi valamint az Egyetemes Értékek között megtalálják az utat (ld. Rosaldo, M. Douglas, Geertz késői munkái, Zubaida, S. M. Low, S. Sassen, U. Hannerz és mások munkáiban).

A reflexív antropológiai megközelítés

Az antropológia reflexív fordulata a provokatív kérdéseknek, a hermeneutikai és relativista kérdésfelvetéseknek, valamint annak a belátásnak köszönhető, hogy a kultúra komplexitása diszkurzív megközelítést igényel. E fordulat természetesen a filozófiai, irodalomtudományi (azon belül textuális és posztmodern nyelvészeti) kérdésfelvetéseket is magába foglalta. Mind a terepet, mind a kutatót, mind pedig az etnográfiai gyakorlatot és írást érinti – „vagyis érinti a kutató helyét a közös terepen, a kutatási folyamatban való részvételét és a textualizálás formáit, a mediális technikákat, a társadalmi gyakorlatokat” (WALDENFELS 2004. 110–111). Az idegenség a reflexív antropológiában önreflexíve jelenik meg, azaz a kutató saját idegenségének és marginalitásának megtapasztalásán keresztül, valamint az Idegen által (a kutató) önmagától való eltávolodásán keresztül. E megközelítésben az Idegen és a Kutató kapcsolata sokkal inkább polarizálódik, a dialógusuk sokszólamúvá válik azáltal, hogy mindketten a saját kultúrájukkal állnak reflexív viszonyban, a nyelvi is kinyilvánított céljaik aszimmetrikusak, miközben egymással folytatnak dialógust. Az Idegen azáltal idegen, hogy a Kutató akként interpretálja, s ez az idegenség a legfőbb tulajdonság és eszköz, amely a kutató rendelkezésére áll, s miközben az Idegent Ismerőssé teszi az Interpretáción keresztül, azáltal maga eltávolodik és a marginalitás (vagy átmenetiség) érzésével ruházódik fel. S közben egy új paradoxonnal kell szembesülnie a kutatónak: miközben az Idegent Ismerőssé teszi, meg kell őriznie idegenségét (CRAPANZANO 1999.). A reflexív antropológia teoretikusai a posztmodern játékoságát és változékonyságát, az interpretációk esetlegességét és részlegességét ötvözik az intertextualitás irodalomelméletével. A permanens narrációt, a folytonosságot, a lezárhatatlanságot, az értelmezhetetlen értelmezését, az interpretációt tűzi zászlájára. „Textuális kozmoszokat, irodalmat olvas-értelmez-fordít-termel” (FRIDA 2003. 133.).

A kultúra tehát az antropológia számára egy végtelen narratív háló, amely jelentésekkel és jelentőségekkel bír, amely értelmezésre vár (FRIDA 2003. 133.), s amelyben éppúgy idegenek lehetünk, mint azok, akiket idegennek tekintettünk. Mindenki szerző és olvasó, minden olvasat

lezáratlan és új olvasatoknak ad teret. A posztmodern antropológia az emberi viszonyok bemutatására és magyarázatára vállalkozik, miközben az emberi tapasztalat szubjektív jelentésének átadására törekszik (Biczó 2003.).

A Más fogalma

A különbözőség diskurzusa mindvégig az antropológia esszenciáját jelentette (vö. A. GERGELY 2006.). A „kultúrák egymástól független világokat jelentettek” (HANNERZ 2004. 79.), amelyek között alig van kapcsolat, s amelyek közötti különbségek megismerésére és interpretációjára az antropológusok a hivatottak. A függetlenség azonban csak addig a pontig tekinthető igaznak, amíg a szinkretizmusok, a hibrid identitások, a transznacionális kapcsolatok meg nem jelennek az értelmezési mezőben. Azaz függetlenek, de élő kapcsolat van a kultúrák között, mely folyamatosan hatással is bír az érintkező felekre. A Másik állandó beáramlása és egyesítése, fuzionálása, bekebelezése jelenik meg, így a hibriditás és kreolizáció fogalmai kerülnek előtérbe (lásd NAGY 2011b.). Az egyes kultúrákat a koherenciával, a saját struktúrával írhatjuk körül, de határai elmosódnak, s általánosságban a változékonyság és a változásoknak való ellenállás jellemzi. Az azonban, hogy mit tekintünk másnak, pozíció kérdése – ez viszont már a posztkoloniális diskurzusok mezejére vezet el minket.

Másság. Kultúrák. Hibriditás

Az előző megfontolások után már könnyen belátható, hogy a posztmodern-posztkoloniális kutatók számára a deviancia fogalma kérdéses, mert ami egy nézőpontból igaznak is bizonyulhat, egy másik nézőpontból megkérdőjelezhetővé válik. A kultúra sajátos értelmezése, hogy kultúrákból tevődik össze (EAGLETON 2001.), nem teszi lehetővé számukra sem a deviancia értéktelített alkalmazását, sem pedig azt a használatot, amikor a többségitől való eltérésként értelmezi. Ez ugyanis szükségszerűen megkövetelné egy kiemelt pozíció meghatározását. Azonban akkor amikor beláttuk, hogy a kultúrák egyenlőek, még akkor is, ha eltérőek, nehéz ilyen mércét meghatározni, a megértés válik a központi megfontolássá, a reflexiók pedig a szükséges praxissá.

James CLIFFORD (2001) egyetért James Boonnal abban, hogy egy, a diaszpórához hasonló kultúra „sokszerszős kitalálás, történelmi alakulat, amit bevezettek; politikai konstrukció, elmozduló paradoxon, folytonos fordítás, embléma, márkajelzés, a szembeálló identitások nem-konszenzuális egyeztetése és még sok minden más”. A hibriditást tekintve azt láthatjuk, hogy egy kultúrában a viszonylagosan homogén származású kultúra és a vele érintkezésben álló kultúrák mintái, utóbbiak értelmezései, fordításai és reflexiói jelennek meg. A hibrid valóságok olyan konstrukciók, melyek egy állandóan változó, interkulturális/transznacionális interakciókban gazdag, komparatív, reflexív mezők. A középpontjában valóban a saját kultúra, az Otthon mítikuma, kulturális elemei, s a meghitt, etnikailag homogén kapcsolatok állnak (ld. Safran 1991 és WAHLBECK 2002-), de állandó interakcióban áll a környező kultúrával. A transznacionális kapcsolatok a hasonlóságok mentén épülnek ki, de mégis magukkal hoznak sokféle Más kulturális mintát. A diaszpórák is – legalábbis a peremeiken – ilyen, hibrid vagy transznacionális mezők. Erősen különböznek a környező (és egyben a befogadó) kultúráktól, de végül az Otthoni kultúráktól is különbözik a diaszpórák világa. Lényegében minden találkozás építi a diaszpóra kultúrát: megerősíti a kontinuitást, kiemeli a különbségeket vagy építi a hasonlóságot (vö. CLIFFORD 2007.). E találkozások segítenek meghatározni a mi és mások pozícióit, de egyben

építi a hibriditást. Miközben a globalizáció megkönnyítette a kultúrák találkozását, a migrációs folyamatok közelebb hoztak Másokat, kettős folyamatok rajzolódtak ki: a saját kultúra megőrzése és a Más befogadása is folyamatosan jelen van. A diaszpórák nemcsak a helyi saját vagy a helyi transznacionális kapcsolatokban, de az Otthoni és a máshol lévő diaszpórabeli kapcsolatokon keresztül meglehetősen sok kihívás elé néznek akkor, amikor a sajátot akarják körülhatárolni.

A diaszpórákról

A diaszpórák a társadalom szövetében elhelyezkedő, de az önazonosság-tudatukat más forrásból merítő, legitimitását mitizált történelmi eseményből (és helyszínből, kultúrából) megalapozó társadalmi csoportok, amelyek a beilleszkedés és szegregálódás határmezsgyéjén állnak (vö. SAFRAN 1991. 83–84. és CLIFFORD 2001.). A diaszpóra kifejezés ma már egy tag szemantikai mezőt foglal magába – CLIFFORD 2000. – amely magába foglalja a menekülteket, a vendégmunkásokat, a bevándorlót, a külföldit, a száműzött és tengerentúli közösséget. Írásomban a diaszpórát nemcsak származás (nemzeti és etnikai származás) vagy kultúra szempontjaiból tekintem egységnek, fontos szempont a közösség kisebbségi mássága (A. Gergely, 2005) és a terminus immanens része az, hogy a diaszpóra tagjai egymás között kapcsolatokat ápolnak. A kapcsolati aspektust is figyelembe véve Safran definíciójára kell utalni, ahol két kifelé mutató kapcsolati szempont is megjelenik: egyrészt az Otthonnal tartott folyamatos kapcsolat, amely egyúttal meghatározza a diaszpórában élők csoporttudatát és szolidaritását, valamint egy másik szempont a befogadó országra vonatkozik, pontosabban arra, hogy ott nem fogadják el tökéletesen. További – immáron nem kapcsolati – szempontok Safrannál, hogy a diaszpórák az eredeti centrumtól (Otthontól) eltérő további két helyen is fellelhető az etnikai közösség, a diaszpórabeliek pedig ápolják a szülőföld emlékét, mítoszát, a visszatérés reményét, s elkötelezettek a szülőföld iránt (SAFRAN 1991.).

A diaszpóra tagjai kapcsolatokat ápolnak a társas környezetükkel, azonban határokat vonnak, miközben a sokrétű kapcsolataik kulturális elemeket, praxisokat szállítanak közöttük.

A diaszpórán belüli kapcsolatok ápolása, a hagyományok megőrzése kultúra és szubjektumfüggő, ahogy az is, hogy a befogadó társadalomban miként és milyen intenzitással vesznek részt. (Már itt meg kell jegyezmem, hogy eme megállapítások alátámasztására és differenciálására teszek kísérletet a tézisem empirikus fejezeteiben.)

A diaszpóra tagjainak részvétele a befogadó társadalomban, a transznacionális kapcsolatok szabadsága kultúrafüggő is. Ez elsősorban a nők mozgás- és tanulási szabadságára van hatással, például, ha a világtól elzárva élnek, s csak a nemzeti/vallási homogén kapcsolatokban vehetnek részt (vö. pl. EWING 2006.). Más szempontból éppen a nők azok, akik szelektíven ugyan, de vigyáznak az Otthon kultúrájára, hagyományaira, ez egyfajta biztonságot jelent a számukra. Clifford úgy látja, hogy a nők „a tulajdon és a vallás alapvető értékeit, a nyelvet és a társas mintákat, az étkezésre, a testre és az öltözködésre vonatkozó előírásokat megőrzik és adaptálják a befogadó országon kívüli hálózattal való állandó kapcsolattartásban. De ahogy Maxine Hong Kingston hangsúlyozza: a diaszpóra-szálakat fenntartó és újraszövő nők ezt kritikusan teszik, egy túlélési stratégia részeként az új kontextusban.” (CLIFFORD 2000.). Emellett a transznacionális kapcsolatokban való részvétel a nyitottságtól, személyiségtől, pszichés állapotoktól is függ.

A diaszpórák szuverenitásainak határait a személyes hálózatok végei szabják meg. A diaszpóra így lehet, hogy sok más közösséggel, diaszpórával szoros kapcsolatban van, más esetben pedig olyan gyenge lábakon áll, hogy az egyének neointegrációja sem valósulhat meg általa

(NAGY 2011a.). Ugyanakkor, Geertz szerint, a kultúrák egymás közötti kapcsolatában jelen van az egymásra reflektálás, de ahhoz, hogy a Kultúra fennmaradjon, meg is kell őriznie bizonyos alapelemeket. „A kultúráknak tudomásuk van egymás létezéséről, és szükség esetén kölcsön is vesznek ezt-azt egymástól; de ha nem akarnak elpusztulni, más kapcsolatokban némileg áthatolhatatlannak kell maradniuk egymás számára.” (GEERTZ 2001. 377.). Ez az áthatolhatatlanság az Otthon melegségének őrzését jelenti, s azt, hogy mindig idegenek maradnak azáltal, hogy őrzik a Hagyományokat, a kultúra esszenciáit. (Egy másik megközelítésben nem feledkezhetünk meg az asszimilációról vagy más akkulturációs stratégiákról sem (A. Gergely, 2005 és Phillimore, 2011), melyek az első generációs bevándorlóknál főleg, de a későbbiekben is akadályozott lehet.)

A diaszpórák tehát olyan kultúrák, Mások, amelyek nemcsak látható vagy láthatatlan egzotikumuknál fogva, de a lojalitásuknál, a globális diaszpórával és a szülőfölddel fenntartott funkcionális és szimbólikus kapcsolatoknál fogva őrzik a különállásukat, s ezek a kapcsolatok, valamint a kapcsolatokon keresztül megnyilvánuló kulturális javak őrzik identitásukat. A diaszpóra „a máshová való kötődés érzését nyújthatja, egy másféle időérzéklet és elképzelést, egy másirányú modernitást” (CLIFFORD 2000.), s ezzel mintegy állandóan túlnéz a befogadó ország realitásain, ahol megpróbálja rekonstruálni az Otthon esszenciáit, remélve, hogy a hazatérés számára vagy a következő generáció számára realitás lehet. Miközben rekonstruálja az Otthont, megőrzi idegenségét, amely alapja lehet a kívüllállásnak is, de esetlegesen a kulturális-gasztrónómiai vagy más út is lehet a neointegrációhoz (NAGY 2011a. és 2011b.).

A diaszpóra, mint Idegen a befogadó társadalom testében

A diaszpórák a befogadó társadalom bensejében jelennek meg, úgy, hogy folyamatosan – mégha nem is kihívóan – az idegenség, az egzotikum jelenik meg általuk. Az idegen mindig kérdést hordoz: gyakran ő maga kérdez rá a befogadó kultúra valóságaira, de sokszor az idegensége ébreszt kérdéseket (DERRIDA 2004.), s így az Idegen (a Diaszpóra) és a Befogadók egy egymásra reflektáló kapcsolatban állnak, a kapcsolataikat az egymás iránti kíváncsiság is átszínezi. Derrida a vendégszeretetről, annak hagyományairól gondolkodva írja: „A jog szempontjából, a vendég, még ha jól is fogadják, először is idegen, idegennek kell maradnia. A vendégszeretet az idegennek jár, bizonyos, de a vendégszeretet is, mint a jog, feltételes marad, és annak feltétlenségétől függ, ami a jogot megalapozza.” (DERRIDA 2004. 29.) Ez azt is jelenti, hogy amíg az idegenség, mint entitás jelenvaló, addig a definíciók, az öndefiníciók reflexíve jönnek létre. A vendégszeretet pedig annak az idegennek jár, aki idegen, más, aki az öndefiníciók vonatkozásában másként aposztrofáltatott, s aki a vendégjog alkalmazására alkalmas.

A kölcsönös kíváncsiság rajzolja ki a Másság határát, a kultúra, hagyomány a diaszpóra-befogadó társadalom határát, s így a befogadó társadalom szövetében Idegenként maradhat meg, miközben a befogadás és beilleszkedés kérdései jelennek meg.

A diaszpórák a szociológia látóterébe a migrációkutatások, a transznacionalizmus, a transznacionális/multikulturális közösségek, az identitás vizsgálata kapcsán kerültek. Östen WAHLBECK (2002) mértékadó megközelítésében az etnikai kapcsolatokat, ha kisebbség és többség vonatkozásában vizsgálják, inadekvátnak tekinti, s úgy véli, a mélyebb megértéshez transznacionális társadalmi szervezetekként kell értelmezni a diaszpórákat – a kibocsátó és befogadó országokban egyaránt. A növekvő migrációt és a technológiai fejlődést összekapcsolja, s megállapítja, hogy a transznacionális kapcsolatok (migránsok és menekültek tekintetében is) egyszerűsödtek, a társas kapcsolatokat a határok nem befolyásolják (ld. WAHLBECK 2002. 221–223). A klasszikus megközelítésben az etnikai kapcsolatok és etnikai csoportok szoros össze-

függésben vizsgálatnak, belső és külső kapcsolatok, a kapcsolatok csoportképző szerepe szerint. Bousquet megállapítása szerint (idézi WAHLBECK 2002. 224) az etnikai kapcsolatok elméleteit nehéz adaptálni a menekültek világára, az etnikus kapcsolatok a csoporttagok megmozdítását segítik, pontosan kivehetők az önmeghatározott etnikai csoportok. Wahlbeck mellett foglal állást, hogy az etnikai, lokális szempontokat bele kell foglalni az etnikai kérdésekbe, s így a kibocsátó ország felé (és felől) mutató kapcsolatokat is vizsgálni kell.

Emellett úgy vélem, hogy az etnikailag homogén kapcsolatok értelmezésébe be kell emelni a hasonlóság különböző belső értelmezéseit. Így elsősorban a vallási hasonlóság, másrészt a származási terület (nagyregió), a közös kulturális gyökerek kérdéseit, a kultúrában, a történelemben gyökerező hasonlóság- és különbségtétel aprólékos értelmezésének beemelése segítheti az etnikai kapcsolatok meglétének, hiányának interpretációját. Ez a gondolatmenet hiányzik Wahlbeck munkájából, amikor a kurdok diaszpórábeli, diaszpóráközi, hazairányuló és más etnikai csoportok felé mutató kapcsolatairól ír. Mindezen kapcsolatok mind személyes kapcsolattartásban, mind utazással, mindpedig technikai eszközök segítségével valósul meg, s nemcsak baráti vagy családi kapcsolatokat ápolnak a migránsok, hanem politikai hozadéka is van, azaz nemcsak az Otthon mítikumával, hanem jelenével és jövőjével, a diaszpórák sorsával is foglalkoznak (ld. WAHLBECK 2002. 227). A diaszpórák sorsával való foglalatosság, illetve a diaszpórán kívülre mutató, a befogadó társadalomra irányuló kapcsolatok a rasszizmus, diszkrimináció, kizárás és különbségtétel entitásaival is számol – ahogy az nagyon sok tanulmányban is megjelenik.

A diaszpórák önképe leginkább úgy jellemezhető, hogy magukat, a saját kultúrájukat látják másnak. E tekintetből teret engedhetünk az olyan elméleteknek, amelyek kultúrafüggőnek tekintik a tapasztalást, s így szubszaharai, kelet-afrikai, maghrebi és más tapasztalásról beszélhetünk. A diaszpóra kultúrája egy teoretikus megközelítésben a derridai differAnce kifejezéssel is illelhető, de kultúrakutatói szempontokból a diverzitás, hibriditás fogalmi előkelő helyet foglalnak el az értelmezési keretekben.

TILLY (2001) megemlíti még, hogy a diaszpóra identitása függ a háló nagyságától és sűrűségétől, valamint a kifelé mutató kapcsolatoktól. A migránsok nemcsak érkezésükkor számítanak a már korábban érkezettek információira, patronálására, de mindenkoron a diaszpóra lesz a biztos és közös pont. MASSEY és társai (2001) úgy vélik, hogy a migráció potenciális költsége annál kisebb, minél többen érkeztek és maradtak is a befogadó országban. E költségcsökkenés a diaszpóráközi és a transznacionális kapcsolatok által, a hasonlóság vonzásában továbbgördülhet, azaz minél több a hasonló származású vagy elfogadó kapcsolat, annál biztosabb a költségek csökkenése (pl. felesleges ráfordítások kiküszöbölésével) illetve annál nagyobb a várható jövedelem. Ez ugyan elsőre nem tűnik kulturális szempontnak, de a diaszpórát, a kulturális identitást valamint a minél nagyobb hasonlóság elvén nyugvó transznacionális kapcsolatokat megerősíti, azaz végső soron a kultúrán, valláson és nyelvi hasonlóságon nyugszik a kapcsolatépítés és ennek hozadécai. Biztonságot jelent az is – s így a kultúrát erősíti – hogy a diaszpórán belül ismertek a státusz- és presztízviszonyok, az értékrend, s ez az önbecsülést és identitást is formálja, de lehetővé teszi a kapcsolatok elismerését és a kapcsolati tőkék kulturális és gazdasági tőkévé való konverzióját. A kérdés, hogy milyen hasonlóságot, homogenitást érzékelhet az egyén (vagy a közösség).

A kulturális meghittség, a transznacionalizmus és a hibriditás

HERZFELD (2005) a kulturális meghittség (cultural intimacy) fogalmát vezette be, hogy jellemezze azt a folyamatot, amelyben a nemzethez való tartozás a birtokolt, helyi, lokális

társadalmi környezeten keresztül valósul meg. Ennek az elképzelésnek része az állandóság, a homogenitás. Vélhetően eme megközelítés egyszerűen leírhatja a homogén környezetben az individuuum számára kialakuló lehetőséget az identifikációra. Ez azonban a kulturális integrációnak egy individuális szinten reflektálatlan megoldása, hiszen nem érkezik olyan kihívás, amely ezt megkérdőjelezheti. Herzfeld ír arról is, hogy a hegemon ideológiák lefordítása a mindennapokra amolyan hétköznapi gyakorlat (HERZFELD 2005. 134.), de ahol fordítás van, ott reflexió is van, ahol reflexió van, ott kérdés is. A kérdés a herzfeldi gondolatmenetben is, tanulmányomban is, az Idegen és a befogadó kultúra találkozásának határán keletkezik. Ezekre a szituációkra a multikulturalizmus, a transznacionalizmus teoretikus megközelítései (ld. BAUBÖCK – FAIST 2010.), a hibriditás fogalmának érzékeny használata együttesen hozhatnak választ.

A transznacionalitás az az életforma, amelyet az egyének több kultúrával érintkezve élnek (Bretell, 2003; Hannerz, 2004), de azt is jelenti, hogy olyan konstrukció, amely nem lokalizálható, hiszen bárhol létrejöhét, kihívásokat jelent a benne élők számára, s a kihívásokra adott válaszok formájában jön létre az a társadalmi-kulturális valóság, amely folyamatosan változik. Konstrukciós folyamat, melynek következtében diszkurzív valóságok születnek, ha úgy tetszik, intertextusok. A pluralitás, a komplexitás, a változékonyság, érzékenység jellemzi. A több kultúra határán álló egyének/kultúrák védekeznek, őrzik a tradícióikat (A. GERGELY 2006.) avagy BOWMAN 2002. szerint az antagonizmusuk megvédi az önmegvalósítást a kultúrák találkozásánál, ezért a szuverenitás diskurzusa így mindig felbukkan ott, ahol transznacionalizmusról beszélünk (Rabinow, 2003. 25).

Ulf Hannerz (1997) is utal arra, hogy a globális kulturális áramlásban (global cultural flows) a kulturális jelentések, a társadalmi- és kulturális tudás, a mindennapi élet meghatározó mintái kevésbé lokalizálhatók, részévé válnak a transznacionális valóság(ok)nak. Ezért az áramlás, a határok, a szinkretizmus és a hibriditás fogalmai kell, hogy megjelenjenek az értelmezésekben (Hannerz, 1997).

A több helyütt említett hibriditás fogalma nem a kulturális identitások egyszerű keveredését jelenti, hanem egyfajta meghasadást (Bhabhára hivatkozik BUDEN 2004.; ld. még SHARABY 2007.), különbözést az eredetitől, s e különbözőséggel együtt reprodukálódik a kultúra. Továbbgondolva a hibriditás fogalmát, az összetettség, komplexitás, diverzitás attribútumaira, a hatalom által befolyásolt percepcióra gondolunk – az a megközelítés, amelyet fentebb vázoltam, s amely magába foglalja a teoretikus oldalról a transznacionalizmus és diaszpórák megközelítését, valamint az interpretáció lehetőségeit, szükséges megfontolás, azaz a kultúrák közti fordítás nélkülözhetetlen, de egyúttal kritikai megközelítésre is lehetőséget teremt.

Összegzés

Tanulmányomban egy rövid áttekintést kívántam nyújtani azokról a kultúrafogalmakról és –megközelítésekről, melyek az elmúlt évek szociológiai, kulturális antropológiai meggondolásait befolyásolták. A kultúra, mely kultúrákból tevődik össze nem írható le egymástól elhatárolt szigetekként, de megérthetjük, ha a transznacionális kapcsolatokat (a homogén és heterogén kapcsolatokat) vizsgáljuk, s észrevesszük a hibrid identitások fontosságát, az egyes kultúrák sokszálú kötődéseit. Jelen tanulmányban e kötődéseket a diaszpórák kapcsán jelenítettem meg, de az itt megfogalmazott pluralitás, de méginkább a vizsgálat szempontjából az értelmezés szükségszerűsége mind olyan szempont, amely a kultúrák, a Más elemzéseinél kell, hogy felmerüljenek. *

IRODALOMJEGYZÉK

- A. GERGELY A.: Szórvány, diaszpóra és határfenntartás. Adalékok a szórványtipológia és a kulturális sziget kérdésköréhez. In Ilyés Zoltán (szerk.): *Tanulmányok a szórványról*. Budapest, 2005, Gondolat Kiadó – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet. 11–20. www.mtaki.hu/kiadvanyok, http://www.publikon.com/application/essay/402_1.pdf
- A. GERGELY A.: Maghreb-turizmus – antropológiai olvasatban. Tunéziai kalandozás. In Sebestyén É. – Szombathy Z. – Tarrósy I. (szerk.): *Harambee*. Tanulmányok Füssi Nagy Géza 60. születésnapjára. Pécs, 2006, Publikon Könyvek – ELTE BTK.
- ANDORKA, R. Devians viselkedések Magyarországon – általános értelmezési keret az elidegenedés és az anomia fogalmak segítségével. In Münnich F. – Moksony F. (szerk.): *Devianciák Magyarországon*. Budapest, 1994, Közélet Kiadó.
- BAUBÖCK, R. – FAIST, TH. (szerk.): *Diaspora and Transnationalism. Concepts, Theories and Methods*. Amsterdam, Amsterdam University Press, 2010.
- BHABHA, H. K.: Aposztolonális és aposztmodern. A társadalmi határörök kérdése. *Helikon*, 1996. 4. sz. 484–509.
- BICZÓ G.: Posztmodern antropológia. In Biczó G. (szerk.): *Antropológiai irányzatok a második világ-háború után*. Debrecen, 2003, Csokonai Kiadó. 252–256.
- BORSÁNYI L.: *A kulturális relativizmus mint a megértés filozófiája*. 1997. <http://www.uni-miskolc.hu/city/Olvaso/ujholnap/97januar/borsanyi.html>.
- BOWMAN, G.: Migrant labour. Constructing homeland in the exilic imagination. *Anthropological Theory* 2002. vol. 2. no. 4. 447–468.
- BRETEL, C.: *Anthropology and migration*. Essays on transnationalism, ethnicity and identity. Walnut Creek, 2003, AltaMira Press.
- BREWER, M. B.: A saját csoport iránti elfogultság és a minimális csoportközi helyzet: egy kognitív – motivációs elemzés. In Hunyady, Gy. – Hamilton, D. L. – Nguyen, L. L. A. (szerk.): *A csoportok percepciója*. Budapest, 1999, Akadémiai Kiadó. 49–72.
- BUDEN, B.: Kultúrák közti fordítás (hibriditás). *Magyar Lettre Internationale* 2004. 51. sz. <http://www.c3.hu/scripta/>
- CAPUTO, J. D.: Hideg hermeneutika: Heidegger / Derrida. In Kiss A. A. – Kovács S. – Odorics F. (szerk.): *Testes könyv I.* Szeged, 1996, ICTUS – JATE Irodalomelméleti Csoport. 23–48.
- CLIFFORD, J.: Diaszpóra. *Magyar Lettre Internationale* 2000. 39. sz. 12–17. <http://www.c3.hu/scripta/lettre/web/index.htm>
- CLIFFORD, J.: Utazó kultúrák. *Magyar Lettre Internationale* 2001. 41. sz. <http://epa.oszk.hu/00000/00012/00025/clifford.htm>
- CLIFFORD, JAMES: Varieties of Indigenous Experience: Diasporas, Homelands, Sovereignities. In Cadena, M. – de la, Starn, O. (eds.): *Indigenous experience today*. Oxford, 2007, Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research. Berg Publishers. 197–224.
- COHEN, A. K.: A szubkultúrák általános elmélete. In Huszár T. – Sükösd M. (szerk.): *Ifjúság szociológia*. Budapest, 1969, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 264–286.
- CRAPANZANO, V.: Hermész dilemmája. A szubverzió álcázása az etnográfiai leírásban. *Helikon* 1999. 4. sz. 515–520.
- DERRIDA, J.: Az idegen kérdése: az idegentől jött. In Biczó G. (szerk.): *Az Idegen*. Variációk Simmeltől Derridaig. Debrecen, 2004, Csokonai Kiadó. 11–29.
- EAGLETON T.: A kultúra két fogalma. *Magyar Lettre Internationale* 2001. 43. sz. <http://www.c3.hu/scripta/>
- EWING, K. P.: Between Cinema and Social Work: Diasporic Turkish Women and the (Dis)Pleasures of Hybridity. *Cultural Anthropology* 2006. vol. 21. no. 2. 265–294.
- FRIDA B.: Textualitás: az értelmezés paradigmája és az antropológia – a vallás kontextusában. In Biczó G. – Kiss N. (szerk.): *Antropológia és irodalom*. Egy új paradigma útkeresése. Debrecen, 2003, Csokonai Kiadó. 131–152.
- GEERTZ, C.: A sokféleség édes haszna. In Geertz, C.: *Az értelmezés hatalma*. Antropológiai írások. Budapest, 2001, Osiris Kiadó. 374–396.

- GIESER, T.: Embodiment, emotion and empathy. A phenomenological approach to apprenticeship learning. *Anthropological Theory* 2008. vol. 8. no. 3. 299–318.
- HANNERZ, U.: *Fluxos, fronteiras, híbridos: palavras-chave da antropologia transnacional*. Mana (Rio de Janeiro), 1997. 1., 7–39.; Angolul: *Flows, Boundaries and Hybrids: Keywords in Transnational Anthropology*. <http://www.transcomm.ox.ac.uk/working%20papers/hannerz.pdf>
- HANNERZ, U.: A kozmopoliták és helyiek a világkultúrában. In Biczó G. (szerk.): *Az Idegen. Variációk Simmeltől Derridáig*. Debrecen, 2004a, Csokonai Kiadó. 178–191.
- HANNERZ, U.: Gondolatok a globális világról. In N. Kovács T. (szerk.): *A fordítás mint kulturális praxis*. Pécs, 2004b, Jelenkor. 73–93.
- HEBDIGE, D.: *Subculture: The Meaning of Style*. London, 1989, Methuen.
- HERSKOVITS, M. J.: Kulturális relativizmus és kulturális érték. *Kultúra és Közösség* 1998. 4. sz. 52–60.
- HERZFELD, M.: Cultural Intimacy: Social Poetics In *The Nation-state*. New York, 2005, Routledge.
- MAFFESOLI, M.: *The Time of the Tribes: The Decline of Individualism in Mass Society*. London, 1996, Sage Publications.
- MASSEY, D. S. – ARANGO, J. – HUGO, G. – KOUAUCI, A. – PELLEGRINO, A. – TAYLOR, J. E.: A nemzetközi migráció elméletei: áttekintés és értékelés. In Sik E. (szerk.): *A migráció szociológiája*. Budapest, 2001, Szociális és Családügyi Minisztérium. 9–40.
- N. KOVÁCS T.: Kultúra – szöveg – reprezentáció. *Helikon* 1999. 4. sz. 479–494.
- NAGY T.: Relatív egzotikum. In Fejős Z. – Pusztai B. (szerk.): *Az egzotikum*. Tabula Könyvek 9. Budapest – Szeged, 2008, Néprajzi Múzeum – SZTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék. 173–188.
- NAGY, T.: Harmadik világbeli menekültek magyarországi integrációjának esélyei. *Esély* 2011a. 5. sz. (A szociális szféra kapcsolathálózati megközelítésben c. tematikus szám) 75–99.
- NAGY, T.: Utazó kultúrák és a diaszpórák letelepedése. *Tér és Társadalom* 2011b 4. sz. 20–37.
- PHILLIMORE, J.: Refugees Acculturation Strategies, Stress and Integration. *Journal of Social Policy* 2011. no. 3. 575–593.
- RABINOW, P.: *Anthropos Today*. Reflections on Modern Equipment. Princeton – Oxford, 2003, Princeton University Press.
- RÁCZ J.: *Ifjúsági szubkultúrák és fiatalok „devianciák”*. Budapest, 1989, Magyar Pszichiátriai Társaság.
- SAFRAN, W.: Diasporas in Modern Societies. Myths of Homeland and Return. *Diaspora* 1991. no. 1. 83–99.
- SHARABY, R.: Local Hybridity among Absorbing Institutions. *International Migration* 2007. no. 1. 27–58.
- TILLY, CH.: Áthelyeződött hálózatok. In Sik E. (szerk.): *A migráció szociológiája*. Budapest, 2001, Szociális és Családügyi Minisztérium. 89–103.
- WAHLBECK, Ö.: The concept of diaspora as an analytical tool in the study of refugee communities. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 2002. no. 2. 221–238.
- WALDENFELS, B.: Az idegenség etnográfiai paradoxonjainak ábrázolása. In Biczó G. (szerk.): *Az Idegen. Variációk Simmeltől Derridáig*. Debrecen, Csokonai Kiadó, 2004. 91–116.
- WILHELM, G.: Egzotikus szövegek értelmezhetősége. In Biczó G. – Kiss N. (szerk.): *Antropológia és irodalom*. Egy új paradigma útkeresése. Debrecen, 2003, Csokonai Kiadó. 53–70.

TERÉZIA, NAGY
Culture, diaspora, refugees

Abstract

In my study I interpret some selected cultural approaches which have affected thought in recent years and which had lead to the interpretation of culture where importance of the hybridity and transnationalism may stand out. My approach goes on the way to culture and diaspora centered theories by my fieldwork among refugees and it explores the interpretations of Others.

Keywords culture, hybridity, transnationalism, diaspora

LAJKÓ BRIGITTA

Asszimilációkutatás a szabadkai magyar végzős középiskolások körében

Absztrakt

A 21. századra jellemző kulturális sokszínűség, illetve a nemzetek együttélése és egymásra gyakorolt hatása következtében, a modern társadalmak zömében előtérbe kerül az asszimiláció kérdésköre. Leginkább figyelmet érdemel ez a jelenség azon határon túli magyar közösségek esetében, amelyeknél már nem egyszerűen a demográfiai struktúrák átalakulásáról van szó, hanem az adott közösség megmaradása a tét.

A dolgozatban bemutatásra kerülő kutatásban a szabadkai magyar végzős középiskolások képezik a populációt, mely magába foglalja szakközépiskolák és a gimnáziumok három- és négy éves tagozatainak tanuló végzős osztályokat. A minta készítése során véletlenszerűen kerül kiválasztásra iskolánként egy osztály a három éves szakok közül és ugyancsak egy a négy éves képzések közül. A kérdőívvel lekérdezett tanulók közül néhányan interjú is készül, mellyel az adatok mögött meghúzódó mélyebb összefüggések is felszínre kerülnek.

A dolgozat figyelembe veszi, hogy a népesedési folyamatok összetársadalmi folyamatok eredményei és nem lehet őket önmagukban vizsgálni. Így az elemzés által láthatóvá válik, hogy milyen okok hatnak közvetlenül vagy közvetve az asszimiláció folyamatára. Mérhetővé válnak az elvándorlást és az alterfóniát befolyásoló tényezők is, amiből mélyreható következtetések vonhatók le. A kutatás célja felismerni azokat az egyéni jellemzőket, amelyek hatással vannak a párválasztásra, a nemzettudat erősségére, az elvándorlásra és a többségi nemzethez való alkalmazkodás lehetséges alternatíváira.

Kulcsszavak asszimiláció, elvándorlás, ifjúság, identitás

Bevezetés

Az elmúlt húsz év történelmi léptékű változásai (a magyarországi rendszerváltás, Jugoszlávia felbomlása, a délszláv háború és ennek következtében az új államok kialakulása) nyomán a vajdasági magyar kisebbség helyzete is gyökeresen átalakult. Ennek jelentős hatása van az asszimilációs folyamatokra és az elvándorlásra is, amelyek vizsgálata emiatt különösen fontos. Ehhez kaphatunk jelentős adalékokat, ha a jelenlegi végzős magyar középiskolások véleményét, jövőképét próbáljuk feltérképezni.

A határontúli magyar közösségek egyedisége abban áll, hogy társadalmi-politikai okokból, saját akaraton kívül kerültek egy másik államhoz, miközben nemzetiségükhöz, **kultúrájuk-**

hoz, nyelvükhöz ragaszkodtak. Így kellett alkalmazkodniuk egy új nemzethez, amely az első pillanattól kezdve többségben volt és maximális hasonulást várt el tőlük.

Kutatásunkban az asszimilációt aszerint vizsgáltuk, hogy a szabadkai magyar végzős középiskolásokat mi hajlamosítja a vegyes párkapcsolatra. Feltételeztük, hogy a nyelvhasználat és az identitás fontossága közvetlenül hatást gyakorol rá. Vizsgáltuk továbbá az anyaországhoz való viszonyt, illetve a magyarságukhoz való kötődést azzal a céllal, hogy feltérképezzük az elvándorlási hajlandóságot, illetve a külföldi (és ezen belül a magyarországi) továbbtanulást.

Hipotézisünk az, hogy a szerb nyelvi környezet hatása jelentős mértékben meghatározza a fiatalok nyelvismeretét. Azok, akik többségében szerbek által lakott településen élnek, sokkal jobb szerb nyelvtudással rendelkeznek, mint a többségében magyarok által lakott településekről származók. Feltételezzük továbbá, hogy a nyelv hatása érzékelhető a továbbtanulás célországának megválasztásakor is. Elképzeléseink szerint a szerb nyelvet nem beszélők a magyar nyelvű felsőoktatási intézmények miatt nagyobb számban terveznek Magyarországon továbbtanulni. A nyelvismeret mértéke és a baráti társaság nemzetiségi összetétele között is kapcsolatot feltételezünk. A vegyes nemzetiségű társaságok magyar tagjai sokkal jobban beszélnek szerbül, mint a magyar társaságok tagjai. A nyelv a munkavállalási esélyeket is befolyásolhatja. A szerb nyelvet rosszul beszélők feltételezésünk szerint a munkaerőpiacon is rosszabb esélyekkel indulnak a szerb nemzetiségűekhez képest.

Vizsgáltuk továbbá a diákok önmeghatározását, valamint a magyar és a szerb kultúrához való viszonyukat. Feltételezésünk szerint a szerbül kevésbé jól beszélő diákok, illetve azok, akik a magyar kultúrához tartozó hagyományápoló rendezvényeket gyakrabban látogatják, sokkal inkább a magyar identitást vallották magukénak, mint azok, akik szerbül jól beszélnek és nem ápolják a magyar kultúrát. Feltételezésünk szerint az erős magyar identitással rendelkező fiatalok többsége Magyarországot választja a továbbtanulás célországául. Ugyancsak magyarországi felsőoktatási intézménybe jelentkeznek azok a tanulók, akik nem kielégítő szerb nyelvtudással rendelkeznek. A munkavállalás célországának megválasztása is hasonló feltételek mellett történik.

Elképzeléseink szerint a magyar lányok nagyobb arányban választanak más nemzetiségű párt, mint a fiúk. Az asszimilációval, identitástudatuk feladásával lehetőségeik megsokszorozódnak, egy esetleges vegyes házasság révén szociális környezetük megváltozik, társadalmi kapcsolataik párjukon keresztül kibővülnek. Ezt a lehetőséget elsősorban a lányok választják. (A patriarchális családstruktúra miatt inkább rájuk jellemző.) Hipotézisünk, hogy a párválasztási tervek is hasonlóan oszlanak meg nyelvismeret alapján, mint az eddigi párkapcsolatok, illetve, hogy a magyarságtudat erőssége és az, hogy a fiatalok milyen nemzetiségű párt szeretnének, kapcsolatban van egymással.

A kutatás módszertana

Kutatásunkban a szabadkai magyar végzős középiskolások populációjával dolgoztunk, amely magába foglalja a szakközépiskolák és a gimnáziumok három- és négy éves tagozatainak tanuló végzős osztályokat. A minta készítése során iskolánként külön került kiválasztásra egy-egy osztály a három éves szakok közül és egy-egy a négy éves képzések közül.¹

¹ A kérdés három speciális oktatást nyújtó intézményben nem valósult meg: Ezek pedig a Paulinium Püspöki Klasszikus Gimnázium, a Hallássérültek Iskolaközpontja, illetve a Žarko Zrenjanin Kisebítő Általános és Középiskola. A lekérdezett osztályok közül kettő gimnáziumban, három szakközépiskolában három éves tagozaton, négy pedig ugyancsak szakközépiskolában, de négy éves tagozaton tanult.

Így összesen 160 kérdőív került lekérdezésre, és az ezekben rejlő információkból vonhatunk le következtetéseket a szabadkai magyar fiatalok jövőképét illetően. Magyarázatot kerestem azon társadalmi-pszichológiai hatásmechanizmusok meglétére, amelyek az összetett etnopolitikai folyamatok mozgatói, és amelyek kialakítják a környezethez való alkalmazkodás fent említett alternatíváit. Vizsgáltam mindezt a nemzettudat erősségét és jellegét meghatározó attitűdökön keresztül, hangsúlyt fektetve a szerb nyelvi környezet befolyásoló hatására és a szakmai-jogi-politikai érvényesülés lehetőségeire.²

Az asszimilációkutatások fő problémáját az jelenti, hogy az asszimiláció csak a megvalósulásának bizonyos szintjéig mérhető. Amikor az asszimiláció beteljesül, tehát, ha valaki feladja identitását és egy másik nemzettel azonosul, ebben az esetben a szerbvel, akkor már nem mérhető a kisebbség szemszögéből. Azok nélkül, akik beleolvadt a többségbe, az asszimiláció valós trendjei nem vázolhatók. Így a csoportszintű elemzés nem lehet teljes. Az asszimilánsok számbavétele sokkal nehezebb. Azokat a magyar fiatalokat, akiket szüleik szerb tannyelvű osztályba járatnak, jelen kutatásban nem tudtuk figyelembe venni, még ha nem is asszimilálódtak. Az iskolának nincs is átfogó adatbázisa a diákok nemzetiségi hovatartozásáról. A mostani kutatásunkban ezt nem is tűztük ki célul.

Abból indultunk ki, hogy a nemzetiségváltási folyamatok a kisebbségi csoportok irányából a többségi csoport irányába mutatnak. A kisebbségek esetében az identitástudat és a magyar közösség sorsa iránt való érdeklődés, valamint a nyelvi és hagyományörző trendek közösen pedig a párválasztás mutatói is lehetnek.

Nyelvismeret és nyelvi környezet

Az állam nyelvének ismerete alapvető elvárásként fogalmazódik meg a többség részéről a kisebbségek felé. Ennek megvalósulása azonban számos tényező függvénye.

Nagyon fontos a lakóhely nemzetiségi összetétele, valamint a megfelelő oktatási stratégia megléte. A szerb nyelvi környezet megkönnyíti a gyerekek nyelvtanulását, mert az anyanyelv elsajátításával párhuzamosan tanulják meg a többségi nemzet nyelvét is. Jó eséllyel belső motivációból fog neki a tanulásnak, mivel belátja, hogy tudása által könnyebben tud majd kapcsolatokat teremteni. Funkciója lesz a többségi nyelvnek: egyrészt a szűk közösségbe való integrálódás, másrészt pedig az többség intézményeiben való érdekérvényesítés lehetősége.³ Ezekhez a környezeti és egyéni feltételekhez igazodva kell megfelelő oktatási programot összeállítani.⁴ A cél mindenképpen a kétnyelvűség megvalósulása, amely adaptív, vagyis a szerb nyelvtudás és kultúra nem szorítja ki a magyart, hanem hozzáadódik. Így az anyanyelv és a kisebbségi kultúra sem kerül veszélybe, de a többségi nyelv ismerete is megvalósul.⁵ Probléma inkább a kompakt magyar nyelvű tömbök esetében van, ahol a környezet nyelve és az anyanyelv megegyezik, így más formában kell megvalósulnia a szerb nyelv tanulásának. A kizárólagosan többségi nyelvű oktatás nem elegendő a probléma megoldásához. Az anyanyelvet sosem szabad felcserélni egy másik nyelvvvel az iskolában, még akkor sem, ha azt az iskolán kívül nincs lehetősége máshol használni. A diákok motivációi is gyengébbek, mivel nem hasonulni akarnak a nyelven keresztül

² Az összefüggés tesztelésére minden esetben khi-négyzet próbát végeztünk, a szövegben mindig ennek az eredményére utalunk.

³ GÖNCZ 2004.

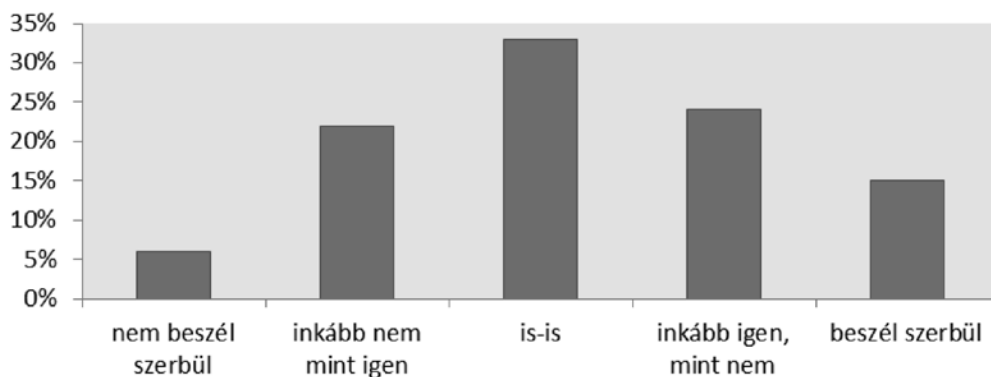
⁴ BARTHA 1999.

⁵ GÖNCZ 2004.

a többségi nemzethez, sokkal inkább kényszerként tekintenek rá, melynek elsajátítása szükséges egy ilyen összetett társadalomban.

A nyelvoktatás hatékonyságát nagyban befolyásolja, hogy itt nem egy bevándorló, hanem egy őshonos kisebbség ül a padokban. Fontos szempont ezzel egyidejűleg a magyar nyelv használatának kérdése is. Kétnyelvűséget támogató programot kellene bevezetni. Ennek során mindkét nyelven tanul mindenki. Fontos az egyensúly megtartása a felcserélő nyelvi helyzet⁶ elkerülése érdekében. A kizárólagos többségi nyelvű oktatás a kisebbségeknek másodnyelvű dominanciájához⁷ vezet.⁸

A nyelvtudás önmagában még nem közvetlen indikátora az asszimilációnak, de a szabadkai fiatalok továbbtanulási és elhelyezkedési lehetőségeire közvetlenül is hatást gyakorolhat. A nyelv-ismeretet meghatározó tényezők azonban már közvetlenül hathatnak a beolvadás tendenciáira is.⁹ Kutatásunkban a nyelvtudás hatásának vizsgálatára nagy figyelmet fordítottunk.

1. táblázat A szerb nyelv ismerete (N=160)

A kérdőív kitöltésekor nem a tanulmányi eredményüket kértük számon, hanem a valós nyelvismeretüket próbáltuk feltérképezni. Ahogy az 1. táblázatban is látható, az állam nyelvének ismerete egyáltalán nem kielégítő. A kapott eredmények még abból a szempontból is fontosak, hogy végzős középiskolásként a közeljövőben már olyan élethelyzetekkel kerülnek szembe, amelyek Szerbián belül tökéletes nyelvtudást követelnek meg. Ezzel azonban csak minden hetedik válaszadó rendelkezik.

	nem beszél szerbül	is-is	jól beszél szerbül	összesen
A lakóhely többségében magyar (N=92)	40%	39%	21%	100%
A lakóhely többségében szerb (N=61)	11%	21%	68%	100%

2. táblázat A lakóhely nemzetiségi összetételének hatása a nyelvismeretre (N=153)

⁶ Amikor a többségi nemzet nyelve lesz az elsődleges, tehát a hétköznapiakban is használatos nyelvvé válik az anyanyelv helyett.

⁷ A felcserélő nyelvi helyzet következménye. A kisebbség oktatását következtében használatosnak a kisebbségi anyanyelv helyett a többségi nyelvet használja, amiben addig az anyanyelvén beszélt.

⁸ Göncz 2004.

A fenti táblázat egyértelműen kapcsolatot mutat a vizsgált két változónk között. ($p < 0,05$) A szerb többségű településről származók kétharmada jól beszél szerbül, és az ilyen jellegű településről érkezőknek mindössze egytizede nem beszél szerbül. Ezzel ellentétben csak egyötöde beszél jól szerbül azoknak, akik többségében magyar lakta településekről származnak. Azonban az ugyanezen a településtípusokon élőknek 40%-a jelölte, hogy nem beszél szerbül.

Ez jelentős mértékben meghatározza a mindennapi életüket és ennek előnyeit és hátrányait is közvetlenül tapasztalják.

	továbbtanul	nem tanul tovább	összesen
nem beszél szerbül (N=42)	55%	45%	100%
is-is (N=49)	65%	35%	100%
beszél szerbül (N=61)	79%	21%	100%

3. táblázat
Továbbtanulási tervek
a szerb nyelvismeret
függvényében (N=152)

Nyelvismeret és továbbtanulás

Feltételezhető, hogy a tanulmányi eredményük is gyengébb azoknak, akik nem beszélnek szerbül. Ezt meglátszik abban is, hogyha a szerb nyelvtudásukat ahhoz viszonyítjuk, hogy tervezik-e a továbbtanulást.

	A továbbtanulás célországa		
	Magyarország	Szerbia	összesen
nem beszél szerbül (N=22)	55%	45%	100%
is-is (N=24)	67%	33%	100%
jól beszél szerbül (N=43)	53%	47%	100%

4. táblázat
A továbbtanulás
célországa anyelvtudás
függvényében (N=89)

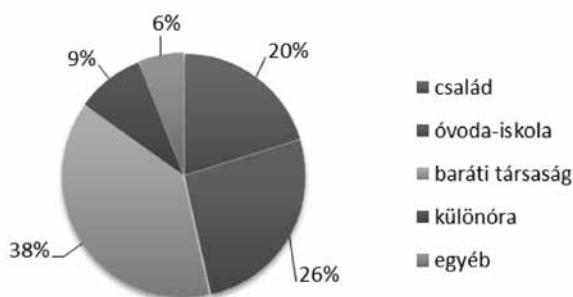
Kapcsolat van a nyelvtudás és a továbbtanulás között ($p < 0,05$). Eszerint azok közül, akik nem beszélnek szerbül mindössze 55% szeretne továbbtanulni. A szerbül jól beszélők közül viszont majdnem 80% tervezi a továbbtanulást. A nyelvismeret hatással lehet arra is, hogy ki, melyik országban szeretne egyetemre vagy főiskolára járni.

A fenti táblázatból látható, hogy a nyelvismeret nem meghatározó abból a szempontból, hogy ki melyik országban akarja folytatni a tanulmányait, hatása statisztikailag nem szignifikáns. ($p > 0,05$) Egyértelműen többen választották Magyarországot minden kategóriában, mely a nyelvismeretre vonatkozott, mint Szerbiát. A szerbül nem beszélők körében valamivel magasabb ez az arány a szerbül beszélni tudókhoz képest.

	nem beszél szerbül	is-is	jól beszél szerbül	összesen
vegyes társaság (N=38)	10%	18%	72%	100%
magyar társaság (N=121)	33%	37%	30%	100%

5. táblázat A szerb nyelvismeret forrása (N=154)

Az iskola feladata lenne annak a nyelvismeretnek a pótlása, amit a magyar nyelvű környezet, vagy a család nem tudott biztosítani. A szerb nyelv elsajátításában legfontosabb szerepe a baráti társaságnak van. A családban minden ötödik diák tanult szerbül, míg az iskolában minden negyedik tanuló szerezte meg eddigi szerb tudását.

Nyelvismeret és baráti társaság

A kortárs csoport minden fiatal életében nagy szerepet játszik. A szabályok, normák elsajátításával párhuzamosan egyedi kulturális elemeket is elsajátít. A nyelvtanulás probléma nélkül megvalósulhat, ha a csoport vegyesen szerb és magyar fiatalokból is áll. Ehhez szükséges még a nyelvek használatának egyensúlya is, tehát,

hogymindkét nyelvet megfelelő mértékben használják. Ehhez azonban túl kell lépni a nemzeti kérdéseken, és megfelelő toleranciával kell a másikhoz viszonyulni.

	nem beszél szerbül	is-is	jól beszél szerbül	összesen
vegyes társaság (N=38)	10%	18%	72%	100%
magyar társaság (N=121)	33%	37%	30%	100%

6. táblázat A baráti társaság nemzetiségi összetételének hatása a szerb nyelvismeretre (N=159)

Kevésen vannak a végzős középiskolások között olyanok, akik baráti társaságában más nemzetiségű fiatalok is vannak. A vegyes társaságú fiatalok körében a válaszadók közül tízből hét jól beszél szerbül és csak egy olyan személy van, aki egyáltalán nem. Ezzel szemben a magyar társaságú diákok körében tízből már csak hárman beszélnek jól szerbül. ($p < 0,05$)

A lakóhely nemzetiségi összetétele a baráti társaság összetételével is szoros kapcsolatot mutat. Bár kétnyelvű iskolába járnak, a szerbekkel mégsincsnek kapcsolatban, mint ahogy ez a fenti interjúidőzetből is kiderült.

	vegyes társaság	magyar társaság	összesen
A lakóhely többségében magyar (N=93)	12%	88%	100%
A lakóhely többségében szerb (N=61)	44%	56%	100%

7. táblázat A baráti társaság nemzetiségi összetétele a lakóhely nyelvi összetételének függvényében (N=154)

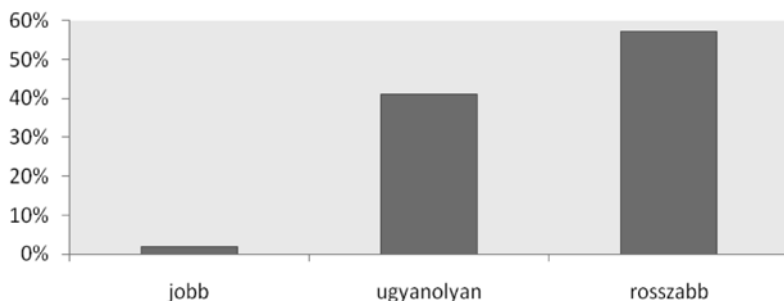
Magyar többségű településekről származók közül csak minden tizediknek van a baráti társaságában szerb nemzetiségű, míg a szerb többségű településekről származók esetében minden negyedik fiatal vegyes társaságba jár. ($p < 0,05$)

A szerb nyelvismeret hatásának feltérképezése azonban közel sem fejeződhet be ezen két tényező vizsgálatával. Ugyanis ez az a tényező, ami hat az elvándorlásra, a munkavállalásra és a többségi nemzethez való viszonyra is fontos meghatározója lehet.

Nyelvismeret és munkavállalási esélyek

Arra kértük a fiatalokat, hogy mondják meg, hogy szerintük milyen esélyekkel indulnának a munkavállalásnál a szerb nemzetiségűekhez képest.

Mint ahogy a 8. táblázatban látható, a válaszadók többsége szerint magyarként rosszabb esélyei lesznek a munkavállalásnál, mint a szerbeknek. Érdekes tovább vizsgálni ezt a csoportot abból a szempontból, hogy mit gondolnak, mi ennek az oka.

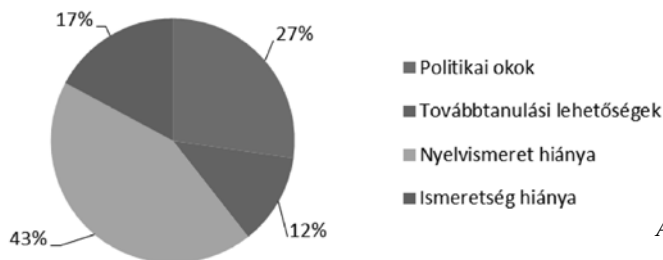
8. táblázat A munkavállalási esélymegítélés a fiatalok körében a szerb anyanyelvűekhez képest (N=159)

Azok közül, akik szerint magyarként rosszabb esélyekkel indulnak a munkavállalásnál a szerbekhez képest, a legtöbben a nyelvismeret hiányát jelölték meg az egyenlőtlenség okaként. Nemzetiségük miatt a továbbtanulási lehetőségeikben csak kismértékben érzik korlátozva magukat a válaszadók, inkább politikai oka hathat ki negatívan a jövőjükre.

A következőekben azt nézzük meg, hogy a nyelvtudás szintjének függvényében mennyire érzékeli a válaszadó, hogy a nyelvismeret hiánya hátrányt jelent a munkavállalásnál.

9. táblázat

A rosszabb munkavállalási esély oka (N=90)

10. táblázat

A nyelv mint az esélyegyenlőtlenség oka a nyelvtudás függvényében (N=159)

	nem beszél szerbül	is-is	jól beszél szerbül
A nyelv a rossz esély oka (N=59)	61%	48%	11%
Nem a nyelv a rossz esély oka (N=100)	39%	60%	89%
Összesen	100%	100%	100%

Szignifikáns kapcsolat mutatkozik a két vizsgált változó között. ($p < 0.05$) A szerbül nem beszélők 61%-a úgy gondolja, hogy a hiányos nyelvtudása miatt rosszabb esélyekkel indul a munkavállalásnál a szerb anyanyelvűekhez képest. A szerbül jól beszélők közül csak a válaszadók 11%-a gondolja ugyanezt, tehát ők nem érzékelik ezt a problémát, miszerint a nyelv a rosszabb esély oka a munkavállalásnál. A táblázat tehát kimutatja, hogy valós probléma a hiányos nyelvismeret, melynek javítása a többség és kisebbség közös érdeke.

Identitástudat

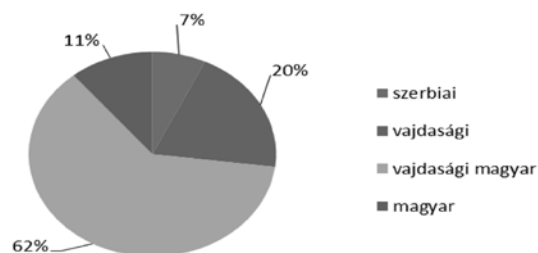
A nemzeti identitás tanulható, a gyermek szocializációja során sajátítja el azokat a kulturális elemeket, amelyek ennek alapját képezik: nyelv, anyagi és szellemi kultúra stb. Emiatt tehát a család nemcsak a gyermek személyiségfejlődésének elsődleges közege, de identitástudatának formálója is. A kisebbségben élők esetében pedig ez kivételesen hangsúlyos, mivel a kisebbségi lét következtében a kortárscsoport már más nemzetiségűekből is állhat, akik ugyanúgy hatást gyakorolhatnak a nemzettudatra. A kisebbségben élők heterogén csoportban intézményi kereteken belül nem is kaphatnak teljesen egységes kulturális képet a saját nemzetiségükről.¹⁰ Ilyen lehetőségeik száma is csökken egy multikulturális társadalomban. A kisebbségi lét jellemzője, hogy a haza, mint a saját csoport élettere és a nemzeti identitás különválik. A haza nem kap olyan fontos szerepet az egyének identifikációjában, mivel megszűnik annak érzelmi dimenziója, és inkább egy területi fogalom lesz.¹¹ A kisebbségben élők nem szembesülnek olyan impulzusokkal, amelyek megfelelő visszajelzések lennének a saját kultúrájuk megerősödéséhez, ehelyett egy komplexebb kultúrát sajátítanak el, amely vegyesen többségi és kisebbségi kulturális elemeket is tartalmaz. A reprezentált kultúra így jelentősen eltér az anyaországi magyar kultúrától. A szerbiai magyar kisebbségekre a helyi kötődés a legjellemzőbb.¹²

Az identitás sosem épül önmagában, egy adott személyen belül, sokkal inkább meghatározott mások által. A magyar identitáshoz való viszony, megélésének lehetősége azonban a hatalmi tér függvénye is. A vajdasági magyarság kiépíti a saját rezisztens identitását, amellyel a politika által történő leértékelés ellen próbál fellépni és túlélni. A politikai tér, amiben az identitás létrejön nem csupán a szerb többség által konstruált közeg, az anyaország szerepe legalább olyan jelentős.¹³

Önmeghatározás

A vajdasági magyarság identitásának átalakulásában mérföldkő volt a 2004-es magyarországi népszavazás az állampolgárságról. Ennek eredménye újrafogalmazta az identitásról való elképzeléseket.¹⁴ Természetesen ennek hatása elsősorban közvetve, családjukon keresztül hatott rájuk. Inkább a közösség véleményét hordozzák magukban, mintsem egy saját maguk által kialakított szempontrendszert. Így már a szocializáció során kialakul egyfajta elfordulás az anyaországtól. Az elfordulással párhuzamosan nagyobb hangsúlyt kapnak a „kitagadott” közösség (vajdasági magyarság) sajátos jellemzői, amelyek által elhatárolják magukat a „kitagadóktól” (magyarországi magyaroktól). Felértékelődnek a multiethnikus térben kialakult egyedi kulturális elemek, és az addig negatívan értékelt, elválasztó jegyek hirtelen pozitív előjelet kapnak és a közösség önmeghatározásának alapját képezik.¹⁵

2010-ben a szabadkai középiskolások önmeghatározása az alábbiak szerint oszlik meg.

11. táblázat Önmeghatározás (N=155)

⁹ A lakóhely nemzetiségi összetétele

¹⁰ GÖNCZ 2004.

¹¹ BADIS 2008.

¹² Uo.

¹³ Uo.

¹⁴ HAJNAL–PAPP 2008.

¹⁵ HAJNAL–PAPP 2008.

Jól látható, hogy a válaszadók háromnegyede magyarnak vallotta magát, de legtöbbjük ezen belül a regionális-területi önmeghatározást választotta. Ezzel próbálják megkülönböztetni magukat, így jelezve a magyarországi magyarokkal való elhatárolódást. Az új etnicitás¹⁶ megjelenése azonban a többségi társadalom hatásának is köszönhető. Azok a nehézségek lesznek hangsúlyosak, amelyekkel az emberek egy nagy, heterogén és gyorsan változó társadalomba való beilleszkedés során szembesülnek. Az új identitástudat segít kideríteni, hogy kik is vagyunk. Ha nem fogadják be őket, még erősebb lesz a csoporton belüli kötődés.¹⁷

Az identifikáció dimenziói

A vajdasági magyarok által kialakított sajátos kultúra is a hagyományápolás által is él. A vajdasági magyar, mint identitás a továbbtanulás célszágának megválasztására is hatással lehet.

		A továbbtanulás célszága		
Magyar hagyományok ápolása	Rendszeresen (N=14)	Magyarország	Szerbia	Összesen
	Ritkán (N=59)	58%	42%	100%
	Soha (N=17)	41%	59%	100%

12. táblázat A hagyományápolás hatása a továbbtanulás célszágának megválasztására (N=90)

Azoknak 78%-a, akik a magyar kultúrához tartozó hagyományápoló rendezvényeket rendszeresen látogatnak, Magyarországon szeretne továbbtanulni. Akik nem látogatnak ilyen eseményeket, azoknak csak 41%-a választana magyarországi felsőoktatási intézményt.¹⁸ ($p < 0.05$)

A tyúk vagy a tojás problematikájával találjuk szembe magunkat, ha azt akarjuk mérni, hogy a nyelv vagy az identitás fontossága van-e inkább hatással a másikra. Azt mindenesetre látjuk, hogy a nyelvismeret összefüggésben van az identitás fontosságával. ($p < 0.05$)

	gyenge identitás	erős identitás	összesen
nem beszél szerbül (N=36)	19%	80%	100%
is-is (N=40)	43%	57%	100%
jól beszél szerbül (N=43)	65%	35%	100%

13. táblázat
A magyar identitás erőssége
a szerb nyelvismeret
függvényében (N=119)

Otthonmaradás vagy elvándorlás

A határon túli magyar közösségek létszámcsökkenésének egyik legszámottevőbb oka az egyre erősödő migráció. Feltételezhető, hogy a magasabban kvalifikált fiatalok hajlamosabbak az elvándorlásra.¹⁹ Ez közvetlenül összefügg azzal, hogy valaki hol folytatja tanulmányait. „A Magyarországon tanulók szüleinek iskolai végzettsége magasabb a Szerbiában tanulók szüleiétől,

¹⁶ Vajdasági Magyar.

¹⁷ YINGER 2002.

¹⁸ Ugyanez a szerb hagyományápoló rendezvényekről nem mondható el, mivel a válaszadók közül nagyon kevesen vesznek részt szerb kulturális ünnepeken.

és ez a jelenség az anyák esetében még kifejezőbb. Ezekből az adatokból arra lehetne következtetni, hogy a vajdasági magyar elit többsége Magyarországon iskoláztatja gyermekét.”²⁰ Ennek következménye lehet, hogy a fiatalok migrációja lévén pont a jövő értelmisége veszik el. Ezt erősítheti az egyetem alatt kiépülő új kapcsolati háló is. Míg a Szerbiában tanulók többsége gyakrabban látogat haza, így lehetősége van a már meglévő helyi kapcsolatok ápolására és szorosabbra fűzésére, addig a Magyarországon továbbtanulók ritkábban mennek haza, ami viszont egy új kapcsolati kör kialakulását is eredményezheti. Kiépül új baráti kör, melybe egyaránt beletartozhatnak magyarországi és nem magyarországi fiatalok is. Ez pedig már egy újabb kapcsolódási pont, amely a későbbiekben segítheti az külföldön maradást.²¹

Badis írja: „Sokkal nagyobb volt az egyetértés azzal a kijelentéssel, hogy külföldön jobban megbecsülik a tudást, ami oka lehet a magas migrációs hajlandóságnak.”²² A vajdasági magyarság jövőbeni elitjének megtartása fontos feladat, azonban jelentős érdekellentét húzódik a vajdasági és az anyaországbeli értelmiség körében. Ugyanis a Magyarországon tovább tanulók olyan szakembergárdát jelentenek, melyre az anyaországnak is szüksége van, nem is beszélve a népszaporulat pótlásának eme lehetőségéről. Társadalmi integrálásuk sem okoz különösebb nehézséget a kulturális hasonlóság jóvoltából. Az Európai Unióhoz való közeledéssel, illetve a magyar állampolgárság megszerzésének megkönnyítésével várhatóan nőni fog azok aránya, akik csak „átutaznak” Magyarországon, tehát egy bizonyos idő elteltével egy másik országba utaznak tovább. A migrálók esetében pedig már nem a helyi identitás fontossága játszik szerepet, sokkal inkább a társadalmi érvényesülés és a gazdasági szempontok. Az értelmiség nélküli kisebbség megmaradása pedig sokkal nehezebb, mint amilyen a képzett értelmiségiekkel lenne, nélkülük a kisebbségjövője is sokkal bizonytalanabb.²³

A továbbtanulás célországa

A következőkben az identitás erősségének hatását vizsgálom a továbbtanulás célországnak megválasztására.

	A továbbtanulás célországa		
	Szerbia	Magyarország	Összesen
gyenge identitás (N=47)	49%	51%	100%
eros identitás (N=21)	59%	41%	100%

14. táblázat
Identitás
és továbbtanulás
(N=68)

Az identitás erőssége önmagában nem befolyásolja azt, hogy ki, hol szeretne továbbtanulni. ($p>0.05$) Más okokat kell keresnünk az elvándorlás mögött.

Mint ahogy a 4. táblázat is mutatja, az anyanyelvismeret sem differenciál a tekintetben, hogy ki, hol tervezi a továbbtanulást. Eszerint jelentős különbség nem mutatkozik meg a célország megválasztásakor a nyelvet különböző szinten beszélők körében. Az azonban látható, hogy minden kategóriában többen választották Magyarországot, mint Szerbiát.

¹⁹ BADIS 2010.

²⁰ Uo.

²¹ Uo.

²² Uo.

²³ Uo.

A továbbtanulás alapvető paraméterei az alábbiak szerint oszlanak meg.

	Továbbtanul	Nem tanul tovább	Összesen
hároméves képzés (N=55)	29%	71%	100%
négyéves képzés (N=98)	90%	10%	100%

15. táblázat Továbbtanulás képzési forma szerint (N=153)

Látható, hogy a négyéves képzést befejezők, tehát a szakközépiskola és a gimnáziumok végzős diákjai közül kilencetized tervezi a továbbtanulást. A szakmunkásképzőt abszolválók esetében pedig tízből három folytatja tanulmányait egyetemen vagy főiskolán. ($p < 0,05$) A továbbtanulás célszágának választása tehát nem magyarázható a nyelvtudással, vagy aziden-titással.

A munkavállalás célszága

Fontos figyelmet szentelni annak is, hogy egyáltalán milyen úton haladnak tovább a fiatalok: tanulmányaik befejeztét követően melyik országban szeretnének elhelyezkedni, hányan térnek vissza Szerbiába, és hányan szeretnének külföldön szerencsét próbálni.

		Munkavállalás			
		Szerbiában	Magyarországon	Egyéb országban	Összesen
Továbbtanulás	Továbbtanul (N=96)	43%	21%	36%	100%
	Nem tanul tovább (N=44)	68%	11%	20%	100%

16. táblázat Továbbtanulási szándék és a munkavállalás célszág (N=140)

A fenti táblázat szerint a továbbtanulók nagyobb arányban terveznek Magyarországon vagy, Szerbián és Magyarországon kívül egy harmadik országban munkát vállalni, mint azok, akik nem tanulnak tovább a középiskola után. ($p < 0,05$) Ez utóbbi csoportnak a kétharmada Szerbiában szeretne dolgozni, és csak egyharmaduk gondolkodik másik országban. A továbbtanulók közül azonban a többség elhagyná Szerbiát, mindössze 40% maradna otthon. Más országoknak jelentősebb szerepük van Magyarországhoz képest a továbbtanulók körében. Ezek szerint legkevesebben Magyarországon szeretnének munkát vállalni, minden más előrébb van.

Azt gondolhatnánk, hogy a Magyarországon dolgozni vágyók csoportját az ott továbbtanulók alkotják, míg Szerbiában azok maradnak, akik ott tanulnak tovább.

		Munkavállalás			
		Szerbia	Magyarország	Egyéb ország	Összesen
Továbbtanulás	Magyarország (N=46)	17%	43%	39%	100%
	Szerbia (N=38)	68%	0%	32%	100%

17. táblázat Továbbtanulás és munkavállalás (N=84)

Ez a feltételezésünk beigazolódni látszik abból a szempontból, hogy Magyarországon dolgozni csak azok szeretnének, akik ott is tanultak, de azoknak is csak kevesebb, mint fele. Akik

Szerbiában végeznek felsőfokú tanulmányokat, azok közül senki sem szeretne Magyarországon munkát vállalni. Tehát azok, akik Magyarországon fognak tanulni, többségében nem maradnak ott, inkább továbbutaznak, vagy kisebb arányban visszatérnek Szerbiába. A Szerbiában tanulók kétharmada otthon is szeretne elhelyezkedni, a másik egyharmad viszont nem Szerbiában vagy Magyarországon, hanem egy harmadik országban szeretne szerencsét próbálni. ($p < 0,05$)

Ez azt jelenti, hogy a szabadkai fiatalok „ugródeszkeként” tekintenek az anyaországra, amely csupán eszköz a diploma megszerzésében.²⁴ Magyar nyelvű felsőoktatási intézményeivel még könnyebbé is jelenthet a szerbül nem beszélők számára. A szerb nyelv gyakorlásának lehetősége beszűkül, így a későbbiekben már nagy nehézségek árán tudnak visszatérni Szerbiába. Ezért is inkább külföldön keresnek munkát. A megkérdezetteknek, akik Magyarországon tanulnak tovább, mindössze egyhatoda térne vissza Szerbiába munkavállalás céljával. Fontos érv lehet még a magyarországi továbbtanulás mellett az Európai Unió diploma is, ami megsokszorozza a lehetőségeket.

A probléma megoldása az lehetne, hogy a diplomásoknak olyan körülményeket teremtenek Szerbiában, ami miatt már megérné visszatérni. Ez azonban nem csupán gazdasági kérdés, sokkal inkább társadalmi probléma.

Párválasztás

A párválasztási motívumai szociológiailag nehezen megragadhatók. Az egyén oldaláról nézve inkább szubjektív, mint objektív tényezők játszanak közre. Azonban a statisztikai módszerek segítségével megfelelően nagy mintán már bizonyos statisztikai összefüggések is kimutathatók.

Eddigi párkapcsolatok és jövőbeni tervek

Bár a megkérdezettek még nagyon fiatalok és változhatnak a párválasztási preferenciáik, mégis fontos ezeknek a szempontoknak a megismerése, beleértve a korábbi párkapcsolatokat is.

Meglehetősen egyformán alakulnak a párválasztási arányszámok. ($p > 0,05$) A fiúk és a lányok körében is körülbele fele-fele azoknak a aránya, akiknek már volt más nemzetiségű párjuk és azoknak, akiknek még nem.

	Volt más nemzetiségű párja	Nem volt más nemzetiségű párja	Összesen
fiú (N=84)	51%	49%	100%
lány (N=74)	51%	49%	100%

18. táblázat
Eddigi párkapcsolatok nemek szerinti bontásban (N=158)

Nincs jelentős különbség a nemek között, hogy a jövőben milyen nemzetiségű párt szeretnének. A jövőre vonatkozó párválasztási terveket úgy mértük, hogy milyen nemzetiségű házastársat szeretnének. Ezzel tulajdonképpen a családalapítási tervek is mérhetők.

	Párválasztás		Összesen
	Mindegy, milyen nemzetiségű	Magyar nemzetiségű	
Fiú (N=85)	38%	62%	100%
Lány (N=73)	48%	52%	100%

19. táblázat
Családalapítás nemek szerinti bontásban (N=158)

²⁴ MIRNICS 1997.

A fiúk közül többen szeretnének magyar nemzetiségű párt, de ez a különbség nem jelentős. ($p>0,05$)

A párválasztás motívumai

Feltételezhető, hogy a nyelvtudás nem tesz különbséget a párválasztás során, azonban ennek a megközelítése is kettős. Azok a fiatalok, akik jól beszélnek szerbül és napi kapcsolatban vannak más nemzetiségű emberekkel, sokkal közelebbi kapcsolatot ápolnak velük, kevésbé érzik a nemzetiségek közötti választóvonalat, mert a nyelv által mindkét kultúra elemeit birtokolják. Azonban azok számára, akik nem beszélnek jól szerbül, és a kisebbségi lét, a nyelvtudás hiányának hátrányait is tapasztalják, tulajdonképpen segítséget jelenthet a nyelvi beilleszkedésnél a szerb partner. Ekkor esetleg nehézségek árán sikerülhet szerbül megtanulniuk, de a magyar identitásuk gyengülhet.

	Volt más nemzetiségű párja	Nem volt más nemzetiségű párja	Összesen
nem beszél szerbül (N=44)	34%	66%	100%
is-is (N=51)	45%	55%	100%
jól beszél szerbül (N=62)	68%	32%	100%

20. táblázat Eddigi párkapcsolatok a szerb nyelvismeret függvényében (N=157)

A szerbül jól beszélők kétharmadának már volt más nemzetiségű barátja/barátnője, míg a nem beszélők közül ugyancsak egyharmadának volt. ($p<0,05$) A szerbül jól beszélők az eddigiekben nagyobb arányban választottak más nemzetiségű párt. Feltételezhetjük, hogy ez a jövőben is így lesz.

Ez azonban nem igazolódott be, ugyanis az előző táblázathoz képest más eredményeket kaptunk.

	Párválasztás		Összesen
	Mindegy, milyen nemzetiségű	Magyar nemzetiségű	
nem beszél szerbül (N=44)	32%	68%	100%
is-is (N=50)	40%	60%	100%
jól beszél szerbül (N=63)	51%	49%	100%

21. táblázat Családalapítási preferenciák a nyelvtudás függvényében (N=157)

Bár a szerbül nem beszélők körében megmaradt a már ismert megoszlás, a szerbül jól beszélők körében azonban annak ellenére, hogy kétharmadának már volt más nemzetiségű barátja, a jövőben ötven százalékban magyar párt szeretne.

Ugyanezt találjuk, ha azt nézzük meg, hogy kinek volt már más nemzetiségű partnere.

	Párválasztás		Összesen
	Mindegy, milyen nemzetiségű	Magyar nemzetiségű	
Volt más nemzetiségű párja (N=80)	49%	51%	100%
Nem volt más nemzetiségű párja (N=76)	34%	66%	100%

22. táblázat Családalapítási preferenciák az eddigi kapcsolatok fényében (N=156)

Az eltérés 5%-os döntésszinten nem szignifikáns, mégis mutat gyenge kapcsolatot. ($p > 0.05$) Akiknek még nem volt más nemzetiségű barátjuk, nagyobb számban, kétharmadukban magyar nemzetiségű párt szeretnének. Azoknak, akiknek már volt, tulajdonképpen fele-fele arányban fontos, illetve nem fontos a pár nemzetisége.

A magyar identitás fontossága szintén befolyásoló tényező.

	Párvalasztás		
	Mindegy, milyen nemzetiségű	Magyar nemzetiségű	Összesen
egáltalán nem fontos (N=35)	60%	40%	100%
inkább nem fontos (N=18)	61%	39%	100%
inkább fontos (N=55)	38%	62%	100%
nagyon fontos (N=45)	27%	73%	100%

23. táblázat Családalapítási preferenciák az identitás fontosságának függvényében (N=153)

Tehát az általunk vizsgált tényezők közül a nyelvismeret mellett az identitás fontossága meghatározó a párvalasztásban. ($p < 0.05$) Azok közül, akiknek nagyon fontos az identitásuk, tízből hét szeretne magyar párt. Akiknek nem fontos, azok közül tízből csak minden negyedik.

Összefoglaló

Az asszimiláció vizsgálata komoly és nehéz feladatnak mutatkozik, aktualitása pedig megkérdőjelezhetetlen. Kutatásunkban a nyelvtudást, mint központi tényezőt vizsgáltuk. Megállapíthatjuk, hogy a szabadkai magyar végzős középiskolások szerb nyelvtudása nem kielégítő. Hipotézisünk, miszerint a szerb többségű településeken élő fiatalok jobban beszélnek szerbül, mint a magyar településekről származó fiatalok, megvalósulni látszik. Kapcsolatot mértünk a szerb tudás mértéke és aközött, hogy szeretne-e a megkérdezett továbbtanulni. A szerbül jól beszélők döntő többsége folytatni szeretné tanulmányait. Ez az arány a szerb nyelvi problémákkal küzdők esetében sokkal kisebb. Azonban a továbbtanulás célországának megválasztásakor már nem mutat különbséget a szerb nyelv ismerete alapján. Az államnyelv elsajátításában a válaszadók szerint a baráti társaságnak van a legnagyobb szerepe. Eredményeik azt mutatták, hogy azok a fiatalok, akik egyes baráti társaság tagjai, sokkal jobban beszélnek szerbül, mint a csak magyarokból álló baráti társaságokba járók. A lakóhely nemzetiségi összetétele is összefügg a baráti társaság nemzetiségi összetételével. A többségében magyar lakta településeken élő fiatalok társasága is sokkal nagyobb arányban magyar, mint a más összetételű településeken élők.

A megkérdezettek többsége szerint a munkavállalásnál magyarként rosszabb esélyekkel indulnak majd a tanulmányaik befejeztét követően a szerbekhez képest. Ennek a hátránnak a legfőbb oka a szerb nyelv ismeretének hiánya. A szerbül rosszul beszélők között kimagaslóan nagy azok száma, akik a hiányos nyelvismeretet vélik a probléma okának.

Az önmeghatározás esetében a szerbiai, a vajdasági, a vajdasági magyar és a magyar kategóriák közül választhattak a megkérdezettek. Háromnegyedük magyarnak vallotta magát, de döntő többségük a vajdasági magyar identitáskategóriát jelölte.

Az identitás fontosságára hatással van a nyelvtudás. Azok, akik nem beszélnek szerbül sokkal erősebb identitással rendelkeznek a szerb nyelvi problémákkal küzdőkhöz képest. Azonban

az identitás erőssége önmagában nem befolyásolja a továbbtanulás célországának megválasztását. Erre hasonlóan nincs hatással a nyelvtudás, tehát a szerb nyelv ismeretétől független, hogy ki melyik országban szeretne továbbtanulni. Tehát hipotézisünket elvetjük, mivel nincs különbség a továbbtanulás célországa között a nyelvismeret alapján.

A munkavállalás célországának megválasztásakor fontos szempont az, hogy a diák tovább tanul-e. Eredményeink alapján azoknak a kétharmada, akik nem tervezik a továbbtanulást Szerbiában szeretnének munkát vállalni. Ezzel szemben a továbbtanulók körében nagyobb azoknak a száma, akik külföldön próbálnának szerencsét azokhoz képest, akik Szerbiában maradnának. A magyarországi felsőoktatási intézményben továbbtanulni tervező diákok egyhatoda térne vissza Szerbiába, míg legtöbben Magyarországon maradnának, de jelentős azok száma is, akik egy harmadik országban vállalnának munkát. A Szerbiában felsőfokú tanulmányokat folytatni kívánó diákok döntő többsége Szerbiában is maradna tanulmányai befejeztét követően, mások viszont Szerbián és Magyarországon kívül, egy harmadik országban szeretnének dolgozni. Magyarországot senki sem választotta a munkavállalás célországául azok közül, akik Szerbiában tanulnak tovább.

A párválasztás esetében az eddigi párkapcsolatokat és a családalapítási preferenciákat külön vizsgáltuk. Egyik esetben sem mutatkozott különbség a fiúk és a lányok között aszerint, hogy volt-e már más nemzetiségű barátjuk/barátnőjük, illetve, hogy a jövőben milyen nemzetiségű párt szeretnének. Tehát elvetjük a hipotézisünket, miszerint a lányok hajlamosabbak a vegyes kapcsolatokra. Az eddigi kapcsolatok esetében megállapíthatjuk, hogy a szerbül jól beszélők nagyobb arányban választanak más nemzetiségű párt, mint a szerbül rosszul beszélők. A szerbül jól beszélők ugyanakkora arányban döntenek a magyar nemzetiségű pár mellett, mint a más nemzetiségű pár mellett, még a szerbül nem beszélők döntő többsége magyar nemzetiségű párt szeretne. Az identitás erőssége is meghatározó a párválasztásnál. Az erős magyarságtudattal rendelkezők nagyobb arányban szeretnének magyar nemzetiségű párt, mint a gyenge identitástudatúak.

Az átfogó asszimilációs folyamatok vizsgálatához szükség lenne a kutatások kereteinek bővítéséhez. Elsődlegesen azoknak a fiataloknak a megkeresése lenne szükséges, akiket szüleik szerb tannyelvű osztályba íratnak, ebből kifolyólag ebben a kutatásban nem szerepeltek. Az ők identifikációs, illetve asszimilációs motívumaiknak ismerete kibővíthetné a vajdasági magyarságot vizsgáló asszimilációkutatások látókörét. Hasznos lenne továbbá más várososok magyar nyelvű középiskoláinak figyelembe vétele is, azzal a céllal, hogy a vajdasági magyarságra vonatkozó általános érvényű eredményeket is kaphassunk.

Az integráció, illetve az asszimiláció széleskörű ismeretéhez szükség lenne a hasonló korosztályú szerb fiatalok magyarokhoz való viszonyának ismeretére is. A magyar fiatalokhoz való viszony intézményi szintű vizsgálatára is szükség lenne elsősorban a középiskolák, de a felsőfokú képzést nyújtó oktatási intézmények esetében is.

*

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ÁGOSTON MIHÁLY: Az anyaországon kívül élő nemzetrészek anyanyelvű oktatási rendszerének időszerű kérdései. In Gábrityné dr. Molnár Irén – Mirnics Zsuzsa (szerk.): *Anyanyelvű oktatásunk*. Szabadka, 1997, Magyarországtudató Tudományos Társaság. 157–163.
- BADIS 2010: BADIS RÓBERT: *Migrációs szándék a vajdasági magyar egyetemisták körében*. http://www.idkm.org/tanulmanyok/Migracios_szandek1.pdf Hozzáférés: 2010.12.10.
- BADIS 2008: BADIS RÓBERT: *A vajdasági magyarság identitásstratégiái*. http://www.idkm.org/tanulmanyok/A_vajd_magy_ident.pdf Hozzáférés : 2010.12.10.
- BARTHA 1999: BARTHA CSILLA: *A kétnyelvűség alapkérdései. Beszélők és közösségek*. Budapest, 1999, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bindorffer Györgyi: *Asszimiláció és túlélés*. http://www.mtaki.hu/docs/ter_es_terep_01/t_es_t_01_bindorffer_asszimilacio.pdf Hozzáférés: 2010.12.13.
- BRUBAKER 2002: ROGERS BRUBAKER: Az asszimiláció visszatérése? *Regio*. 2002. 1. sz. 3–23.
- HOMIŠINOVÁ MÁRIA: *Identitás, nyelvhasználat, asszimiláció: etnikai folyamatok magyarországi kisebbségi családokban*. Budapest, 2008, Gondolat.
- GÖNCZ LAJOS: *A kétnyelvűség pszichológiája. A magyar–szerb–horvát kétnyelvűség lélektani kutatásai*. Újvidék, 1985, Forum.
- GÖNCZ LAJOS: A tannyelv hatása a tanulók személyiségfejlődésére többnyelvű környezetben. In Kassai Ilona (szerk.): *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. Budapest, 1995, MTA Nyelvtudományi Intézete.
- GÖNCZ 2004: GÖNCZ LAJOS: *A vajdasági magyarság kétnyelvűség : nyelvpszichológiai vonatkozások*. Szabadka, 2004, Magyarországtudató Tudományos Társaság.
- GYURGYÍK 2004: GYURGYÍK LÁSZLÓ: *Asszimilációs folyamatok a szlovákiai magyarság körében*. Pozsony, 2004, Kalligram.
- HAJNAL–PAPP 2008: HAJNAL VIRÁG – PAPP RICHÁRD: *Közelből is távol*. Zenta, 2008, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet.
- MIRNICS 1997: MIRNICS KÁROLY: *Az óvodától az egyetemig – anyanyelven*. In: *Anyanyelvű oktatásunk*. Szerk.: Gábrityné dr. Molnár Irén – Mirnics Zsuzsa. Szabadka, 1997, Magyarországtudató Tudományos Társaság. 137–157.
- MIRNICS ZSUSZANNA: Hazától hazáig. A Vajdaságban és Magyarországon tanuló vajdasági magyar egyetemi hallgatók életkilátásai és migrációs szándékai. In Gábrityné dr. Molnár Irén – Mirnics Zsuzsa (szerk.): *Fészekhagyó vajdaságiak*. Szabadka, 2001, Magyarországtudató Tudományos Társaság. 163–205.
- PAPP ÁRPÁD: A vajdasági mi-tudat. In Gábrityné dr. Molnár Irén – Mirnics Zsuzsa (szerk.): *Vajdasági útkereső*. Szabadka, 1998, Magyarországtudató Tudományos Társaság. 109–133.
- PAPP ÁRPÁD: A vajdasági magyar áttelepülők sorsa az anyaországban. In Gábrityné dr. Molnár Irén – Mirnics Zsuzsa (szerk.): *Fészekhagyó vajdaságiak*. Szabadka. 2001, Magyarországtudató Tudományos Társaság. 271–333.
- RAJSLI ILONA: Nyelvi attitűdvizsgálatok a vajdasági fiatalok körében. In Gábrityné dr. Molnár Irén – Mirnics Zsuzsa (szerk.): *Kisebbségi létjelenségek*. Szabadka, 2003, Magyarországtudató Tudományos Társaság. 215–229.
- Régiójelentések 2006*: Régiójelentések. http://www.hidvegimiko.hu/b2_kutatasaink/Regiojelentések_SZERBIA.pdf Hozzáférés: 2010.12.21.
- RIBÁR BÉLA: *A magyar tudományos kutatók utánpótlása a Vajdaságban*. In Gábrityné dr. Molnár Irén – Mirnics Zsuzsa (szerk.): *Vajdasági útkereső*. Szabadka, 1998, Magyarországtudató Tudományos Társaság. 179–183.
- YINGER 2002: MILTON J. YINGER: Az asszimiláció és a disszimiláció elmélete felé. *Regio*. 2002. 1. sz. 24–44.

BRIGITTA, LAJKÓ

*Research on the assimilation of the final year secondary school students of the Hungarian nationality in Subotica, Serbia***Abstract**

The result of the cultural diversity that is characteristic of the 21st century and the cohabitation of various nationalities and their mutual influence inevitably results in prioritising the question of assimilation in modern societies. In that sense, a great attention deserves the case of the Hungarian community outside the Hungarian borders. Namely, there is a more serious concern to it than the mere alteration of the demographic structure, and that is the survival of the community.

This research paper included final year secondary school students of the Hungarian nationality in Subotica who are a part of both the three-year and the four-year cycles of the education system in Serbia. The subjects of the study were chosen randomly, involving one class from all the selected vocational and grammar schools in Subotica in both the three-year and the four-year cycles. The students were given a questionnaire and several of them were additionally interviewed which resulted in discovering deeper relations that are hidden beyond the figures.

The research takes into account the fact that the flow of a population is the result of overall social processes which cannot be examined on their own. Thus, the analysis of the results reveal which causes affect the process of assimilation directly or indirectly. The factors that influence emigration and alterophobia become measurable which results in drawing significant conclusions.

The aim of the research was to identify unique characteristics that influence the choice of partners, the strength of the national identity, emigration and possible alternatives to adjusting to the majority nation.

Keywords assimilation, emigration, youth, identity

DARVAI TIBOR

Szakmai és politikai ideológiák a Tanító című neveléstudományi folyóiratban

Absztrakt

A kutatás *A Tanító munkája*, majd az 1968-as névváltozást követően *A Tanító* című neveléstudományi folyóiratban megjelenő ideológiákat vizsgálja az 1963–1970-ig terjedő időszakban. A tanulmány arra keresi a választ, hogy milyen szakmai (pedagógiai, pszichológiai, stb.), politikai és egyéb ideológiák, ideológiai csoportosulások határozzák meg a pedagógiai periodika arculatát.

Hipotézisünk szerint a vizsgált korszakban a politika szférájából származó ideológiák irányítják az oktatási rendszert, így *A Tanítóban* megjelenő szakmai ideológiákat is. Feltevésünk szerint *A Tanítóban* megjelenő pedagógia erősen ideológiavezérelt.

Kulcsszavak ideológia, pedagógiai, pszichológia, Nevelési Terv

Az ideológiáról

A magyar neveléstudomány horizontján az ideológiák vizsgálata a kevésbé elemzett területek közé tartozik. Az oktatásban megjelenő ideológiákkal az *Educatio* 2011. 1. száma foglalkozott, ahol Sáska Géza (2011), Pléh Csaba (2011), Pukánszky Béla (2011), Pusztai Gabriella (2011), Forray R. Katalin (2011) és Polónyi István (2011) foglalkozott az oktatási rendszerben jelenlevő pedagógiai, pszichológiai, politika, gazdasági és szociológiai ideológiákkal.

Jelen tanulmány az Andrew Heywood (2007) által megalkotott és a Sáska Géza (2011) által felhasznált ideológia-fogalommal operál. E felfogásban az ideológia egy adott társadalmi csoport (társadalmi réteg, szakmai csoport, foglalkozási- és korosztályi csoport, sat.) érdekeit-értékeit megjelenítő eszmerendszer, vagy világnézet (tekintet nélkül arra, hogy a csoport mekkora hatalommal rendelkezik). Valamint az ideológiák politikai és szakmai eszmék elvont és magas szinten rendszerezett együttese (SÁSKA 2011. 3.). Tehát a kutatásban használt ideológia-fogalom kiterjeszti az ideológia fogalmát a politikai ideológiák (szocialista, kommunista, liberális, stb.) köréből és ideológiának értelmezi a nézetek összefüggő rendszerét, amely mögött meghatározható és lokalizálható érdekcsoportok húzódnak. Vagyis minden társadalmi alrendszerben (politika, oktatás, gazdaság, stb.) érdekcsoportok, ideológiai csoportosulások harcolnak ideológiájuk, eszmerendszerük előtérben kerüléséért, domináns ideológiává tételéért.

A tanító munkája / A tanító általános jellemzése

A módszertani karakterű folyóirat 1954-ben alakul meg, amikor a Köznevelés mellékleteként, az *Alsótagozati oktatás és nevelés kérdései* címmel megkezdődik kiadása. Az *Alsótagozati*

oktatás és nevelés kérdései mellékletre *A Tanító munkája* jogelődjeként többször hivatkoznak a kézikönyvek, s maga az önállóan először 1963 augusztusában megjelenő *A Tanító munkája* is ezt a folytonosságot hangsúlyozza. A folyóirat névváltozása 1968. év 1. számában történik, ettől fogva a periodika címe *A Tanító*.¹

A folyóirat szerkesztőbizottságának első elnöke Kálmán György, aki 1968 szeptembere és 1976 októbere között töltött be ezt a posztot. Ő 1953-tól a Minisztertanácsi Hivatal Köznevelési ügyi összekötője, 1956-tól miniszteri főosztályvezető, 1968-tól pedig az Oktatás Minisztérium általános iskolai főosztályának vezetője (BÁTHORY–FALUS 1997). 1981. januártól májusig Munkácsy Gyuláné az elnök, aki ekkor a Művelődésügyi Minisztérium főosztályvezető-helyettese, korábban 1972–1978 között iskolaigazgató a Kavicsos Általános Iskolában, Újpalotán. 1987–1990 augusztusáig Kelemen Elemér lesz az a harmadik személy, aki a szerkesztőbizottság elnökeként funkcionál. Kelemen Elemér főiskolai tanár, 1983-tól főigazgatóhelyettes az OPKM-ban, 1984–1989-ig a Művelődési Minisztérium miniszterhelyettese, majd 1989-től főigazgató. (BÁTHORY–FALUS 1997.) A hiányzó időintervallumokban a lap impresszumából hiányzik a „szerkesztőbizottság elnöke” kitétel. A felelős szerkesztői poszt betöltői Szabó Ödönné (1963. augusztus – 1974. szeptember) és Kerényi Jánosné (1974. október – 1991. április). 1960-ig az *Alsótagozati oktatás és nevelés kérdéseinek* a szerkesztői posztra utalás nem található az impresszumban. 1960-tól az *Alsótagozati oktatás és nevelés kérdéseinek* Szabó Ödönné lesz a szerkesztője. 1954–1962-ig Jóború Magda a Köznevelés, azaz a befogadó lap felelős szerkesztője.

A lap az alsótagozat nevelőinek szakmai-módszertani folyóirataként határozza meg önmagát. Kiadója mindvégig az oktatásügyért éppen felelős minisztérium. Megjelenése folyamatos. A szerkesztőségek fontosnak találják, hogy szerephez jussanak az oktatáspolitikai tájékoztatásban, a szakmai képzésben illetve önképzésben, s közleményeinek legnagyobb száma a metodikai kérdéseket jeleníti meg. Az olvasók (tanítók, tagozatért felelős iskolavezetők) ötletforrásként használják, olyan kiadványnak tekintik, amelyből a pedagógiai gyakorlatuk kap támogatást.

Ideológiai tartalmakat képviselő rovatok

Arra, hogy a folyóiratban megjelenő ideológiákat vizsgáljuk – a periodika szerkesztési elvéből kifolyólag – az ideológiai elemeket tartalmazó rovatok és az azon belüli írások elemzése a legalkalmasabb. 1963 és 1970 között a legjelentősebb rovatok a következők: *A tanmenet tervezése*; *Továbbképzés-önképzés*; *Negyedikből ötödikbe*; *A tanulók személyiségének megismerése és fejlesztése*; *A tanterv végrehajtásának tapasztalatai*; *Iskolára előkészítés* és az *V. Nevelésügyi Kongresszus*.

A tanmenet tervezése című rovat ideológiai

A *tanmenet tervezése* című rovat 1963 és 1964 között jelent meg a periodika hasábjain. Az írások feladata az 1961. évi III. törvény, illetve az korszak különböző oktatáspolitikai dokumentumainak propagálása (pl. Nevelési Terv). A cikkek szerzői leginkább az OPI (Országos Pedagógiai Intézet) munkatársai közül kerültek ki, például Azary Béla és Tihanyi Andor. A Művelődésügyi Minisztérium munkatársai közül a legaktívabb Faragó László, aki ekkor a minisztérium csoportvezetője, majd főszerkesztője.

¹ A szerkesztőség az egyszerűbb cím használatának előnyeivel indokolja a névváltoztatást. A Pedagógiai Lexikonban (1997) nem történik utalás a folyóirat címének megváltozására.

A rovat íróinak ideológiája és így egyben feladata a központ által megalkotott elméleti keretek népszerűsítése, a gyakorlatba való átültetésében rejtett, a tanítók nyelvezetének megfelelő formában. Az írások célja nem a tanítók elméleti felkészültségének megerősítése volt, hanem az, hogy hogyan is lehet az elméletet (törvények, oktatáspolitikai dokumentumok) a pedagógiai praxisba átültetni. Ebben nemcsak szakmai intézmények (OPI) működtek közre, hanem az oktatáspolitikai intézményei is (Művelődésügyi Minisztérium).

Továbbképzés és önképzés szervezeti változása és ideológiája a hatvanas években

A *Továbbképzés – önképzés* című rovat 1963–1970-ig folyamatosan, megszakítás nélkül jelent meg. A rovat – címéből kifolyólag is – a tanítók továbbképzésével, szakmai fejlesztésével foglalkozott. A *Továbbképzés* első időszakában 1963–66 között a cikkek írói leginkább az OPI munkatársak – Azary Béla, Csoma Vilmos, Tihanyi Andor – és vezető szakfelügyelőkől (Gönczy Gábor, Varga Gyula, Glatler Ilona), valamint akár Kossuth-díjas szakfelügyelőkől is – Makoldi Mihályné – kerültek ki. Írásaik témái leginkább a Nevelési Terv és az 1961. évi oktatási törvény továbbképzési feladatainak megvalósításáról szólnak.

A *Továbbképzés – önképzés* rovat első cikke Majzik Lászlóné (1963. 21–22.) *Ismerkedjünk a Nevelési Tervvel* című írása, mely egyben programadó írásnak is tekinthető ebben a kérdéskörben. Majzik a továbbképzést, az oktatási-nevelési dokumentumokkal való ismerkedést nem különböző szakemberek, szakpolitikuskok, vagy más oktatással foglalkozó személyek által tartott tanfolyamok keretében tartja megvalósíthatónak, hanem ehhez szerinte nevelőtestületi értekezletekre van szükség: „A továbbképzést szolgáló nevelőtestületi értekezőlet akkor látja el funkcióját, ha a Nevelési Terv színvonalas alkalmazására ad indítást, ösztönzést.” (MAJZIK 1963. 22.)

Ehhez a szakmai hozzáálláshoz képest már egy másik fajta koncepció jelenik meg Miklósvári Sándor (1966. 1–2.) *Tanítóképzés és továbbképzés* című cikkében. Bár a közlemény nem a *Továbbképzés – tanítóképzés* rovatban jelenik meg, hanem a vezércikkek között, mégis a vizsgált témával foglalkozik, valamint hangsúlyos szerepét mutatja, hogy az októberi lapszám vezércikke. A közlemény jelentőségét tovább fokozza, hogy Miklósvári ekkor már a minisztérium Pedagógusképző Önálló Osztályának vezetője, így a tanítók továbbképzésének felelőse is. Ebben a cikkében Miklósvári az 1963–1966 közötti időszak kritikáját adja. Fő tézise szerint a jó tanítókat nem sikerült megtartani az 1–4. osztályokban, mert nagyon sokan a jobb megélhetés, presztízs reményében továbbképezték magukat, de nem tanítónak, hanem tanárnak. Így a tanítói gárda fokozatosan „kilúgozódott” (MIKLÓSVÁRI 1966. 1.). Ezt a folyamatot szeretné megállítani Miklósvári mint minisztériumi vezető. Erre hozzák létre a Tanítók Akadémiáját, amelynek, hogy célja „úgy kell megadni a több tudás megszerzésének és ezzel párhuzamosan anyagi előrehaladásuknak a feltételeit, hogy közben szívesen maradjanak alsó tagozatos tanítók!” (HEGEDŰS 1966. 18.)

Miklósvári Sándor (1967. 47–48.) A *Tanítók Akadémiája* című cikkében kifejti, hogy milyen szakmai ideológiák mentén tartja megvalósíthatónak továbbképzési tervének megvalósítását. Ez az elképzelés nagyban különbözik Majzik Lászlóné 1963-as felfogásától. Míg Majzik Lászlóné a továbbképzést nevelőtestületi ülések formájában tartja megvalósíthatónak, addig Miklósvári már tanfolyamokban gondolkodik. Miklósvári hároméves továbbképzési tanterve a következő módon néz ki:

- félévben logika,
- félévben: általános- és fejlődéslelektan

- félévben: didaktika
- félévben: szakmódszertanok
- félévben neveléslélektan
- Bevezetés a pedagógiai pszichológiába
- A pedagógiai pszichológia kutatási és feldolgozási módszerei
- A nevelői tevékenység lélektana
- Az oktatási tevékenység lélektana
- Bemutatótanítás és annak elemzése pedagógiai-pszichológiai szempontok alapján
- nevelésmélet” (MIKLÓSVÁRI 1967. 47–48.)

A továbbképzési tervből jól kirajzolódik, hogy hangsúlyosan megjelenik egy új diszciplína ideológiája a pedagógiában, ez pedig a pszichológiáé, azon belül is leginkább a pedagógiai pszichológiáé. Miklósvári ezen cikktől kezdve a rovat íróinak legnagyobb része tanítóképző intézeti tanárok közül kerülnek ki, akik a *Tanítók Akadémiája* című rendezvénysorozat szervezői is egyben. Ettől kezdve ők lesznek az az ideológiai csoport, mely a tanítói továbbképzés keretében előtérbe kerül – minisztériumi támogatást élvezve. Ehhez a csoportosuláshoz tartozik *Sütő Sándor* debreceni tanítóképzői igazgató, *Füle Sándor* esztergomi tanítóképző intézeti helyettes is, *Fábián Zoltán* jászberényi tanítóképzős oktató és *Hegedűs András* bajai tanítóképzős tanár is.

Gárdonyi Lajos (1970. 14–15.) *A harmadik lépcső* című írásában artikulálódó továbbképzési tervében már csak a neveléslélektant tartja olyan szakmai ideológiának, amelyre a tanítóknak szakmai szempontból szükségük van. A pedagógia mint szakmai ideológia kimarad elképzeléséből. Gárdonyinak a veszprémi továbbképzési kabinet vezetőjének hároméves tanterve a következőképpen néz ki:

„Lélektani alapok a tanítás-tanulás folyamatában”: 1. év: oktatás-nevelés folyamatának és módszereinek lélektani elemzése; 2. év: az oktatás-nevelés pszichológiai alapon való tervezése; 3. év: az oktatás-nevelés ellenőrzésének és értékelésének pszichológiai módszereivel, az eredmények mérési és elemzési eljárásaival.” (GÁRDONYI LAJOS 1970. 14–15.)

A *Továbbképzés – önképzés* című rovatról összegezve megállapítható, hogy 1963–1970 között két szakaszra bomlik. Az első 1963–1966/67-ig tartott. Ekkor leginkább az új tanterv és az oktatási dokumentumok feladatainak megvalósítása kerül előtérbe a tanítók továbbképzésének területén. Ezen cikkek írói leginkább szakfelügyelők és OPI dolgozók közül kerültek ki. A második szakasz Miklósvári Sándor 1966-os *Tanítóképzés és továbbképzés* című publikációjával kezdődik, mely élesen kritizálja a 60-as évek első felét, majd későbbi írásaiban egy új szakmai ideológia segítségével, a pedagógiai pszichológia közvetítésével látja megvalósíthatónak a tanítók továbbképzésének megvalósítását. Ekkortól a cikk szerzői foglalkozásukat tekintve leginkább tanítóképzős tanárok lesznek, míg az OPI-s munkatársak fokozatosan háttérbe kerülnek. 1966-tól a pedagógiai pszichológia térnyerése tovább folytatódik. 1970-ben már megjelennek olyan továbbképzési tervek, melyek csak pszichológiai ismereteket – pedagógiáit nem – nyújtanak a tanítók számára.

A Negyedikből ötödikbe című rovat ideológiái

A *Tanító* 1964-es decemberi számától 1966 májusáig jelent meg a *Negyedikből ötödikbe* című rovat, melynek cikkei az általános iskola alsó tagozatából a felső tagozatba való átmenet kérdéseit, problematikáját vizsgálják. A leginkább érintett kérdés a következő: miért is olyan jelentős a bukások száma az ötödik évfolyamban? Az évismétlések száma azért is fontos ügy, mert a politikusok számára ez a kategória az, amelyet a magyar iskolarendszer fokmérőjeként

kezelték. Ez adta a szocialista rendszer oktatási rendszerének legitimációját, politikájának sikerét, hiszen az ezt megelőző rendszerben egy generáció akár hatvan százaléka is lemorzsolódott az oktatási struktúra első fokán.

Ideológiai, illetve az ideológiai csoportok rekrutálódásának szempontjából ezt a rovatot tekinthetjük az egyik legheterogénebb összetételünk. A szerzők az oktatási rendszer (leg)széles(ebb) spektrumából kerülnek ki. Megszólalnak szakfelügyelők (Makoldi Mihályné, Papp Józsefné, Dr. Baranyai Tiborné, Bolhóy Zoltánné), iskolai tanítók, (Bödö Erzsébet, Géczy Etelka, Gulyás Istvánné), iskolai igazgatók (Kiss Jánosné, Xantus Gyuláné), minisztériumi vezetők (Faragó László), OPI munkatársak (Bakonyi Pál), valamint Lénárd Ferenc az MTA Gyermeklélektani Intézetének osztályvezetője. Egy esetben tanítóintézeti tanár is Gáspár Kálmánné személyében. Érdekes, hogy egy ilyen jelentős társadalmi vitában részt vesznek iskolai tanárok, igazgatók, pszichológusok, szakfelügyelők, minisztériumi vezetők, OPI munkatársak, viszont olyan szakember, aki a tanítók képzéséért felelős csak egyszer, ez pedig Gáspár Kálmánné. Viszont Gáspár Kálmánné sem pedagógiai szakember szerepben jelenik meg, hanem pszichológusként, erre utal írásának címe is: *Pszichológus szemmel* (GÁSPÁR 1965. 6.).

Faragó László szerint az átmenet problémáját a tantervi utasítások maradéktalan végrehajtása tudja biztosítani, amint írja: „A zökkenőmentes átmenet biztosítása azt igényli, hogy az általános iskola első négy osztályában mindazoknak az ismereteknek, jártasságoknak és készségeknek a birtokába juttassuk a tanulókat, amelyeket a tanterv a különböző tantárgyakból az egyes osztályokban követelményként előír; hogy az értelmi erőket, képességeket (megfigyelés, emlékezet, gondolkodás stb.) megfelelően fejlesszük (kiemelés eredeti).” (FARAGÓ 1965. 1.) Faragónak mint a Művelődésügyi Minisztérium képviselőjének a kritikája egyértelmű, az oktatáspolitikai dokumentumok megfelelőek, a problémákért, hibákért a tanítók a felelősek.

A *Negyedikből ötödikbe* rovat összegző, vitát lezáró cikke 1966 májusában jelent meg *Tanulságok és feladatok – Vitázáró közlemény* címmel. Szerzői Faragó László minisztériumi csoportvezető, A *Tanító Munkájának* szerkesztője; Miklósvári Sándor, aki főosztályvezető helyettes a minisztériumban (az októberi számban már a minisztérium Pedagógusképző Önálló Osztályának vezetője) és a Közoktatási Főosztály. Írásukban amellet érvelnek, hogy az átmenet problémájának oka abban keresendő, hogy a tanítók nem rendelkeznek, pszichológiai, neveléslélektani ismeretekkel. Ennek orvoslására a cikk írói felvetik, hogy *A Tanító munkájában* a következő évtől a továbbképzés és önképzés keretein belül erre a kérdéskörre nagyobb figyelmet fognak fordítani. Ezt az 1966-1967-es évben meg is teszik, mert ekkor kezdődik el Miklósvári Sándor, Füle Sándor és Sütő Sándor vezetésével a *Tanítók Akadémiája* cím rendezvénysorozat, melynek eredményeiről az előbbi szerzők számolnak be közleményeikben.

Akárcsak a *Továbbképzés – önképzés* rovatban, úgy itt is a pszichológia ideológiájának, illetve az azt propagáló szakmai csoportok előtérbe kerülése történik meg: „A pszichológusok hozzászólásaiból is kiderül, hogy a tanulók, fiziológiai, pszichológiai jellemzőit jobban kellene ismerni. Ezért az ügy szempontjából sem lényegtelen, hogy például mennyire tájékozottak a pedagógusok a fejlődéslélektani kérdésekben, mennyire ismerik a 6–10 évesek, életkori sajátosságai legjellemzőbb vonásait. Az e téren esetleg fennálló ismereti hiányokat mielőbb pótolni kellene!” (kiemelés eredeti) (FARAGÓ–MIKLÓSVÁRI–KÖZOKTATÁSI 1966. 3.)

A tanulók személyiségének megismerése és fejlesztése című rovat ideológiai

1964 és 1968 között jelent meg *A tanulók személyiségének megismerése és fejlesztése* című rovat. Ideológiai, szakmai szempontból ezt a rovatot nevezhetjük a leghomogénabbnak. A cikkek

publikálói között elsősorban a tanítóképzős tanárok vannak, valamint felbukkan Lénárd Ferenc is. Ezen ideológiai csoportosulás kimondottan a pszichológiai tudásnak a pedagógiába való integrálása mellett áll.

Fábián Zoltán 1964-es programadó cikkében egyértelműen leszögezi, hogy a jelen rovat lélektani témájú írásokat fog közölni: „... további számainknak ebben a rovatában rendszeresen közlünk lélektani tárgyú cikkeket, melyekkel pedagógiai eljárásaink tudatosítását kívánjuk elősegíteni. Meggyőződésünk szerint erre feltétlenül szükség van, ha az új tanterv és nevelési terv követelményeit, az iskolareform célkitűzéseit eredményesen akarjuk megvalósítani. (kiemelés eredeti)” (FÁBIÁN 1964. 4.) Felfogása szerint a pszichológia az a diszciplína mely segíteni tud a tanulók megismerésében majd a különböző eljárásokkal fejlesztésükben is.

Ugyanitt Fábián Zoltán felvázolja pszichológiai elméletét, mely abszolút pszichológiai alapokon áll. A gyermekből, a gyermek lelki-viselkedéseiből indul ki, nem pedig valamilyen normatív pedagógiai célból. A gyermek pszichológiai módon történő megismerése után megjelenik a normatív (pedagógiai) cél, amit ő *embereszménynek* nevez. Tulajdonképpen ez sem (szín)tisztán pedagógiai cél, mert a hatvanas évek oktatásában a pedagógia embereszménye a politikai-ideológiai szintről lett átranzszformálva pedagógiaivá. A politikai embereszmény pedagógizálása történt meg, és nem fordítva. Ezt követően, Fábián szerint, a gyermek tulajdonságainak megállapítása és az embereszmény összevetése után a lélektan segítheti a pedagógust a megfelelő eljárások, gyakorlatok kiválasztásában.

A tanterv végrehajtásának tapasztalatai című rovat ideológiai

1967-ben a június-júliusi összevont számban jelent meg hat írással *A tanterv végrehajtásának tapasztalatai* című rovat. Ezt a dátumot, 1967, korszakhatárnak is nevezhetjük *A Tanító munkájában*. Összegzésre amiatt is volt nagyon jó alkalom az 1967-es év, mert azok a tanulók, akik 1963-ban kezdték az általános iskolát, ők 1967-ben fejezték be az alsó tagozatot és kerültek felső tagozatba. Ezzel a rovattal lezárul egy korszak melynek írásai leginkább az 1961. évi III. törvény és az 1962-es Nevelési Terv körül forogtak.

A hat írás mindegyikének szerzője szakfelügyelő, akik egy-egy megyében mutatják be a tanterv megvalósulásának eredményeit. Kovács Sándorné (1967.) a Szolnok megyei helyzetképet mutatja be, Varga Gyula (1967.) az olvasás helyzetét Szolnok megyében, Tompa Ádám (1967.) az írás tanítását Békés megyében, Dr. Soós Istvánné (1967.) a fogalmazástanításról ír Szegeden, Jakab Tamásné (1967.) a környezetismeret oktatásról Hajdú-Biharban, Azary Béla (1967.) pedig a számítan-mértan tanításának helyzetét mutatja be Borsod megyében.

Érdekes, hogy míg az 1963-1964-es *A tanmenet tervezése* című rovat szerzői az OPI munkatársai közül kerültek ki, addig *A tanterv végrehajtásának tapasztalatai* rovat szerzői már nem az OPI munkatársak voltak, hanem szakfelügyelők. Az egyetlen kivétel Azary Béla, aki 1963-ban és 1967-ben is cikket jelentetett meg a tanterv tervezése és végrehajtása témaköréből is. Vagyis nem ugyanazok a személyek összegeztek a tanterv eredményeiről, mint, akik a bevezetéséről közleményeket írtak. Ez a tény jelentheti azt is, hogy a szakfelügyelők ideológiai csoportja erőfölénybe kerülhetett az OPI-s munkatársakkal szemben a lap hasábjain.

A cikkek írói – általában – óvatosan fogalmaznak. A tantervet, oktatási dokumentumokat megfelelőnek tartják, de kiemelik, hogy vannak a tantervnek olyan elemei, melyeket még nem sikerült a gyakorlatba átültetni. Ez az érvelési technika nagyban megegyezik Faragó László korábbi írásainak logikájával, mely szerint a hibákért a tanítók felelősek nem pedig a központ. Soós Istvánné erről így ír:

„Összegezve »rejtett tartalékok« vannak még a tanítási órákban. A lehetőségeket az eddiginél jobban csak akkor lehet kihasználni, ha a tanítók ismerik, helyesen értelmezik és végrehajtják a tanterv utasításait. Jobban kell ismerniük a tíz tantárgy egész évi ismeretanyagát, hogy tervszerű koncentrációval szilárdítsák az ismereteket, fokozzák az alkalmazást, a gyakorlást. A gyermekek tevékenységét növelni kell – a tanítói aktivitás rovására. Érdeklődést ébresztő oktatással, személyes példaadással el kell érni, hogy a tanulók szeressék anyanyelvüket, szeressék az anyanyelvi órákat, és a nyelv szabatos, értelmes használtára törekedjenek.” (Soós 1967. 17.)

Nem ebben a rovatban jelent meg, de az 1963–1967 között eltelt időszakot összegzi Faragó László (1967. 42–46.) *Mérlegen* című közleménye. Ezen írásban Faragó azt vizsgálja, hogy miért is olyan jelentős a bukások száma. A szokásos logikán kívül – központi dokumentumok jók, tanítók hibája – új elemmel bővíti ki az eredménytelenségek okának kutatása. Faragó szerint az iskolai lemorzsolódás és bukások hátterébe szociológiai, szociális okok is állnak. A szociális ok pedig az, hogy a cigány tanulók jelentős társadalmi, kulturális hátránnyal érkeznek az iskolába és ezt a hátrányt nagy részük az iskolai oktatás során nem tudják ledolgozni. Ez azért is érdekes, mert *A Tanító munkájának* hasábjain először kerül említésre a cigányok iskoláztatásának problémája.

Az Iskolára előkészítés című rovat ideológiai

1969 és 1970 között jelent meg *Az iskolára előkészítés* című rovat, mely szintén az átmenet problémájával foglalkozik, mint a korábbi *Negyedikből ötödikbe* című rovat. Ebben az esetben nem alsó és a felső tagozat közti átmenet kerül a középpontba, hanem az óvodából az általános iskolába. A rovatot az *Óvodai Nevelés és A Tanító* című periodikák pedagógiai szerzői nyitják meg.

A *Tanító* főszerkesztője Dr. Szabó Ödönné rovatindító írásában a 3. számú módszertani levelet kritizálja. A módszertani levél az óvoda és az általános iskola munkájának összekapcsolási lehetőségeit vázolja fel. Szabó szerint ezen dokumentum felett már eljárt az idő, és a jelen rovat célja, hogy új eljárásokkal gazdagítsa az óvónők és tanítók módszereit. „3. számú módszertani levél – amely a két intézmény közös teendőit illetve a kölcsönös együttműködést, az óvodában megkezdett alapozás továbbépítésének lehetőségeit és feladatait tartalmazza, s amely eddig nagyon jó támaszt és iránymutatást jelentett a két fél számára – már kissé túlhaladt az idő. A módszertani levelet újra meg kell vizsgálni. Ahhoz, hogy eredeti rendeltetését betölthesse, hogy a jelenlegi gyakorlaton túlmutathasson, hogy még jobb, még korszerűbb megoldásokra, készítse a partnereket: az óvónőket és a tanítókat, módosításokra szorul.” (SZABÓ 1969. 1.)

Ismét Faragó László, a Művelődésügyi Minisztérium – most jelenleg – főelőadója összegző írása zárja a rovatot. Faragó szerint az óvodából az általános iskolába való átmenet problémájának egyik oka, hogy nem megfelelő a két intézmény között a kapcsolat. Az általános iskolai tanítók nem ismerik az óvoda nevelőmunkáját és fordítva. Ez a vélemény a két intézmény közötti szembenállásra, „harcra” utal. Valamint – Faragó szerint – az óvodai életnek folytatódni kell az általános iskolában, mégpedig a napközi otthon keretein belül.

Láthattuk, hogy a pszichológia tudás preferálása fokozatosan előtérbe kerül *A Tanító* különböző rovataiban, úgy itt is ennek a mechanizmusnak lehetünk szemtanúi. Faragó fontosnak tartja, hogy már az óvodában és az iskolában az óvónők, pedagógusok vezessenek úgynevezett a személyiséglapot a gyermekekről, amelynek szakszerű megalkotásához pszichológiai ismeretekre van szükség: „Célszerű és indokolt tehát olyan *egységes személyiséglapot* tervezni, amelyik végigkíséri a gyermeket óvodás korától tanköteles korának a végéig. Az évről évre folyamatosan feljegyzett lényeges megfigyelésekből, tapasztalatokból a gyermek személyiségének jellemzőire, vonásaira következtethetünk. A személyiséglapok szakszerű vezetése azonban megfelelő

pszichológiai felkészültséget kíván. Elérkezett az ideje annak is, hogy e feladat megoldásához, részletkérdéseinek kimunkálásához hozzáfekdjünk.” (kiemelés eredeti) (FARAGÓ 1970. 4.)

Más írásokban a periodika szerzői az iskolai problémák elhárításának eszközét a tanítók pedagógiai pszichológiával való felvértezésében láttak, úgy Faragó László itt is hasonlóképpen cselekszik, azzal a változtatással, hogy ezt a logikát kiterjeszti nemcsak a tanítókra, hanem az óvodák dolgozóira is. Vagyis a pszichológia ideológiájának mint a nevelési-oktatási problémák megoldásának lehetséges kulcsa az óvoda intézményére is ki kell terjednie – Faragó értelmezése szerint. Az 1963-1966-ig tartó diskurzus egyik jellemző szólama az volt, hogy az oktatási dokumentumok megfelelőek, és a hibákért leginkább a pedagógusok felelősek. Addigra ez az attitűd az 1966/67-től kezdődő időszakban megváltozik és előtérbe kerül a korábbi határozatok (finom) kritikája. Ugyanez a kritikai felhang jelenik meg a 3. számú módszertani levél esetében is mely az 1960-as év oktatáspolitikai dokumentuma. Itt Faragó kevésbé nyílt kritikát fogalmaz meg, kritikáját inkább a korszerű-korszerűtlen pedagógiai eljárásmodok keretében nevezi meg: „... a vitában felszínre került gondolatokat, javaslatokat, a mindennapi 1. osztályos oktató-nevelő munka legjobb, az utóbbi években kialakított gyakorlati eljárásait, megoldásait közkinccsé kell tenni. Ezért vált aktuálissá a 3. számú módszertani levél bővített és átdolgozott kiadásának újbóli felülbírálata is. (FARAGÓ 1970. 5.)

A korszerű matematikaoktatás ideológiái

1968–1972-ig a matematikaoktatás és annak reformja, kísérletei kerültek előtérbe *A Tanító* oldalain *Korszerű matematikaoktatás* címmel. A rovat indításának háttérében az állt, hogy a hatvanas években indul két nagy matematikaoktatási kísérlet Magyarországon, a Varga Tamás nevével fémjelzett komplex matematikatanítási kísérlet és a Lénárd Ferenc vezette pszichológiai alapú matematikaoktatási próbálkozás, melynek helyszíne a budai *Arany János Kísérleti Iskola* volt.

Pálffy Sándor az OPI docense és Varga Tamás munkatársa, az 1968-as év júniusi-júliusi számában a komplex matematikatanítás módszerének néhány elemét mutatta be írásában. (PÁLFY 1968.) Ezek a következő – már jól ismert – elvek: *többre képesek, saját tapasztalatra építés, mindenki képessége szerint, játékosan*. Ugyanezen évfolyam novemberi számában Lénárd Ferenc ismerteti pszichológiai alapú matematikaoktatási kísérletét. Melynek célja: „a 6-10 éves tanulók gondolkodási tevékenységének rugalmassá tétele és ilyen irányban történő továbbfejlesztése.” (LÉNÁRD 1968. 9.) A rovat egyik jellegzetessége megalakulásától megszűnéséig, hogy politikai, illetve pártideológiától mentes közleményeket tartalmaz. Egyedül szakmai ideológiák jelennek meg, amelyek nem egymással versengenek, hanem egymás mellett „békésen” képesek élni. Többször előfordul, hogy Varga Tamás, vagy kollégái Lénárd Ferenc eredményeire hivatkoznak, illetve fordítva.

Az V. Nevelésügyi Kongresszus ideológiái

Oktatáspolitikai szempontból az 1970-es év legjelentősebb eseménye az *V. Nevelésügyi Kongresszus*, mely rovatként is megjelent a periodikában. A *Kongresszus* az Országházban került megrendezésre. Az esemény helyszíne is kiemeli a rendezvény kiemelkedő szerepét. A Kongresszust az 1967-ben újjáalakult Magyar Pedagógiai Társaság kezdeményezte. Báthory Zoltán (2001. 13.) a Kongresszus összehívását az oktatási reform egyik első jelének tartja, valamint Báthory amellet érvel, hogy a Kongresszus ajánlásai és az 1972-es párthatározat tézisei között hasonlóság van, vagyis a Kongresszus ajánlásai beépültek a párthatározatba.

A Kongresszusról Rehák Ferenc (1970. 1–3.), a *Köznevelés* szerkesztője számol be ismertetés formájában. A rendezvényem jelen volt Gáspár Sándor, az MSZMP Politikai Bizottságának tagja, a SZOT főtitkára; Aczél György, az MSZMP Központi Bizottságának titkára; Erdey-Grúz Tibor, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, valamint levelet írt Kádár János a megalakuló Kongresszushoz.

A Kongresszuson hat szekcióban folytak a tanácskozások. Az első szekció a *Gazdasági-társadalmi és tudományos-technikai fejlődés hatását vizsgálta az iskolai neveléssel és oktatással kapcsolatban*, elnöke Erdey-Grúz Tibor, az MTA elnöke volt. A szekció leginkább a matematikaoktatással és a pedagógiai kísérletezéssel foglalkozott. A második szekció *korunk nevelési feladatairól és a nevelési tényezők összefüggéseiről* tárgyalt, elnöke Ágoston György, tanszékvezető egyetemi tanár. A résztvevők kiemelték, hogy: „a hagyományos oktató jellegű iskola nevelőiskolává alakuljon át. Javasolták azt is, hogy mielőbb ki kell dolgozni az új típusú szocialista munkaiskola modelljét, pontos terveit.” (REHÁK 1970. 2.)

A harmadik szekció vezetője Miklósvári Sándor volt, a téma pedig a *Pedagógus hivatás és továbbképzés* lett. A szekció ajánlása kiemelte, hogy a pedagógusok szakmai felkészítésében jelentős szerepet kell, hogy vállaljon a pszichológia mint diszciplína. A negyedik szekciót Nagy Sándor tanszékvezető egyetemi tanár vezette, témája a *nevelés helyzete, feladatai, intézményeinek munkája és más tudományokkal való kapcsolata*. Az előadó felek azt a véleményt fogalmazták meg, hogy „az oktatás gazdaságos beruházás, amely az évek múltával bőségesen kamatozik a nép-gazdaság számára.” (REHÁK 1970. 2.) Ezentúl javasolták, hogy az MTA hozzon létre kutatóbázist a neveléstudomány számára, ahol a szakemberek modern oktatási kutatásokat tudnak végezni.

Az ötödik szekciót elnökként Hantos János vezette, aki a fővárosi tanács vb-elnökhelyettese volt ebben az időszakban. A felszólalók egybecsengő véleménye volt, hogy az igazgatóknak több önállóságot kell kapniuk, hogy a pedagógiai folyamatokat jól tudják irányítani. Tehát az igazgatók szakmai önállóságának kérdése már 1970-ben megjelent a pedagógus szakmán belül, mely kíváncságot több mint egy évtizeddel később, az 1985-ös oktatási törvénybe lett deklarálva.

Az V. Nevelésügyi Kongresszus jelentősége abban állt, hogy az esemény kezdeményezője a pedagógiai szakma volt, és, hogy a Kongresszus *Ájánlásokat* fogalmazott meg az (oktatás) politika aktorai számára. (Kiss 1971.) A szocialista korszakban először történt meg, hogy a neveléstudósok ideológiai csoportjai képesek voltak változásokat kezdeményezni az oktatáspolitikai erőterében. A Kongresszus után a megfogalmazott változások nem következtek be, csak évekkel, vagy évtized(ek)el később, de már az is jelentős eredményként tartható számon, hogy a szakmai csoportosulások véleményeit artikulálódni tudtak az oktatáspolitikai arénájában.

Összegzés

1963 és 1970 között *A Tanítóban* két korszakot különböztethetünk meg. Az első 1963-tól 1966/67-ig tartott, ekkor az írások jelentős része a 1960-as évek elején bevezetett oktatási dokumentumok (1961. évi III. törvény, Nevelési Terv, 3. számú módszertani levél) megismertetését és a pedagógiai gyakorlatba való átültetését tűzték ki célul a tanítók számára. Ekkor az írások szerzői, a domináns ideológiai csoportok leginkább az OPI és Művelődésügyi Minisztérium szerzői közül kerültek ki. Az első időszak ideáltipikus rovatának az 1963–1964 között megjelenő *A tanmenet tervezése* című rovatot és annak közleményeit tekinthetjük.

Az 1967-es évet az első korszak lezárásának, illetve az összegzés esztendejének nevezhetjük. 1967 meghatározó rovata *A tanmenet végrehajtásának tapasztalatai* című rovat. Míg az

1963–1964-es *A tanmenet tervezése* rovatban a domináns ideológiai csoport az OPI munkatársak köréből kerültek ki, addigra 1967-ben már a szakfelügyelők térnyerésének lehetünk szemtanúi. Az írásokban kritika fogalmazódik meg mind a tanítók irányába, de mind az 1960-as évek első felének oktatáspolitikát irányító csoportjai felé. Valamint (már) itt is megjelenik egyfajta nyitás a pszichológiai szakma felé. Ezekben az írásokban a neveléslélektan ideológiája úgy jelenik meg, mint kulcs az oktatási rendszerben elkövetett eddigi hibák kijavítására.

1966/67-ben kezdődik a periodika második korszaka, mely valószínűleg 1972-ig, az 1972-es párhatarozatig tarthatott.² Ebben az időintervallumban *A Tanítóra* jellemző, hogy fokozatosan előtérbe kerülnek a pszichológiai és azon belül a pedagógiai pszichológiai témájú írások. A neveléslélektani cikkek szerzői nem pszichológiai, hanem pedagógiai végzettséggel rendelkeztek, akik túlnyomó részt tanítóképző intézeti tanárok voltak. Hogy a szerzők pedagógiai végzettséggel rendelkeznek és nem pszichológiaival ez kapcsolatban van a magyar pszichológia intézményesülésének történetével. 1966-tól a minisztérium *Pedagógusképző Osztályának* vezetője Miklósvári Sándor lesz, aki ettől kezdve a lap hangsúlyos szerzői közé tartozik. Ezután Miklósvári Sándor és a tanítóképzős tanárok (Füle Sándor, Kiss Tihamér, Kiss Lajos, Fábián Zoltán, Hegedűs András) lesznek a periodika irányadó szerzői. Közben az OPI-s munkatársak jelen vannak, de fokozatosan háttérbe szorulnak. A tanítóképzős tanárok a pedagógiai problémák orvoslására a pedagógiai pszichológiát és annak eredményeit tartják megfelelőnek. A pszichológia ideológiájának a pedagógikumban történő hangsúlyossá tétele erősen köthető Lénárd Ferenchez is, aki *A Tanítóban* a frekvenciált szerzők közé tartozik. A pszichológiai jelenléte, illetve az ilyen tematikájú írások erős anti-sztálinista élt hordoznak. Valamint ebben az időszakban jelennek meg tantárgyi kísérletekről (Varga Tamás, Lénárd Ferenc) beszámoló írások.

1963 és 1970 között Faragó László tekinthető annak a személynek, aki végig konzekvensen jelen van a meghatározó cikkek, illetve a rovatok programadó és záró írói között – aki ekkor a Művelődésügyi Minisztérium csoportvezetője, majd főelőadója volt. Írásaival jóváhagyja, megerősíti a különböző ideológiák jelenlétét, illetve támogatja is őket.

Összességében megállapítható, hogy az az ideológiai versengés a pedagógia és a pszichológia között, amelyet Sáska Géza (2009) elemzett az 1950-es években, jelen van és tovább folytatódott az 1960-as években is. A hatvanas évek elején a pedagógiai ideológiák kerültek előtérbe, míg a hatvanas évek közepétől a lélektani ideológiák jelennek meg és lesznek hangsúlyosak. *

FELHASZNÁLT IRODALOM

- AZARY BÉLA: A számtan-mértan tanításáról (Borsod megye). *A Tanító munkája* 1967. 6-7. sz. 19–20.
BÁTHORY ZOLTÁN – FALUS IVÁN (1997. szerk.): *Pedagógiai lexikon*. Budapest, Keraban Kiadó.
BÁTHORY ZOLTÁN: *Maratoni reform*. Budapest, 2001, Önkönet.
FÁBIÁN ZOLTÁN: Tanítványaink megismeréséről. *A Tanító munkája* 1964. 1. sz. 4–6.
FARAGÓ LÁSZLÓ: Élünk-e a tantervi lehetőségekkel. *A Tanító munkája* 1965. 1. sz. 1–2.
FARAGÓ LÁSZLÓ: Mérlegen. *A Tanító Munkája*. 1967. 8. sz. 42–46.
FARAGÓ LÁSZLÓ – MIKLÓSVÁRI SÁNDOR – KÖZOKTATÁSI FŐOSZTÁLY: Tanulások és feladatok – Vitázáró közlemény. *A Tanító munkája* 1966. 5. sz. 3–5.
FARAGÓ LÁSZLÓ: Közkinccsé tesszük. *A Tanító* 1970. 10. sz. 4–5.

² Hogy valóban az 1972-es párhatarozat korszakhatárnak tekinthető a periodika életében, ahhoz további kutatásokra van szükség.

- FORRAY R. KATALIN: Társadalmi egyenlőség és a jövő feladatai. *Educatio* 2011. 1. sz. 62–73.
- GÁRDONYI LAJOS: A harmadik lépcső. *A Tanító munkája* 1970. 9. sz. 14–15.
- GÁSPÁR KÁLMÁNNÉ: Pszichológus szemmel. *A Tanító munkája* 1965. 8. sz. 6–7.
- HEGEDŰS ANDRÁS: Tanítók Nyári Akadémiája Baján. *A Tanító munkája* 1966. 8. sz. 18–19.
- HEYWOOD, ANDREW: *Political Ideologies An Introduction* 4th Edition. 2007. Palgrave Macmillan.
- JAKAB TAMÁSNÉ: A környezetismeret tanításáról (Hajdú-Bihar megye). *A Tanító munkája* 1967. 6-7. sz. 17–18.
- KISS ÁRPÁD (szerk.): Ötödik Nevelésügyi Kongresszus, I–II. Budapest, 1971, Magyar Pedagógiai Társaság.
- KOVÁCS SÁNDORNÉ: Szolnok megyei helyzetkép. *A Tanító munkája* 1967. 6-7. sz. 3–11.
- LÉNÁRD FERENC: Matematikatanítási kísérletünk négy éve. *A Tanító* 1968. 9. sz. 9–12.
- MAJZIK LÁSZLÓNÉ: Ismerkedjünk a Nevelési tervvel. *A Tanító munkája* 1963. 3. sz. 21–22.
- MIKLÓSVÁRI SÁNDOR: Tanítóképzés és továbbképzés. *A Tanító munkája* 1966. 10. sz. 1–2.
- MIKLÓSVÁRI SÁNDOR: Tanítók Akadémiája. *A Tanító munkája* 1967. 8. sz. 47–48.
- SÁSKA GÉZA: A szocialista neveléstudomány kialakulása és függősorba sülyedése – a didaktika példáján.
In Németh András – Bíró Zsuzsanna Hanna (szerk): *A magyar neveléstudomány a XX. század második felében*. Budapest. 2009, Gondolat Kiadó.
- SÁSKA GÉZA: Ideológiák és oktatás. *Educatio* 2011. 1. sz. 3–17.
- PÁLFY SÁNDOR: A komplex matematikaoktatási kísérlet néhány módszerének ismertetése. *A Tanító* 1968. 6-7. sz. 35–39.
- PLÉH CSABA: A pszichológia mint a nevelés eszközei hivatkozási kerete. *Educatio* 2011. 1. sz. 18–37.
- PUKÁNSZKY BÉLA: Gyermekideológiák a pedagógia eszmétörténetében. *Educatio* 2011. 1. sz. 37–48.
- PUSZTAI GABRIELLA: Vallásosság és pedagógiai ideológiák. *Educatio* 2011. 1. sz. 48–61.
- POLÓNYI ISTVÁN: Az oktatás és az oktatáspolitikai közgazdasági ideológiái. *Educatio* 2011. 1. sz. 74–87.
- REHÁK FERENC: Kongresszusi beszámoló. *A Tanító* 1970. 11. sz. 1–3.
- SOÓS ISTVÁNNÉ: A fogalmazás tanításáról (Szeged város). *A Tanító munkája* 1967. 6–7. sz. 15–17.
- SZABÓ ÖDÖNNÉ: Iskolára előkészítés. *A Tanító* 1969. 9. sz. 1–2.
- TOMPA ÁDÁM: Az írás tanításáról (Békés megye). *A Tanító munkája* 1967. 6-7. sz. 14–15.
- VARGA GYULA: Az olvasás tanításáról (Szolnok megye). *A Tanító munkája* 1967. 6-7. sz. 12–14.

TIBOR, DARVAI

Professional and political ideologies in the pedagogical journal entitled 'The Teacher'

Abstract

The study examines the ideologies published in the pedagogical journal entitled 'The work of the teacher', renamed 'The Teacher' in 1968, in the period between 1963 and 1970. The study aims to reveal what professional (pedagogical, psychological, etc.), political and other ideologies or ideological groups shape the image of the pedagogical journal.

According to our hypothesis, ideologies from the political sphere govern the educational system—and thus the professional ideologies published in *The Teacher* as well. Our assumption is that the pedagogy published in *The Teacher* is strongly governed by ideology.

Keywords ideology, pedagogy, psychology, Education Plan

*A kérdőíves online adatfelvétel megújítása mentális térképezésből átvett módszertani megfontolások alapján**

Absztrakt

2010–2011 során, egy román–magyar közös projekt keretében egy szegedi és egy temesvári civilszervezet egy jelentős tudományos kutatási projektet hajtott végre: két új mentális térképező eljárást algoritmizált. Az algoritmustervek alapján nekifogtak a szoftverek kifejlesztéséhez is.

Mindkét eljárás lényege, hogy vizuális módon teszi lehetővé az online kérdőívezést. Az egyik eljárás az egydimenziós grafikus skála, a másik pedig a kétdimenziós. Mindkét eljárásnak van előképe nem csak a mentális térképezésben, de a pszichológiában is, alkalmazásuk mégsem bevett a társadalomtudományok területein, annyira nem, hogy tudtunkkal ezek lesznek az első vizuális kérdőívezésre alkalmas algoritmusok a világon.

Kulcsszavak mentális térkép, online kérdőív

Előzmény: MMAP 1.x

Kevés tudományos érdeklődési terület született olyan interdiszciplináris környezetben, mint épp a mentális térképezés. A térre vonatkozó tudattartalmak vizsgálata az 1960-as évektől kezdve körülbelül egy időben jelent meg (és kölcsönösen hatott egymásra) a földrajz, a pszichológia, nyelvészet és a társadalomtudományok, elsősorban a kulturális antropológia területén. Manapság eredményeit sok helyütt hasznosítják: urbanisztikában, térségfejlesztésben, lakberendezésben, tájékoztató rendszerek kiépítésében, ingatlanpiaci elemzésekben, akadálymentesítésben, kinetikában, robot-technológiában, stb.

A mentális térképezést nem kell bemutatni az érdeklődő hazai olvasónak, hiszen Magyarországon elsősorban Bajmóczy Péter (1996), Cséfalvay Zoltán (1990, 1994), Garamhelyi Ábel,

* A tanulmány a Magyarország – Románia Határon Átnyúló Együttműködési Program 2007–2013 Irányító Hatósága támogatásával a HURO/0901/059 projekt keretében készült.

ERFA támogatás összege: 40 862,9 Euró

A projektben az Integratio Kutatóműhely Közhasznú Egyesület (Szeged) és az Fundatia Integratio (Temesvár) működtek együtt.

Jelen tanulmány tartalma nem feltétlenül tükrözi az Európai Unió hivatalos álláspontját.

Dúll Andrea (2010), Letenyi László (2004) és Pásztor Gyöngyi (2006) egyetemi tankönyvei és más munkái kellően népszerűsítették eme interdiszciplináris kutatási területen. A mentális térképezés terén egyébként Európa nincs elmaradva az Újvilággal szemben: fontos kutatások folynak Angliában és Németországban, valamint Közép-Európában is. Az IMMAP (International Mental Map Association Platform) tudományos társaság székhelye Magyarországon van (bővebben: www.mentalmap.org).

Jelen kutatási projekt közvetlen előzménye a Mental Map Editor 1.0 szoftver kifejlesztése volt. A szoftver algoritmusai a kötetlen felidézést és a standardításra törekvő térképrajzoltatást kombinálja. A program, LYNCH 1960. nyomán egyfajta mentális térképezési kérdőívezést tesz lehetővé, számítógéppel támogatott (CAPI) módon. Lynch nyomán a kérdőív olyan blokkokból áll, amelyek a mentális terek kiterjedését, tájékozódási pontokat, útvonalakat stb. kérdezzék, és „mellesleg” olyan blokkokat is tartalmaz, ahol bármely, a kérdezőre vonatkozó adat is begyűjthető, pl. nem, kor, vélemények, attitűdök stb.

Az eljárás lényege, hogy előbb kötetlen felidézéssel (rajzoltatás nélkül) kérdezzük a válaszadót a földrajzi környezetéről, majd a standardítást az teremti meg, hogy megkérdezzük, hogy egy (vak)térképen jelölje be az elhangzottakat. Ebben az orientált kérdezési szakaszban immár nincs mód újabb elemek bejelölésére, ezzel éri el a szoftver, hogy az eredmények csak a free recall, azaz kötetlen eredményeket tartalmazzák.

Néhány példa, az alkalmazásra:

Az első térképkockán Csíkszereda városnegyedei kezdenek kirajzolódni, a válaszadók válasza alapján, a másik ábrán a negyedek közti közlekedési tengelyek rajzolódnak ki. Ez utóbbi információ kapcsolatháló-elemzés céljára is exportálható.

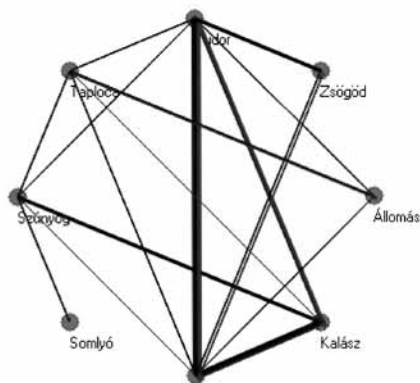
A mmap 2.0 projekt, amelynek egyik eredménye jelen írás is, sok szempontból alapozott a MMAP 1.x szoftver tapasztalataira.

Mental Map Editor 1.0 vs 2.0

A Mental Map Editor (MME) 1.0 nagy előnye egyben a nagy hátrányának is bizonyult: a mentális térképezés első szoftvere volt a világhálón, de ez egyben túlságos leszűkítésnek bizonyult. A szoftvernek csak egy nagyon szűk felhasználói köre alakult ki, igaz, ezek mind olyan kutatók és egyetemisták, akik valóban mentális térképészeti problémák megoldására kerestek alkalmas eszközt.

Másik kihívás, amivel szembe kellett néznünk, az internet-felhasználói kultúra változása 2005 és 2011 között. 2005-ben (a MMAP 1.0 kifejlesztése idején) még üdítően hatott, ha egy szoftver ingyen letölthető volt, sokan pusztán kíváncsiságból is letöltötték, kipróbálták. Ma már egyre kevesebb azok száma, akik szoftvereket töltenek le az internetről, tartva a virtuális vírusoktól, a spamektől, és az adattolvajoktól. Manapság azt tartjuk biztonságosnak, ha letöltés nélkül, közvetlenül az interneten keresztül alkalmazunk valamit. Ebben természetesen nagy szerepe van annak,

Csíkszereda (Miercurea Ciuc) városnegyedei közti közlekedési kapcsolatok ❖ Letenyi László és Borbély Botond, www.mentalmap.org

hogy ugrásszerűen megnőtt a szélessávú internet felhasználók aránya.

Összességében úgy döntöttünk, hogy a projekt keretében nem a MMAP 1.5 verziót fejlesztjük tovább, hanem alapvetően új algoritmusokat fejlesztünk ki, amelyek:

1. külön-külön is használható algoritmusok, nem integráltak valami nagyobb rendszerbe (mint a MMAP 1.5)

2. a gyógyszeriparból kölcsönzött kifejezéssel „széles spektrumú”, azaz széles felhasználói kört céloz meg, azaz a mentális térképezésen kívül más tudományterületeken is jól alkalmazható (orvostudomány, a biológia, a környezetpszichológia, a városfejlesztés, a közvéleménykutatás, a marketing stb.)

3. valódi innováció, amely ez ideig nem lelhető fel az interneten,

4. alkalmas a személyre szabott, tehát alakítható felmérési módszereket biztosítani.

Választásunk végül két olyan, a mentális térképezésben jól ismert eljárásra esett, amelyek remélhetőleg kielégítik a fenti négy feltételt: a grafikus mérési skálák és a 2D skálákra. Előnyük volt, hogy jelen formájukban egyik eljárás sem volt jogvédett (a projekt keretében az algoritmizálás védelem alá került).

Kontinuum-skála vagy grafikus mérési skála

A vonalátlag-módszer távolságbecslés eljárásán alapszik. Lényege, hogy egy horizontális egyenes két végét elnevezzük, az interjúalanyt pedig megkérjük arra, hogy jelöljön be valamit az egyenesen. Bajmócy Péter, Garamhegyi Ábel és mások által is oktatott „iskolapéllda”, amikor Bécs és Budapest közötti Győr városát kell elhelyezni az egyenesen:

Távolságbecslés-eljárás, illusztráció

A magyarországi megkérdezettek többsége Bécshez közelebb jelöli be Győr helyét, holott annak objektíve az egyenes közepén lenne a helye. Ennél a példánál egyértelműen tetten érhető a szubjektív téridő érzékelés: a Budapestről induló autóvezetők valószínűleg figyelembe veszik az útra való felkészüléssel járó, és a városi közlekedés okozta idővesztéséget. Ez az egydimenziós lekérdezési módszer nem feltétlenül csak földrajzi felméréseknél hasznosítható, valójában bármire lehet használni, aminek köze van egy folyamatos skálához. Ha a mérési skála mértékre vonatkozik, *intenzitásskáláról* beszélünk. Az intenzitásskála formailag lehet *numerikus és/vagy grafikus skála*. A grafikus (más néven *hőmérő*) skálán a válaszadó egy egyenes két végpontja közé helyezi el válaszának mértékét.

Példa *grafikus intenzitás skálára*: Milyen mértékben ér egyet a kijelentéssel?

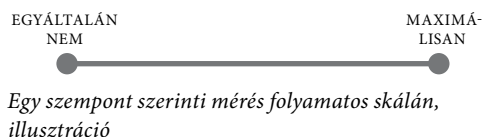
A *grafikus intenzitás skála* az *ordinális* illetve *páros összehasonlító skálából* alakult ki.

Az ordinális skála a sorrendiség illusztrálására alkalmazható, viszont nem mutatja meg pontosan a kategóriába (sorrendbe) helyezett értékek közötti különbséget. Ezt a problémát oldotta fel Guilford (1936., 1954.) az ún. *normalizált sorrendi skálával*, melyet *Guilford-féle eljárásnak* is neveznek. Ez az eljárás azon alapszik, hogy bármilyen alapsokaság mintavételébe kerülő vagy vélemények normális eloszlásúak, tehát a gyakoriság a középérték körül a legnagyobb. Az eljárás a válaszadók által kialakított sorrenden belül aggregálja a távolságokat. Jó példa erre az ún. *fájdalom skála* (SELLTIZ et al 1959. 1976.), amikor nem arra vagyunk kíváncsiak, hogy hol és mi fáj a betegnek, hanem, hogy mennyire: az egyik szélső érték az „egyáltalán nem fáj”, a másik „a lehető legerősebben fáj”. A témáról jó áttekintést nyújt Rajamanickam (2002).

A grafikus skála sok mai, életszerű helyzetben is jól használható, pl. állásinterjú, emberi erőforrás szakemberek által feltett személyiségfelmérő kérdések:

„Egy ember sok szempont alapján dönt egy munkahely, egy pozíció kiválasztásakor.

Mennyire fontos szempont Önnek a fizetés?”

A fenti grafikus skála azokat a korábbi, megszokott skálákat válthatja fel, ahol (ehelyett) diszkrét értékeket kellett a válaszadónak kiválasztania, pl. 1–5-ig, vagy 1-től 7-ig, esetleg százalékban kifejezve. Két nagy előnnyel rendelkezik a grafikus skála a szám-skálához képest:

1. Diszkrét értékek helyett az eredmény gyakorlatilag egy folytonos skálán mérhető, azaz a válaszadó 4 vagy 3 helyett kijelölhet olyan értéket, amely számokban kifejezve 3,458. Ez az érték pontosabban fejezi ki az értékítéletet, mint a diszkrét érték.

2. Az emberek távolságészlelése egységesebb, mint a számokhoz fűződő viszonyunk. A számérzékelésünket sok kulturális tényező befolyásolja. Példák: aki jó tanuló volt az iskolában, az nem szívesen ad egyes vagy kettes értéket semmire sem, mert azt blaszfém, illetlen dolognak tartja. Olyan országokban, ahol gyenge a pénz nominálértéke, azaz az emberek nagy számokhoz szoktak, egy százalékban kifejezendő érték esetében az emberek szívesebben adnak magasabb értékeket, egyszámjegyű érték pl. alig fordul elő; stb. A távolságot viszont kultúrától, iskolai végzettségtől stb. szinte függetlenül, egymáshoz meglehetősen hasonlóan érzékeljük.

Az egydimenziós lekérdezési módszer nem csak egy érték, de akár két érték közötti

választást, preferenciát is tükrözni alkalmas módszer (páros összehasonlító skála).

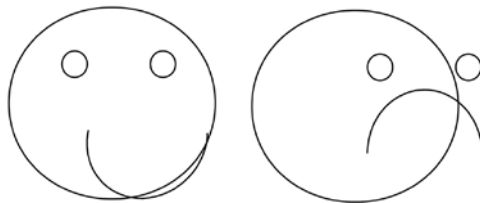
„Jelölje be saját magát a család-karrier dimenzióban! Melyik fontosabb az Ön számára?”

Ez a példa még jobban hasonlít az eredeti, mentális térképészeti előképre, ahol szintén kétirány (pl. Kelet–Nyugat tengely) közötti választást kell bemutatni.

Az egydimenziós távolságbecslő eljárás lényege ebben a második esetben is ugyanaz, mint az előzőben: folyamatos skála, ami az általában használt ordinális skálával ellentétben pontosabb és torzítás nélküli eredményt nyújt. A módszer természetesen tökéletesen alkalmas marad földrajzi távolságbecslésre is.

A folyamatos skála egyik alternatív megvalósítási megoldása a „☺”, angol nevén a „smiley” vagy „smiley face”, a mosolygó arc. Az arc csak egy grafikai elem, ami kiegészítené a folyamatos skálát, ami az arc szája. Ez az eszközpont elsősorban a válaszadók hangulatát képes felmérni oly módon, hogy a válaszadók kedvüktől függően alakítják az arc száját: lehet valaki nagyon boldog, közepesen boldog, kissé boldog, semleges, kissé rosszkedvű, közepesen rosszkedvű, nagyon rosszkedvű. A berajzolt szájak alapján az algoritmus két tizedesjegy-pontossággal kiszámíthatja a válaszadók jó- vagy rosszkedvét.

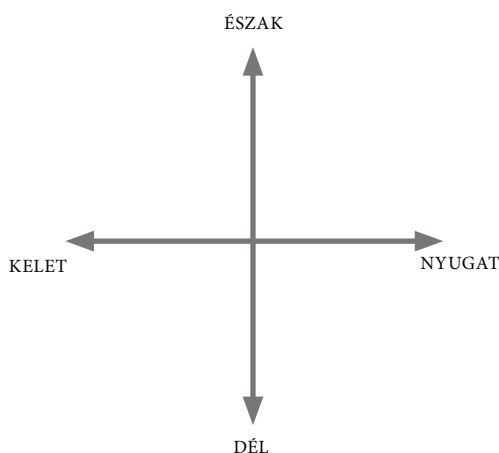
Mosolygó arcok, illusztráció

A potenciális felhasználó az olyan internet felhasználó, aki honlapján egyszerűbb közvéle-

mény-kutatást végezne, aminek az alapja, hogy a válaszadóknak egy folyamatos skálán kell szubjektív értéket megadniuk, a végpontokon megadott dimenzió keretében.

A kétdimenziós skála (2D scale)

A kétdimenziós (2D) skála mentális térképészeti előképe a standardizálásra törekvő térkép-rajzoltató technikák csoportjába sorolható. Az ötletadó ún. céltáblás (dartboard) módszert 1994-ben Lisa Brinkmann és Garamhegyi Ábel fejlesztették ki, egy sikeres alkalmazást szegeden végzett Garamhegyi Ábel, Kádár Enéh és Sümegi Zoltán. A kétdimenziós (2D) elhelyezkedési becslési eljárás mentális térképészetből ismert előképét a lenti ábra szemlélteti.

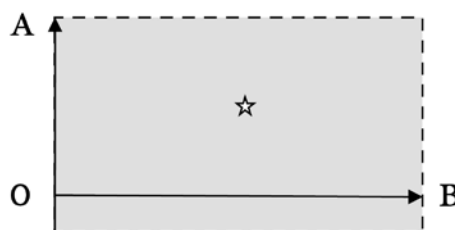
2D elhelyezkedési becslés, illusztráció

Az ábrán az látható, hogy a teret az észak-dél és kelet-nyugat dimenziók határolják, és metszetük az origót, a kiindulópontot adja. A körülhatárolt téren belül helyezhető el a kérdéses földrajzi elem.

Egy tipikus példa a céltábla módszer mentális térképészeti alkalmazására, amikor elnevezzük a kiindulópontunkat (pl. Szeged, mint a Garamhegyi Ábel, Kádár Enéh és Sümegi Zoltán által jegyzett, közismert, de nem publikált kutatásban), és a válaszadó

feladata, hogy a többi elemet (pl. Budapest, Sopron, Szolnok stb.) elhelyezze az előtte lévő koordináta rendszerben. Ezáltal leképezhető a válaszadó mentális térképe Magyarországról. Az adatfeldolgozás során a valóságos távolságtól mért eltéréseket számítógépen vektorosan összesítik, így megrajzolható az a megkérdezettek közös mentális térképe, amely a távolság-becslések torzításait tükrözi.

Ez a két dimenziós, azaz 2D lekérdezési módszer nem feltétlenül csak földrajzi mentális térképészeti felméréseknél hasznosítható, valójában bármire lehet használni, aminek köze van a koordináta rendszerhez, vagyis adott két dimenzió egymáshoz mért egyidejű értékeléséhez. A 2D skála algoritmust úgy terveztük, hogy az egy koordináta-rendszer jobb felső tartományát jelenítse meg, negatív tartományok nélkül, a bal alsó sarokban a 0 értékkel. Az interjúalanynak a két koordináta által kijelölt térben kell megjelölnie a személyes preferenciájának vagy véleményének megfelelő pontot.

2D skála, illusztráció

A 2D skála felmérési eszközpanelt úgy alakítjuk ki, hogy az különböző feladatok teljesítésére legyen képes például:

- Nagymintás vizsgálat: egy személy egy ponttal (csillaggal) saját véleményét jegyzi le.
- Nyomon-követéses vizsgálat: ugyanaz a személy, különböző időközönként (pl. egy hónapig a hónap minden napján) egy csillaggal/pöttyel saját véleményét jegyzi le.
- Attitűdmérés: Egy személy több csillaggal/pöttyel másokat jellemez (A, B, C pöttyökhöz kategóriák, pl. gépkocsi márkák vagy társadalmi csoportok rendelkeznek).

A tervezett algoritmusok remélhetőleg még 2011-ben, de legkésőbb 2012-ben nyilvánosan és ingyenesen, online hozzáférhetőek lesznek. A potenciális felhasználók sora szinte végtelen, hiszen minden olyan internet felhasználót ide sorolhatunk, aki honlapján közvélemény-kutatást végezne.

Mindkét algoritmusunk esetében elmondható, hogy egyelőre nincs „versenytárs”. A SurveyMonkey (www.surveymonkey.com, amely a világháló legtöbbit használt felmérési eszközének tartja magát), és még körülbelül száz hasonló szolgáltatást biztosító honlap sem rendelkezik ilyen egyszerű vizuális felmérési eszközökkel, sem egydimenziós, sem kétdimenziós skálákkal. Őszintén reméljük, hogy az általunk kifejlesztett algoritmusok nagyban növelik majd a résztvevő szervezetek ismertségét, pozitívan járulnak hozzá Románia és Magyarország tudományos megítéléséhez, és nem utolsósorban a projektben résztvevők hivatkozási jegyzékének gyarapodásához. *

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BAJMÓCY PÉTER–KISS JÁNOS 1996: *Egyetemi hallgatók mentális térképei Magyarországról. Tér és Társadalom* 1996. 2. sz.
- CSÉFALVAY, ZOLTÁN 1990: *Térképek a fejünkben*. Budapest, Akadémiai.
- CSÉFALVAY ZOLTÁN 1994: *A modern társadalom földrajz kézikönyve*. Budapest, Ikva.
- DÜLL ANDREA 2010: *A környezetszociológia alapkérdései–Helyek, tárgyak, viselkedés*. Budapest, L'Harmattan.
- GUILFORD, JOY PAUL 1954 (1936): *Psychometric Methods*. New York, McGraw-Hill.
- LETENYEI LÁSZLÓ 2004: *Mentális térképezés. In Településkutatás. A települési és térségi tervezés társadalomtudományos alapozása*. Budapest, L'Harmattan–Ráció Kiadó.
- LYNCH, KEVIN 1960: *The Image of the City*. Cambridge MA, MIT Press.
- PÁSZTOR GYÖNGYI 2006: *Városszociológia – Elméletek és problémák*. Kolozsvári Egyetemi Kiadó – Presa Universitară.
- RAJAMANICKAM, MUNIAPPA 2002: *Modern psychophysical and scaling methods and experimentation*. New Delhi, Concept Pub. Co. ISBN: 8170229162.
- SELLTIZ, CLAIRE– WRIGHTSMAN, LAWRENCE S. – STUART W. COOK 1976 (1959): *Research Methods In Social Relations*. 3. kiadás. New York, Holt, Rinehart and Winston.

LÁSZLÓ, LETENYEI – ATTILA, RÁCZ – KRISZTINA, LOSONC – MAGOR, DUKASZ

Rethinking online survey data collection based on the methodology adapted from the field of mental mapping

Abstract

Between 2010 and 2011, a significant research has been conducted by a Szeged and a Timisoara based NGO, within a Romanian-Hungarian joint project. As a result they created two new mental mapping algorithms. Based on these algorithms, they also started to work on the software.

Both of the techniques create a visual interface for online surveys. These methods originate both from mental mapping and psychology, however they are not commonly used in the fields of social sciences. Moreover, apparently these will be the first algorithms applicable for visual surveys in the world.

Keywords mental map, online survey

ÖMBÖLI ÉVA

„Ez a legény úgy járja, feltesszük a Youtube-ra!”

Táncházba járó fiatalok értékvilága

A magyar táncházmozgalom negyven éve létezik. Manapság az egész világon ismert és híres. A tanulmányom megírásakor arra voltam kíváncsi, hogy milyen a mai táncházban résztvevő fiatalok sajátos értékvilága, életszemlélete. Ezen kívül, hogy miért járnak táncházba, és mennyiben különböznek vagy hasonlítanak a táncházmozgalom elindulásakor résztvevő fiataloktól. A vonatkozó szakirodalmak használatán kívül, interjúkat készítettem a táncházas fiatalokkal és résztvevő megfigyelést végeztem. A megfigyelés időtartama 2010 szeptembere és 2011 márciusa között tartott, szegedi, pécsi, és bonyhádi táncházakban. Az interjúkat adó, 18–25 éves fiatalokat, Szegeden a Millenniumi Kávéházban és a JATE Klubban, Pécsen, Szenes Klubban, Ifjúsági Házban és a Kocka Klubban, illetve Bonyhádön a Vörösmarty Mihály Művelődési Házában tartott táncházaiban kérdeztem.

Kulcsszavak táncházmozgalom, értékvilág, identitás, közösségi élet, hagyomány

Bevezetés

Jelen tanulmányban arra teszek kísérletet, hogy a táncházba járó fiatalok értékvilágának, életszemléletének mélyebb megismerése érdekében végzett kutatásomat bemutassam. Röviden ismertetem a táncház-mozgalom elindulásának történetét, annak minden nehézségével

és szépségével együtt majd, interjúk alapján bemutatom a ma táncházba járó fiatalok értékvilágát és azt összehasonlítom a táncházmozgalom „aranykorában” is résztvevőkkel.

Munkám során alapvető irodalomként a Sebő Ferenc szerkesztette *A táncház sajtója – Válogatás a korai évekből* című kötetet, és a Sándor Ildikó által szerkesztett *A betonon is kinő a fű. Tanulmányok a táncházmozgalomról* című kötetet használtam fel. A táncház, mint kulturális téma, irodalma rendkívül sokszínű, de az az etnográfia, kulturális antropológia tárgykörébe tartozik. A táncházról, a táncház-mozgalomról, a táncházba járó fiatalokról ifjúságszociológiai megközelítésben csak kevés közlemény született, a megfelelő helyen ezekre hivatkozom is. E dolgozat vállalja azt a kritikát, hogy néprajzi elemeket árnyaltan tartalmaz. A szakirodalmak mellett, a korszak hangulatának visszaadása érdekében, egy a táncházak „aranykorában” is aktívan tevékenykedő zenész Szabó László¹ volt segítségemre.

A szakirodalmak és az interjú alapján, azt feltételezem, hogy a táncházba járó mai fiatalok életszemléletét a táncház értékvilága meghatározza, értékvilágukra inkább a tradicionális értékek jellemzőek és hogy, a táncházba járásuknak miértjei, táncházas szokásaik, életszemléletük másak, mint a táncházmozgalom

¹ Szabó László: (1952–) népzeneész, a Bartina Együttes tagja.

korai éveiben (1970 és 1980 között) részt vett fiataloké. Ennek a feltevésnek vizsgálatául, tizenöt interjút készítettem táncházba járó fiatalokkal valamint résztvevő megfigyelést végeztem szegedi, pécsi, bonyhádi táncházakban.

Úgy gondolom a népi, paraszti kultúra a táncház segítségével ma is hat a fiatalok egy csoportjára és ez alapvetően meghatározza életvilágukat. A hagyományok bizonyos részletei képesek beépülni mostani világunkba és aktuálissá válnak. A fiatalok fogékonyak ennek észlelésére, használatára. Úgy vélem, hogy a tanulmány címeként választott csujjogató: „*Ez a legény úgy járja, feltesszük a Youtube-ra!*” is ezt az aktualitást támasztja alá.² Feltételezem tehát, hogy a mai fiatalok egy csoportja élővé teszi ezt a népzenei, néptáncos hagyományt.

A népzene és a néptánc szeretete szorosan kapcsolódik egy értékrendhez és az ehhez kapcsolódó érzésvilágnak a kifejező eszközei. A fiatalok, politikai, ideológiai korszakoktól függetlenül mindig valamilyen önkifejezésre, a szabadság érzésre törekednek.³ Ez a lehetőség a táncházban is meg van. Talán ez a titka annak, hogy a szocializmusban és ma a globalizált világban is meg tudott maradni. Timár Sándor a következőt mondta erről: „*Ez a mozgalom, ha keresztbe tett lábbal ülnénk, akkor is haladna tovább. Természeti jelenség. Olyan iszonyatos életerő feszül benne, hogy a legkeményebb betonon is keresztül tör.*”⁴

Az idők folyamán, az 1970-es évektől, a táncházmozgalom elindulásától napjainkig, több változás ment végbe Magyarországon, ami a fiatalok értékrendszerére hatással volt.

Ilyen volt például a rendszerváltozás is, amikor új társadalmi berendezkedés lépett elő és új fogalmakat hozott magával, mint például: öntevékenység, tulajdon, autonómia, érték stb.⁵ Ezeket a fogalmakat a fiataloknak meg kellett tanulniuk, újra kellett értelmezniük. Gábor Kálmán szerint a kilencvenes években egy civilizációs korszakváltás következett be a magyar ifjúság körében, ami új értékrendek, értékpreferenciák kialakulásához vezetett.⁶ A szakirodalmak napjaink posztmodern ifjúsága kapcsán kiemelik a jelenséget, hogy a fiatalok értékrendjét, „értékválság” vagy „posztmodern bizonytalanság” jellemzi.⁷

Dolgozatomban azt szeretném feltárni, hogy a táncházas fiatalokra a fentebb említettek mennyiben igazak vagy tévesek.

Ha értékrendeket vizsgálunk szükséges maga az érték fogalmának tisztázása. Értékeknek azokat a kulturális alapelveket tartjuk, amelyek kifejezik azt, hogy az adott társadalom mit tart fontosnak, kívánatosnak, pozitívnak, jónak stb.⁸ „Az értékek szervezik, tagolják múltunkat, jelenünket és jövőnket. Orientálnak, szabályozzák testi-lelki energiáink felhasználását, behatárolják és kifejezik társadalmi hovatartozásunkat, társadalmi énünket.”⁹ Az értékek azért fontosak, mert nélkülük az

² A szerző a XXX. Országos Táncház Találkozóan hallotta az idézett mondatot, 2011.04.02-án, Budapesten.

³ KENNETH KENISTON: Az elkötelezetlenek. Az elidegenedett fiatalok az amerikai társadalomban. 1965. In Gábor Kálmán – Jancsák Csaba (szerk.): *Ifjúság-szociológia*. Szeged, 2006, Belvedere Meridionale Alapítvány. 45–65.

⁴ *Közel a természethez: Tanyavilágtól a hegyvidékig*. Duna Televízió, Szerelmes földrajz, 2006.04.16, 14 óra 30 perc. Műsorvezető-szerkesztő: Kovács Géza.

⁵ BAUER BÉLA: Az ifjúság viszonya az értékek világához. 2002. In Bauer Béla – Szabó Andrea (szerk.): *Ifjúság 2000. Tanulmányok I.* Budapest, 2002, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet. 198–199.

⁶ GÁBOR KÁLMÁN: Társadalmi átalakulás és ifjúsági korszakváltás. In Gábor Kálmán – Jancsák Csaba (szerk.): *Ifjúság-szociológia*. Szeged, 2006, Belvedere Meridionale Alapítvány. (továbbiakban: GÁBOR 2006.) 351–365.

⁷ GÁBOR KÁLMÁN: Ifjúsági korszakváltás. Globalizáció – globalitás – lokalitás. In *Csatlakozás az Európai Ifjúsági Térséghez 2.0* Szeged, EIKKA, 2008. 5–40.; JANCÁK CSABA: Az ifjúsági korosztályok. I.1 fejezet. In Nagy Ádám (szerk.): *Ifjúságügy*. Budapest, 2008, Új Mandátum. 19–59.

⁸ ANDORKA RUDOLF: *Bevezetés a szociológiába*. Budapest, 2006, Osiris Kiadó. 490.

⁹ KAMARÁS ISTVÁN: *Érték, értékelés és értékrend (szociológiai és szociálpszichológiai szempontból)*.

egyénnek nincs mihez mérnie magát vagy nem is eszmél rá saját maga értékességének tudatára. Normák nélkül a mindennapok állandó feszültségek forrásai lehetnek. Közös értékek nélkül pedig, nem alakul ki a közösségi összetartozás tudata sem. „Az értékek csoportképző hatását mi sem bizonyíthatná jobban, mint az, hogy a társadalomnak az érdeke, hogy a különféle csoportok, mozgalmak, rétegek megfogalmazzák, felmutassák, és mások értékeivel szembeállítsák a maguk értékeit.”¹⁰

Úgy gondolom, hogy – hasonlóan kortársaikéhoz – a ma táncházba járó fiatalok értékvilága nagyon összetett. A tradicionális értékek mellett jelen vannak a posztmaterális¹¹ értékek is, mivel nem tartják olyan lényegesnek az anyagi javakat, míg az emberi értékek, kulturális javak, élmények, igaz barátság fontossága jelen van életükben, de a tradicionális, nemzeti értékeket (vallásos hit, társadalmi rend, hagyománytisztelt) felülértékelik.

A táncház „aranykora”¹², a táncház-mozgalom kialakulása

Az 1970-es években Magyarországon kifejlődött a folklórizmusnak egy új, máig tartó hulláma, a táncházmozgalom. Ebben az időszakban az érdeklődés a népművészet szinte

minden ágára kiterjedt, mégis a legeredetibb a fiatalokat megnyerő jelenség a táncház-mozgalom keletkezése volt. Az első megszervezett keretek között zajló táncházat 1972 májusában tartották Budapesten, a népzenei, néptáncot szerető és tanulni vágyóknak. Kezdetben a szervezők között felmerült a kérdés ugyan, hogy megnyissák-e ajtóikat a civileknek is vagy csak a táncgyesületek tagjainak tartás-e meg ezt a szórakozási formát, de végül nyitottak a kíváncsiskodó tömegek felé.¹³ A résztvevők hagyományos paraszti táncokat sajátíthattak el, feldolgozás nélkül. A táncház mintájául az erdélyi, Kolozs megyei Szék község szolgált, ahol a néprajzkutatók, többek között Novák Ferenc, a Bihari János Együttes vezetője, egy teljesen archaikus, hagyományt megőrző kultúrára bukkantak. Szék községben hagyománya volt annak, hogy ünnepnapokon, lakodalmakon, keresztelezőn a maguk szórakoztatására egy házban, nagyobb helyiségben táncmulatságokat tartottak. Szék azért is számitott különlegesen „tisztá forrásnak”, mert fennmaradt a nemzedékről nemzedékre öröklődő, a mulatozást szabályozó, a gyors és lassú tempót, a párost és a szólót is magába foglaló, viselkedési kódexként is szolgáló táncrend. A „biharisok” ezt a komplex világot mutatták be a „Zene és tánc, úgy, mint Széken” című eseményen.¹⁴ A táncháznak gyorsan híre ment, egyre több fiatal kereste fel és 1973-ra már a Fővárosi Művelődési Ház, majd a zuglói Kassák Klub is otthont adott, tánctanítással, filmvetítésekkel, meseolvasással, ének tanítással, népszokások ismertetésével a mulatságnak. A „Helyet, helyet nekünk is / Ha kicsinyek vagyunk is!” táncszó, pedig jól összefoglalja igényüket. A fiatalok mellett a belügynek is felkeltette figyelmét ez

http://www.metaelmelet.hu/pdfek/tanulmanyok/ertek_ertekeles.pdf. Hozzáférés: 2011.04.13

¹⁰ HANKISS ELEMÉR: *Érték és társadalom. Tanulmányok az értékszociológia világából*. Budapest, 2006, Magvető Kiadó. 181–182.

¹¹ Ronald Inglehart, idézi: SZABÓ MÁTÉ: *Spontán szerveződő ifjúsági csoportosulások a nyolcvanas években Magyarországon*. http://www.hallgatoimozgalom.hu/media/090513215630_szabmtspontnszervezdiifjsgicscportosulsokanyolcvanasvckenmagyaro.pdf Hozzáférés: 2011.04.13.; Szabó vö. PUSZTAI GABRIELLA: *Társadalmi tőke és az iskola. Kapcsolati erőforrások hatása az iskolai pályafutásra*. Budapest, 2009, Új Mandátum Kiadó. 173.

¹² A táncház aranykorának az 1970–1980-ig tartó időszakot nevezzük. Lásd: BANKÓ ANDRÁS: *Muzsikás évtizedek*. Budapest, 1994, Kós Károly Alapítvány. (továbbiakban: BANKÓ 1994.) 20.

¹³ BANKÓ 1994. 12–14.

¹⁴ SÁNDOR ILDIKÓ: „Zene és tánc úgy, mint Széken”, In Sándor Ildikó (szerk.): *A betonon is kinő a fű. Tanulmányok a táncház mozgalomról*. Budapest, 2006, Hagyományok Háza. 13–14. vö. SIKLÓS LÁSZLÓ: Mi a táncház, In Siklós László (szerk.): *Táncház*. Budapest, 2006, Hagyományok Háza. 11–17.

az új fajta szórakozás. Az állambiztonság ügynökei megfigyelték, kihallgatták a szervezőket, résztvevőket.¹⁵ Ekkor a táncház mozgalom egyik elindítójának számító Sebő Ferenc, a Népművelési Intézet igazgatójához Vitányi Ivánhoz fordult segítségért, aki később, Aczél Györgyöt¹⁶ meggyőzte a táncház „ártatlanságáról”. Ugyanis, a kultúrpolitika nem tudta hova tenni a formálódó mozgalmat, nem tudta tűrje-e vagy tiltsa. A visszaemlékezésekből kirajzolódott előttem, nehéz volt elképzelni azokban az időkben, hogy valaki őszintén szeret valamit, érdek nélkül és azt nyíltan vállalja is. A táncházakba hivatalból belesők láthatták (egy alkalommal Aczél György személyesen is¹⁷), a fiatalok nem terjesztik a nacionalizmust, nem összeesküvést szőnek a rendszer ellen, nem politikai kérdésben demonstrálnak, csupán felfedezték a falu zenekincsét, ami akkor maga volt az avantgarde.¹⁸ Az évtized végére, az 1980-as évek elejére a népi zenekarok (Sebő együttes, Muzsikás, Kalamajka, Téka, Méta stb.) és népzenei klubok, már országos mozgalmat formáltak, amely már nem csak a zenéről és táncról szólt, hanem a hagyományos paraszti kultúra értékeinek vállalásával üzent a „csikós-gulyás műromantikában”¹⁹ szenvedő, néptáncot csak a színpadon látó magyar társadalomnak. Ennek a hagyományos kultúrának őszinte szeretete olyan módszertan kidolgozásához vezetett, ami igencsak egyedülálló, ugyanis a népi kultúrát és annak különböző művészeti ágait nem merevíti egy színpadi előadásmód keretei²⁰ közé, hanem mint a már

említett Szék község mulatságához hasonlóan, élő hagyományként kezeli. Csoóri Sándor idézete jól mutatja ennek lényegét: „A néptánc történetének két fontos történelmi pillanata volt, az egyik, amikor a tánc felkerült a színpadra és a másik, amikor a színpadról visszakerült a földre. Nem művészetként, hanem azért, hogy tánc maradjon, mint ahogy a szél az szél, az eső az eső.”²¹

Ennek eredményeként határozhatjuk meg azt, hogy a fiatalok egy bizonyos rétege, a táncház segítségével beépítette a népzene, néptáncot a saját kulturális életébe, mindennapjaiba, létrehozva így egy sajátos, különleges értékrendet.

Miben rejlik a táncház vonzereje?

Hogyan maradhatott fenn a táncház az 1970-es évektől napjainkig, átvészelve a szocializmus időszakát és a mai globalizált világot? A táncházakat az első években rengeteg támadás érte. Sokan a nacionalizmus nyílt megnyilatkozásának tartották és az irredentizmus veszélyére hívták fel a figyelmet.²² Mások²³ az ifjúság idejét múlt romantikájának könyvelték el, és nem értették, miért járnak táncházakba a beatzenén nevelkedett gyerekek. Idővel a vádaskodások eltűntek, és a táncház elismertté vált. Mára az egyértelműen politikai szembe- szegülést szimbolizáló elemek elhalványultak a táncházas kultúrában, viszont előtérbe kerültek azok a motívumok, amelyek a fogyasztásra összpontosító globalizált értékvilág elleni tiltakozást fejezhetik ki – a mozgalom tagjainak, mikro- és szubkultúrájának életmódjával, mentalitásával, öltözködésével, gesztusaival.²⁴

hu/uploads/files/03.pdf Hozzáférés: 2011. 03.25. 18.00

¹⁵ Portré Sebő Ferenc népzeneészről, a táncházmozgalom egyik elindítójáról. Kossuth Rádió, *Esti beszélgetés-kultúráról*. 2010. 10. 28. 18 óra. Szerkesztő- műsorvezető: Gócsa Anita. (továbbiakban: *Portré* 2010.)

¹⁶ Aczél György (1917–1991) kommunista politikus, a Kádár-korszakban a kulturális élet legfőbb ideológusa, irányítója.

¹⁷ *Portré*, 2010.

¹⁸ BANKÓ 1994. 40.

¹⁹ BANKÓ uo.

²⁰ AGÓCS GERGELY: *A táncház mozgalomról, a folklórizmus magyar iskolájáról*. [http://www.btk.ppke.](http://www.btk.ppke.hu/uploads/files/03.pdf)

²¹ Idézi: MAKRA MÁRTA: *Népművészeti Tábor a sós-tói múzeumfaluban*. <http://www.borsalapitvany.hu/felhivas.pdf> Hozzáférés: 2011.04.06. 13. 30.

²² SIKLÓS LÁSZLÓ: Néphagyomány, magyarság, nacionalizmus. In Siklós László (szerk.): *Táncház*. Budapest, 2006, Hagyományok Háza. 113–132.

²³ SIKLÓS LÁSZLÓ: A megmutatás vágya. In. Siklós László (szerk.): *Táncház*. Budapest, 2006, Hagyományok Háza. 83–88.

Interjúalanyom, Szabó László elmondása szerint az első táncház elindulásakor a szervezők és a tagok, többek között azt tartották a legfontosabbnak, hogy a táncházat ne lehessen semmiféle skatulyába behúzni, ne sajátítsa ki egy politikai párt sem, egyszerűen maradjon meg egy civil szférába tartozó, közösségi helyhez. Ahogy a hetvenes években fontos volt, hogy a fiataloknak legyen, egy helyük ahol összejöhetnek, jól érezhetik magukat, ugyanúgy ma is igénylik ezt a fiatalok, sőt talán még fontosabbá vált. A kezdetektől elengedhetetlen volt az élő zene. Ez ma is így van. Legfontosabb, hogy a zenész figyeljen a táncosra és úgy játsszon, ahogy a táncos táncol. Az élő zenére táncolást vagy egyszerűen csak a hallgatását a „táncházazó” fiatalok nagy élménynek tartják. Az élő zenével lehet elkerülni, hogy a táncnak színpadias jellege legyen, és inkább az improvizatív elemek kerüljenek elő.²⁵ Így lehet a zene és a tánc örömet megélni, vagyis önkifejezésre csábít. Emellett a sikerélmény is vonzóvá teszi a táncházba járást. Ahhoz, hogy jól menjen a tánc, meg kell dolgozni érte. A táncházban a fiú lány kapcsolata is kicsit más, mivel a tánc során nem külön-külön mozognak egymással szemben állva, hanem egymást fogva, egyszerűre.²⁶ A táncban és nem csak a néptáncban, úgy ismerik meg egymást a párok, mint semmilyen más módon. Sokszor érezhető, hogy valakivel tudunk táncolni, valakivel meg nem, mert nem működik az összhang az „egyre rezgés”. Ez a bizonyos „rezgés” benne van a táncban beszéd nélkül.²⁷

Feltételezésem

A vonatkozó szakirodalmak alapján, a következő állításokat fogalmazom meg: **1.** A táncház, az ott résztvevő fiatalok életvilágát jelentősen meghatározza. **2.** A táncházban résztvevő fiatalok értékvilágára inkább a tradicionális értékek jellemzőek. **3.** A manapság táncházba járó fiatalok életszemlélete más, mint a táncház mozgalom elindulása idején résztvevő fiataloké. Az állítások vizsgálata után képet kaphatunk, hogy a táncházban résztvevő fiatalokra mennyiben igazak a bevezetőben említett tradicionális és posztmaterális értékek és az, hogy mindezekre mennyire van hatással a táncház.

A módszertan leírása

A táncházba járó fiatalok értékvilágának megismerése végett, kvalitatív kutatást végeztem. Megfigyelőként részt vettem három helyszín táncházaiban, majd interjúkat készítettem, mely által a táncház „mikroklímája” mellett a résztvevők magatartását, motivációját és attitűdjeit is megismerhettem. Célom szerint ez a módszer, a résztvevők értékstruktúráinak manifest és latens dimenzióinak megismerését, a „hogyan” és „miért” kérdések megválaszolását, valamint a résztvevői magatartás érzelmi mozgatórugóinak feltárását célozza meg annak érdekében, hogy ne csak megismerjük, hanem meg is értsük célcsoportunk viselkedését.

A kutatásaimat, 2010 szeptembere és 2011 márciusa között végeztem, szegedi, pécsi és bonyhádi táncházakban, 18 évestől 25 éves korúak körében. Szegeden a Millenniumi Kávéházban és a JATE Klubban, Pécsen a Szenes Klubban, az Ifjúsági házban és a Kocka Klubban, Bonyhádön a Vörösmarty Mihály Művelődési Központban.

A kutatás első felében, résztvevő megfigyelést végeztem a táncházakban. Az adott környezetben megfigyeltem a résztvevők viselkedését, öltözködését, szokásait, emellett

²⁴ Nemzeti és globális jegyek Közép-Európa táncművészetében. Kossuth rádió, *Határok nélkül*, 2003.05.22. 15 óra 10 perc. Műsorvezető-szerkesztő: Gecse Géza.

²⁵ *Portré* 2010.

²⁶ RATKÓ LÚJZA: *Női szerepek a magyar néptánc hagyományban*. http://www.folkradio.hu/folkszemle/ratko_noiszerepek/ Hozzáférés: 2011.04.11.

²⁷ *Portré* 2010.

saját magam is részt vettem a csoportok tevékenységeiben. Beszélgettem, táncoltam a résztvevőkkel. Így azok természetesen viselkedtek, nem változtattak magatartásukon, hogy vagy elkerüljék a megfigyelést vagy éppen tekintélyesebbnek láttassák magukat.

A terepkutatás második felében interjúkat készítettem a résztvevőkkel. Szegeden négy lány és egy fiú, Bonyhádon egy lány és négy fiú, Pécsen két lány és három fiú közreműködésével. A félig strukturált interjúk során a fő kérdések a következők voltak: miért jár táncházba, illetve miért tartja ezt fontosnak? A többi kérdés és témakör az interjúalany által fölvetett szálból következett. Meg kell jegyezni, hogy (haszonlóan más szubkultúra-kutatásokhoz) a kutatás módszerét a téma feltárásához kellett szabnom. Ennek a módszernek nyilvánvalóan vannak előnyei és vannak hátrányai is. Mindenképpen az előnyök közé sorolható, a „couleur locale” megismerése és, hogy az információt első kézből hallhattam, valamint, hogy a résztvevők közvetlen véleménynyilvánítása is árulkodott attitűdjeikről. Hátrányként említhető, hogy egyes megkérdezetteket a „táncházazás közben” némileg váratlanul érték a kérdések.

A szegedi, pécsi és bonyhádi táncházakba járó fiatalok értékvilága

Első hipotézisem szerint, a táncházban résztvevő, 18 év és 24 év közötti fiatalok, vagy annak egy jól körülhatárolható kemény magja, sajátos értékrenddel, világlátással, szokásokkal rendelkezik, amihez tudatosan megválasztott életmód, kulturális fogyasztás, öltözködési stílus társul. Az interjúk alkalmával, a szegedi, pécsi és bonyhádi táncházakban kértem a fiatalokat mesélni, miért látogatják és mit is jelent számukra táncházba járni? Erre a kérdésre válaszol, a válaszadók többsége először a barátokkal való találkozást, zenélés, táncolás örömeit hangsúlyozták. Vagyis meghatározó az élményszerzés, ami a posztmaterális ér-

tékvilág egyik alappillére. Viszonylag kevesen említették a hagyományörzést és a népi kultúrával való ismerkedést, ami a tradicionális értékek közé tartozik. Az interjúk alapján is megállapítható, hogy a résztvevők a tánc és a zene szeretete mellett elsősorban a közösségi élmény miatt járnak táncházba. Emellett az önkifejezés és a sikerélmény is meghatározó, melyek szintén a posztmaterális értékek közé sorolhatók. Többen úgy vélték, semmilyen más szórakozási formánál ez nem jelenik meg.

A fiatalok többsége nem csak táncházba jár szórakozni, hanem diszkóba, koncertekre egyaránt, de elmondásuk szerint az csak szórakozás, míg a táncház több annál és ennek titka az önkifejezés és a sikerélmény. Jóval kevesebben voltak azok a fiatalok, főleg Szegeden és Pécsen, akik úgy vélték, táncházba járni egyfajta életmódot, életstílust jelent számukra. Azok, viszont akik úgy vélték, hogy a táncházba járás sajátos életmódot jelent számukra azok életük részének tekintik és elképzelhetetlennek tartják nélküle életüket.

Mint minden szórakozó helyen, a táncházban is előtérbe kerülnek a párvalasztással kapcsolatos események. A válaszolók többsége szerint, táncházban könnyebb az ismerkedés, mint más zenés szórakozó helyen, mivel a zene nem olyan hangos, hogy ne értsék egymást és a családias hangulat is oldja a kezdeti gátlásokat. Emellett, a népzene és néptáncot szerető fiatal, hasonló érdeklődésű párt keres és azt a táncházban meg is találja.

A lányok és a fiúk is fontosnak tartják, hogy a párjuk tudjon táncolni, hiszen a tánc csak úgy élvezhető. Egy új tánc elsajátítása a pároknak kihívást jelent és ez véleményük szerint, színesebbé teszi kapcsolatukat. Sokan, akik más szórakozó helyre is járnak, úgy gondolják a táncházban az ismerkedésnek van még valamilyen hagyományos udvarlási része, menete, ami más helyeken sokkal gyorsabb és egyszerűbb.

Ha a fiatalok szórakozásairól van szó, nem lehet elmulasztani az alkoholfogyasztás kér-

dése mellet sem. A válaszolók az interjúk alkalmával, gyakran megemléstettek, hogy nincs tánc ház alkohol nélkül. Amikor a zenészek szünetet tartanak és nincs tánc, az alkoholfogyasztás lesz a fő szerep. Megfigyeléseimkor viszont, nem sok kimondottan részeg fiatal láttam. Ennek valószínűleg két oka van. Az egyik, hogy alkoholfogyasztás nem lehet táncolni, sem a fiúnak sem a lánynak, a másik pedig az, hogy a tánc során kitanácsolják magukból az alkohol kábító hatását.

A megfigyeléseim és az interjúk alapján az a feltevés, miszerint a tánc ház az oda járó fiatalok érték világát meghatározza, igaznak bizonyult. A megfigyeléseim és az interjúk alkalmával arra kerestem a választ, hogy a tánc házba járó fiatalok érték világára inkább a tradicionális értékek-e a jellemzőek? Jelen részben, ennek megválaszolására teszek kísérletet. A bonyhádi tánc házban tapasztaltakra, bővebben kitérek.

A tradicionális-nemzeti értékek úgy, mint haza, nemzet védelme, család fontossága, vallásos hit, hagyományok megőrzése nagyon fontos a tánc házban fiataloknak. Arra a kérdésre válaszol, hogy miért járnak tánc házba az interjúk alkalmával, a barátokkal való találkozás, és a zenélés, táncolás öröme után valamilyen tradicionális értéket említettek. A válaszolók szerint, ez a neveltetés a szülők hatására alakult ki bennük, és kevésbé a tánc ház légkör hatására. Adalékként szolgál ehhez, hogy a megkérdezett tizenöt főből, tíznek a szülei is járnak tánc házba. Ezen kívül olyan eset is többször előfordult, hogy a szülők a gyerekeik hatására kezdtek tánc házba járni.

A harmonikus családi légkör fontossága, és a szülőkkel való jó kapcsolat szinte minden válaszban felmerült valamilyen módon. A vallásosság kérdése a tánc házba járó fiatalok körében is bonyolult,²⁸ összetett, többtényezős sajátosság: volt, hogy a válaszolók sem tudták

pontosan meghatározni, egyházi értelemben vallásosak-e. Volt aki, mélyen hívő, az egyház tanításait követi, volt, aki nem vallásos, a legtöbben a maguk módján vallásosak közé sorolták magukat. Azok a fiatalok, akik vallásosnak tartják magukat és az egyház tanításait is követik, főleg egyházi iskolákba jártak (vagy járnak). Jól láthatóvá vált ez a pécsi tánc házban fiatalok körében, akiknek legnagyobb része egyházi középiskolákba (Pécsi Református Gimnázium Kollégiumába, A Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimnáziumába) egykori vagy mai diákjai.

Az interjúk és a megfigyeléseim alapján úgy gondolom, hogy a tánc házba járó fiatalok érték világára, a tradicionális értékek közül a legdominánsabban a hagyományok tisztelete, (kulturális és nép-) szokások megőrzése jelenik meg. A néptáncok, -dalok, -zenék megismerését és megtanulását a hagyományörzés egy formájának tartják. Azt, hogy ez összekapcsolódik egy szórakozási, szabadidő-eltöltési móddal, a tánc ház pozitív közösségteremtő jellegzetességének tekintik a résztvevők.

A bonyhádi tánc házban fiataloktól, arra a kérdésre, hogy miért is járnak tánc házba az eddig leírt válaszokon kívül, más tanulságos megfigyeltet is hallottam (ami sem a pécsi sem a szegedi tánc házban nem volt jellemző). E különbség megértéséhez ismertetni kell a bonyhádi fiatalok világának néhány sajátosságát. Bonyhád, Tolna megyében található kisváros, ámde nagy vonzáskörzettel rendelkezik. Az itt található kisebb falvak, többek között Hidas, Kakasd, Tevel, Izmány jelentős bukovinai székely leszármazott otthonául szolgálnak. Ezeken a területeken a bukovinai népszokások, hagyományok, nemcsak megőrződtek, hanem ma is a mindennapok részei.²⁹ A székely felmenőkkel rendelkező fiatalok már beleszülettek ebbe a kultúrába és serdülő korukra termé-

²⁸ TOMKA MIKLÓS: Hagyományos (vallási) értékek a modern társadalomban. *Educatio*, 2001. 3. sz. 419–433.

²⁹ ANDRÁSFALVY BERTALAN: A bukovinai székelyek kultúrájáról. In Ortutay Gyula (főszerk.): *Népi kultúra népi társadalom*. A MTA Néprajzi Kutató Csoportjának évkönyve VII. Budapest, 1973, Akadémiai Kiadó.

szetes, hogy tánccsoportok, zenekarok és a bonyhádi táncház oszlopos tagjai. A környéken mindenki tudja, hogy minden hónap második szombatján táncház van. Ekkor összejönnek, beszélgetnek, táncolnak. Ki-ki hoz, egy kis süteményt, bort, pálinkát. Nagyszülők, szülők, fiatalok és kisgyerekek együtt, mindenkinek meg van a maga helye, kedvenc tánca, társasága. Általában sokan vannak (mintegy 80-100 fő) mégis a hangulat nagyon családias, kedves. Az élő zene természetesen elmaradhatatlan, de szünetekben sincsen csönd, a résztvevők énekelnek. Mint minden táncházban, itt is a zenekar és a táncot oktató, ha nincs előre egyeztetve, megkérdezi a közönséget, mit szeretnének aznap táncolni? Miután kiválasztották egy tájegység táncát, aki szeretné, megtanulhatja, aki már ismeri, rögtön táncolhatja. A megfigyelések alkalmával mindig arra lettem figyelmes, hogy az este feléhez érve a résztvevők együtt kiabálják, hogy: „Bukovinait, bukovinait!” A zenekar ilyenkor azonnal átvált és éjszakába nyúlóan zeng a „bukovinai”. Véleményem szerint az jól mutatja a bonyhádi táncház identitásképző és identitás megtartó funkcióját. A hagyományok őrzésének kötelessége és a tisztelet déd- és nagyszülei iránt szinte az összes fiatal interjúalanyom válaszában benne volt. Míg a pécsi és szegedi fiatalok válaszában, inkább ebben az összefüggésben csak a hagyományörzés került elő. Ez persze nem zárja ki azt a lehetőséget, hogy a hagyományörzésbe ne értették volna bele a kulturális örökség megőrzésének kötelességet és tiszteletet. Mégis, megállapítható, hogy a bonyhádi táncházas fiatalok hagyományörzését, táncházba járását nagyban meghatározza származásuk. Büszkékké válik rá, hogy tovább éltethetik a felmenőik örökségét. Énképük meghatározó elemét alkotja ez az identitásörzés.

Kutatásom fenti eredményei igazolták a második hipotézisben megfogalmazottakat miszerint a táncházba járó fiatalok értékvilágára a tradicionális értékek jellemzőek.

A mai és a táncházmozgalom elindulásában résztvevő fiatalok életszemléletének összehasonlítása

A vonatkozó szakirodalomban azt olvashatjuk, hogy a 80-as évek végén ifjúsági korszakváltás kezdődött el Magyarországon, mely a 90-es évek végére felgyorsult.³⁰ Ezen elméleti talajon a harmadik feltételezésemben azt fogalmaztam meg, hogy a manapság táncházba járó fiatalok életszemlélete más, mint a mozgalom elindulásakor résztvevő fiataloknak. Az már a kutatásom elején kiderült, hogy az 1970-es évek politikai berendezkedése, társadalmi hangulata az akkori fiatalokra nagy hatással bírt. Azóta, eltelt negyven év, és a mai fiatalokra más tényezők vannak hatással.³¹

Az interjúkból már kiderült, hogy a ma táncházazó fiatalok értékvilágára inkább a tradicionális értékek jellemzőek és mindezekre a táncház értékvilága, hangulata hatással van. Fontosnak tartják a barátaikkal való találkozást, az együtt táncolás örömét, a hagyományörzést, azonban manapság a táncház elsődleges célja a kulturális szabadidő-eltöltés, a szórakozás. Az interjúkból azt állapítottam meg, hogy ma a fiatalok a táncházat ugyanolyan szórakozási formának tekintik, mint bármilyen más szórakozóhelyet, csak éreznek benne egy mélyebb „erőt” is.

A táncházmozgalom elindulásakor, az akkori fiatalok mindezek mellett, feladatuknak érezték az autentikus népi kultúra szélesebb körű ismeretterjesztését, a műfaj hangulatának átadását. Mindezek mellett, az 1970-es években a táncház mozgalom teljesen új dolognak számított és kereteinek kialakítása is nagy feladatot jelentett az akkori résztvevőknek. Zenekarok alakultak, akiknek meg kellett tanulniuk egy-egy tájegység zenéjét, táncait. Magának a tánc- és zenetanításnak is ki kellett dolgozniuk egy módszert, ami a mai fiataloknak már

³⁰ GÁBOR 2006 i.m.

³¹ SOMLAI PÉTER – BOGNÁR VIRÁG – TÓTH OLGA – KÁBAI IMRE: *Új Ifjúság*. Budapest, 2007, Napvilág.

adott. A kezdetek után azt is be kellett látniuk, hogy csak úgy maradhat fenn a táncház, ha a civil szférában maradván ugyan, de bizonyos intézményeket létrehozna. Így, hozták létre a ma már szép számmal működő találkozók, fesztiválok, táborok.

A fentebb említettek alapján már kiderült, hogy a táncház „aranykorában” résztvevő fiataloknak a táncház újdonsága, a zene különlegessége mellett abban rejtett vonzereje, hogy nem volt kötelező: egyfajta alternatívát jelentett a rendszer hivatalos ifjúsági kultúrája mellett. A szocialista rendszerben, amikor a fiataloknak meg volt szabva, miként és hogyan szórakozhatnak (KISZ-rendezvények), a táncház a szabadság érzését nyújtotta. A mai táncházba járó fiataloknak is – mint már korábban kifejtettem – nagyon fontos a hagyományok, tiszteletre méltó szokások megőrzése és az átörökítés feladatai, csak úgy mint a korai években. A mai fiatalság azonban nem élte át azokat a tényezőket (pl. a szocialista rendszer második nyilvánossága, az alternatív ifjúsági mozgalmak megszületése), mint táncházazó elődeik, akiknek értékvilágát ezek a tényezők jelentősen meghatározták. A táncház elindulásában résztvevő egykori táncházassal, a szegedi, pécsi, bonyhádi táncházakban résztvevő fiatalokkal folytatott interjúk és a Siklós László által 1977-ben készített interjúk összevetése alapján az a feltevés, miszerint a manapság táncházba járó fiatalok értékvilága és a táncház „aranykorában” résztvevő fiatalok értékvilága más, igazolhatónak tűnik. Ennek okát a társadalmi és a gazdasági környezet közötti különbségekben lehet megadni.

Összegzés

1972-ben jelentős kultúrtörténeti elem született meg Magyarországon, a táncház mozgalom. Az elmúlt negyven év alatt, több ezren fordultak meg a táncházakban. Több fóruma is alakult, ahol a résztvevők a mai napig összegyűlnek, fenntartják a mozgalmat.

Ilyen az Országos Táncház Találkozó, a Hagyományok Háza, a sokasodó fesztiválok. A mozgalom a kezdetekkor újszerűségével és alternativitásával érintette meg a fiatalokat, akik ezt az értéket tovább adták a későbbi generációknak. Így lehet az, hogy a táncház mozgalom, politikai korszakoktól függetlenül, negyven éve vonzza a népzene és a néptánc kedvelőit a fiatalok köréből.

E tanulmányomban a táncházba járó fiatalok értékvilágáról szóló kutatásom eredményeit ismerttettem. A vonatkozó szakirodalmak alapján bemutattam a táncház mozgalom elindulásának történetét, az akkori résztvevő fiatalok életszemléletét, majd megfigyeléseim és interjúim alapján a manapság táncházazó fiatalok értékvilágát és ebből kirajzolódott a táncházak értékteremtő és kultúramegőrző jelentősége. A megfigyelések és az interjúk alapján arra jutottam, hogy a táncházazás jelensége meghatározza a résztvevő fiatalok értékvilágát. A táncházba járó fiatalok inkább tradicionális értékorientációkkal jellemezhetőek, ám ezzel együtt a napjainkban táncházba járó fiatalok életszemlélete más, mint a kezdetekkor az alapító generációé, a táncház mára a mozgalmából a fiatalok számára a szabadidő-eltöltés egy (kulturált) formájává vált, azonban a techno-szabadidő-eltöltési módokhoz képest vett alternatív jellegét éppen ezen „magaskultúra” sajátosság okán megőrizte.

A kutatás ideje alatt, a megfigyelések és az interjúk készítése során, érezhetővé vált számomra a táncházak különleges hangulata, a hagyományok ápolásához fűződő viszony. Úgy gondolom, hogy a múltból csak az tudott fennmaradni, ami kapcsolódni tudott valami újszerűséghez, aktualitáshoz. Úgy vélem, hogy a zene, a tánc, a közösségi cselekvés mindig aktuális lesz, függetlenül a technikai fejlődéstől. Mindezekre a fiatalság fogékony és a régi idők hagyományait beépítik saját koruk világába. Ennek jó példája a címként felhasznált csújjogató: Ez a legény úgy járja, feltesszük a youtube-ra!

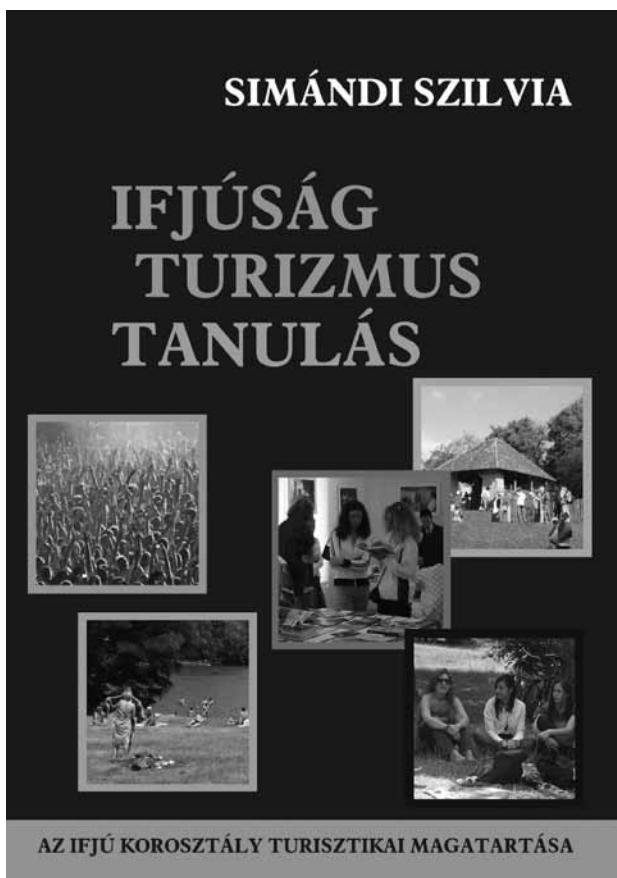
ÉVA ÖMBÖLI

*„This folk puts on a move, (so) we put him on Youtube!”
The values of dancehouse visiting youngsters*

Abstract

The Hungarian dancehouse movement has existed for 40 years. Nowadays it is famous all over the world. When I was writing my study, I was curious about what is the peculiarity of recent young people's world merit who have attended to Dance House. Why do they attend to Dance House, in which way are they similar to those young people who took part at the beginning of the dance movement? Beside the use of bibliographies I made interviews and participant observation. My research was achieved between 2010 September and 2011 March among 18-25 year-old people in Szeged, Pécs, Bonyhád. In Szeged I achieved it at the Millenniumi Kávéház and at JATE club, in Pécs at Szenes club, Ifjúsági Ház and Kocka club, in Bonyhád at the Vörösmarty Mihány Művelődési Ház.

Keywords dance house movement, value, identity, community life, tradition

MEGRENDELHETŐ: TERJESZTES@BELVEDERE.MERIDIONALE.HU
A KIADÓ TOVÁBBI KÖTETEI: WWW.BELVEDERE.MERIDIONALE.HU/KOTETEK/

SZÉLL KATA

Az Európai Unió és a fiatalok 2012-ben

Absztrakt

Az Európai Unió a XXI. század egyik legmeghatározóbb és legdinamikusabban fejlődő integrációja. Nekünk az Európai Unió tagországaként különösen fontos történetének és lényegének ismerete, ennek ellenére azonban a társadalom ismereteiben számos hiányosság fedezhető fel. Kutatásom során egyrészt igyekszem általános ismeretekkel szolgálni az Unió egészéről, beleértve intézményi felépítését és ezen szervek tevékenységét, valamint az Unió globalizált világban elfoglalt helyét, másrészt kutatásom célja képet adni arról, hogyan látják helyüket, helyzetüket, jövőjüket napjaink fiatal polgárai, mennyire aktívak mint uniós állampolgárok, egyáltalán meddig terjed tájékozottságuk e rendkívül összetett jelenség szerepét, tevékenységét és hatásait illetően. A fiatalok helyzetének, tájékozottságának változása alapvetően összefügg a rendszerváltással és az azt követő új struktúra kialakulásával. Az általam vizsgált korosztály akkoriban született, így ők – beleértve engem is – egy új, éppen kialakulóban lévő rendszerben nőttek fel. Ennek kapcsán felmerül a kérdés, hogy ez az új, bizonytalan lábakon álló társadalmi szerveződés milyen körülmények megteremtésére képes, milyen korlátokat állít, egyáltalán keretein belül milyen esélyei vannak ezeknek a felnőtt lét küszöbén álló fiatal állampolgároknak társadalmi beilleszkedésük, az érdekérvényesítés, vagy a munkavállalás kapcsán. Mindemellett érdemes foglalkoznom azzal is, hogy ezek az új gazdasági, politikai, társadalmi és jogi viszonyok hogyan formálják a fiatalok gondolkodását.

Kulcsszavak ifúság, ifúságpolitika, participáció, Európai Unió

Az Európai Unió a XXI. század egyik legmeghatározóbb és legdinamikusabban fejlődő integrációja (J. NAGY 2005., BLUTMAN 2010.) Történetének és lényegének ismerete nélkülözhetetlen napjaink polgárainak számára, hiszen nem hagyhatunk figyelmen kívül egy ilyen méretű jelenséget, melynek tevékenysége életünk számos területét áthatja. Nekünk az Európai Unió tagországaként különösen fontos az ebben történő eligazodásra való képesség, azonban sajnos a társadalom ismereteiben számos hiányosság fedezhető fel.

A modern társadalmak fiatal polgárainak tájékoztatása, közösségi-közéleti létre való szocializálása több síkon történik. Első és egyik vélhetően legfontosabb tényezője a család, mely által az egyént születésétől fogva különböző hatások érik (KOZMA 2004., SOMLAI 2011.). Ezen hatások által folyamatosan formálódik ő és világnézete is. A család mellett azonban számos intézmény hivatott még ezen feladatkör ellátására, mint például az oktatási rendszer, az önkormányzatok, a különböző ifúsági- és civil szervezetek, a média, de maga az állam is (DÉMUTH 2008., GÁBOR 2009., JANCÁS 2009., CSÁKÓ 2011.).

A fiatalok helyzetének, tájékoztatásának változása alapvetően összefügg a rendszerváltással és az azt követő új struktúra kialakulásával (Szabó – Kern 2011). Az általam vizsgált korosztály akkoriban született, így ők – beleértve engem is – egy új, éppen kialakulóban lévő rendszerben nőttek fel.

Ennek kapcsán felmerül a kérdés, hogy ez az új, bizonytalan lábakon álló társadalmi szerveződés milyen körülmények, feltételek megteremtésére képes, milyen korlátokat állít, egyáltalán keretein belül milyen esélyei vannak ezeknek a felnőtt lét küszöbén álló fiatal állampolgároknak társadalmi beilleszkedésük, az érdekvégyesítés, vagy akár a munkavállalás kapcsán (Laki 2011). Mindemellett érdemes foglalkozni azzal is, hogy ezek az új gazdasági, politikai, társadalmi és jogi viszonyok hogyan formálják a mai fiatalok gondolkodását.

Kutatásom célja képet adni arról, hogyan látják helyüket, helyzetüket, jövőjüket napjaink fiatal polgárai, mennyire aktívak mint uniós állampolgárok, egyáltalán meddig terjed tájékozottságuk e rendkívül összetett jelenség szerepét, tevékenységét és hatásait illetően (Ld. még JANCSAK 2011.).

A téma jellegénél fogva a kutatáshoz többféle módszert alkalmaztam. Elsődleges lépésként készítettem egy kérdőívet, amely alapvetően két részből épül fel. Első felében a lényegesebb általános információk megadása mellett a válaszadók személyes véleményére irányuló kérdések találhatók benne, melyek segítettek abban, hogy valódi, átfogó képet kapjak arról, hogyan is vélekedik ma jövőjéről egy – a „nagybetűs élet” küszöbén álló – fiatal állampolgár. A kérdőív második felében fellelhető további tizenöt kérdés már inkább az elméleti jellegű ismeretekre kíváncsi. Ezen elméleti teszt az Európai Unió általam legfontosabbnak vélt adataira kérdez rá, eredménye pedig a megkérdezettek tájékozottságának kiértékelésében volt segítségemre.

A kérdőív készítésekor több feltételezést is megfogalmaztam: **1.** a fiatalok pozitívan tekintenek jövőjükre, az életkor előrehaladtával pedig egyre jellemzőbb rájuk ez az optimizmus, hiszen tanulmányaik során fokozatosan körvonalazódnak jövőbeni terveik, ugyanakkor pedig **2.** nem ismerik a lehetőségeiket. **3.** Uniós tájékozottságukat illetően arra számítottam,

hogy a jogász, valamint gazdasági képzési területen tanulók valószínűleg magasabb pontszámot érnek el a természettudományi vagy bölcsészettudományi képzésben résztvevő társaiknál, mivel az előbbiek tanulmányaik során részt is vesznek az Unióval foglalkozó kurzusokon. **4)** Ezen kívül azt feltételeztem, hogy a válaszadók életkora, lakóhelye, tanulmányai egyaránt befolyásolhatják majd az eredményt.

A kérdőív elemzésekor a következő változókat állapítottam meg: kor, nem, lakóhely, tanulmányok, nyelvtudás, internet használat, társadalom és saját jövőjük megítélése, mely csoportok véleményét veszik leginkább figyelembe, illetve, hogy mely problémákat tartják a legsúlyosabbnak jelenleg Magyarországon.

A válaszadókat három *korcsoportba* osztottam: 20 év alattiak, 20 és 25 év közöttiek, valamint 25 év felettiek. Az eredmények alapján elmondható, hogy a válaszadók átlagéletkora 22 év. A kérdőívet 19 és 31 év közötti hallgatók töltötték ki, tehát a legidősebb és a legfiatalabb válaszadó közötti különbség több mint 10 év, így a korosztályt illetően viszonylag szélesebb képet kaphatunk. Az első – 20 év alatti – csoportba 21 ember tartozik, a 20 és 25 közötti korosztályba 64-en, míg a 25 év fölöttibe 15-en.

A kitöltők *nemek szerinti megoszlása* majdnem 50-50%-os, kérdéseimre 48 lány és 52 fiú válaszolt. A nemek között sem a társadalom jövőjéről, sem saját helyzetükről alkotott véleményükben nincs számottevő különbség. A nyelvtudás összpontszáma alapján tendenciaszerű különbség látszik ($p=0,058$) a lányok javára, azaz ők több nyelvet beszélnek és magasabb szinten, míg többi tényezőt illetően nem mutatható ki különösebb ezen változó alapján. Ami az Európai Unióval kapcsolatos kérdéseket illeti, itt már felfedezhető szignifikáns különbség: ($p=0,019$), a lányoknál az átlag pontszám 7,34 lett, míg a fiúknál ez már 8,54, azaz a fiúk tájékozottabbak voltak az integráció kapcsán.

Lakhelyszerint 44-en Csongrád-megyeiek, ketten határon túliai, a többiek az ország többi részéből jöttek. A Csongrád-megyeiek közül 28-an szegediek. A fővárosból csupán ketten, más megyeszékhelyekről 11-en származnak. A válaszadók másik fele (59 hallgató) ezeknél kisebb településről jött. Fontos azonban megjegyezni, hogy sem tájékozottságukat, sem jövőképüket nem befolyásolta lakóhelyük.

Tanulmányaik besorolásához csoportokat hoztam létre annak megfelelően, melyik karon tanulnak; az Állam- és Jogtudományi Karon (ÁJTK), a Bölcsészettudományi Karon (BTK), a Gazdaságtudományi Karon (GTK), vagy a Természettudományi és Informatikai Karon (TTIK). Legnagyobb számmal a BTK-ról töltötték ki, 31-en, ebből 9 fiú és 22 lány. Őt követi a TTIK 23 hallgatóval (18 fiú és 5 lány), majd harmadik helyen a GTK és a Jogi Kar 18-18 fővel, előbbinél 7 fiú, 11 lány, míg az utóbbinál 8 fiú és 10 lány. A többi 10 a Gyógyszerésztudományi Kar (GYTK), a Juhász Gyula Pedagógusképző Kar (JGYPK), a Mérnöki Kar (MK), a Mezőgazdasági Kar (MGK) és Zeneművészeti Kar (ZMK) között oszlik meg, karonként egyaránt 2-2 fővel.

Nyelvtudásuk alapján a hallgatók szintén több csoportra különíthetők el. Az eredmények alapján elmondható, hogy az angol nyelvet legalább alap szinten gyakorlatilag majdnem mindenki beszéli. Szám szerint ez összesen 88 főt jelent, melyből 13-an felső-, 50-en középfokon, 25-en pedig nyelvvizsga nélkül beszélnek. A német nyelvet 47-en sajátították el, 5-en felső-, 23-an közép, 4-en alapfokon, 14-en nem rendelkeznek nyelvvizsgával, egy ember pedig anyanyelvi szinten beszéli azt. Franciául nyolcan, olaszul 11-en, spanyolul 10-en beszélnek, oroszul hárman, latinul pedig 14-en. Nyelvtudás tekintetében a legjobb eredményt a bölcsészek, második helyen pedig a közgazdászok érték el. Legkevesbé a TTIK-sok beszélnek idegen nyelven, ez azonban nem meglepő, hiszen a természettudományok nem is igazán követelik meg, míg az informatika

legfeljebb az angol nyelv alapismerét igényli.

Az *internet használatra* vonatkozó kérdésekből kiderül, hogy leggyakrabban és legszélesebb spektrumon a várttal ellentétben a bölcsészek veszik igénybe a világhálót, és csak közvetlenül utánuk következnek a TTIK-sok. A legkevesbé aktív felhasználók közé az ÁJTK és a GTK hallgatói tartoznak. Az internet lehetőségeinek kihasználása szintén nem befolyásolta különösebben tájékozottságukat, holott ennek segítségével bárki napra kész lehet az Unió aktuális kérdéseit illetően, sőt, az EU nagy hangsúlyt is fektet az ifjúság helyzetének javítására. Maga az ifjúságpolitika jelenleg a tagállamok hatáskörébe tartozik, a Maastrichti Szerződés 149 § 2. cikkelye azonban ezen területekre is kiterjesztette a tagállamok közötti együttműködést. A fiatalok a foglalkoztatása, az integráció és a társadalmi felemelkedés, az oktatás, a képzés és a mobilitás, valamint a munka és a magánélet összeegyeztetésének elősegítése érdekében született meg az Európai Ifjúsági Paktum. Az ifjúsági szervezetek közötti együttműködést, az ifjúsági cseréket, valamint az ifjúságsegítők képzését támogató közösségi programok pedig már több mint tíz éves múltra tekintenek vissza. Az Európai Bizottság a 2007 és 2013. közötti időszakban egy erre vonatkozó programot is létrehozott, Fiatalok Lendületben Program néven (EU ifjúságpolitika 2011).

A *társadalom jövőjét* 30-an értékelik negatívan, míg 25-en derűlátóan tekintenek előre. 45-en nem nyilvánítottak határozott véleményt egyik irány mellett sem. Ezzel ellentétben saját helyzetük kapcsán már elégedettebbnek látszanak, csupán 11 ember vélekedik negatívan, 51, azaz több mint a válaszadók fele pedig bizakodóan. Az eredmények alapján jól látszik, hogy saját egyéni lehetőségeiket pozitívabban látják a társadalom egészének jövőjénél, megfigyelhető ugyanis szignifikáns különbség ($p < 0,001$), mivel a saját jövő átlaga 2,41, a társadalomé csak 1,96 lett. A különböző korcsoportok

véleménye számomra meglepő eredményt hozott, ugyanis jövőképüket illetően nem mutatkozott különbség. A kérdőív készítésekor azt feltételeztem, hogy az idő előrehaladtával a fiatalok egyre pozitívabban tekintenek jövőjükre, hiszen tanulmányik során egyre inkább körvonalazódik, merre is tudnak majd elhelyezkedni, milyen lehetőségeik lesznek a későbbiekben.

A válaszadók elsősorban szüleik, vagy kortársaik *véleményét* kéri ki, de a jogászok és a tanárok sincsenek sokkal elmaradva tőlük. Legkevesbé az újságok és a politikusok nézeteivel foglalkoznak, ezen belül is a bölcsész hallgatók mutattak a legkevesebb érdeklődést irányukba. Az, hogy a politikai szereplők véleményével ennyire nem számol az ifjúság, számomra nem meglepő. Nagy valószínűséggel állítható, hogy összefüggésben van a 2012. január elsejével hatályba lépett új Felsőoktatási törvénnyel, mely jelentősen csökkentette a hallgatók lehetőségeit, és mely az elmúlt félévben tiltakozások sorát váltotta ki a hallgatókból. Az Európai Unióban való tájékozottságukban viszont nem mutatkozik különbség az alapján, hogy mely csoportok véleményére adnak. Érdekes viszont, hogy felfedezhető korreláció a politikusok és a tanárok, valamint a politikusok és az újságok véleményének figyelembe vétele között. Előbbinél a korreláció értéke 0,58, a különbség szignifikáns ($p < 0,01$), míg az utóbbinál ez az az érték 0,516, $p < 0,01$. A jogászok és a különböző szakemberek nézeteire adott pontszámok között szintén található összefüggés ($F = 0,69$; $p < 0,01$) Az uniós teszten elért pontszámokkal ezen változó nincs összefüggésben.

Legnagyobb problémának a gazdasági és politikai helyzetből fakadó visszasságokat találják, mint például a politikai szereplők folyamatos ellenségeskedése, a gazdaság teljesítőképességének visszaesése, vagy a munkanélküliség. Kiemelkedőek még a

fiatalokkal kapcsolatos problémák, mint az iskolai agresszió, vagy az alkohol- és drogfogyasztás.

A kérdőív Európai Unióval kapcsolatos ismeretek felmérő tesztjén elért pontok átlaga összesen 7,91 lett. A 100 válaszadóból egy ember érte el a maximálisan adható 15 pontot. Karonként lebontva ez a következőt jelenti: ÁJTK: 9,23; TTIK: 8,08; BTK: 7,87; GTK: 7,22; egyéb: 6,30.

Ahogy az a pontszámok alapján is látható, az ifjúság ismereteiben számos hiányosság fedezhető fel, holott a teszt során olyan alapvető információkra kérdeztem rá, mint az Európai Unió tagországainak száma, vagy, hogy mi az integráció legfontosabb döntéshozó szerve. Számomra különösen aggasztó, hogy a közgazdász hallgatók ennyire rossz eredményt értek el annak ellenére, hogy képzésük során számos Európai Unióval kapcsolatos kurzuson vesznek részt. Ugyanez elmondható a jogászokról is, akik bár többet tanulnak az EU-ról, és bár jóval az átlag fölött teljesítettek, így sem a várt eredményt hozták.

Nehéz így elvárni, hogy a hallgatók az integráció – akár csak a rájuk vonatkozó – tevékenységeivel tisztában legyenek, ha arról sincs elképzelésük, miért is van szükség rá, holott mindkét fél számára kölcsönösen sok előny származna belőle. A fiatalok lehetőségei mind a munkavállalás, mind az érdekérvényesítés, mind az élet számos más területén kiszélesedhetnének, az EU jövője pedig nyilvánvalóan a jövő generációjában van. Ahhoz azonban, hogy ez működhessen, mindenképpen közelebb kellene hozni azt a fiatal állampolgárokhoz. Erre, ahogy már fentebb említettem, számos próbálkozás is született, a legfontosabb egyelőre azonban az lenne, hogy az emberek megértsék azt, hogy közös célunk a fiatalok társadalmi részvétele és az uniós állampolgári aktivitásuk. *

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BLUTMAN LÁSZLÓ (2010): *Az Európai Unió joga a gyakorlatban*. Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft.
- CSÁKÓ MIHÁLY (2011): Állampolgárokat nevel-e az iskola? In Bauer Béla – Szabó Andrea: *Arctalan (?) nemzedék*. Budapest, NCSSZI. 101–115
- DÉMUTH ÁGNES (2008): Identitástudat és állampolgári aktivitás. In. Farkas Olga - Jancsák Csaba: *Állampolgári kompetenciák kutatása és fejlesztése*. Szeged, Belvedere Meridionale. 29–39
- EU ifjúságpolitika (2011) http://eu2011.mobilitas.hu/eu_ifjusagpolitika Letöltés ideje: 2012.03.28 13.23
- GÁBOR KÁLMÁN (2009): Az ifjúság jövője és a globalizáció kihívásai. In Jancsák Csaba (szerk.): *Fiatalok a Kárpát-medencében. Mozaikok az ifjúság világáról*. Szeged, Belvedere Meridionale. 9–47.
- JANCSÁK CSABA (2011): Az ifjúságkutatás nemzetközi tendenciái. In Bauer Béla – Szabó Andrea: *Arctalan (?) nemzedék*. Budapest, NCSSZI. 315–329.
- JANCSÁK CSABA (2008): Az ifjúsági korosztályok. I.1 fejezet. In Nagy Ádám (szerk.): *Ifjúságügy*. Budapest, Új Mandátum. 19–59.
- J. NAGY LÁSZLÓ (2005): *Az európai integráció politikai története*. Budapest, Maxim Könyvkiadó Kft.
- KOZMA TAMÁS (2004): *Bevezetés a nevelésszociológiába*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- LAKI LÁSZLÓ (2011): Fiatалok a munkaerőpiacon. In Bauer Béla – Szabó Andrea: *Arctalan (?) nemzedék*. Budapest, NCSSZI. 115–131.
- SZABÓ ANDREA – KERN TAMÁS (2011): A magyar fiatalok politikai aktivitása. In Bauer Béla – Szabó Andrea: *Arctalan (?) nemzedék*. Budapest, NCSSZI. 37–81.

KATA, SZÉLL

*The relation between the European Union and young people in 2012***Abstract:**

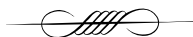
The European Union is one of the most determinative and dynamically-growing integrations in the 21st century. As a member state of the Union we should especially know about its history, function and activities but the society has relatively little knowledge of this topic.

In my study I try to give some general information about this organisation including its institutional structure, activities and the place of the EU in this globalized world. On the other hand, the aim of my research is to represent what these young people think about their situation and their future, how active they are as EU citizens and how informed they are about this complex formation. There is a connection between the position of young people and the regime change. The group which I examined was born then, so they – including me, as well – have grown up in a completely new system. The question is, what kind of conditions has this new, uncertain social organisation and what chances have young citizens got, e.g. in the field of employment or social integration? Nevertheless, I should deal with the effect of these new economic, political and social relations on the way of thinking of young people.

Keywords youth, youth policy, active participation, European Union

A kihívások kora

A magyar társadalomfejlődés szociológiája

KEMÉNY ISTVÁN: *Előadások a magyar társadalomfejlődés szociológiájáról*. Szeged, 2010, Belvedere Meridionale.

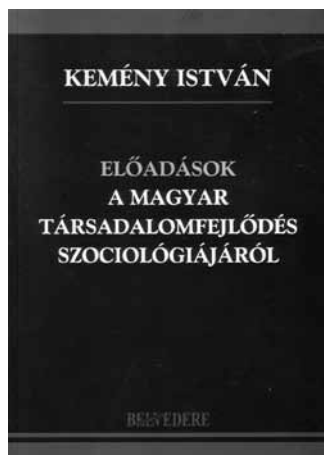

Kemény István 1991–1993-as előadásaiból szerkesztett gondolatmenet konzekvens logikát vág a magyar társadalomtörténet dzsungelében eltévelyedetteknek. A Szegedi Tudományegyetem szociológia tanszékén elhangzott előadásokban közérthető stílusban interpretálta a magyar társadalom történetének organikus fejlődését és a haladás „vörös ékét”. A szociológia alkalmazását Kemény nem elvont tudományként, hanem az emberi sorsok leírásában kiegészítő szakterületként használja. Az „együttérző tudós” szerepe a „keményi vizsgálódás” alapja. Kemény szociológiájában a vizsgált időszak minden társadalmi csoport helyzetét objektíven, sokszor leegyszerűsítve tekinti át.

Az előadások szemléletmódjában a szociológia tudományos hátterén túlmutatóan történelmi, politológiai és antropológiai eszközöket is felhasznál, hogy lényeglátásába bepillantást engedjen a szociológiai tudományok doktora. Kemény írói stílusára jellemző közérthetőség, tiszta lényegre törés, amely kiemeli a tudósok magaslatából. A kutató őszinte rokonszenve a különböző korok és társadalmainak megértésének érdekében áthatja a lejegyzett előadások kellemes

hangvételét. Az előadások egymás utánisága házként építi fel a társadalomtörténet alföldi „parasztházát”. A sziklaszilárd alap az első fejezetben „elméleti és módszertani alapok” Hajnal István, Bibó István, Max Weber és Pierre Bourdieu nyomán az organikus társadalomfejlődés, a társadalmi struktúrák egymással együttélését, szabadságjogok, privilégiumok kiterjesztését veszi a további vizsgálatok alapvetésének.

Hajnal a modern kapitalizmust „spontán folyamatokból” származtatta, olyan egyéni cselekvésekből, amelyek nem alkotják valamilyen összefüggő terv részeit, amelyekben a személyes motiváció is jóval szűkebb körű, mint az az eredmény, amely azután lesz az egészből, ezen gondolatmenet paralel a század eleji osztály közgazdaságtani iskolával. A történeti szemmel deklarálható „egyéni cselekvések” alakító elmélete, azonban nem pontos kifejezőeszköz Kemény István társadalom felfogása szempontjából. A történeti eszközök felhasználásával a szervezetlenség beemelhető magyarázat, de szociológiai szemszög megköveteli a kritikai él tekintetében az átfogóbb vizsgálatot. Hajnal Istvánt Kemény a gazdasági-politikai elit társadalombomlasztó tevékenységének oltalmára applikálja, ezzel Hajnal a korabeli osztály monopolista „mainstream” közgazdászaival való közös kapcsolatát tagadja. Az Oszt-

rák–Magyar Monarchia felbomlását követően az osztrák gazdasági felfogás továbbra is az irreális növekedéscentralizált gazdaságpolitikai törekvések jellemezték, amely a birodalom kiépítésének lehetőségéből indult ki, de az elbukott háború megtorpanthatta e fejlődési modellt. Ludwig Heinrich Edler von Mises-féle gazdasági modell a Horthy-korszak meghatározó gazdasági irányzata (revizionizmus gazdasági szükségé), amely a gazdasági növekedés magasztos privilegizálását tűzi ki célul.

Max Weber elválasztja a „társadalmi képződmények” és „organizmusok” mivoltát. Kemény tényleges módszertani különbséget tesz: a „társadalmi képződmények” társadalomtudományok leíró kutatási metódusain alapuló vizsgálatai és „organizmusok” csupán átfogó társadalomtudományok elméleti síkjában érthetőek meg, bizonyos összefüggések exakt tudományos módszerekkel nem igazolhatóak.

Pierre Bourdieu objektívizmus és szubjektívizmus egyesítését tekinti Kemény István a megfelelő relacionista társadalomszemléleti irányynak. „A társadalmi valóság kétszer létezik, a fejekben és a dolgokban, a mezőkben és habitusokban, cselekvők környezetében és belsejében. Amikor a habitus kapcsolatba kerül azzal a társadalmi világgal, amelynek produktuma, úgy érzi magát, mint hal a vízben, és a világot magától érthetőnek látja.” (31.)

A következő logikai egység kérdésfelvetése az Európa paradigma és közép-keleti-európaiság. A fejezet a térség (együtt Magyarország) kelet-nyugat közötti különleges státuszában láttatja a társadalmi feszültség bizonyos dimenzióit. A feltevés kvintesszenciája az „keleti tradicionizmus” és „nyugatias fejlődés” közötti átmenet. A „tradicionizmus” az egész közép-kelet-európai régió lényegét adó családi értékek, hitélet átható társadalomformáló ereje és az (állam) állandóságba vettet bizalom. A „nyugatias” modell a gazdasági élet pörgéséből adódó pezsgő szellemi élet és ezen összefüggések menti dinamikus társadalom és politikai rendszerben meghúzódó állandó

átalakulás vágya. Bibó István: A magyar társadalomfejlődés és az 1945. évi változás értelme, A kelet-európai kisállamok nyomorúsága c. tanulmányok alapján a feszültség kiindulópontja az államok belső identifikációs problémái a „nagytestvérek” közti azonosulási kényszerben.

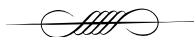
A hosszú XIX. századtól a második világháborúig felölelő időszakot természetes társadalomfejlődésként jegyzi le Kemény. A „hosszú előszoba” végében található a szocialista gazdasági mechanizmusok kritikái és a „kettőszakadt társadalom” „népi-urbánus vita” kiindulópontja, a „vörös ég” rombolása.

Szelényi Iván átalakulás elméleteiből kiinduló posztkommunista társadalmi vita hiányát, a városszociológiai vizsgálatok alapján derített fényt a tagadhatatlanságra: a vidék–főváros differenciára. A társadalmi törésvonalakat gazdasági fedésben vázolja Kemény előadásiban. Az irreális politikai rendszer hamis gazdasági modellel társult, ami a rendszerváltás lehetőségeit a gazdasági mechanizmusok tekintetében erőteljesen megszabja. A rendszerváltó politikai elittel igen lojális Kemény felismeri a rendszerváltók hibás választát a leegyszerűsített helyzetfelismerésre, de sem megoldást nem vár, sem nem keres kritikai élel a rendszerváltók felsősségét keresve. A „Szelényi-féle gúlát” Kemény István leegyszerűsített struktúralejegyzésként aposztrofálja, de nem tagadja a szocialista államberendezkedés hierarchikus rendjét, a „társadalom rendjének” ellenőrzésére.

A „vesztesek” és „új-kapitalisták” ellentétét kényes odafigyeléssel, elemzői magaslatokból „vizsgálja” Kemény, ami elveszejt a téma iránti kötődés meggyőző erejét, ezzel hiányérzetet hagyva. A rendszerváltás részlegességét, hiányát felismerő tudós a kilencvenes évek elejére a lehetőségek kibontakozásaként tekintet, de messzemenő következtetésektől távol tartotta magát, az adott időszak szimultán létének és elemzésének mizériájából adódóan.

Anyák az egyetemen

A női szerepek változásának tettenérése

ENGLER ÁGNES: *Kisgyermekes nők a felsőoktatásban*. Gondolat kiadó, Budapest, 2011. 319.

Az igényes küllemű könyv borítóján¹ a női szerepek változásának egyik következménye válik láthatóvá. Könyvek között, a gyermekét kezében tartó tanuló-anya tekintete gyermekére irányul. Az anya tanul, most nem a gyermekével játszik. A tanulás által viszont saját emberi tőkéjébe fektet be inaktív éve alatt, aminek lehetséges hozama – egyebek mellett –, a munkaerőpiacon történő könnyebb és eredményesebb érvényesülés lehet. Ennek segítségével viszont már gyermeke „tőkéjét” is gazdagítja.

Engler Ágnes a Debreceni Egyetem Neveléstudományok Intézetének kutatója, a felsőoktatást kisgyermekes anyákként igénybe vevő nők kicsiny – de növekvő – csoportját vizsgálta, melynek eredményeiről most a *Kisgyermekes nők a felsőoktatásban* című könyvében olvashatunk. A Gondolat kiadó Doktori mestermunkák sorozatának legfrissebb kötete-ként megjelent írás –, melyben korábban elsősorban a jog- és történelemtudományok körét bővítő művek jelentek meg – most egy, az oktatásszociológia territóriumán belül a felsőoktatás-szociológiáját, valamint a munka- család és

oktatáspolitikát színesítő művel gazdagodott.

A könyv jelentősége egyebek mellett, hogy olyan, hazánkban korábban nem kutatott és az andragógia témakörét érintő kérdésekre ad választ, mint például: melyek a gyermeküket nevelő anyák felsőoktatási tanulmányaik megkezdésére irányuló motivációi, milyenek a felsőfokú tanulmányaik eredményei, és mekkora a tanulmányaik várható hozama a munkaerő-piacra történő visszatérésüket követően. Vagyis, a szerző a felsőoktatás egy kis szeletét kutatva több szempontból közelíti meg a témát.

A kötet szerkezete két nagyobb tartalmi egységből áll, nyolc fejezetre bontva. Az első tartalmi egységben a felsőoktatásban résztvevő kisgyermekes anyák „*tanulmányi döntéshozatalának értelmezési*” modelljét fekteti le, majd az anyák tanulmányaikba való befektetéseinek várható hozamterületeit vázolja fel. Mindezt

a hazai és a nemzetközi releváns szakirodalmak alapján közérthető formában tárja az olvasó elé. Az ezt követő egység négy fejezte két felsőoktatási intézmény gyermeknevelési támogatásban részesülő hallgatóival végzett kérdőíves kutatás körülményeit és eredményeit összegezve ad választ feltevéseire.

A mű első fejeztében, a karrierjüket gyermeknevelés céljából megszakító, de a felsőoktatásban résztvevő nők tanulmányi motivációit járja körül a kulturális reproduk-

¹ A borító Nagy Mariann grafikájának felhasználásával készült.

ció és a racionális döntéseméletek segítségével. Ennek alapján a gyermeknevelési támogatás és az inaktív évek alatt történő tanulás eredményeként gyarapítható tőkefajta háttérét tárja fel. Ezt követően a társadalmi háttérből és a nemi különbségekből fakadó különböző tanulási stratégiákat veszi számba, rávilágítva arra, hogy a lányok nagyobb kulturális tőkével rendelkeznek, ezért tanulmányaikat célzó befektetések elsősorban a felsőfokú oklevél megszerzésére irányulnak. Továbbá, kitér a társadalmi szubvenció megszűnését követő munkaerő-piaci reintegráció körülményeire is. A szerző megállapítja, hogy a társadalom a gyermeknevelési támogatással a népesség gyarapodásába, a juttatásokkal (tandíjmentesség) annak minőségébe fektet be.

Az intellektuális kibontakozás hozamterületei című részben a szerző egyebek mellett arra mutat rá, hogy a tanulás javítja a gyermeknevelés miatt megszakított szakmai út folytatásának esélyeit, de emellett az intellektuális kibontakozás is motiváló erővel bír. A nők belső motivációjának egyik eredménye a felsőoktatás feminizálódásában érzékelhetővé is válik, ennek okait feltárva pedig az is megállapítható, hogy ez az emancipálódást is elősegíti. A felsőoktatást tovább vizsgálva megállapítható, hogy a levelező tagozatokon, – melyet a kisgyermekes anyák is igénybe vesznek – nincs eltérés a férfiak és nők arányában, azonban az inaktív hallgatók csupán öt százalékat teszik ki ezen csoportnak.

A következő fejezet a munkaerő-piaci integráció körülményeit boncolgatja, melyben kitér a rejtett munkanélküliségre, valamint arra, hogy a nemek eltérő karrierszemléletéből fakadó különbségeken túl, a női munkavállalókat még az „üvegplafon” jelenség is hátráltatja, annak ellenére, hogy a magyar nők magasabb iskolázottsági szinttel rendelkeznek, mint a férfiak. A gyermeknevelési támogatások megszűnését követően, a munka világába történő reintegráció kevéssé nevezhető eredményesnek, azonban a magasabb végzettséggel ren-

delkezők sikeresebbek ezen a területen.

A szociális beágyazódás hozamterületei tanulmányozó fejezetben a hagyományos anyai és házastársi női szerepek megváltozásának okairól és következményeiről olvashatunk. Engler kiemeli, hogy a nők több mint kétharmada gyermekintézményben helyezi el kisgyermekét, azonban a bölcsődék túlterheltsége miatt az anyák húsz százaléka a rokonok segítségére szorul ezen a téren. Rávilágít a családbarát munkahelyek jelentőségére, mivel a kisgyermek nevelése mellett történő munkavégzést a rugalmas munkaidő segíthetné, de erre csak a magasabb végzettségű nőknek van lehetőségük. A munkahelyi beilleszkedésen túl, az inaktív évek alatt végzett felsőoktatási tanulmányok a hallgató-anyát intellektuális kihívások elé állítják, melynek végső célja a diploma megszerzése, aminek hozama a szakmai felkészültség megkopásának elkerülése is.

A könyv második nagyobb tartalmi egységében, melyben a könyv kulcsfejezetei találhatóak a szerző longitudinális kutatásairól olvashatunk, melyek a Debreceni Egyetemen és a Nyíregyházi Főiskolán tanulmányaikat kisgyermekes anyaként folytató hallgatók körében zajlott. A kutatás két hullámban (2006 és 2009) történt. Az első szakaszban az intézményekben tanulmányaikat folytató, a másodikban pedig az új diplomájukkal elhelyezkedő anyák felmérése zajlott, két almintát elkülönítve a meglévő alapvégzettségük (érettségi, diploma) szerint. Egyebek mellett olyan kérdésekre kereste a választ mint, a kulturális klíma kitapinthatóságának minősége a felnőttkori tanulásra vonatkozó döntésekben, a külső motivációs erő hatásának mértéke a tanulmányi döntésmechanizmusban, vagy a tanulmányok megtérülésének mértéke a munkaerő piacon.

Engler Ágnes empirikus kutatás segítségével tárta fel a hallgatók tanulmányaik megkezdésére irányuló motivációit. A környezet hatását vizsgálva megállapítható, hogy a tanulmányaik kezdetén diplomával nem rendelkezők jelentősebb ösztönzésben része-

sültek családjuk részéről a diplomásokhoz képest, azonban tanulmányaik folytatása során kevesebb támogatásban részesültek, mint diplomás hallgatótársaik. Ezen túl, a diplomával rendelkezők kevésbé érezték, hogy párkapcsolatukban problémák merültek volna fel tanulmányaik folytatásából kifolyólag, annak ellenére, hogy a vizsgálatok alapján ők fordítottak több időt családjukra.

A külső motiváló tényezők közül a legerősebbnek a munkaerő piacon való érvényesülés megtérülése bizonyult, a tanulmányok megkezdését érintő tényezőket azonban a tandíjmentesség is gazdagította, melynek kiadáscsökkenő hatását elsősorban a diplomások kívánták kihasználni. Az érettségizett hallgatók tanulmányi átlaga gyengébbnek bizonyult diplomás diáktársaikéhoz képest. A munkaerő-piaci elhelyezkedés javulását elsősorban az érettségivel rendelkezők várják megszerzett felsőfokú bizonyítványuktól. A diplomával korábban is rendelkezőket főként a tanulás iránti pozitív attitűd vezette ismét az iskolapadba, azonban a szak megválasztásában a haszonelvűség játszott szerepet. Kimutatható, hogy a nők iskolai pályafutásuk alatt tudatosan készülnek a – hagyományos feleség és anya szerepeiken túl –, a munkavállaló szerepére is. A megkérdezettek többsége úgy vélte, hogy a kisgyermekes anya jelentős hátránnyal indul újbóli karrierútjára.

A kutatás második hulláma – mely az anyák tanulási befektetéseik megtérülését vizsgálta, felfedi –, hogy az érettségivel rendelkezők elsősorban a főiskolai karokat részesítették előnyben, szemben a korábban diplomával rendelkezőkkel, akiket az egyetemi oklevél megszerzése motivált. A diplomával rendel-

kező kisgyermekes anyák majd száz százaléka tudott elhelyezkedni gyermekgondozási éveit követően. Az anyák fele tért vissza előző munkahelyére, ahol több esetben előléptetés vagy bérnövekedés történt. Ez a tanulmányokból fakadó előnyök munkaadó oldalán történő megtérülését jelzi. Új munkahelyen elsősorban a korábban diplomával nem rendelkezők helyezkedtek el, újonnan megszerzett végzettségüknek megfelelő munkakört keresve. Ezen csoport elhelyezkedése tehát sikeresebbnek tekinthető. A vizsgálat eredményei cáfolták azt a feltételezést, hogy a jobb tanulmányi eredménnyel rendelkezők eredményesebbnek bizonyulhatnak a munkaerőpiacra történő visszatérés alkalmával, azonban az integrálásban sikeresebbek szakválasztásukat nagyobb arányban érezték helyesnek, továbbá erőteljesebben hangsúlyozzák inaktív éveik alatti tanulmányaik jelentőségét.

Az utolsó fejezetben a kutatás következtéseinek összegzéséről, a feltételezések indoklásáról vagy cáfolatáról olvashatunk. Ismét rávilágítva arra, hogy a társadalom által elvárt és támogatott anyai szerepről való részleges „lemondás” is megtérülhet – kulturális és anyagi téren egyaránt – a kisgyermekes anyaként vállalt tanulásba való befektetés által.

A könyv szerteágazó közönségnek ajánlható: a tanárképzésben részt vevő hallgatók tudását gyarapíthatja, mint ahogyan gondolatébresztő lehet a pedagógiai és szociológiai felsőoktatási szakemberek körében is. Túllépve a nevelés és bármely más diszciplína határain figyelemreméltóvá válhat a gyermekgondozás miatt inaktívvá vált kisgyermekes anyák számára is.

CSEJOSZKI MIHÁLY

Tudnivalók szerzőink és szerkesztőink részére

Tisztelettel kérjük szerzőinket, hogy írásait az alábbi instrukciók figyelembe vételével juttassák el a szerkesztőség címére.

A szöveget lehetőség szerint számítógéppel szedjük be, és egyáltalán ne használjunk szövegstílusokat {*alapértelmezett* vagy *formázás törlése*}. A szerző ne formázza a szöveget, se a címeteket, se a főszöveget, se a járulékos részeket. Se oldalszámozást ne használjon a dokumentumban, se más technikai kellékeket. Különösen fontos, hogy a webhivatkozások ne tartalmazzanak formázást {így: <http://www.zmne.hu/kulso/mhtt/hadtudomany/2004/2/2004-2-8.html> – aláhúzás, színiemelés nélkül, a hiperhivatkozás törlésével}. Amennyiben a szövegben speciális karakterek, betűk találhatók, a szerző ezt külön jelezze. A szöveget .rtf formátumban juttassuk el a szerkesztőségnek.

A szerző emelje felső indexbe a jegyzet-számokat. Ügyeljünk arra, hogy az tapadjon a vonatkozó szóra¹, és kövesse a tagmondatot,² illetve a mondatot záró írásjelet.³ (Zárójeleket⁴) viszont – sőt a gondolatjeleket is⁵ – mindig előzze meg a jegyzetszám. A szerző a szövegben bátran alkalmazza az általa használni kívánt kiemeléseket: tulajdonneveknél a pusztai kiemelés (*Kossuth Lajosról, Szilágyi Mihállyal*), közneveknél a *toldalékkal* együtt való kiemelés a megszokott forma. A főszövegben az egyszerű számokat betűvel írjuk {100 helyett száz}, az indokolatlan rövidítéseket {db helyett darab; ui. helyett ugyanis; pl. helyett például} mellőzzük, a közkeletű mértékegységek jele helyett az adott szót használjuk {m helyett méter}.

Párbeszédessé szövegnél a különböző alanyok szövegeit (pl. kérdés – felelet) új sorral válasszuk el, és az egyes szövegeket gondolatjellel kezdjük. A szövegrészek elején félkövér kiemeléssel és az első említés után rövidítéssel

különböztessük meg a kommunikáció résztvevőit: **Belvedere Meridionale**, később **B. M.** vagy a **szerző neve**, illetve az interjúalany teljes neve, később a monogramja.

Ha a szerző írását többszintű belső címekkel {*bekezdéscím* vagy *fejezetcím*} tagolja, a hagyományos sorszámozással { 1 1.1 1.1.2 } jelölje azok hierarchiáját. A folyóirat a sorszámkokat nem őrzi meg, de az áttekinthetőség miatt ezek fontosak. Egyszintű belső címeket nem kell sorszámozni.

A szöveghez tartozó *illusztrációkat* kérjük önálló fájlként, optimálisan 300 dpi felbontással szkennelve, képaláírással és a forrás megjelölésével mellékelni. Mivel a lap nem közöl színes ábrákat, ezért grafikonoknál és más ábráknál mellőzzük a színes jelek használatát. Ehelyett használhatjuk a szürke árnyalatait és/vagy grafikus jeleket. A szövegdokumentum ne tartalmazzon illusztrációkat, igény esetén annak helyét viszont lehet jelölni: {3. ábra}. A mellékletek a szövegdokumentummal együtt legyenek egy könyvtárba (mappába) foglalva, és elektronikus fájlküldés esetén a mappa legyen tömörítve.

Kérjük a szerzőket és szerkesztőket, hogy az írásmű készítésekor ne használják a szövegszerkesztő programok beépített lábjegyzeteit, korrektúráját, fejléc {*élőfej*} és lábléc {*élőláb*} elemeit. Az azokkal megformált írásművekben a hivatkozásokat és formázásokat szüntessék meg. A szükséges változtatásokat manuálisan hajtsák végre. A szerzők számára itt javasolt szempontokat a szerkesztők is vegyék figyelembe. A folyóirat lábjegyzetelést használ, de a jegyzetek a kéziratban a főszöveg után, az irodalomjegyzék előtt szerepeljenek.

Tanulmány esetében kérjük, hogy a szerző mellékeljen művéhez angol nyelvű rezümét. Ennek terjedelme kb. 1000-1500 karakter le-

gyen. A szerző neve mellett kérjük feltüntetni beosztását, munkahelyét, tudományos fokozatát és e-mail címét.

Az alábbiakban bemutatjuk a bibliográfiai tételek leírásának elvárt formáit:

Egyszerzős mű: SZERZŐ: {kiskapitális} Cím. Alcím. {dőlt} Megjelenés helye, megjelenés ideje, kiadó. {Ügyeljünk a sorrendre és a tagolásra!}

Példa: LÁZÁR KATALIN: *Népi játékok*. Budapest, 1997, Planétás Kiadó.

Többszerzős művek esetén: SZERZŐ – SZERZŐ: Cím. Alcím. Megjelenés helye, megjelenés ideje, kiadó. {A kiadók neve nagybetűs!}

Példa: NÉMETH ANDRÁS – BORECZKY ÁGNES: *Nevelés, gyermek, iskola. A gyermekkor változó színterei*. Budapest, 1997, Eötvös József Könyvkiadó.

A folyóiratcikk leírása:

SZERZŐ: {kiskapitális} Cím. Alcím. {nem dőlt} *Folyóirat címe*. {dőlt} Megjelenés éve. Szám. Oldaltól oldalig.

Példa: JUHÁSZ ÁGNES: A raguzai minden napok egy kézműves szakma tükrében: cipőkészítők a XIII. század végén – XIV. század elején. *Belvedere Meridionale* 2009. 1–2. sz. 64–72.

Egy könyvfejezet vagy gyűjteményes kötet tanulmánya:

SZERZŐ: {kiskapitális} Cím. Alcím. {nem

dőlt} In {nincs utána kettőspont!} Gyűjteményes kötet szerző: *Gyűjteményes kötet címe*. {dőlt} megjelenés helye, megjelenés ideje, kiadó. Oldaltól oldalig.

Példa: KÖPECZI BÉLA: Kitekintés: Erdély útja 1918 után. In: Köpeczi Béla (szerk.): *Erdély története*. III. kötet. Budapest, 1988, Akadémiai Kiadó. 1733–1778.

Internetes hivatkozás: SZERZŐ: Cím. Alcím. Webcím. Hozzáférés dátuma.

Példa: Lippai Péter: A küldetésorientált vezetés történelmi tapasztalatai. *Hadtudomány*, 2004/2. <http://www.zmne.hu/kulso/mhtt/hadtudomany/2004/2/2004-2-8.html>. Hozzáférés: 2009.07.02.18.12.

Ha a cikk végén közölt felhasznált irodalomban utalást teszünk a hivatkozásra, az a következő formában szerepeljen.

Példa: LÁZÁR KATALIN: *Népi játékok*. Budapest, 1997, Planétás Kiadó. (továbbiakban: Lázár 1997.) A jegyzetapparátusban használt hivatkozás: Lázár 1997. 23.

A felhasznált irodalomban a bibliográfiai tételeket a szerzők és szerkesztők nevének betűrendje szerint soroljuk jegyzékbe. Ha egy szerző több művel szerepel, akkor azok sorrendjét a megjelenés éve határozza meg. Kiadási helyet ne rövidítsük {Bp. helyett Budapest}!

ELIT, ELITEK A LOKÁLIS KISTÉRSÉGI TÁRSADALOMBAN

PÁSZKA IMRE

MEGRENDELHETŐ: TERJESZTES@BELVEDERE.MERIDIONALE.HU
A KIADÓ TOVÁBBI KÖTETEI: WWW.BELVEDERE.MERIDIONALE.HU/KOTETEK/